

За редакцією
В. В. Кириленка

МАКРОЕКОНОМІКА

Курс лекцій
Навчальний посібник для дистанційного навчання

**За редакцією
В. В. Кириленка**

МАКРОЕКОНОМІКА

**Курс лекцій
Навчальний посібник для дистанційного навчання**

Рекомендовано кафедрою економічної теорії ТНЕУ до друку (протокол № 5 від 24 грудня 2007 р.).

Відповідальний за випуск: Михайлина Михайлівна Фаріон, кандидат економічних наук, доцент, зав. кафедри економічної теорії ТНЕУ.

Тернопіль
„Економічна думка”

2008

Макроекономіка: Курс лекцій: Навчальний посібник для дистанційного навчання / За ред. В. В. Кириленка. – Тернопіль: „Економічна думка”, 2008. – 250 с.

Лекційний матеріал підготували: кандидати економічних наук, доценти В.В. Кириленко (передмова, теми 1, 6); Т. І. Вергелес (тема 3); Возьний К. З. (тема 8); М. М. Фаріон (тема 11); М. В. Чирак (тема 4, 7); О.Р. Дівеєв-Кириленко (тема 12); старші викладачі В.І. Бобко (тема 5); І. О. Гвоздецький (тема 2); викладачі П. М. Сем'янчук (тема 9); В. І. Пиц (тема 10).

Рецензенти:

Юрій Сергій Ілліч, доктор економічних наук, професор, академік, ректор ТНЕУ.

Брич Василь Я, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджмент ТНЕУ.

Трубич Степан Юрійович, доктор економічних наук, професор Львівського регіонального інституту державного управління при Президенті України.

Григорук Анатолій Ананійович, кандидат економічних наук, доцент, зав кафедри економічної теорії ТНПУ імені Володимира Гнатюка.

Курс лекцій (навчальний посібник для дистанційного навчання) з дисципліни „Макроекономіка” підготовлений колективом викладачів кафедри економічної теорії Тернопільського національного економічного університету. Його мета – допомогти студентам опанувати основні знання, які охоплює ця наукова дисципліна.

У курсі лекцій (навчальному посібнику для дистанційного навчання) на основі новітніх досягнень світової та вітчизняної економічної науки даються базові знання з теорії функціонування та розвитку макроекономічних систем. Цілісно і систематизовано розглядаються теоретичні концепції з макроекономіки найвидатніших вчених-економістів різних шкіл і напрямів. Особлива увага приділяється неокейнсіанським та неокласичним підходам розв'язання макроекономічних проблем.

Курс лекцій (навчальний посібник для дистанційного навчання) розрахований на студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів, всіх, хто самостійно вивчає макроекономіку.

© В. В. Кириленко, Т. І. Вергелес, К. З. Возьний, М. М. Фаріон, М. В. Чирак, В. І. Бобко, І. О. Гвоздецький та ін.
2008

© Видавництво „Економічна думка”, 2008

Зміст

Передмова	7
Змістовий модуль 1.	
МАКРОЕКОНОМІКА	9
Тема 1. МАКРОЕКОНОМІКА ЯК НАУКА	9
1. Макроекономіка як наука. Структура макроекономіки. Суб'єкти економічної системи. Типи економічної системи та їх особливості Глобальна економіка.....	9
2. Об'єкт, предмет, функції і завдання макроекономіки.....	14
3. Методологія макроекономіки. Методи дослідження національної економіки. Макроекономічне моделювання. Макроекономічна політика та її суб'єкти.....	15
4. Макроекономічні показники. Екзогенні та ендогенні змінні. Запаси і потоки в національній економіці. Основні макроекономічні складності.....	17
5. Сучасна філософія макроекономіки.....	18
6. Макроекономічні моделі кругових потоків ресурсів, продукту, витрат і доходів.....	20
<i>Використана і рекомендована література</i>	24
Тема 2. МАКРОЕКОНОМІЧНІ ПОКАЗНИКИ ТА ЇХ ВИМІР	25
1. Теоретичні засади та принципи побудови системи національного рахівництва.....	25
2. Показники обсягу національного виробництва Валовий внутрішній і валовий національний продукт.....	27
3. Показники доходу нації. Валовий і чистий національний дохід. Національне багатство.....	31
4. Номінальні і реальні показники. Економічні індекси і дефлятор ВВП.....	35
5. Новітні макроекономічні показники: індекс людського розвитку, індекс економічної свободи, рівень глобалізації економіки.....	37
<i>Використана і рекомендована література</i>	40
Тема 3. МІКРОЕКОНОМІЧНІ ОСНОВИ МАКРОЕКОНОМІКИ	41
1. Споживання і заощадження: суть, вимір та чинники.....	41
2. Теоретичні моделі споживання.....	44
3. Суть та аналіз інвестицій.....	51
4. Інвестиційні мультиплікатор та акселератор.....	54
<i>Використана і рекомендована література</i>	56
Тема 4. МІКРОЕКОНОМІЧНА НЕСТАБІЛЬНІСТЬ	58
1. Поняття економічної циклічності.....	58
2. Економічні цикли та їх фази.....	60
3. Зайнятість та безробіття. Регулювання рівня зайнятості.....	62
4. Сутність інфляції, її причини, форми, види і типи.....	64
5. Криві Філіпса. Взаємозв'язок інфляції та безробіття.....	68

<i>Використана і рекомендована література</i>	71
Тема 5. МАКРОЕКОНОМІЧНА РІВНОВАГА	72
1. Сукупний попит та фактори, що його визначають.....	72
2. Сукупна пропозиція та її моделі.....	76
3. Рівновага сукупного попиту і сукупної пропозиції.....	79
4. Кейнсіанська модель макроекономічної рівноваги.....	80
5. Макроекономічна рівновага на товарному і грошовому ринках. Модель IS – LM.....	82
<i>Використана і рекомендована література</i>	88
Тема 6. ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ	89
1. Поняття макроекономічної динаміки, її спрямованості, показників і критеріїв.....	89
2. Зміст, джерела, чинники і типи економічного зростання. Поняття макроекономічної стагнації.....	91
3. Виробничі функції як неокласичні моделі економічного зростання. Економічний зміст виробничих функцій Кобба-Дугласа і Кобба-Дугласа-Тінбергена.....	92
4. Моделі економічного зростання Р.Солоу і Н.Калдора.....	94
5. Кейнсіанська модель економічного зростання. Некейнсіанські моделі економічного зростання О.Домара, Р.Харрода і Дж.Хікса.....	95
<i>Використана і рекомендована література</i>	97
Змістовий модуль II.	
МАКРОЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА	
Тема 7. ДЕРЖАВА ЯК СУБ'ЄКТ МАКРОЕКОНОМІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ	99
1. Економічна роль держави.....	99
2. Сучасні економічні функції держави.....	106
3. Правове, адміністративне і економічне регулювання економіки.....	109
4. Зміст, цілі і напрями (форми) економічної політики.....	113
<i>Використана і рекомендована література</i>	119
Тема 8. ФІСКАЛЬНА МАКРОЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА	120
1. Суть, короткострокові і довгострокові цілі та інструменти фіскальної (бюджетно-податкової) політики.....	120
2. Державний бюджет та його доходи. Податки і податкові ставки.....	122
3. Крива Лаффера. Податковий мультиплікатор.....	130
4. Видатки держави. Мультиплікатор державних витрат. Мультиплікатор збалансованого бюджету.....	132
5. Дискреційна і недискреційна фіскальна політика: суть та особливості.....	135
6. Дефіцит державного бюджету і державний борг. Рікардіанська теорія державного боргу. Теорія бюджетних обмежень.....	136
7. Суть і види державного боргу і бюджетного дефіциту.	

Основні причини стійкого бюджетного дефіциту і зростання державного боргу. Вплив дефіциту бюджету і державного боргу на національну економіку. Управління бюджетним дефіцитом.....	138
<i>Використана і рекомендована література.....</i>	<i>143</i>
Тема 9. МОНЕТАРНА МАКРОЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА.....	144
1. Грошово-кредитна система, її зміст, будова, об'єкти і суб'єкти. Центральний банк, комерційні банки і небанківські кредитні установи.....	144
2. Гроші та їх функції. Грошова маса та її агрегати.....	150
3. Зміст, цілі, методи та інструменти монетарної (грошово-кредитної) політики. Операції на відкритому ринку, зміна облікової процентної ставки і норми часткового резервування як інструменти монетарної макроекономічної політики.....	153
4. Класична і кейнсіанська теорії попиту на гроші. Моделі пропозиції грошей.....	156
5. Грошовий мультиплікатор. Рівновага грошового ринку.....	172
6. Опосередковані засоби грошово-кредитної політики. Передавальний механізм та ефективність монетарної політики.....	175
<i>Використана і рекомендована література.....</i>	<i>179</i>
Тема 10. ВИБІР МОДЕЛЕЙ МАКРОЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ.....	181
1. Фіскальна (бюджетно-податкова) і монетарна (грошово-кредитна) політика у класичній та кейнсіанських моделях.....	185
2. Проблеми здійснення стабілізаційної політики. Активна і пасивна політика. Політика твердого курсу і похідна макроекономічна політика. Можливі варіанти фіскальної і монетарної політики.....	196
3. Суперечливість цілей макроекономічного регулювання і проблема координації бюджетно-податкової і грошово-кредитної політики держави.	
4. Соціальні гарантії та система соціального захисту.....	200
<i>Використана і рекомендована література.....</i>	<i>203</i>
Тема 11. ЗОВНІШНЯ ТОРГІВЛЯ І ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА.....	205
1. Міжнародний поділ праці, його суть та чинники. Зовнішня торгівля, її фактори та показники.....	205
2. Теорії міжнародної торгівлі. Теорії абсолютної і відносної переваги у міжнародній торгівлі. Зовнішня торгівля за умов зростання витрат заміщення. Теорії міжнародної торгівлі Гекшера-Оліна та М. Портера.....	207
3. Рівноважний рівень світових цін і вигоди від зовнішньої торгівлі. Зовнішня торгівля і розподіл доходів.....	210
4. Економічний протекціонізм і вільна торгівля. Причини	

«вибіркової» протекціоністської політики і загальні тенденції до лібералізації міжнародної торгівлі.....	216
<i>Використана і рекомендована література.....</i>	<i>218</i>
Тема 12. МАКРОЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА У ВІДКРИТІЙ ЕКОНОМІЦІ.....	220
1. Поняття відкритої економіки. Взаємозв'язок між чистим експортом і чистими інвестиціями. Модель Манделла-Флемінга.....	220
2. Валютний ринок і валютні курси. Системи гнучких і фіксованих валютних курсів: порівняльна ефективність.....	227
3. Співвідношення номінального і реального валютного курсу у короткостроковому та довгостроковому макроекономічних періодах.....	235
4. Вплив макроекономічної політики на динаміку рівноважного реального валютного курсу.....	236
5. Платіжний баланс країни, його структура і значення. Торговий баланс, баланс поточних операцій і баланс руху капіталу. Взаємозв'язок рахунків платіжного балансу.....	238
6. Вплив макроекономічної політики на стан платіжного балансу. Дефіцит і криза платіжного балансу.....	245
7. Взаємозв'язок зовнішньої торгівлі, валютних курсів і платіжного балансу.....	246
<i>Використана і рекомендована література.....</i>	<i>250</i>

Передмова

Макроекономіка посідає важливе місце серед дисциплін, які вивчаються в економічному вузі. Їй, як і іншим економічним наукам, належить провідна роль у формуванні нового економічного мислення, в забезпеченні підготовки фахівців, здатних працювати в умовах ринку. Вона озброює знанням об'єктивних законів господарського життя, розумінням необхідності удосконалення суспільних відносин.

Опанування цієї науки дозволяє розібратися в усій різноманітності процесів, що відбуваються в економіці країни. Знання її основ у сучасних умовах забезпечує науковий підхід до регулювання національної економіки, слугують джерелом до пізнання сутності економічних явищ і процесів, до розуміння соціально-економічних перспектив розвитку суспільства.

Курс лекцій підготовлено на основі навчальної програми, затвердженої Міністерством освіти і науки України. Він ґрунтується на використанні досягнень світової економічної науки, сучасній практиці ринкової трансформації в Україні. В ньому широко використані праці таких відомих вітчизняних вчених-економістів як В. Д. Базилевич, К. С. Базилевич, Л. О. Баластрик, О. Я. Базилінська, Г. І. Башнянин, А. І. Бутук, І. І. Вініченко, В. М. Гальперин, О.В. Гончаренко, Н. В. Дацій, А. А. Задоя, С. О. Корецька, В. І. Мельникова, Н.І. Клімова, П. В. Круш, С. М. Панчишин, Ю. Е. Петруня, І. Ф. Радіонова, А. Г. Савченко, С.О. Тульчинська та ін.

Мета курсу лекцій – полегшити процес опанування дисципліни „Макроекономіка”, сприяти більш глибокому засвоєнню і використанню навчального матеріалу.

Курс лекцій з макроекономіки являє собою докладний і ґрунтовний виклад основних проблем економічного життя суспільства, пов'язаних з економічним зростанням, підвищенням рівня зайнятості і зниженням рівня інфляції.

Курс лекцій складається з двох змістових модулів та 12 тем, кожна з яких охоплює чотири – шість питань. В них послідовно досліджуються закони і суперечності розвитку економіки країни, механізм взаємодії різних сфер суспільного відтворення та способи впливу держави на функціонування економічної системи.

Колектив укладачів вдячний рецензентам, усім, хто брав участь в обговоренні курсу лекцій з предмету „Макроекономіка” у процесі його підготовки.

Тема 1. МАКРОЕКОНОМІКА ЯК НАУКА (2 год.)

1. Макроекономіка як наука. Структура макроекономіки. Суб'єкти економічної системи. Типи економічної системи та їх особливості Глобальна економіка.

2. Об'єкт, предмет, функції і завдання макроекономіки.

3. Методологія макроекономіки. Методи дослідження національної економіки. Макроекономічне моделювання. Макроекономічна політика та її суб'єкти.

4. Макроекономічні показники. Екзогенні та ендогенні змінні. Запаси і потоки в національній економіці. Основні макроекономічні складності.

5. Сучасна філософія макроекономіки.

6. Макроекономічні моделі кругових потоків ресурсів, продукту, витрат і доходів. Проста замкнута і повна відкрита моделі кругових потоків

1. Макроекономіка як наука. Структура макроекономіки. Суб'єкти економічної системи. Типи економічної системи та їх особливості. Глобальна економіка

Макроекономіка – це наука, яка вивчає національну економіку як єдине ціле з погляду забезпечення умов стійкого економічного зростання, повної зайнятості ресурсів, мінімізації рівня інфляції і забезпечення рівноваги платіжного балансу.

Макроекономіка (гр. *macro* – великий) є самостійною системою знань про національне і світове (глобальне) господарство, про використання обмежених ресурсів з метою забезпечення життєвих потреб суспільства. Вона вивчає закони і суперечності розвитку національної економіки, механізм взаємодії різних сфер суспільного відтворення та способи впливу держави на функціонування економічної системи.

Як самостійна галузь економічної науки макроекономіка виникла у другій половині ХХ століття. Відносною молодістю даного предмету пояснюється, те що кожний підручник дає свою структуру курсу, не склалася ще стала практика послідовності і взаємопов'язаності тем, як це характерно іншим підручникам.

В курсі макроекономіки у сукупності досліджуються умови і результати діяльності усіх суб'єктів господарської діяльності (домашні господарства, підприємства, відповідні державні інституції, тощо), функціонуючих у межах певного природного середовища й державної території.

Національна економіка (НЕ) складається з сукупності галузей.

Галузеву структуру створюють дві галузі: **матеріальне і нематеріальне виробництво**. У галузі **матеріального виробництва** виготовляються продукти у вигляді речей, у галузі **нематеріального виробництва** надаються послуги.

Співвідношення між обсягами продукції, які створені в окремих галузях, називають **галузевою структурою національної економіки**.

На основі галузевої структури можна визначити яка це економіка: індустріальна, аграрно-індустріальна, аграрна.

Спосіб організації національної економіки називають **економічною системою**.

Економічна система (ES) – це певним чином упорядкована система зв'язків між виробниками і споживачами матеріальних та нематеріальних благ.

Основними елементами економічної системи є:

- механізми узгодження діяльності суб'єктів господарського життя, або способи розв'язання основних проблем організації економіки;

- механізми реалізації власності на виробничі ресурси та виготовлені життєві блага;

- механізми розподілу й перерозподілу створеного національного продукту;

- механізми взаємозв'язку фізичної й монетарної економіки та ін.

Існує багато економічних систем, які відрізняються між собою певними властивостями. Формула їх запису така:

$$ES = f(A1, A2, \dots, An),$$

де ES – економічна система, яка визначається властивостями A1. Ці властивості виступають критеріями при визначенні типу економічної системи.

Суб'єктами економічної системи є:

1) Домашні господарства (ДГ) – це населення або усі господарства країни, діяльність яких спрямована на задоволення власних потреб. Вони пропонують свої ресурси, споживають частину отриманого доходу і заощаджують.

2) Підприємницький сектор (ПС) – це сукупність усіх фірм, зареєстрованих у межах країни. Він пред'являє попит на чинники виробництва, пропонує результати своєї діяльності та інвестує.

3) Державний сектор (ДС) – це усі центральні, регіональні та місцеві державні інститути та установи. Держава виробляє суспільні блага, які надходять споживачам „безкоштовно” (безпека, соціальні послуги тощо).

4) Сектор закордон (СЗ) – це усі економічні суб'єкти, які знаходяться за межами даної країни, а також іноземні державні інститути. Його вплив на вітчизняну економіку здійснюється через взаємний обмін товарами, послугами, капіталом та національними валютами.

Розрізняють три типи економічних систем (ES):

- ринкова;

- традиційна;

- командно-адміністративна.

Ринкова економіка (PE) – це економіка, яка ґрунтується на ринкових відносинах.

Основними ознаками ринкової економіки (PE) є:

- приватна власність на ресурси;

- вільна конкуренція;

- свобода учасників економічної діяльності;
- ринкове ціноутворення;
- стихійне ринкове регулювання.

Традиційна економічна система (ТЕ) – це система яка заснована на традиціях, звичаях. Притаманна слаборозвиненим країнам.

Основні ознаки традиційній економіки (ТЕ):

- приватна власність на засоби виробництва;
- відстала технологія;
- ручна праця;
- багатокладність;
- натуральне виробництво;
- переважання дрібнотоварного виробництва;
- активна роль держави.

Командно-адміністративною називають систему, яка управляється державою з єдиного центру.

Основні ознаки командно-адміністративної системи:

- державна власність на засоби виробництва;
- монополізація та бюрократизація економіки;
- централізоване планування та управління виробництвом;
- централізований розподіл матеріальних, трудових та фінансових ресурсів.

Макроекономіка досліджує ринкову систему. Для кожної країни характерна своя, національна модель ринкової економіки, бо країни відрізняються:

- способами здійснення політичної влади;
- рівнем економічного розвитку;
- соціальними умовами;
- особливостями менталітету нації тощо.

Економісти виділяють три найтипівіші моделі ринкової економіки: **американську, японську, шведську.**

Американська модель – це найефективніша модель ринкової системи. Вона характеризується тим, що її основою є система всілякого заохочення підприємництва, досягнення особистого успіху, збагачення найактивнішої частини населення. Групам населення з низькими доходами забезпечується прийнятний рівень життя за рахунок часткових пільг і допомоги. Державне втручання в економіку є неглибоким і охоплює питання визначення „правил гри” на ринку, підтримання стабільної кон’юнктури й економічної рівноваги тощо.

Японська модель характеризується значним втручанням держави у господарське життя, спрямованим на створення такого макроекономічного середовища, в якому прогресивні галузі зростають найшвидше. Розв’язанням соціальних проблем здебільшого займаються корпорації. Цій моделі притаманне певне відставання темпів зростання заробітної плати порівняно зі зростанням продуктивності праці. За рахунок цього досягаються зниження витрат виробництва й підвищення конкурентоспроможності продукції на світових ринках. Немає значних перешкод, що стримують майнове

розшарування населення, але розрив у рівнях доходів між 10% найбагатшого населення і 10% найбіднішого істотно менший, ніж в інших країнах. Така модель ринкової економіки може скластися лише за винятково високого розвитку національної свідомості, пріоритету інтересів нації над інтересами конкретної людини, готовності населення йти на певні матеріальні жертви задля процвітання країни.

Шведська модель є своєрідним поєднанням ринкової економіки та соціалістичної ідеології. Її часто називають **розподільним соціалізмом**.

Основний **принцип** цієї моделі полягає в розмежуванні двох економічних функцій: створення багатства і його розподілу. Перша функція реалізується в конкурентній ринковій економіці приватним сектором, другу виконує уряд, який намагається усунути наявні, на його погляд, несправедливості через перерозподіл доходів.

Національні моделі західних суспільств у процесі розвитку постійно зазнають певні зміни, але зберігають у цілому свою стійкість. Зміни носять, скоріше, еволюційний характер при збереженні базових установок як у політичній, так і в економічній системах.

У країнах, які рухаються від командної до ринкової економіки, наявна **перехідна економіка**, в якій **поєднуються ознаки ринкової та командної економік**. Перехідна економіка характеризується сильною регулятивною роллю держави. Основна частина приватизованих, тобто формально приватних, підприємств перебуває під контролем держави, що практично означає **відсутність ефективного приватного власника**.

Економічні системи можна поділити також на **сировинні і високотехнологічні**.

Сировинні ґрунтуються переважно на добуванні і переробці обмежених за обсягом і нерідко невідтворюваних і важкодобувних запасів природних ресурсів, для них характерні глибокі економічні диспропорції, хронічні фінансові труднощі і соціальні потрясіння.

Високотехнологічним економікам притаманно застосування постійно зростаючого людського інтелекту і обсягу знань про навколишнє середовище, диверсифікація виробництва, поступальне (хоча і не завжди швидке) просування на шляху науково-технічного прогресу в стабільних фінансових і соціальних умовах.

Основною тенденцією розвитку економік світу наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. є глобалізація.

Термін „глобалізація” (фр. global – загальний, всесвітній, від лат. globus – куля), який є синонімом терміна „інтернаціоналізація”, в науковий обіг у 60-х роках ХХ ст. запровадили відомі теоретики Римського клубу Е. Ласло, Д. Медуз, М. Цесаревич, А. Печчеї та ін. Їх же вважають засновниками концепції глобалізму.

Глобальна економіка (ГЕ) – це якісно новий стан світової економіки, яка поступово перетворюється в цілісний глобальний організм, поєднаний гігантською виробничо-збутовою мережею, глобальною фінансовою системою, планетарною інформаційною мережею тощо.

Глобалізація є продуктом розвитку процесу обміну товарами, послугами, капіталом та робочою силою, що виходить за межі географічних кордонів певної держави і є причиною усунення відмінностей між національними економіками та їх інтеграції у світову економіку.

Початково глобалізаційні процеси були пов'язані з обміном товарів та послугами, що зумовлювалось, у першу чергу, міжнародним поділом праці та пошуком нових ринків збуту. Проте з часом вони поширилися на фінансову, технологічну, політичну, культурну, ідеологічну та інші сфери.

Основні ознаки глобальної економіки є:

- формування загально планетарного науково-інформаційного простору, світової комунікаційної мережі, глобальних технологічних систем;

- інтенсифікація міжнародних трансакцій, формування глобальних ринків ресурсів (робочої сили, товарів, капіталів, інформаційних технологій) на основі поступового демонтажу торговельних бар'єрів, підписання багатосторонніх торговельних угод тощо;

- бурхливе розширення світового фінансового ринку, різке збільшення обсягів і швидкості потоків капіталів, фінансових операцій, здійснюваних різними суб'єктами світогосподарських зв'язків;

- зростання відкритості й посилення взаємозалежності економік;

- становлення єдиного світового виробництва на основі інтенсифікації планетарної діяльності глобальних господарських комплексів (мультинаціональних компаній, багатопрофільних ТНК, транснаціональних банків тощо);

- міжнародні циклічні коливання економіки, періодичні біржові, валютні і фінансові кризи; зближення процентних ставок, внутрішніх і світових цін тощо;

- уніфікація ведення бізнесу, створення глобальної системи управління, зростання кількості наднаціональних структур регулювання світового господарства, міжурядових та неурядових міжнародних організацій;

- інформаційно-культурне зближення народів, впровадження єдиних стандартів життя, уніфікація уподобань, цінностей, суспільної свідомості тощо.

В доповіді МВФ "Word Economic Outlook. Globalization and External Imbalances" (квітень, 2005) глобалізація розглядається в двох аспектах: як **реальна** і як **фінансова**.

Під **реальною глобалізацією** розуміється розвиток зовнішньої торгівлі товарами і послугами.

Глобальна торгівля (сума експорту і імпорту товарів та послуг) як процент по відношенню до ВВП збільшилась приблизно з 20% на початку 70-х рр. до 55% в 2003 р. Суттєве падіння витрат глобальної торгівлі, включаючи транспортні витрати, витрати по збору і розповсюдженню інформації, зменшення торгових бар'єрів, було ключовою рухомою силою реальної глобалізації.

Фінансова глобалізація. Під фінансовою глобалізацією розуміється розвиток фінансових відносин, посилення взаємозалежності між фінансовими ринками різних країн.

Глобальна інтеграція фінансових ринків пов'язана з:

1) постійним зростанням мобільності капіталу. Фінансовий капітал найбільш рухомий і гнучкий, здатний швидко переміщатися в пошуках прибутку;

2) лібералізацією режимів руху капіталів через національні кордони і посиленням міжнародних стандартів обігу з іноземними інвесторами; за даними ЮНКТАД, в 2004 р. 102 країни внесли 271 зміну в правила регулювання режимів ПІ, із яких 235 створювали більш сприятливі умови для них, крім того, 20 країн зменшили податки на корпорації, щоб залучити нові прямі іноземні інвестиції (ПІІ); відбувалася лібералізація процесу придбання цінних паперів іноземцями, що полегшило угоди по трансграничним зливанням і поглиненням;

3) широким провадженням сучасних засобів комунікації і інформатизації, які не тільки революціонізувати інфраструктуру національних фінансових ринків, але і розширюють можливості взаємодії між ними.

2. Об'єкт, предмет, функції і завдання макроекономіки. Макроекономіка, мікроекономіка та економічна теорія

Об'єкт макроекономіки є розділ економічної теорії, який вивчає економіку в цілому. На відміну від мікроекономіки, де об'єктом дослідження є поведінка окремого економічного суб'єкта, у макроекономіці досліджуються результати і наслідки діяльності всіх учасників суспільства в цілому.

Предметом (складова частина об'єкта) макроекономічної теорії є агреговані показники поведінки макроекономічних суб'єктів на рівні економіки як єдиного цілого.

Розрізняють **позитивну** і **нормативну** макроекономіку як науку.

Позитивна макроекономіка покликана пояснити зміст реальних макроекономічних явищ і процесів обумовлених поведінкою економічних суб'єктів за цих умов. Вона прагне дати відповідь на запитання: якою є макроекономічна ситуація в країні.

Нормативна макроекономіка – це сукупність уявлень стосовно того, якою має стати економіка. Вона ґрунтується на певних ідеологічних засадах та „еталонних” поведінкових функціях суб'єктів господарювання. Її завдання полягає в тому, щоб розробляти рекомендації для проведення економічної політики. Макроекономіка допомагає уряду розв'язувати різноманітні складні питання, які постають перед країною.

Макроекономіка виконує такі **функції**:

1) теоретико-пізнавальну (гносеологічну), зміст якої полягає в пізнанні економічних процесів і явищ та поведінки макроекономічних суб'єктів;

2) практичну, зміст якої полягає у розробці практичних рекомендацій на основі економічного аналізу. На її основі держава, домогосподарства, фірми розробляють економічну політику;

3) прогностичну, яка полягає в оцінці економічної кон'юнктури та передбаченні перспектив економічного розвитку країни;

4) **виховну та світоглядну.** Найявний у суспільстві економічний порядок формує відповідний тип економічного мислення та своєрідний світогляд.

Завдання макроекономічної теорії:

1) **вивчення впливу поведінки економічних суб'єктів та економічної політики на:**

- обсяг споживання та інвестицій;
- валютні курси і рівень інфляції;
- торговельний баланс і т. ін.;

2) **виявлення факторів, що визначають:**

- зміну рівня цін;
- зміну рівня заробітної плати;
- обсяг грошової маси;
- стимулюючу чи обмежуючу фіскальну та грошово-кредитну політику тощо;

3) **виявлення причин кон'юнктурних коливань в економіці як у короткостроковому періоді (діловий цикл), так і в довгостроковому (економічне зростання обсягів національного виробництва):**

- вивчення впливу кон'юнктурних коливань на динаміку національних обсягів виробництва, рівень інфляції та безробіття тощо;
- визначення впливу макроекономічної політики на ефективність економіки як у коротко-, так і в довгостроковому періодах;
- дослідження впливу світогосподарських зв'язків на державний бюджет, процентну ставку, державний борг тощо. господарства.

3. Методологія макроекономіки. Макроекономічне моделювання. Макроекономічна політика та її суб'єкти

Методологія – це система наукових знань про шляхи та методи, засоби, інструменти пізнання істини.

Методологія макроекономіки ґрунтується на системі найбільш загальних принципів, методів та способів пізнання економічних систем.

У найзагальнішому плані методологія макроекономіки **ґрунтується на двох основних складових:**

- **загальнонаукових методах** пізнання, які включають діалектику та логіку;
- **специфічних методах**, що включають агрегування, принцип рівно важності, економіко-математичне моделювання, прогнозування тощо.

Діалектичний метод має складну структуру: єдність конкретного й абстрактного, аналізу та синтезу, індукції й дедукції, логічного й історичного, кількісного і якісного аналізу.

Пізнання економічної системи починається з дослідження **конкретних об'єктів**, явищ і процесів в **конкретний історичний період**. Але конкретні об'єкти, зокрема макроекономічна система, досить складні, пізнати їх в усій

складності в принципі не можливо, тим більше, що вони перебувають в постійному русі, постійно змінюються. Для того, щоб все-таки зробити спробу пізнати цю мінливу цілісність, треба **абстрагуватись** (відволіктись) від багатьох чинників.

Результатом такого виокремлення є наукові поняття, категорії (наприклад, система, ринок, інвестиція, дохід тощо) як сходинки та інструменти пізнання. Тому виклад пізнаного явища чи процесу завжди починається з абстрактного і рухається у напрямку конкретизації.

Отже, процес пізнання як процес дослідження об'єкта – це рух від **конкретного до абстрактного**, а процес наукового викладу пізнаного об'єкта – це рух від **абстрактного до конкретного**. Конкретне – **найбагатше** за своїм змістом, абстрактне – **найбідніше**. Але пізнати складний об'єкт неможливо без цього спрощення (абстрагування). Тому метод пізнання і називають „єдність конкретного і абстрактного”.

Аналіз – це метод дослідження, при якому об'єкт дослідження розкладається на складові частини, кожна з яких вивчається окремо.

Синтез – це метод дослідження, який базується на поєднанні різних елементів, сторін об'єкта в єдине ціле з урахуванням взаємозв'язків між ними.

Індукція – рух пізнання від вивчення одиничних конкретних фактів (явищ) до виявлення всезагальних принципів, що їх об'єднують.

Дедукція – рух процесу пізнання від всезагального до конкретного, одиничного.

Метод наукової абстракції – це метод поглибленого пізнання реальних економічних процесів шляхом виділення основних, найсуттєвіших сторін певного явища і очищення його від усього неістотного, випадкового.

Економіко-математичне моделювання – це метод дослідження за допомогою математики і економетрики.

Важливим напрямом наукового абстрагування є моделювання.

Макроекономічне моделювання – це метод дослідження, при якому у спрощеному вигляді при багатьох допущеннях встановлюють основні залежності між економічними показниками.

Макроекономічне моделювання використовується для створення макроекономічних моделей за допомогою загальних і специфічних методів дослідження.

Макроекономічна модель – це **спрощене відображення** зазвичай (за допомогою математичних рівнянь) **економічної дійсності**, абстрактне узагальнення реальної картини життя (відповідних фактичних даних), що дозволяє виявити і дослідити основні закономірності і риси об'єкту пізнання.

Створити модель означає не що інше як знайти функцію, яка пов'язує **ендогенні** (внутрішні) та **екзогенні** (зовнішні) макроекономічні параметри.

Ендогенні параметри – це змінні, які модель намагається пояснити. Вони формуються **всередині системи**. Наприклад, величина заробітної плати, національного доходу, процентної ставки, рівня цін, інфляції тощо.

Екзогенні параметри – це змінні, які модель бере **як дані**. Це, як правило, вихідна інформація, яка **вводиться у модель ззовні**. До них відносяться

технологічний рівень виробництва, поведінка суб'єктів на різних ринках, рівень оподаткування, обсяг пропозиції грошей, обсяг державних закупівель тощо.

Метою моделі є з'ясувати, як екзогенні змінні впливають на ендегенні.

Макроекономічна політика – це політика уряду, що спрямована на регулювання економіки як єдиного цілого, з метою забезпечення її стабільності та динамічного розвитку.

Мета макроекономічної політики – забезпечення повної зайнятості, стабільності цін і ефективного економічного зростання.

Основними **формами макроекономічної політики** є фіскальна, монетарна, політика доходів, зовнішньоекономічна та ін.

Фіскальна, або бюджетно-податкова, політика – це політика, яка **спрямована на зниження безробіття чи інфляції та досягнення природного обсягу виробництва** через зміну державних видатків, рівня оподаткування або одночасне поєднання обох цих заходів. **Податки й державні видатки** – це основні знаряддя фіскальної політики.

Монетарна політика, або кредитно-грошова, політика – це політика, яка спрямована на регулювання грошей у національній економіці для досягнення макроекономічної стабільності.

Політика доходів – це політика, яка застосовується для боротьби з інфляцією. Цю політику інакше називають контролем за цінами і заробітною платою.

Зовнішньоекономічна політика покликана впливати на обсяги зовнішньоекономічної діяльності.

Макроекономічну політику здійснює держава та інші суб'єкти економічної діяльності.

4. Макроекономічні показники. Екзогенні та ендегенні змінні. Запаси і потоки в національній економіці. Основні макроекономічні складності

Дослідження національної економіки (НЕ) передбачає використання великої кількості різноманітних статистичних показників, які характеризують макроекономічні зміни.

Макроекономічні показники поділяють на:

- **натуральні**, які вимірюють у різних фізичних одиницях;
- **вартісні (грошові)**.

Вартісні показники можуть визначатися у **постійних** (фіксованих) або **поточних** цінах. **Постійна ціна** – це ціна базового періоду (року).

Показники можуть бути **абсолютними** (натуральні та вартісні) і **відносними** (визначеними у відсотках).

Показники також поділяють на такі групи: „**потокові**” та „**запасові**”.

Потокові показники – це економічні параметри, які відображають передачу цінностей суб'єктами один одному в процесі економічної діяльності і

вимірюються в одиницях за певний період часу, як правило, у розрахунку за рік (заощадження, інвестиції, дефіцит бюджету тощо).

Показники „запасів” – це економічні параметри, які відображають нагромадження та використання цінностей суб'єктами і вимірюються на конкретний момент часу, на певну дату (капітал, державний борг тощо).

Існує певний **взаємозв'язок між показниками потоку й запасу:**

- запас дорівнює накопиченим за певний період потокам;
- потік дорівнює різниці між запасами на початок та кінець періоду.

Потоки спричиняють зміни у запасах:

- нагромадження бюджетних дефіцитів за ряд років призводить до збільшення державного боргу;

- зміни запасу капіталу наприкінці поточного року в порівнянні з його величиною на кінець минулого року можуть бути представлені як потік чистих інвестицій за рік.

Основні складності у вивченні національної економіки є суб'єктивність дослідників, які нерідко є в'язнями своїх теоретико-методологічних упереджень.

Вчені часто мають діаметрально протилежне розуміння економіки: одні з них вважають, що ринок найкраще організовує національну економіку, інші віддають перевагу директивно-централізованому плануванню; державні програми соціального захисту населення захоплюють одних і дратують інших. Джордж Бернард Шоу писав: „Якби всіх економістів зібрати разом, вони все одно не вироблять дійового рішення”.

5. Коротка історія та сучасна філософія макроекономіки

Макроекономіка як галузь науки не виникла раптово, а є продуктом тривалої еволюції, нагромадження якісних ознак, постійного пошуку. Макроекономічні ідеї починають складатися ще у Середньовіччі з формуванням централізованих національних держав. Відтоді суб'єкти економічної діяльності, які функціонували в межах території тієї або іншої держави, стали розглядати як взаємопов'язані сукупності.

Першою теоретичною концепцією, яка містить макроекономічні уявлення, був меркантилізм. Термін „меркантилізм” (від італ. *mercante* – торговець, купець) запровадив Адам Сміт. Концепції меркантилістів, які зародилися в епоху пізнього Середньовіччя, обґрунтовували необхідність формування централізованих національних держав і захисту національного ринку. У цей період розвивається зовнішня торгівля між країнами, а роль грошей виконують благородні метали. Меркантилісти з'ясували, що саме веде до збагачення країни – перевищення експорту над імпортом, нагромадження золота й срібла чи дешева національна валюта.

На думку меркантилістів, економічною політикою, що сприяє зростанню національного багатства, є **протекціонізм** – обмеження доступу іноземних

купців до внутрішнього ринку, наприклад, через запровадження високого мита. Водночас ці заходи мали доповнюватися стимулюванням вивозу готової продукції й захистом національного купецтва на зовнішніх ринках. Така політика, на думку меркантилістів, забезпечувала б перевищення експорту над імпортом і приплив золота до країни.

Макроекономічну спрямованість мали й дослідження **школи фізіократів**. Термін „**фізіократизм**” (грецького походження і складається з двох слів „фізіо” – природа і „кратоз” – влада, сила, панування) було запроваджено А. Смітом. На відміну від меркантилістів, які вважали багатством гроші, фізіократи виходили з того, що багатством є продукти землі, а джерелом багатства є сільськогосподарське виробництво, а не торгівля.

Засновник школи фізіократів Франсуа Кене розробив макроекономічну схему кругопотоку, так звану економічну таблицю, яка відображала рух продуктів між основними секторами національної економіки й класами суспільства. Ця таблиця давала уявлення про механізм функціонування національної економіки.

Фізіократи вважали, що уряд не повинен втручатися у природний хід економічного життя. На думку Ф. Кене, завданням уряду є запровадження таких законів, які відповідали би природному економічному порядку.

Розвиток меркантилізму і фізіократизму стали важливим етапом у становленні сучасної макроекономічної науки.

Сучасна макроекономіка ґрунтується на трьох основних філософських концепціях – класичній, кейнсіанській та марксистській, кожна з яких має численні розгалуження.

Філософія макроекономіки – це сукупність принципів, тобто складових побудови найефективнішої й стабільної економічної системи.

Витоки **класичної філософії макроекономіки** знаходимо у Вільяма Петті, Адама Сміта, Томаса Мальтуса, Давіда Рікардо та інших економістів. Нині цю наукову школу в економіці прийнято називати **лібералізмом**. Економісти класичної школи вибудували величну теоретичну споруду, в основі якої лежало поняття ринкової економіки як системи, що саморегулюється через механізм цін, попит і пропозицію. Згідно з цим поглядом, коливання ринкових цін автоматично встановлює рівновагу в економіці. Тому державне регулювання економіки не потрібне.

Протилежний погляд на творчі й регулятивні можливості ринкової економіки розвиває **марксистська (пролетарська) макроекономічна теорія**.

Згідно з **марксистською філософією економіки**, усі економічні системи, які ґрунтуються на товарній формі виробництва і приватній власності, є неефективними, несправедливими, втіленням хаосу й нерівності. Це може дати лише суспільна власність на засоби виробництва та директивне державне управління. Ці ідеї спробували реалізувати насильницькими методами в колишньому СРСР, але зазнали поразки.

Кейнсіанська філософія організації національної економіки, пов'язана з іменем Дж. М. Кейнса. Стрижнем кейнсіанської філософії макроекономіки є те за, що ринкова система в умовах панування монополій не має механізму

саморегуляції, який би автоматично забезпечував повну зайнятість ресурсів і усував би інфляцію. Дж. Кейнс обґрунтовував неминучість державного втручання в економіку.

6. Макроекономічні моделі кругових потоків ресурсів, продукту, витрат і доходів

Залежно від конкретних завдань дослідження застосовуються різні типи моделей кругових потоків ресурсів, продуктів, витрат і доходів.

Визначення типу макроекономічної моделі кругових потоків ресурсів, продуктів, витрат і доходів може ґрунтуватися на **основі різних критеріїв:**

- **за способом подання** досліджуваного процесу або явища моделі поділяються на **логічні, графічні та економіко-математичні;**

- **за тривалістю** досліджуваного процесу – на **короткострокові і довгострокові;**

- **за кількістю** задіяних в аналізі економічних суб'єктів – на **прості та повні** моделі.

Прості моделі кругообігу продуктів і доходів містять лише два макроекономічних суб'єкти – сектор домашніх господарств та підприємницький сектор;

Повні моделі враховують вплив державного сектору на макроекономічні процеси.

- **за ступенем охоплення сектору закордон** макроекономічні моделі поділяються на **закриті та відкриті.**

У закритій моделі кругові потоки ресурсів, продуктів, витрат і доходів здійснюються лише у межах трьох макроекономічних суб'єктів – між сектором домашніх господарств (ДГ), підприємницьким сектором (ПС) та державним сектором (ДС), і не враховують впливу закордону на національну економіку (НЕ).

У відкритій моделі враховують вплив сектору закордон (СЗ) на національну економіку (НЕ) і зображають взаємозв'язок чотирьох макроекономічних суб'єктів – домашніх господарств (ДГ), підприємницького сектору (ПС), державного сектору (ДС) і сектору закордон (СЗ).

- **за характером відображення фактора часу** макроекономічні моделі поділяються на **статичні і динамічні.**

Статичні макроекономічні моделі фіксують економічний процес на початку та в кінці певного періоду і не зображають перехід від одного стану до іншого.

Динамічні макроекономічні моделі зображають економічні процеси з урахуванням фактора часу.

Проста закрита макроекономічна модель кругових потоків (модель кругообігу продуктів і доходів) описує потік ресурсів, товарів і послуг, якими обмінюються домогосподарства і фірми, урівноважений з потоком грошових платежів, що обслуговує обмін між цими двома суб'єктами.

Потік – це безперервний економічний процес, що вимірюється у грошах і матеріальних цінностях за певний період.

У простий закритій моделі господарського кругообігу чітко прослідковуються два протилежних потоки: матеріальний і грошовий.

Матеріальний потік – рух матеріальних цінностей, обмін за допомогою купівлі-продажу.

Грошовий потік – безперервний рух грошей в ході їх використання як засобу оплати праці, послуг, придбання товарів, здійснення розрахунків і платежів, видачі допомог, повернення боргів. Це – сукупність всіх платіжних засобів, які використовуються в країні у певний період часу.

Передумовами простої макроекономічної моделі є:

1. Ґрунтується на аналізі взаємодії лише двох макроекономічних суб'єктів – сектору домашніх господарств (ДГ) і підприємницького сектору (ПС);
 2. Відсутнє державне втручання в економіку, тобто виключає вплив державного сектору (ДС);
 3. Відсутній економічний зв'язок з іншим світом, тобто виключає вплив сектору закордон (СЗ) на економіку;
 4. Економіка є замкненою, самодостатньою системою;
 5. Доходи домогосподарств є витратами підприємств, а доходи підприємств є витратами домогосподарств;
 6. Сума доходів обох економічних суб'єктів (домогосподарств і підприємств) дорівнює сумі їх витрат.
- Проста модель представлена на рис. 1.1.

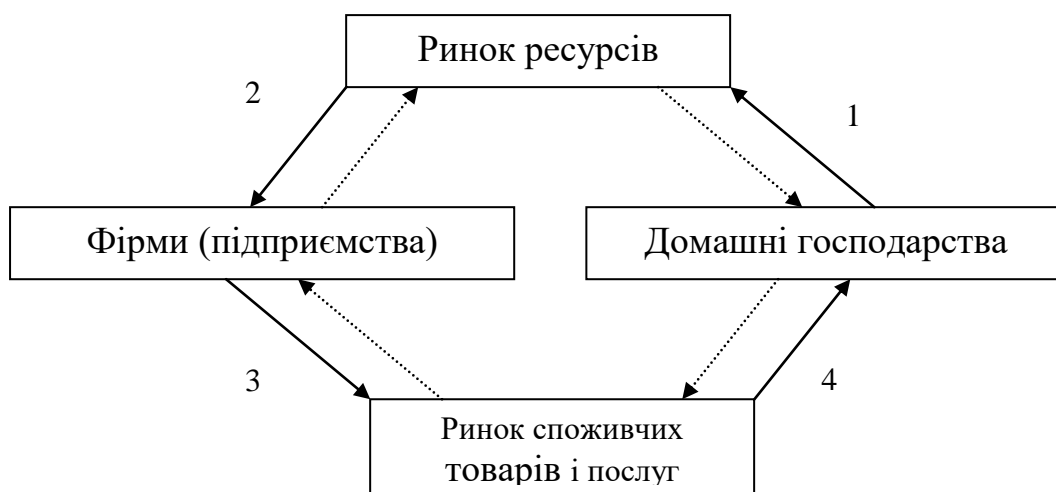

Рис. 1.1. Найпростіша замкнена модель господарського кругообігу

На рис. 1.1 відображені:

1. Пропозиція ресурсів домогосподарствами (жирна стрілка 1) на ринку ресурсів. Від продажу ресурсів домогосподарства отримують доходи (пунктирна стрілка) у формі заробітної плати, ренти, процента, прибутку
2. Купівля підприємницьким сектором ресурсів, запропонованих домогосподарствами (жирна стрілка 2). Придбання ресурсів у домогосподарств пов'язане з витратами коштів підприємницьким сектором (пунктирна стрілка).

3. Пропозиція підприємницьким сектором вироблених ними товарів і послуг (жирна стрілка 3). Перетворення доходів сектору домогосподарств на витрати на придбання споживчих товарів і послуг, вироблених і запропонованих підприємницьким сектором (пунктирна стрілка).

4. Купівля домогосподарствами вироблених і запропонованих підприємницьким сектором споживчих товарів і послуг (жирна стрілка 4). Перетворення витрат домогосподарств на придбання споживчих товарів і послуг на доходи для підприємницького сектору (пунктирна стрілка), з яких вони знову купують ресурси, і кругооборот продовжується.

Висновок: у простій закритій моделі кругових потоків сумарна величина продажів фірм дорівнює сумарній величині доходів домашніх господарств. Тобто, для закритої моделі економіки, в якій не враховується вплив держави на економічні процеси, *величина загального обсягу виробництва у грошовому вимірюванні дорівнює сумарній величині грошових доходів домашніх господарств (ДГ).*

У відкритій повній моделі кругових потоків вплив державного сектору (ДС) і сектору закордон (СЗ) призводить до порушення рівноваги двосекторної моделі (домашні господарства – фірми), бо з потоку „доходи – витрати” здійснюються „вилучення” у вигляді **заощаджень, податкових платежів та імпорту.**

У повній відкритій моделі економіки з урахуванням впливу держави і сектору закордон модель кругових потоків дещо ускладнюється. У модель вводяться дві інші групи економічних агентів – уряд і зовнішній світ (рис. 1.2).

У відкритій повній моделі кругових потоків вплив державного сектору (ДС) і сектору закордон (СЗ) призводить до порушення рівноваги двосекторної моделі (домашні господарства – фірми), бо з потоку „доходи – витрати” здійснюються „вилучення” у вигляді **заощаджень, податкових платежів та імпорту.**

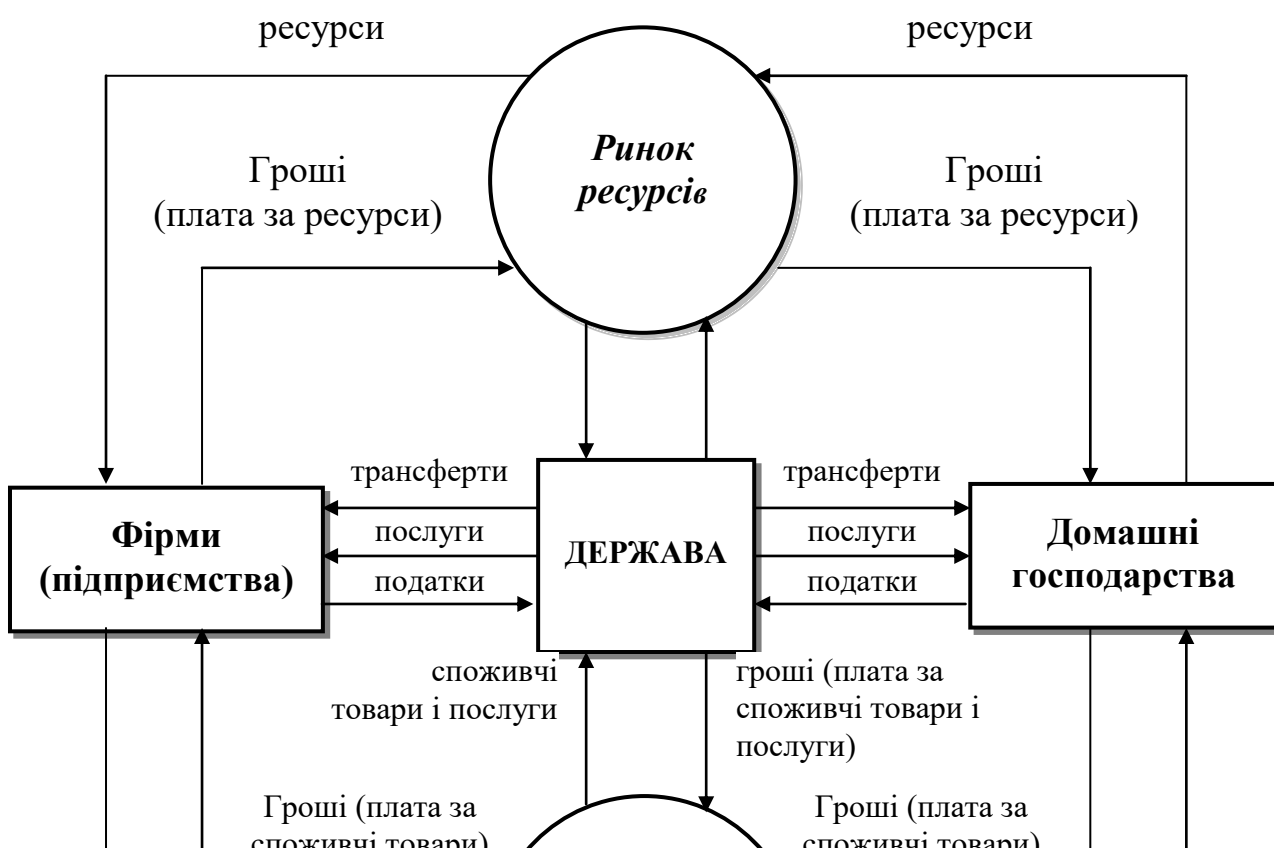

Рис. 1.2. Повна відкрита модель господарського кругообігу

„Вилучення” (витоки) – це будь-яке використання доходу домашніх господарств (ДГ) не на купівлю виготовленої усередині країни продукції.

Водночас до потоку „доходи-витрати” залучаються додаткові кошти у вигляді „ін’єкцій”, а саме: **інвестицій, державних витрат та експорту.**

„Ін’єкція” – будь-яке доповнення до споживчих витрат на продукцію, виготовлену в країні. За допомогою ін’єкцій і вилучень (трансфертів, безповоротних виплат, податків та інших економічних інструментів) держава регулює коливання рівня виробництва, зайнятості та інфляції. Якщо домашні господарства вирішують витратити менше, то фірми змушені скорочувати випуск продукції, що, у свою чергу, призводить до зниження сукупних доходів. Рівень попиту на товари визначає рівень виробництва і зайнятості, а рівень випуску формує рівень доходів власників факторів виробництва, що у свою чергу, визначає сукупний попит.

Висновок для чотирисекторної моделі кругових потоків:

Реальний і грошовий потоки здійснюються без перешкод за умови, що сукупні витрати сектору домашніх господарств (С), підприємницького сектору (І), державного сектору (G), та сектору закордон (NE) дорівнюють сукупному обсягу виробництва (Y).

$$C + I + G + NE = Y.$$

Використана і рекомендована література

1. Аналітична економія: макроекономіка і мікроекономіка: Навч. посіб.: У 2 кн. / За ред. С. Панчишина і П. Островерха. – Кн. 1. Вступ до аналітичної економіки. Макроекономіка. – К.: Знання. – 2006.– 723 с.
2. Базилевич В. Д., Базилевич К. С., Баластрик Л. О. Макроекономіка: Підручник / За ред. В. Д. Базилевича. – К.: Знання, 2004. – 851 с.
3. Базилінська О. Я. Макроекономіка: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 442 с.

4. Батура О.В., Івашина О. Ф., Новикова Л. Ф. Макроекономіка: Навч. посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 236 с.
5. Вініченко І. І., Гончаренко О. В., Дацій Н. В., Корецька С. О. Макроекономіка: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 176 с.
6. Круш П. В., Тульчинська С. О. Макроекономіка: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 400 с.
7. Макроекономіка: Навчальний посібник. / О. Я. Базилінська. – К.: ЦУЛ, 2005. – 448 с.
8. Мельникова В. І., Климова Н. І. Макроекономіка: Навчальний посібник. – 2-е видання, виправлене і доповнене. – К.: ВД „Професіонал”, 2005. – 400 с.
9. Мэнкью Н. Г. Принципи макроэкономики: Учебник для вузов. 2-е изд. / Пер. с англ. – СПб.: Питер, 2006. – 576 с.
10. Панчишин С. М. Макроекономіка: Навчальний посібник. Вид. 3-те, стереотипне. – К.: Либідь, 2005. – 616 с.

Тема 2. Макроекономічні показники та їх вимір (2 год.)

1. Теоретичні засади та принципи побудови системи національного рахівництва.
2. Показники обсягу національного виробництва. Валовий внутрішній і валовий національний продукт.
3. Показники доходу нації. Валовий і чистий національний дохід. Національне багатство.
4. Номінальні і реальні показники. Економічні індекси і дефлятор ВВП.
5. Новітні макроекономічні показники: індекс людського розвитку, індекс економічної свободи, рівень глобалізації економіки.

Дослідження процесів на макроекономічному рівні потребує використання відповідної системи макроекономічних показників. Саме вони дають змогу зрозуміти суть взаємопов'язаних процесів на рівні всієї економіки, виявити напрямки і тенденції її подальшого розвитку, дослідити основні пропорції суспільного відтворення, виробити необхідні рекомендації для економічної політики держави.

Побудова такої системи макроекономічних показників повинна базуватися на певних методологічних засадах, відрізнятися логічністю, цілісністю та взаємоузгодженістю її окремих складових.

1. Теоретичні засади та принципи побудови системи національного рахівництва

Необхідність напрацювання єдиних методологічних принципів і підходів до вимірювання макроекономічних показників діяльності національних господарств стала причиною появи *системи національного рахівництва* – системи взаємопов'язаних макроекономічних показників, що відображають виробництво та споживання товарів і послуг, розподіл та перерозподіл доходів, формування національного багатства. Вона використовується в міжнародній статистиці з 1953 р. у вигляді стандартизованої системи рахунків Організації Об'єднаних Націй. Починаючи з 70-х років ХХ ст. ця система почала застосовуватися у більш ніж 100 країнах. Система національних рахунків почала впроваджуватися в Україні з 1992 р. і остаточно була введена в 1995 р.

Принципами на яких базується СНР є:

1. **Концепція господарського кругообороту.** Виробництво, обмін, розподіл і перерозподіл продукції та доходів, формування національного багатства є як самостійними так і взаємопов'язаними стадіями процесу суспільного відтворення.
2. **Розширене трактування продуктивної праці.** Такою визнається праця з виробництва як матеріальних так і нематеріальних благ та надання послуг.

Продуктивною є будь-яка діяльність, яка є корисною для суспільства та приносить доходи особам що її здійснюють.

3. Рівність доходів і витрат в цілому в економіці. Вартість продукту складається з витрат на оплату залучених факторів виробництва (економічних ресурсів) – праці, капіталу, землі та природних ресурсів, підприємницьких здібностей, інформації та знань, а отже і доходів їх власників. Тому, з одного боку, вартість продукту – це сума витрат, а з іншого – сума доходів. Таке положення речей засвідчує про стан рівноваги в економічній системі в цілому та прагненні останньої відновлювати рівновагу у випадку, коли ця рівновага порушується

4. Розгляд макроекономічних процесів як поєднання потоків та запасів. *Потік* – це сукупність благ, коштів, що вироблені та використані впродовж певного періоду часу. *Запас* – це кількість благ, коштів накопичених та наявних на певний момент часу.

5. Ключовими поняттями у структурі показників виробництва є додана вартість та кінцевий продукт. *Додана вартість* – це вартість, створена в процесі виробництва на конкретному підприємстві (фірмі). Вона віддзеркалює реальний вклад підприємства в формування вартості продукту. Вартість спожитої сировини та матеріалів, палива та енергії, що були придбані у постачальників, в створенні яких дане підприємство не приймало участі, в додану вартість не включається. Проте в додану вартість крім заробітної плати, прибутку, рентних та процентних виплат включаються відрахування на амортизацію, оскільки основні засоби (елементи основного капіталу) приймають безпосередню участь у продукуванні нової вартості створюваної продукції. Прийнято розрізняти валову і чисту додану вартість. Валова додана вартість включає вартість спожитих основних засобів, а чиста ні, тобто це валова додана вартість за мінусом амортизаційних відрахувань.

Кінцевий продукт – це товари і послуги, що вироблені і придбані для кінцевого споживання. Вони не використовуються з метою проміжного споживання і не беруть участі у виробництві інших товарів і послуг в якості їх основи. Цим кінцевий продукт відрізняється від **проміжного продукту** – товарів і послуг, що проходять подальшу переробку, а отже, використовуються для виробництва інших товарів і послуг (сировина, матеріали, комплектуючі, паливо та електроенергія і т.д.). Кінцевий продукт втілюється в споживчих товарах і послугах та капітальних благах. Останні є матеріальною основою інвестицій – нових капіталовкладень (обладнання, устаткування, будівлі, споруди, інструменти, що служать тривалий період часу та ін). Кінцевий продукт також є основою діяльності державних органів різних рівнів.

Використання для обрахунку макроекономічних показників саме вартості кінцевого продукту дає можливість уникнути повторний рахунок (багаторазове включення у вартість суспільного продукту однієї і тої самої вартості).

6. Концепція первинних доходів. До первинних доходів, що отримують економічні суб'єкти зараховують не лише доходи власників факторів виробництва, але і доходи держави, оскільки державні органи надаючи відповідні послуги громадянам (домашнім господарствам), фірмам,

підприємствам теж приймають участь у створенні суспільних благ, а отже і суспільного продукту.

7. **Національна економіка становить сукупність інституційних одиниць**, що характеризуються єдністю поведінки, самостійністю прийняття рішень, веденням бухгалтерського обліку. Серед інституційних одиниць розрізняють резидентів та нерезидентів. *Резидентами* є інституційні одиниці центр економічних інтересів яких пов'язаний з економічною територією даної країни. Поняття резидента не збігається з поняттям громадянства, національності. Резидентами можуть бути як національні так і змішані та спільні підприємства, а також філіали зарубіжних фірм, підприємства, що повністю належать іноземним громадянам. Фізичні особи вважаються резидентами, якщо вони проживають і працюють на території країни протягом одного року та більше не залежно від громадянства та національності.

8. **Інституційні одиниці об'єднуються у сектори.** Прийнято виділяти п'ять секторів: сектор підприємств, що виробляють товари та надають послуги (нефінансовий сектор); сектор фінансових та державних установ; сектор громадських та приватних організацій; сектор домашніх господарств; сектор зовнішньоекономічних зносин – решта світу.

9. **Базовим поняттям є економічна операція як сукупність елементарних потоків.** Розрізняють такі операції: операції з товарами та послугами; розподільчі операції (розподіл та перерозподіл доходів); фінансові операції.

Система національного рахівництва побудована на кшталт бухгалтерського обліку і становить собою систему взаємопов'язаних рахунків і балансових таблиць. Це означає, що використовується форма подвійного запису. Одна і та сама економічна операція відображається двічі – в розділі „Використання” одного рахунку та в розділі „Ресурси” іншого..

Процес суспільного відтворення, матеріально-речові та грошові потоки, формування запасів на макrorівні знаходять своє відображення в наступних рахунках: товарів і послуг; виробництва; утворення, розподілу і використання доходів; нагромадження; капітальних витрат для внутрішньої економіки; фінансовий рахунок для внутрішньої економіки; капітальні витрати для зовнішньої економіки; фінансовий рахунок для зовнішньої торгівлі. Цим самим в системі національних рахунків охоплено всі стадії відтворення сукупного продукту нації.

2. Валовий внутрішній і валовий національний продукт

Як вже було відмічено, СНР – це струнка система макроекономічних показників. Центральне місце в ній займають **валовий внутрішній продукт** (gross domestic product), **валовий національний продукт** (gross national product) та **валовий національний доход** (gross national income).

Валовий внутрішній продукт (ВВП) визначається як сукупна **ринкова вартість повного обсягу кінцевого виробництва товарів і послуг**, створених

в даній країні за певний період часу (як правило рік). ВВП є кінцевим результатом економічної діяльності власників факторів виробництва на економічній території даної країни безвідносно до їх національної приналежності.

Обчислення валового внутрішнього продукту може бути здійснено трьома рівноцінними способами:

- А) за доданою вартістю (виробничий метод);
- Б) за витратами (метод кінцевого використання);
- В) за доходами (розподільчий метод).

Застосування цих методів забезпечує не лише контроль за надійністю оцінок суспільного продукту, але також дає змогу проаналізувати різні аспекти економічних процесів (галузеву структуру економіки, використання виробленого продукту на споживання та нагромадження, частку первинних доходів в ВВП і т.д.).

Використання **виробничого методу** передбачає визначення ВВП шляхом додавання всієї доданої вартості, створеної в даній країні. Цей метод дає можливість позбавитися подвійного рахунку і не включати у вартість ВВП вартість проміжного продукту. Також за цим методом у вартість ВВП включаються непрямі податки (податки на продукти та імпорт – податок на додану вартість, акцизний збір, митні збори) та віднімаються субсидії на продукти та імпорт.

Валова додана вартість може бути отримана або додаванням доданої вартості окремих галузей чи секторів економіки, або ж як різниця між сукупною реалізованою продукцією нації (валовий продукт) та сукупним проміжним продуктом.

$$\text{ВВП} = \sum (\text{РП} - \text{ПП}) + \begin{matrix} \text{Податки} & \text{Субсидії} \\ \text{на продукти} & - \text{на продукти;} \\ \text{та імпорт} & \text{та імпорт} \end{matrix}$$

$$\text{ВВП} = \text{ВДВ} + \begin{matrix} \text{Чисті податки} \\ \text{на продукти} \\ \text{та імпорт} \end{matrix}$$

Де, ВВП – валовий внутрішній продукт, ВДВ – валова додана вартість, як сума всієї доданої вартості, РП – реалізований продукт окремих галузей, виробництв, ПП – проміжний продукт.

Система національних рахунків передбачає розрахунок доданої вартості як по країні в цілому, так і по окремих галузях та секторах. Це дає змогу виявити внесок останніх у створення валового національного продукту.

При розрахунку ВВП за **витратами (метод кінцевого використання)** – додають витрати усіх економічних суб'єктів, що використовують ВВП для кінцевого споживання – домашніх господарств, фірм, держави, закордону.

$$\text{ВВП} = \text{C} + \text{I} + \text{G} + \text{Xn},$$

де **C** – особисті споживчі витрати; **I** – валові інвестиції фірм, підприємств; **G** – витрати держави на закупівлю товарів і послуг; **Xn** – чистий експорт.

Особисті споживчі витрати (C) включають витрати домашніх господарств на придбання товарів тривалого користування (побутова техніка, автомобілі, меблі та ін.), товари поточного споживання (предмети харчування, засоби гігієни, олівці, зошити і т.д., а також на послуги (лікарів, юристів, перукарів і т.д.). Проте сюди не включаються витрати на придбання житла. Останні в системі національного рахівництва розглядаються як інвестиційні витрати.

Валові інвестиції (I) включають витрати фірм, підприємств на формування та збільшення основного капіталу (будівель, споруд, обладнання, устаткування, будівництво нових підприємств та ін.), збільшення оборотного капіталу (зокрема запасів сировини та матеріалів), відновлення вибулих з процесу виробництва елементів основного капіталу (амортизація). Прийнято розрізняти валові, чисті інвестиції та інвестиції на заміщення. **Валові інвестиції** це сума чистих інвестицій та інвестицій на заміщення. **Чисті інвестиції** забезпечують приріст суспільного капіталу, а інвестиції на заміщення забезпечують лише відновлення його зношеної частини. До валових суспільних інвестицій, що формують ВВП, за методологією СНР включаються витрати домашніх господарств на придбання нового житла. Проте, не включаються інвестиції на придбання цінних паперів на вторинному ринку цінних паперів, депозитні вкладення в банківські установи, операції на ринку старого житла, оскільки ці витрати безпосередньо не пов'язані із збільшенням виробництва суспільного продукту.

Державні закупівлі товарів і послуг (G) забезпечують задоволення індивідуальних і колективних потреб суспільства. Це витрати держави (уряду, місцевих органів влади) на будівництво і утримання шкіл, закладів охорони здоров'я, культури, спорту, комунального господарства, доріг, армії, державного апарату управління та ін.

Чистий експорт товарів та послуг за кордон розраховується як різниця між експортом та імпортом. Якщо експорт перевищує імпорт то цей показник має знак „+”, якщо навпаки – „-”.

Рівняння $\text{ВВП} = \text{C} + \text{I} + \text{G} + \text{Xn}$ іще називають **базовим макроекономічним рівнянням**.

Розрахунок ВВП продукту за витратами дає змогу дослідити структуру кінцевого продукту суспільства за його призначенням.

Обсяг ВВП **за доходами (розподільчий метод)** визначається як сума первинних доходів, отриманих резидентами в даній країні. Вони включають:

- 1) **оплату праці найманих працівників** – заробітна плата робітників та платня службовців(Z);

- 2) *доходи, що отримують власники землі, будинків і споруд* – рентні доходи (R);
- 3) *доходи власників грошового капіталу* – процент (%);
- 4) *прибуток корпорацій і доходи на власність некорпоративного підприємницького сектору* (прибуток та доходи, що є винагородою праці підприємця на власному підприємстві) (P);
- 5) *амортизаційні відрахування* (A);
- 6) *непрямі податки на бізнес* (N).

Оплата праці найманих працівників включає усі грошові або натуральні виплати а також відрахування на соціальне страхування (пенсійний фонд, фонд зайнятості і соціального страхування), податки на доходи та інші виплати.

Прибуток корпорацій складається з податків на прибуток корпорацій, розподіленого прибутку корпорацій (використовується для сплати дивідендів), нерозподіленого прибутку корпорацій (використовується для створення різноманітних фондів та подальшого інвестування).

Прибуток некорпоративного підприємницького сектору (одноосібні підприємства, партнерства і т.д.) іще називають **валовим змішаним доходом**, оскільки крім прибутків він включає і винагороду за працю власника, яка важко відокремити від безпосередньо чистого доходу.

Амортизаційні відрахування хоча і не є додатком до чийогось доходу, проте вони означають, що певна частина ВВП повинна бути відкладена і використана для заміщення вибулого основного капіталу.

Непрямі податки на бізнес містять загальний податок з продаж (ПДВ – податок на додану вартість), акцизи та мито. Вони включаються в ціну реалізованих товарів та послуг і складають відповідну частину доходу держави. Таким чином:

$$\mathbf{ВВП = Z+R+\%+P+A+N}$$

Обрахунок ВВП за доходами характеризує процеси розподілу первинних доходів суб'єктів національної економіки.

Близьким за економічним змістом до показника валового внутрішнього продукту є показник **валового національного продукту (ВНП)**. Останній розраховується за тими ж самими методами – за доданою вартістю, за доходами та за витратами. Проте, відмінність полягає в тому, що валовий національний продукт являє собою ринкову вартість кінцевого продукту, створеного національними факторами виробництва як на території даної країни так і за її межами.

За обсягами валовий національний продукт відрізняється від валового внутрішнього продукту на величину чистих первинних доходів (заробітної плати, процентних та рентних платежів, дивідендів, доходів від прямих закордонних інвестицій), отриманих країною від решти світу. Іншими словами, до валового внутрішнього продукту слід додати первинні доходи власників національних економічних ресурсів, що використовуються за кордоном,

отримані від решти світу і відняти первинні доходи, сплачені іноземним громадянам.

$$\text{ВНП} = \text{ВВП} + \frac{\text{Первинні доходи,}}{\text{світу}} \text{отримані від решти} - \frac{\text{Первинні доходи,}}{\text{світу}} \text{сплачені решті} =$$

$$\text{ВВП} + \frac{\text{Чисті первинні доходи,}}{\text{світу}} \text{отримані від решти}$$

В цілому ж різниця показників ВВП та ВНП залежить від участі країни в міжнародних економічних процесах, активності національних власників факторів виробництва за кордоном та іноземних в середині країни. За даними Бюро економічного аналізу Департаменту торгівлі США в 2006 ВВП США становив \$13194,7 млрд., а ВНП – \$13252,7 млрд.¹

3. Показники доходу нації. Валовий і чистий національний дохід. Національне багатство

Починаючи з 1993 р. відповідно до змін і вдосконалень в СНР у більшості країн замість ВНП почали використовувати показник **валового національного доходу (ВНД)**. Валовий національний дохід вимірює різноманітні форми первинних доходів, отриманих нацією і цим принципово відрізняється від ВВП та ВНД, які вимірюють випуск товарів і послуг призначених для кінцевого споживання. Валовий національний дохід є сукупністю первинних доходів, отриманих резидентами національної економіки як результат їхнього володіння факторами виробництва (праця, капітал, земля, підприємницькі здібності). Особливістю валового національного доходу є те що враховуються первинні доходи, отримані як всередині країни так і за її межами. Тому, так само як і ВНП валовий національний дохід різниться від ВВП, розрахованого за доходами, на сальдо факторних доходів, отриманих від решти світу:

$$\text{ВНД} = \text{ВВП} + \frac{\text{Чисті первинні доходи,}}{\text{світу}} \text{отримані від решти}$$

Окрім первинних доходів резиденти країни також можуть отримувати від решти світу і так звані трансферти – передача доходів, що не вимагає прямих зворотних послуг економічного характеру. До трансфертних платежів відноситься різноманітна гуманітарна допомога, дарунки родичів, штрафи, пені, субсидії, соціальні допомоги, пенсії, страхові виплати і т.д. Такі самі

¹ <http://www.bea.gov/national/nipaweb/Table> View

трансфери передаються і решті світу. Все це служить підставою для розрахунку показника **валового наявного національного доходу (ВННД)**:

$$\text{ВННД} = \text{ВНД} + \text{Поточні трансфери, отримані від решти світу} - \text{Поточні трансфери, передані решті світу}$$

Валовий наявний національний дохід, це саме той дохід, що є на даний момент в розпорядженні нації.

За величиною валовий наявний національний дохід може бути більшим а може бути і меншим за валовий національний дохід. Різниця залежить від того, чи сальдо трансфертних виплат є позитивним, чи негативним. Так, наприклад в III кварталі 2006 р. ВНД і ВННД Федеративної республіки Німеччина співвідносилися як 2 334,97 і 1 973,59 млрд. євро.²

Якщо від валового національного доходу відняти вартість спожитого основного капіталу отримаємо **чистий національний дохід (ЧНД)**.

$$\text{ЧНД} = \text{ВНД} - \text{А},$$

де ЧНД – чистий національний дохід; ВНД – валовий національний дохід; А – вартість спожитого основного капіталу.

Наступний крок – визначення **національного доходу (НД)**. Національний дохід безпосередньо вимірює доходи, що отримали постачальники факторів виробництва від участі у створенні національного продукту і показує у що обходиться суспільству його виробництво з точки зору використання економічних ресурсів. Окрім первинних (факторних) доходів ЧНД містить компонент, що не є безпосереднім відображенням участі факторів виробництва. Це – непрямі податки на бізнес (податки на продукти та імпорт за мінусом державних субсидій). Держава в обмін на податкові надходження нічого безпосередньо не вносить у створення національного продукту і отже в даному випадку не повинна вважатися постачальником економічних ресурсів. Таким чином, щоб визначити загальний обсяг заробітної плати, ренти, проценту та прибутків, отриманих в процесі виробництва ВВП слід вирахувати з чистого національного доходу непрямі податки.

$$\text{НД} = \text{ЧНД} - \text{Непрямі податки.}$$

Національний дохід, таким чином може бути розрахований як за вище вказаною схемою так і безпосереднім додаванням усіх первинних доходів.

Національний дохід є заробленим доходом. Проте, отриманий дохід домашніх господарств дещо різниться від заробленого. Частина останнього не

² <http://www.destatis.de/jetspeed/portal/cms/>

потрапляє в домашні господарства. Це – внески на соціальне страхування, податки на прибутки корпорацій, нерозподілені прибутки корпорацій тощо. В той же час домашні господарства отримують частку надходжень, що не є безпосереднім результатом господарської діяльності працівників – трансфертні платежі, які здійснюють держава, соціальні фонди, страхові компанії (пенсії, допомоги по безробіттю, соціальні допомоги, субсидії, стипендії, страхові виплати і т.д.). Ці моменти враховує показник **отриманого доходу (ОД)**:

$$\text{ОД} = \text{ЧД} - \begin{matrix} \text{внески на} & \text{податок} & \text{нерозподілений} & \text{трансфертні} \\ \text{соціальне} & \text{– на прибуток} & \text{– прибуток} & \text{+ платежі} \\ \text{страх.} & \text{корпорацій} & \text{корпорацій} & \end{matrix}$$

Проте, з отриманого доходу домашні господарства сплачують індивідуальні податки (прибутковий податок з громадян, земельний податок, транспортний податок, а також в інших країнах – податок на майно та податок на спадщину). Віднявши від особистого доходу індивідуальні податки ми отримуємо **використовуваний дохід (ВД)**:

$$\text{ВД} = \text{ОД} - \text{індивідуальні податки.}$$

Саме використовуваний дохід і є тією величиною доходу, який безпосередньо знаходиться в розпорядженні домашніх господарств та йде на задоволення безпосередніх потреб – **споживання**, або задоволення відкладених потреб – **заощадження**. Заощадження домашніх господарств за відповідних умов перетворюються в інвестиції і приймають участь у формуванні валового суспільного капіталу.

Вважається, що показник ВВП не в повній мірі відображає реальний добробут нації. Це пов'язано з цілим рядом обставин.

По-перше, ВВП враховує не всі товари і послуги, що продукуються в даній країні. Так, частина з них створюється безпосередньо в домашніх господарствах. Вони не потрапляють на ринок і тому не отримують грошової оцінки. Сюди відносяться приготування їжі в домашніх умовах, прибирання житла, догляд за дітьми, хворими, перестарілими, праця на присадибних ділянках, дачах, вирощування тварин, ремонт квартир, побутової техніки, власного автотранспорту тощо. Але вся ця діяльність безпосередньо підвищує добробут сім'ї.

Також в неповній мірі враховується в ВВП вартість послуг, які надають домашнім господарствам та фірмам державні службовці. Так внесок у суспільний продукт міліціонерів, пожежників, військовослужбовців, працівників державного управлінського апарату та ін. включається до ВВП лише у величині понесених витрат на заробітну плату. А це як ми знаємо лише частина доданої вартості.

По-друге, в багатьох країнах і в Україні зокрема існує проблема обліку тіньової економіки. Тіньовий сектор економіки можна умовно поділити на дві частини. Перша – це легальна, але повністю або частково прихована від

державних органів з метою ухилення від сплати податків діяльність фізичних та юридичних осіб. Друга частина тіньової економіки є нелегальною, тобто такою, що суперечить чинному законодавству (виробництво та реалізація наркотичних речовин, зброї, порноіндустрія, торгівля людьми, контрабанда, торгівля з порушенням авторських прав і т.д.).

По-третє, показник ВВП не враховує негативних наслідків господарської діяльності, що в цілому веде до зниження національного добробуту. Це і виснаження земель та інших природних ресурсів, погіршення клімату, забруднення навколишнього середовища і т.д.

По-четверте, прогрес економіки має і позитивні впливи на підвищення загального добробуту. Це і збільшення тривалості вільного часу (зростання ефективності виробництва веде до скорочення робочого часу), покращення якості самого дозвілля (внаслідок розвитку сфери послуг, рекреаційної сфери), підвищення освітнього, культурного, духовного потенціалу членів суспільства.

Для того, щоб врахувати вище перераховані чинники, і був запропонований американськими економістами У.Нордхаузом та Дж. Тобіном показник **чистого економічного добробуту (ЧЕД)**.

$$\text{ЧЕД} = \text{ВВП} - \text{Негативні чинники} + \text{Неринкова діяльність} + \text{Грошова оцінка.}$$

Впливу на добробут *в грошовій оцінці* *вільного часу*

Валовий внутрішній продукт, валовий національний дохід безпосередньо пов'язані не лише з рівнем добробуту нації на даний момент часу, але із процесом нагромадження **національного багатства**, що є основою економічної могутності нації та забезпеченням добробуту майбутніх поколінь. Національне багатство – це сукупність матеріальних та нематеріальних благ створених і нагромаджених працею попередніх і теперішніх поколінь та залучених до господарської діяльності природних ресурсів, якими володіє, розпоряджається суспільство.

Національне багатство поділяється на **суспільне багатство** (створене працею) та **природне багатство** (природні ресурси – земельні ресурси, надра, водні ресурси, рослинний та тваринний світ, кліматичні умови, географічне розташування). В суспільному багатстві прийнято виділяти **національне майно** та **духовні та культурні цінності**. Національне майно в свою чергу складається з капітальних благ (фонди), що забезпечують функціонування матеріальної і нематеріальної сфер суспільного виробництва та майна домашніх господарств.

За формою національне багатство також поділяють на матеріальне та нематеріальне багатство.

До матеріального багатства відносяться:

- основні необоротні фонди (будівлі, споруди, транспортні мережі, машини, обладнання, устаткування, інструменти);
- оборотні фонди (запаси сировини, матеріалів, комплектуючих незавершене виробництво, товарні запаси);
- державні запаси і резерви;
- майно громадян (будинки, предмети тривалого вжитку, цінності);

- природні ресурси.
- До нематеріального багатства входить:
- науковий потенціал;
 - освітній потенціал;
 - кваліфікаційний потенціал;
 - інформаційний потенціал;
 - культурний потенціал;
 - рівень фізичного здоров'я нації.

В системі національного рахівництва для характеристики національного багатства застосовується термін „**економічні активи**”. Під активами розуміється все те, що використовується в господарській діяльності і може приносити, забезпечувати їх власникам економічні вигоди. Економічні активи поділяються на фінансові та не фінансові. В складі **нефінансових активів** виділяють вироблені (створені) та невироблені нефінансові активи.

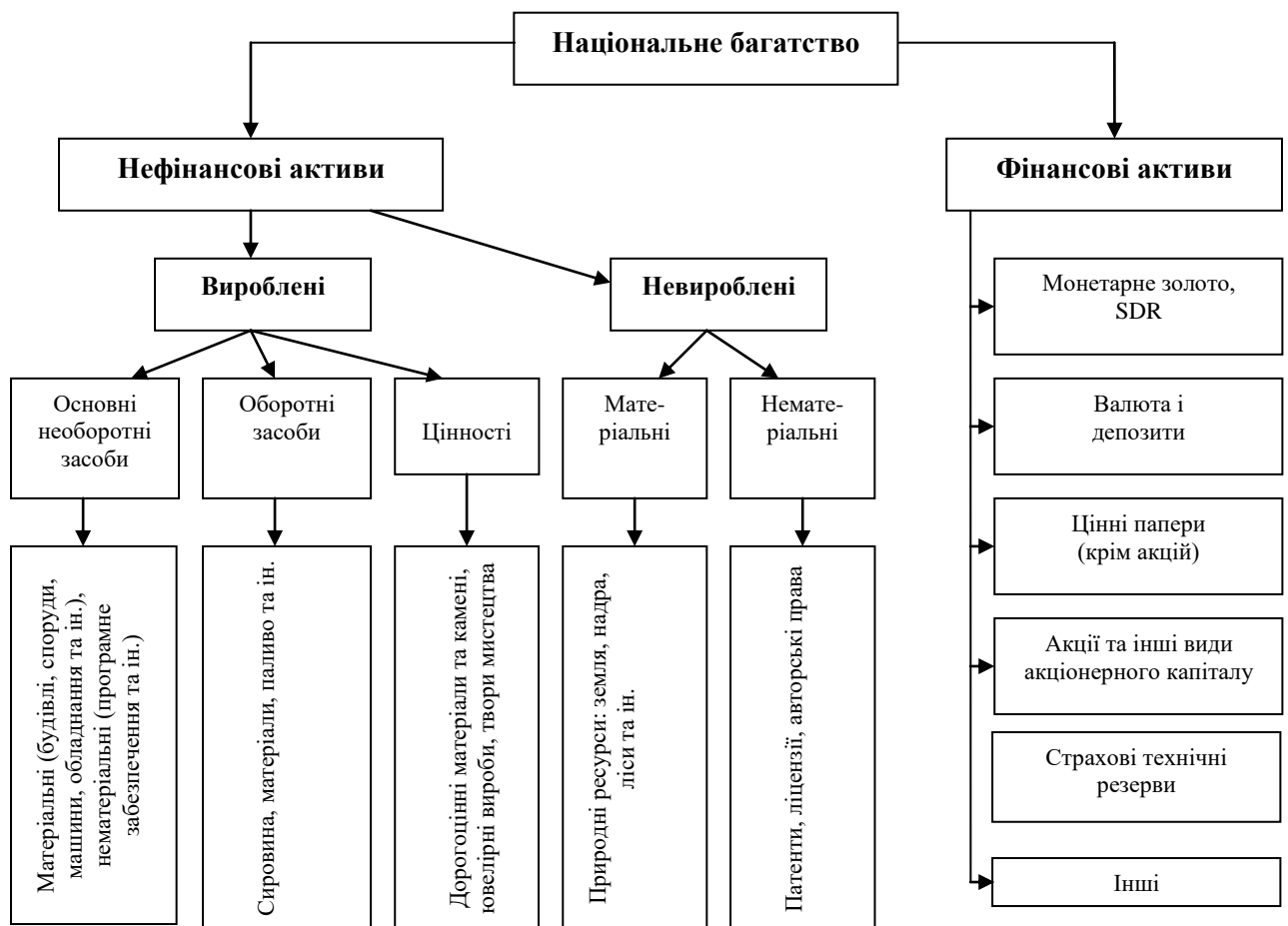

Рис.2.1. Склад національного багатства за стандартом СНР

4. Номінальні і реальні показники. Економічні індекси і дефлятор ВВП

Макроекономічні показники є агрегованими вартісними показниками. Це означає, що окрім фізичного обсягу виробленого та реалізованого кінцевого

суспільного продукту на загальний рівень даних показників суттєвий вплив можуть мати і цінові чинники – інфляція або дефляція. З метою нівелювання впливу цінових чинників та забезпечення співмірності показників ВВП за певний період часу розраховують два види показників номінальний та реальний ВВП.

Номінальний ВВП – це ВВП, що виражений в поточних цінах, тобто фактичний цінах, які мали місце в даному році.

Реальний ВВП – це ВВП даного року, але обчислений в постійних (базових) цінах, тобто цінах відвідного року, який береться за базу – основу відліку.

Співставлення реальних ВВП за декілька років дозволяє простежити динаміку та розраховувати темпи приросту та темпи зростання загального фізичного обсягу виробництва.

$$T_z = \frac{ВВП_p \text{ поточного року}}{ВВП_p \text{ попереднього року}} \cdot 100;$$

$$T_n = \frac{ВВП_p \text{ поточного року} - ВВП_p \text{ попереднього року}}{ВВП_p \text{ попереднього року}} \cdot 100;$$

де $ВВП_p$ – реальний ВВП, T_z – темп зростання, T_n – темп приросту.

Дослідження впливу цін на динаміку ВВП здійснюють за допомогою різноманітних індексів цін: індексу споживчих цін (ІСЦ), індексу цін виробника (ІЦВ) та дефлятора ВВП.

Індекс споживчих цін відображає зміну цін так званого споживчого кошика. Останній представляє собою певний набір відповідних товарів та послуг, що є типовими для споживання домашніх господарств. Досить часто вартість споживчого кошика використовують для обрахунку прожиткового мінімуму.

Індекс споживчих цін іще називається індексом Ласпейреса (I_L) і розраховується за формулою:

$$I_L = \frac{\sum_{i=1}^n P_i^1 \cdot Q_i^0}{\sum_{i=1}^n P_i^0 \cdot Q_i^0},$$

де P_i^0 і P_i^1 – рівень цін i -го товару чи послуги у базовому та поточному роках;

Q_i^0 – кількість i -го товару чи послуги в базовому році.

Індекс споживчих цін має один суттєвий недолік – він не бере до уваги зміни, що відбулися у структурі споживання в поточному році.

Індекс цін виробника – відображає зміну цін, що їх встановлюють промислові виробники на свої товари, які реалізуються як на внутрішньому так і зовнішньому ринках. Вони не враховують податок на додану вартість, акцизи та мито. Індекс цін виробника є агрегованим і розраховується по певній групі виробників як співвідношення поточного обсягу виробництва і обсягу виробництва в попередньому чи базовому році.

Дефлятор ВВП або індекс Пааше (I_P) відображає зміну цін на всі товари та послуги кінцевого призначення, що вироблені і реалізовані в країні в даному році. Він розраховується за формулою:

$$I_P = \frac{\sum_{i=1}^n P_i^1 \cdot Q_i^1}{\sum_{i=1}^n P_i^0 \cdot Q_i^1},$$

де P_i^0 і P_i^1 – рівень цін i -го товару чи послуги у базовому та поточному роках;

Q_i^1 – кількість i -го товару чи послуги в поточному році.

Якщо уважніше придивитися до вище наведеної формули, то можна побачити, що чисельник є не чим іншим як номінальним ВВП, а знаменник реальним ВВП за умови що i репрезентує увесь набір товарів і послуг, що входять до ВВП в даному році.

$$D_{ВВП} = \frac{ВВП_H}{ВВП_P}$$

де $D_{ВВП}$ – дефлятор ВВП; $ВВП_H$ – номінальний ВВП; $ВВП_P$ – реальний ВВП.

Головним недоліком індексу Пааше є те що він не враховує реальні зміни в структурі товарів і послуг, що мали місце в поточному році в порівнянні з попереднім, або базовим роком. Цей недолік частково усуває індекс Фішера (I_F)

$$I_F = \sqrt{I_L \cdot I_P},$$

де I_F – індекс Фішера; I_L – індекс Ласпейреса; I_P – індекс Пааше.

5. Новітні макроекономічні показники: індекс людського розвитку, індекс економічної свободи, рівень глобалізації економіки

Серед показників, які характеризують стан справ в економіці в цілому останнім часом все частіше починають використовувати такий показник як рівень життя.

Категорія „рівень життя” за рекомендацією ООН складається з таких елементів, як здоров’я, їжа, одяг, зайнятість, освіта, житло, соціальне забезпечення. В Україні та інших країнах рівень життя прийнято визначати за допомогою споживацьких бюджетів: фізіологічного, прожиткового і соціального мінімумів.

До показників рівня життя відносяться:

- виробництво національного продукту (ВВП/ВНП), валового національного доходу, національного доходу на душу населення;
- відповідність реального споживання науково-обґрунтованим нормам;
- грошові і реальні доходи на душу населення, що визначаються рівнем заробітної плати, величиною соціальних виплат і пільг, рівнем податків, індексом споживчих цін, рівнем інфляції;
- забезпеченість житлом;
- кількість безкоштовних соціальних послуг (освіта, охорона здоров’я, культурне, побутове і комунальне обслуговування);
- структура витрат населення;
- рівень безробіття
- середня тривалість життя;
- рівень освіченості населення;
- кількість вільного часу та ін.

Як бачимо, кількість показників достатньо велика. Тому, в 1990 р. група дослідників Програми розвитку ООН запропонувала показник, що є спробою комплексної оцінки людського прогресу – **індекс розвитку людського потенціалу (ІРЛП)**. При підрахунку ІРЛП враховують три види показників :

- середня тривалість майбутнього життя при народженні;
- рівень освіти як сукупність двох величин – рівня грамотності дорослого населення країни (2/3 індексу) і сукупної частки тих, хто навчається (1/3 індексу);
- рівень життя, що оцінюється через ВВП на одного жителя.

ІРЛП є середнім від індексів цих показників. Кожен з індексів розраховується за наступним принципом:

$$x\text{-індекс} = \frac{x - \min(x)}{\max(x) - \min(x)};$$

де $\min(x)$ і $\max(x)$ – максимальні і мінімальні значення відповідного показника x .

$$\text{Індекс тривалості життя} = \frac{LE - 25}{85 - 25},$$

де LE – середня тривалість життя.

$$\text{Індекс освіти} = \frac{2}{3} ALI + \frac{1}{3} GEI ;$$

$$\text{Індекс грамотності дорослого населення (ALI)} = \frac{ALR}{100} ,$$

де ALR – грамотність дорослого населення у відсотках;

$$\text{Індекс сукупної частки тих, хто навчається (GEI)} = \frac{CGER}{100} ,$$

де $CGER$ – сукупна частка, тих навчається. Враховуються усі, хто охоплений трьома ступенями освіти (початкової, середньої та вищої).

$$\text{Індекс рівня життя} = \frac{\log(GDPpc) - \log(100)}{\log(40000) - \log(100)} ,$$

де $GDPpc$ – ВВП на одного жителя при паритеті купівельної спроможності в доларах США.

Вважається, що країни з ІРЛП менше 0,5 мають низький рівень розвитку; 0,5-0,8 – середній; вище 0,8 – високий рівень розвитку.

Альтернативним до ІРЛП є показник бідності.

Іншим сучасним макроекономічним показником є **індекс економічної свободи (ІЕС)**. Цей показник враховує десять чинників, що відображають міру втручання держави в економічні процеси:

- торговельна політика держави (рівень тарифів, нетарифні бар'єри, рівень корупції серед митних органів);
- податкова політика (величина оподаткування найвищих і середніх доходів громадян та прибутку корпорацій);
- втручання держави в економіку (частка витрат на утримання державних органів в ВВП, частка державної власності, наслідки економічної політики);
- грошова політика (рівень інфляції);
- потоки капіталів та іноземних інвестицій (законодавство про іноземні інвестиції, наявність бар'єрів по відношенню до іноземної власності та діяльності іноземних компаній, наявність дозволу на землеволодіння іноземцями, політика щодо реінвестування закордон);
- банківська справа (частка державної власності в банківській сфері, бар'єри щодо діяльності іноземних банків, свободи у наданні всіх фінансових послуг);
- контроль за рівнем цін та заробітної плати;
- право власності (державна політика стосовно захисту прав власності);
- державне регулювання економіки (ліцензійна політика, дозвільна політика, політика захисту довкілля);
- чорний ринок.

Кожний з названих чинників включає певну кількість змінних (біля 50), та оцінюється в балах від 1 до 5. Потім виводиться середньозважена оцінка. Чим нижчий загальний бал тим вищий рівень економічної свободи.

Наступний сучасний макроекономічний показник – **рівень глобалізації економіки**. Він розраховується за чотирма наступними складовими:

- рівень економічної інтеграції;
- персональні контакти;
- телекомунікаційні технології;
- участь країни в діяльності міжнародних організацій та міжнародних зв'язках.

Чим вищі загальні показники – тим значиміша участь держави в процесах глобалізації.

Використана і рекомендована література

1. Базилевич В.Д., Базилевич К.С., Баластрик Л.О. Макроекономіка: Підручник / За ред. В.Д. Базилевича. – 3-тє вид., випр. – К.: Знання, 2006. – 638 с.
2. Круш П.В., Тульчинський С.О. Макроекономіка: Навч. посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 400 с.
3. Лугін О.Є., Фомішин С.В., Статистика національної економіки та світового господарства: Навч. посібник. – К.: Центр навчальної літератури. – 2006.
4. Мельникова В.І., Климова А.І., Макроекономіка: Навч. посібник. – 2-е вид. випр. і доп. – К.: ВД „Професіонал”, 2005. – 400 с.
5. Савченко А.Г., Пухтаєнко Г.О., Тітьонко О.М. Макроекономіка: Підручник. – К.: Либідь, 1999. – 288 с.
6. Селищев А.С. Макроекономика. – СПб.: Изд-во “Питер”», 2000. – 448 с.

ТЕМА 3. МІКРОЕКОНОМІЧНІ ОСНОВИ МАКРОЕКОНОМІКИ

(4 год.)

1. Споживання і заощадження: суть, вимір та чинники.
2. Теоретичні моделі споживання.
3. Суть та аналіз інвестицій.
4. Інвестиційні мультиплікатор та акселератор.

Споживання, заощадження та інвестиції є важливими чинниками загального обсягу виробництва і зайнятості. В даній темі ми з'ясуємо суть цих понять, їх взаємозв'язок та фактори, а також вплив на ВВП і зайнятість.

1. Споживання і заощадження: суть, вимір та чинники

Споживання – важлива складова ВВП, на яку в більшості країн останнім часом припадає біля 2/3 сукупних видатків на придбання товарів і послуг.

Споживання - це видатки домогосподарств на купівлю товарів і послуг. Ці видатки можна поділити на три групи: 1) на товари тривалого користування (меблі, побутову техніку і т. ін.); 2) на товари повсякденного вжитку (харчування, засоби гігієни тощо); 3) на послуги (транспортні, комунальні, освітні і т. ін.).

Заощадження – це та частина доходу, яка не витрачається у поточному періоді на споживання. Таким чином, поточний використовуваний дохід (дохід після сплати податків – $Y-T$) розпадається на дві частини: споживання (C) і заощадження (S). Тому:

$$Y_d = Y - T = C + S \quad (1),$$

де Y_d – використовуваний дохід;

Y – дохід до оподаткування;

T – податки.

На споживання впливає багато чинників: рівень доходу; рівень податків та трансфертних платежів; нагромаджене багатство та доходи від нього; наявність або відсутність заборгованості у споживачів; оптимістичні і песимістичні очікування споживачів; розвиненість системи соціального захисту; процентні ставки – які є ціною переміщення майбутнього доходу для поточного споживання (за допомогою позик) і т. ін. Проте, головним фактором споживання є, безумовно, величина використовуваного доходу. **Залежність між обсягом споживання і використовуваним доходом називають функцією споживання.** Функцію споживання можна записати наступним чином:

$$C = C_o + c^I(Y - T) \quad (2)$$

де C_0 – автономне споживання, яке не залежить від використовуваного доходу (споживання в борг, за рахунок заощаджень минулих періодів, субсидій).

c^I або MPC – гранична схильність до споживання, яка показує на скільки зміниться споживання при зміні доходу на одиницю.

$$c^I = MPC = \frac{\Delta C}{\Delta Y_d} \quad (3)$$

c^I або MPC набуває значення в інтервалі від 0 до 1. Це пояснюється тим, що кожна гривня доходу не повністю витрачається на споживання, а частково заощаджується.

Графічно функцію споживання можна зобразити за допомогою прямої (кривої) споживання (див. рис. 3.1).

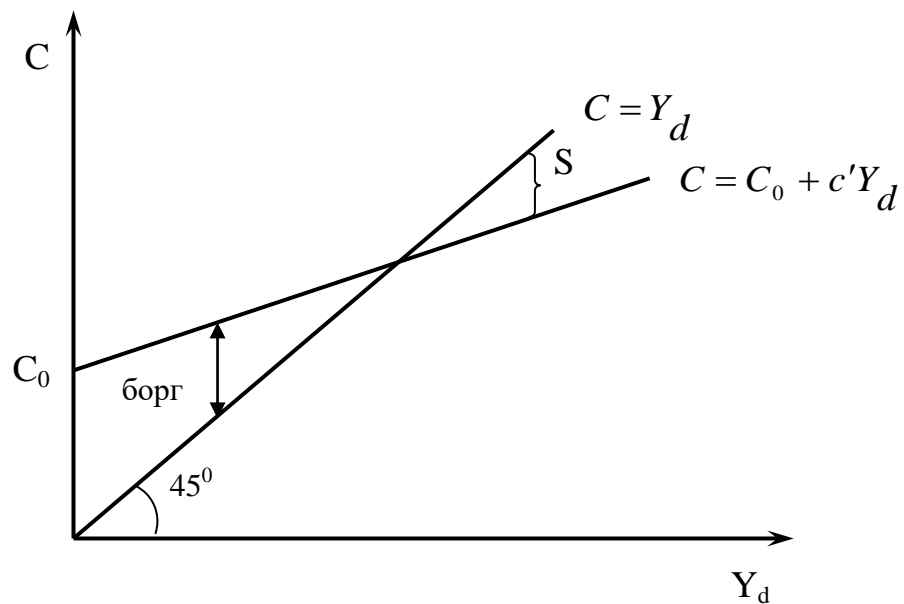

Рис. 3.1. Функція споживання

В кожній точці на бісектрисі споживання точно дорівнює доходу і заощадження дорівнюють нулю. Коли функція споживання лежить вище від лінії 45° , то домашнє господарство не заощаджує, а витрачає свої попередні заощадження або позичає (живе в борг), тобто заощадження є від'ємними. Якщо функція споживання лежить нижче від лінії 45° , то домогосподарство робить заощадження (вони є додатними). Величина цих від'ємних чи додатних заощаджень вимірюється вертикальним відрізком між функцією споживання і лінією 45° . MPC на цьому графіку – це кут нахилу лінії споживання.

Крім зазначеної раніше граничної схильності до споживання (MPC) існує поняття середньої схильності до споживання (APC) – це відношення обсягу споживання до величини використовуваного доходу, або частка (відсоток) споживання у використовуваному доході:

$$APC = \frac{C}{Y_d} \quad (4)$$

Функція S заощаджень відбиває зв'язок між розміром заощаджень і використовуваним доходом. Її можна записати наступним чином:

$$S = -C_0 + (1 - c^I)Y_d \quad (5)$$

де $s^I = (1 - c^I) = MPS$ – гранична схильність до заощаджень.

MPS показує величину додаткових заощаджень, що виникає із додаткової гривні використовуваного доходу:

$$MPS = \frac{\Delta S}{\Delta Y_d} \quad (6)$$

Оскільки частина кожної гривні, яка не споживається, обов'язково заощаджується, то гранична схильність до споживання і гранична схильність до заощадження в сумі дорівнюють одиниці:

$$MPC + MPS = 1 \quad (7)$$

Графічно функція заощаджень зображена на рис. 3.2.

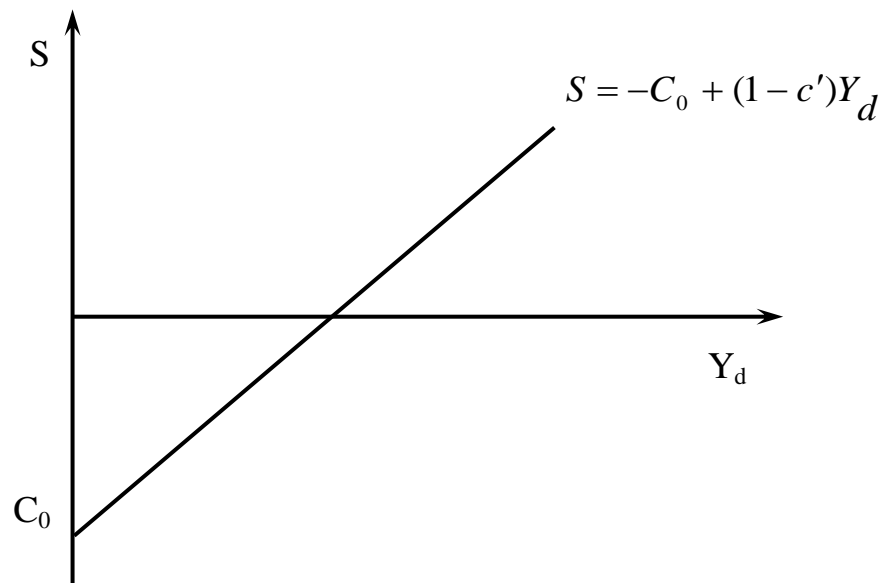

Рис. 3.2. Функція заощаджень

Середня схильність до заощаджень (APS) – це відношення обсягу заощаджень до величини використовуваного доходу, або частка (відсоток) заощаджень у використовуваному доході:

$$APS = \frac{S}{Y_d} \quad (8)$$

Якщо зміна у споживанні спричинена змінами у використовуваному доході, її називають **зміною величини споживання** і графічно зображують рухом по самій лінії споживання, наприклад, від точки А до точки В (див. рис. 3.3).

Якщо ж обсяг споживання змінюється під дією інших факторів, не пов'язаних із доходом (ці фактори названі на початку даної теми), то такі зміни називають **зміною споживання** і графічно зображують зміщенням прямої

споживання вгору (від C_1 до C_2 – якщо споживання збільшується), або вниз (від C_1 до C_3 – якщо споживання зменшується). Наприклад, збільшення податків призводить до зменшення споживання і зміщує лінію споживання до низу. Наявність банківського рахунку, навпаки, дозволяє споживачу збільшити споживання за незмінного доходу, що зображується зміщенням прямої споживання вгору.

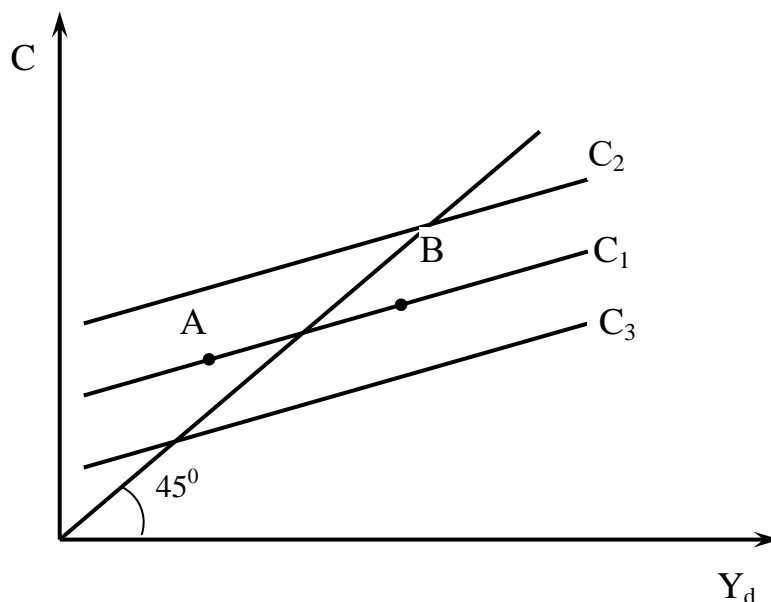

Рис. 3.3. Зміщення прямої споживання

Зміни в одному або кількох факторах, що не пов'язані із доходом, зміщують і пряму заощаджень. При цьому прямі споживання і заощадження зміщуються у протилежних напрямках. Пояснюється це просто: якщо домашні господарства більше споживають за даного використовуваного доходу, то вони менше заощаджують. Лише підвищення податків переміщує вниз і лінію споживання і лінію заощаджень.

2. Теоретичні моделі споживання

Важливе значення для розвитку економіки мають пропорції розподілу використовуваного доходу на споживання та заощадження. В даному питанні ми розглянемо теорії поведінки споживача, які намагаються пояснити закономірності даного розподілу.

Одна із перших теорій поведінки споживача і відповідна функція споживання була розроблена Дж. М. Кейнсом.

Кейнс вважав, що існує основний «психологічний закон», за яким із збільшенням доходів людей їх споживання також збільшується, але повільніше, ніж зростає дохід. Тобто гранична схильність до споживання коливається у межах від 0 до 1 ($0 < MPC < 1$). Як наслідок, середня схильність до споживання із зростанням доходу також знижується. Заощадження, мовою сучасної науки, є

нормальним благом, тобто чим багатшою є родина, тим більшу частку свого доходу вона заощаджує порівняно із біднішою. Крім того, Дж.М. Кейнс вважав, що головним фактором споживання є поточний дохід, а вплив процентної ставки на споживання в короткому періоді є вторинним і порівняно невеликим.

Грунтуючись на цих положеннях, кейнсіанську функцію споживання часто записують наступним чином:

$$C = C_o + c^I Y_d \quad (9)$$

Фактично, кейнсіанську функцію споживання та її графічне зображення ми розглянули у попередньому питанні (див. рис. 3.1).

Емпірична перевірка теоретичних положень Кейнса у другій половині 40-х рр. ХХ століття дала суперечливі результати.

Одні дослідження показали, що **в короткому періоді** із зростанням доходів споживчі витрати також зростають, тобто $MPC > 0$. Водночас, багаті родини заощаджують більше, ніж бідні, тобто $MPC < 1$. Середня схильність до споживання (APC) зменшується із зростанням доходів (тобто багаті заощаджують більшу частку свого доходу).

Проте, дослідження **нобелівського лауреата Саймона Кузнеця довели, що в тривалому періоді** (вчений аналізував 3 тридцятирічні періоди, що частково перекривають один одного), **середня схильність до споживання (APC) практично не змінилась і не виявила тенденції до зменшення** (див. табл. 3.1.).

Таблиця 3.1.

Динаміка середньої схильності до споживання у США за дослідженнями С. Кузнеця

1869 – 1898	1884 – 1913	1904 – 1933
0,867	0,867	0,879

Отже, в короткому періоді, як і зазначав Кейнс, середня схильність до споживання зменшується із зростанням доходів, проте в довгому вона залишається досить сталою.

Цю суперечливу поведінку споживання в короткому і довгому періодах економісти назвали «**загадкою споживання**». Розв'язати її змогли нові теорії поведінки споживача, розроблені нобелівськими лауреатами **Франко Модільяні** та **Мілтоном Фрідменом**. Дані теорії беруть до уваги не поточний дохід споживача, а його очікуваний середній дохід протягом усього життя. **Ці теорії ґрунтуються на концепції міжчасового вибору, яку висунув Ірвінг Фішер**. Тому доцільно спочатку розглянути саме її.

І. Фішер виходив із того, що споживач, приймаючи рішення про обсяг споживання, бере до уваги не тільки свій поточний дохід, але й дохід, який він сподівається отримати протягом усього життя у майбутньому. Тому обмежувачем споживання виступає міжчасове

бюджетне обмеження, яке визначає сукупні ресурси, наявні для споживання сьогодні і у майбутньому.

Припустимо, що споживач, який здійснює міжчасовий вибір, живе лише у двох часових періодах: молодість і старість. У першому періоді його дохід становить Y_{d1} , а споживання C_1 . У другому – відповідно, Y_{d2} та C_2 .

Споживач може вільно переміщувати свій дохід між двома періодами життя шляхом запозичень (із другого в перший) або заощаджень (із першого в другий). Заощадження здійснюються лише в першому періоді життя, бо в другому вони є недоцільними (адже третього періоду життя не буде).

Ми також припускаємо, що всі змінні вимірюються реальними величинами, у тому числі **процентна ставка** (r), яка є однаковою і для позичок, й для заощаджень.

Заощадження першого періоду можна записати наступним чином:

$$S = Y_{d1} - C_1 \quad (10)$$

Споживання у другому періоді (C_2) дорівнює сумі доходу другого періоду (Y_{d2}), заощаджень першого (S) та проценту на ці заощадження ($S \times r$):

$$C_2 = Y_{d2} + S + S_r = Y_{d2} + S(1+r) \quad (11)$$

Підставимо у рівняння 11 величину заощадження із рівняння 10:

$$C_2 = Y_{d2} (Y_{d1} - C_1) (1+r) \quad (12)$$

Відкриємо дужки і перенесемо у ліву частину рівняння усі члени, які описують споживання:

$$(1+r)C_1 + C_2 = (1+r)Y_{d1} + Y_{d2} \quad (13)$$

Розділимо обидві частини рівняння 13 на $(1+r)$:

$$C_1 + \frac{C_2}{1+r} = Y_{d1} + \frac{Y_{d2}}{1+r} \quad (14)$$

Рівняння 14 відображує **міжчасове бюджетне обмеження споживача**. Суть його полягає у тому, що сукупне споживання у двох періодах (споживання у першому плюс дисконтований обсяг споживання у другому) дорівнює сумі доходу першого періоду та дисконтованого доходу другого періоду. $1/1+r$ – це той обсяг споживання у першому періоді, від якого споживач вимушений відмовитись заради отримання одиниці споживання у другому періоді.

Максимальний обсяг споживання у першому періоді становить:

$$C_1 = Y_{d1} + \frac{Y_{d2}}{1+r} \quad (15),$$

за умови, що весь дохід другого періоду споживач перемістить у перший шляхом запозичень.

Відповідно, за умови переміщення усього доходу із першого періоду в другий шляхом заощаджень, ми отримаємо максимальний обсяг споживання у другому періоді:

$$C_2 = (1+r)Y_{d1} + Y_{d2} \quad (16)$$

Графічно міжчасове бюджетне обмеження споживача зображено на рис. 3.4.

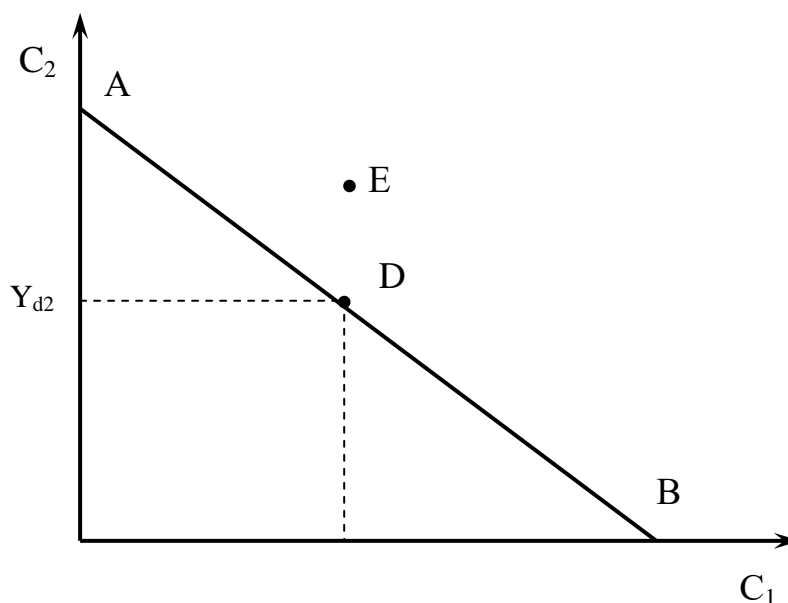

Рис. 3.4. Міжчасове бюджетне обмеження споживача

Пряма міжчасового бюджетного обмеження показує різні обсяги споживання індивіда у двох періодах, які є максимально досяжними за даних рівнів його доходу.

В точці **D** обсяг споживання у кожному періоді точно дорівнює величині доходу споживача у цьому періоді, тобто відсутні переміщення доходу між періодами – немає ні заощаджень, ні позик.

Точки **B** і **A** показують максимальні обсяги споживання першого та другого періодів відповідно за умови переміщення доходу між періодами.

Точка **E** ілюструє недосяжні обсяги споживання за наявних доходів в обох періодах.

Для визначення оптимального вибору споживача, який максимізує його споживання в обох періодах, необхідно проаналізувати криві байдужості.

Крива байдужості показує різні варіанти споживання в періоди молодості і старості, які мають для споживача однакову корисність і забезпечують йому однаковий рівень добробуту (див. рис. 3.5.).

Як бачимо з графіка 3.5, кожна крива байдужості – це сукупність точок, які репрезентують комбінації споживання в першому та другому періодах, що забезпечують однакову корисність. Чим далі крива байдужості розташована від початку координат (I_2, I_3, I_4), тим більшу корисність для споживача вона представляє. Нахил кривої байдужості в будь-якій точці показує, на яку

величину має зрости споживання у другому періоді, щоб компенсувати зменшення на одиницю споживання у першому періоді. Цей нахил називають **граничною нормою заміщення (MRS) споживання у першому періоді на споживання у другому періоді**. MRS зменшується при русі вправо по кривій байдужості від точки A до точки B і C .

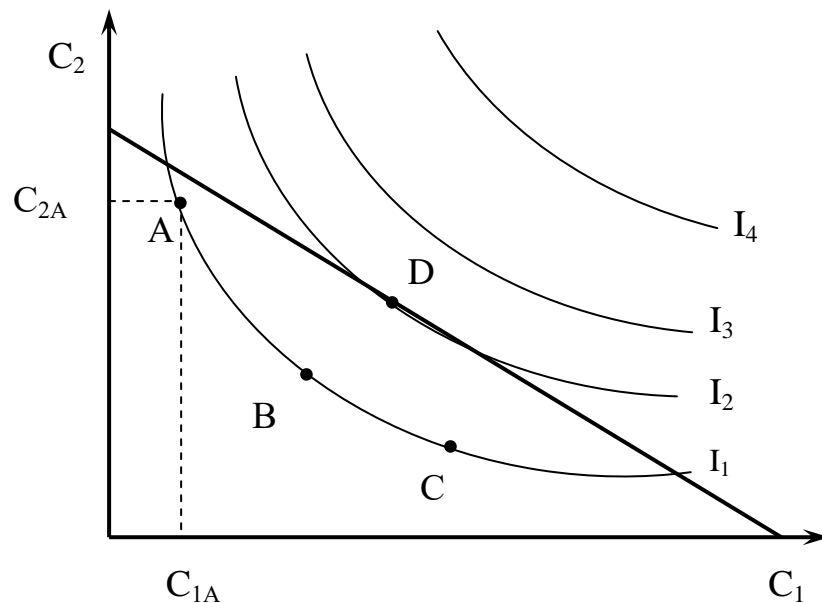

Рис. 3.5. Карта кривих байдужості та лінія бюджетного обмеження

Якщо рівень споживання у першому періоді високий, а в другому – низький, як у точці C , то гранична норма заміщення є невеликою: споживачеві достатньо лише незначного збільшення споживання у другому періоді, щоб відмовитись від одиниці споживання у першому. Коли ж рівень споживання у першому періоді низький, а у другому – високий, як у точці A , гранична норма заміщення зростає: споживач потребує більшого приросту споживання у другому періоді, щоб відмовитись від одиниці споживання у першому.

Якщо лінія бюджетного обмеження показує можливості споживача у сфері споживання, то криві байдужості – його переваги (преференції) у споживанні. Оптимальний вибір споживача – це точка дотику лінії бюджетних обмежень до найвищої з доступних кривих байдужості. На графіку 3.5. – це є точка D .

Таким чином, теорія І. Фішера, на відміну від моделі споживання Кейнса, ґрунтується на положенні що обсяг споживання залежить не тільки від поточного доходу, а й від очікуваного доходу упродовж всього життя.

Франко Модільяні, ґрунтуючись на теорії споживання І. Фішера, намагався дослідити яким чином коливання рівня доходу протягом життя змушує людей перерозподіляти дохід із сприятливих на несприятливі періоди. **Теорія Ф. Модільяні отримала назву моделі життєвого циклу споживання і заощадження.**

Принциповий внесок гіпотези життєвого циклу полягає у встановленні того факту, що дохід систематично змінюється протягом життя людини і тому її стратегія заощаджень значною мірою залежить від стадії життєвого циклу. Доки люди молоді, їх доходи, як правило, є невеликими, і вони влізають в борги, оскільки сподіваються більше заробляти в майбутньому. Протягом трудового періоду їх доходи зростають і досягають піку у зрілі роки. Тоді люди повертають борги молодості і відкладають кошти на пенсійний період. В момент виходу на пенсію трудовий дохід дорівнює нулю і споживання забезпечується заощадженнями минулих періодів. Ця схема зображена на рис. 3.6.

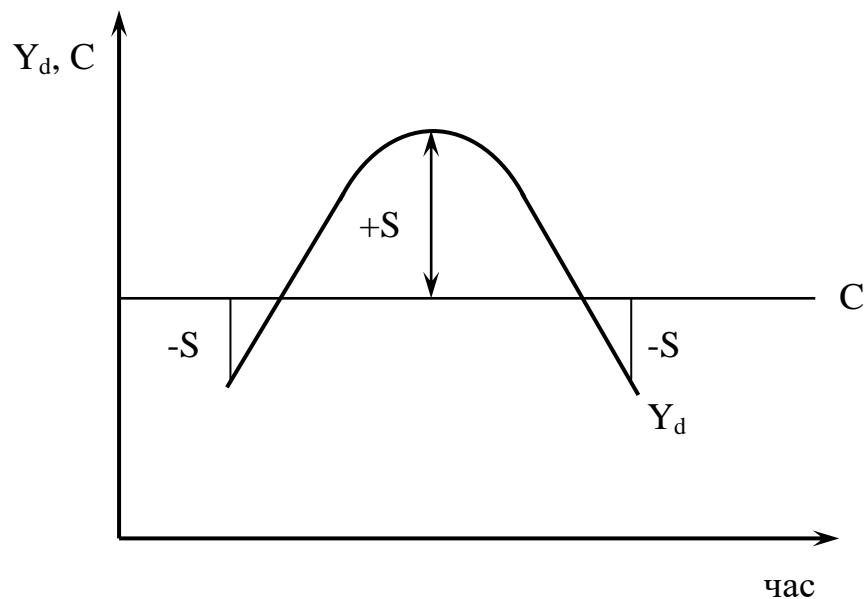

Рис. 3.6. Гіпотеза життєвого циклу споживання і заощадження

Як бачимо з рис. 3.6 модель життєвого циклу ґрунтується на припущенні, що людина хоче розподілити споживання упродовж свого життя так, аби потоки споживчих видатків були рівномірними. Це ілюструє лінія споживання (C), яка є паралельною до осі OX . Крім того, з рис. 3.6 видно, що в житті кожної людини є два періоди з від'ємними заощадженнями: молоді роки і старість. Таким чином, теорія життєвого циклу передбачає, що люди багато заощаджують, коли їхні доходи вищі за середні протягом життя, і більше витрачають заощадження, коли їхні доходи нижчі за середні упродовж життя.

Функцію споживання Φ . Модільяні можна записати наступним чином:

$$C = aWR + c^I Y_d \quad (17), \text{ де}$$

WR – реальне багатство;

a – гранична схильність до споживання з багатства;

Y_d – трудовий дохід;

c^I – гранична схильність до споживання з трудового доходу.

На основі цієї функції споживання Ф. Модільяні можна розв'язати загадану раніше «загадку споживання»: чому в короткому періоді середня схильність до споживання (*APC*) зменшується, а в довгому – є сталою.

Розділимо ліву і праву частину рівняння 17 на Y_d :

$$\frac{C}{Y_d} = APC = a \frac{WR}{Y_d} + c^I \quad (18)$$

Якщо відношення багатства (*WR*) до доходу (Y_d) є постійним, то *APC* буде сталою. Якщо ж відношення $\left(\frac{WR}{Y_d}\right)$ змінюється, то змінюватиметься і *APC*. Оскільки в короткостроковому періоді багатство кожної особи не змінюється суворо пропорційно до річного доходу, то при зростанні поточного доходу Y_d , *APC* може знижуватись. Проте, у довгому періоді існує постійна пропорція між величиною багатства і розміром доходу, що робить *APC* сталою величиною.

Модель життєвого циклу споживання і заощадження Ф Модільяні вказує на такі важливі чинники сукупних заощаджень, як вікова структура населення, середній вік виходу на пенсію, розвиненість системи соціального забезпечення. Адже, як показали дослідження, програми соціального забезпечення зменшують потребу працюючих в заощадженнях на старість і таким чином скорочують сукупні приватні заощадження.

Проте є й певні заперечення положень моделі життєвого циклу. Виявилось, що більшість людей похилого віку не витрачає свої заощадження, а зберігає їх для того, щоб передати, наприклад, у спадщину молодим. Крім того, окремі дослідження доводять, що старі люди заощаджують більшу частку свого доходу, ніж молоді.

Теорія споживання Мілтона Фрідмена відома як теорія постійного (перманентного) доходу. Як і попередні теорії вона ґрунтується на таких основних положеннях:

1) споживання залежить не тільки від поточного доходу, ай від очікуваного доходу у майбутньому;

2) домашні господарства намагаються вирівняти обсяги споживання у часі, тобто вони надають перевагу рівномірній (протягом життя) траєкторії споживання порівняно із нерівномірною.

В зв'язку з першим положенням М. Фрідмен вводить поняття постійного або перманентного доходу (Y_p), який визначає як певну середню величину теперішніх і майбутніх доходів. По суті **перманентний дохід – це дохід, на отримання якого споживач розраховує упродовж тривалого періоду життя, враховуючи свій вік, освіту, існуючу модель споживання.**

Поточний дохід споживача (Y) включає в себе не тільки постійний (Y_p), але й тимчасовий або випадковий (Y_v):

$$Y = Y_p + Y_v \quad (19)$$

Джерела випадкового доходу можуть бути найрізноманітнішими: від виграшу в лотерею до спадщини. При цьому М.Фрідмен вважав, що довгострокове споживання визначається виключно перманентним доходом, а практично весь отриманий випадковий дохід заощаджується.

В зв'язку з цим, функцію споживання М.Фрідмена можна записати наступним чином:

$$C = aY_p, \quad (20) \text{ де}$$

a – константа, що визначає частку постійного доходу, яка споживається.

Із рівняння 20 випливає, що споживання є прямо пропорційним до постійного доходу. Для того, щоб пояснити «загадку споживання» з точки зору теорії постійного доходу, розділимо обидві частини рівняння 20 на поточний дохід Y :

$$\frac{C}{Y} = APC = a \frac{Y_p}{Y} \quad (21)$$

Отже, APC залежить від відношення постійного доходу до поточного. Коливання доходів із року в рік в короткому періоді здебільшого зумовлюється змінами тимчасового доходу. Тому середня схильність до споживання знижується у роки з високим тимчасовими доходами. Проте, у тривалому періоді коливання доходу відображують зміни його постійного компонента, тому APC є сталою.

Як результат аналізу різних теорій споживання можна зробити наступні висновки:

1) у короткостроковому періоді головним чинником, що визначає обсяг споживання виступає поточний дохід; середня схильність до споживання зменшується в міру зростання доходу (Дж. М. Кейнс);

2) у довгостроковому періоді рівень споживання визначає не тільки поточний дохід, але й очікуваний дохід в майбутньому, а тому в довгому періоді середня схильність до споживання є сталою (І. Фішер);

3) оскільки дохід людини систематично змінюється протягом життя, то стратегія заощаджень значною мірою залежить від стадії життєвого циклу (Ф. Модільяні);

4) коливання доходу можуть бути зумовлені як постійними, так й тимчасовими змінами. На обсяг споживання у тривалому періоді впливають зміни постійного доходу (М. Фрідмен).

3. Суть та аналіз інвестицій

Інвестиції – це видатки на збільшення запасу капіталу (капітальних благ).

Інвестиції відіграють подвійну роль в макроекономіці. По-перше, вони є важливим і мінливим компонентом сукупних видатків. Тому в короткому періоді різкі зміни в обсягах інвестицій можуть істотно змінювати сукупний попит, а відтак – обсяг виробництва і зайнятості. По-друге, інвестиції

означають збільшення капіталу, тому в довгостроковому періоді вони впливають на потенційний обсяг виробництва і є важливим чинником економічного зростання.

У системі національних рахунків (СНР) виділяють три види інвестицій:

1) **інвестиції в основний капітал** (видатки на придбання машин, устаткування, транспортних засобів, виробничих будівель і т. ін.);

2) **інвестиції в житлове будівництво** (витрати на будівництво нового житла);

3) **інвестиції у запаси** (витрати на створення певних резервів готової продукції, сировини, палива, напівфабрикатів).

Варто відзначити, що наведені вище види інвестицій не вичерпують собою усіх інвестицій. Адже до інвестицій можна віднести й **витрати на товари тривалого користування** (вони забезпечують надання споживчих послуг протягом тривалого періоду у майбутньому); **державні видатки на будівництво доріг і інших об'єктів інфраструктури; витрати на освіту і підвищення кваліфікації** (так звані інвестиції в людський капітал).

Необхідно також розрізняти валові і чисті інвестиції

Валові інвестиції (I_g) – це загальний обсяг інвестицій, спрямований як на заміну зношеного капіталу, так і на зростання його величини. **Чисті інвестиції (I_c)** дорівнюють валовим інвестиціям мінус амортизація:

$$I_c = I_g - dk \quad (22),$$

де dk – величина амортизації (зносу) основного капіталу, яка визначається як добуток норми (коефіцієнту) амортизації на обсяг капіталу.

Джерелом інвестицій є заощадження. Інвестиції завжди означають зменшення поточного споживання задля збільшення споживання у майбутньому. Проблема перетворення заощаджень в інвестиції пов'язана із тим, що часто заощаджують і інвестують різні суб'єкти. Так, заощаджувачами переважно виступають домашні господарства, а інвесторами – фірми. Ця невідповідність може призводити до неспівпадіння обсягів заощаджень і інвестицій. Тому **важливим є аналіз факторів, що впливають на величину інвестицій.**

Головний чинник інвестицій – це **реальна ставка процента (r)**. Вона дорівнює номінальній ставці процента (i) мінус темп інфляції (π):

$$r = i - \pi \quad (23)$$

Залежність між обсягом інвестицій та реальною процентною ставкою виражає **крива або функція інвестицій, яка є спадною** (рис. 3.7).

Чому ж між інвестиціями і реальною процентною ставкою існує обернена залежність? Пояснюється це тим, що інвестор завжди порівнює затрати на інвестиції – r (реальну процентну ставку), яка й показує вартість отримання коштів, що використовуються для фінансування інвестицій – із очікуваним чистим прибутком від інвестицій. Зі збільшенням реальної процентної ставки витрати на інвестиції зростають і зменшують чистий прибуток від них, що зменшує обсяг інвестицій і навпаки.

Крім реальної процентної ставки на величину інвестицій впливають і інші фактори, дія яких зображується зміщенням кривої інвестицій, а саме:

- 1) **податкові ставки** (із збільшенням податків прибутки від інвестицій зменшується, що зміщує криву інвестицій вліво – від I_1 до I_2 – див. рис. 3.7.);
- 2) **попит на продукцію фірми** (із зростанням останнього збільшуються інвестиції – крива інвестицій переміщується вправо від I_1 до I_3);
- 3) **технічний прогрес** (створення нової техніки, яка забезпечує зменшення витрат, стимулює інвестиції);
- 4) **песимістичні чи оптимістичні очікування фірм** стосовно майбутніх продажів та рентабельності продукції.

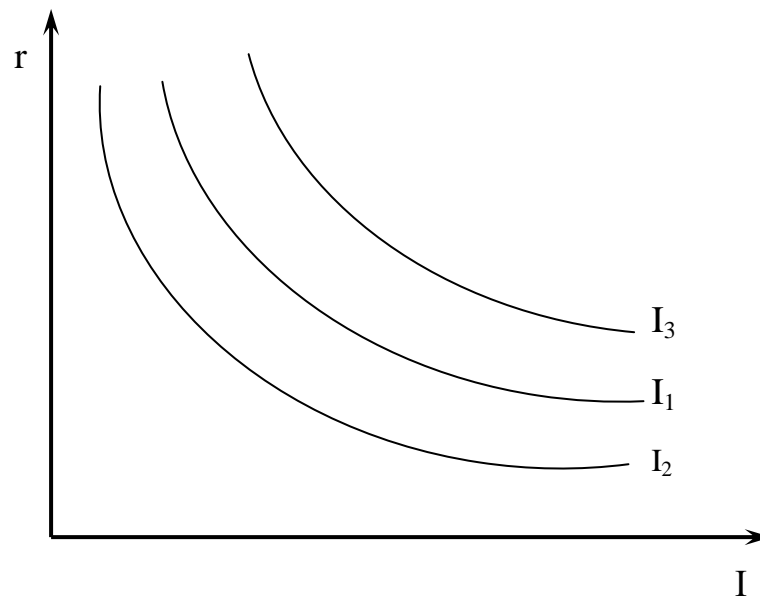

Рис. 3.7. Функція інвестицій і вплив нецінових факторів

Якщо представники класичної (неокласичної) теорії вважали, що інвестиції головним чином залежать від ставки проценту та граничної продуктивності капіталу, а сама ставка процента є ціною, що врівноважує попит на гроші для інвестицій і заощадження, то Дж. М. Кейнс доводив, що заощадження і інвестиції автоматично ставкою процента не врівноважуються, адже заощаджують та інвестують часто різні суб'єкти, з різною мотивацією. Крім того, заощадження за Кейнсом – це є залишок, не витрачена на споживання частина доходу. Вона залежить від схильності до споживання, яка згідно з «психологічним законом» із зростанням доходу зростає, але повільнішими темпами.

Обсяг інвестицій, в кейнсіанській теорії, є функцією спонукання до інвестицій, тобто відношення між очікуваною граничною ефективністю капіталу і процентною ставкою. Очікувана гранична ефективність капіталу є дисконтною ставкою, яка вирівнює чисті доходи, що очікуються від використання капіталу і ціни пропозиції капіталу. Таким чином, рівень інвестування в економіці визначається вирівнюванням ставки проценту і

очікуваної граничної ефективності капіталу. Сама ж ставка процента у Кейнса визначається попитом на гроші з боку приватних осіб і пропозицією грошей.

Кейнсіанський аналіз не визнає, як бачимо, зв'язку між заощадженнями і інвестиціями, який економісти-класики встановлюють за допомогою процентної ставки. Кейнс вважав, що ставка процента не врівноважує автоматично заощадження і інвестиції. На його думку заощадження пристосовуються до інвестицій через модифікацію сукупного доходу: здійснення інвестицій призводить до зростання сукупного доходу, що дає імпульс заощадженням в обсязі, що відповідає цьому зростанню.

В попередніх питаннях ми розглядали залежність споживання та заощадження від доходу. **Чи залежать інвестиції від величини доходу та його зміни?** Однозначної відповіді на це запитання немає. З одного боку, залежність інвестицій від доходу можна пояснити принаймні двома причинами. По-перше, інвестиції пов'язані із прибутком (прибуток – одне із джерел інвестицій). Тому із зростанням доходів після оподаткування зростатиме прибуток і відповідно – інвестиції. По-друге, зростання доходів, а отже й сукупного попиту стимулює фірми нарощувати інвестиції.

Проте, інвестиції, як показує досвід, є дуже мінливими і не змінюються у суворій відповідності до змін ВНД. **Є кілька факторів, що пояснюють мінливість інвестицій та їх відносну незалежність від доходу.**

1. Тривалі строки використання обладнання, що дозволяє відремонтувати і подовжити строки використання старого обладнання і, таким чином, відтермінувати закупівлю нового.

2. Нерегулярність інновацій.

3. Мінливість прибутків.

4. Мінливість очікувань підприємців.

У зв'язку із зазначеним вище, в економічній науці розрізняють **автономні і індуційовані інвестиції.**

Автономними називають інвестиції, які є незалежними від зміни обсягу національного доходу (пов'язані із НТП, зростанням населення, політикою уряду і т. ін.). Індуційовані – це похідні від автономних, вони залежать від обсягу національного доходу і є функцією від його приросту.

4. Інвестиційні мультиплікатор та акселератор

Із попереднього пункту плану ми знаємо, що інвестиції є важливим фактором національного виробництва і зайнятості. Зараз нам треба дослідити, як зміни в автономних інвестиціях впливають на обсяг національного виробництва і як зміни останнього впливатимуть на індуційовані інвестиції.

Мультиплікатор інвестицій (слово мультиплікатор означає примножувач, множник) – це числовий коефіцієнт, який показує збільшення національного доходу (ΔY) на одиницю приросту автономних інвестицій (ΔIa):

$$m = \frac{\Delta Y}{\Delta Ia}, \quad (24),$$

де m – мультиплікатор інвестицій.

Першою формою, у якій з'явився мультиплікатор в економічному аналізі, був мультиплікатор зайнятості, сформульований Р. Ф. Каном (1931 р.). Цей автор показав, що загальне зростання зайнятості внаслідок політики громадських робіт буде значно більшим, ніж кількість людей, зайнятих в цих роботах. Дійсно, до цієї «первинної» зайнятості потрібно додати «вторинну», тому що виробництво споживчих товарів і зайнятість в цих галузях зростатимуть, щоб відповідати збільшенню видатків, пов'язаних з зарплатою і прибутком від первинної зайнятості на громадських роботах.

Дж. М. Кейнс трансформував мультиплікатор зайнятості Кана в мультиплікатор інвестицій. **Величина мультиплікатора інвестицій за Кейнсом прямо пропорційно залежить від граничної схильності до споживання (MPC або c^I) і обернено пропорційно від граничної схильності до заощаджень (MPS або s^I):**

$$m = \frac{1}{1 - c^I} = \frac{1}{s^I} \quad (25)$$

Принцип мультиплікатора підкреслює важливе економічне явище: будь-яке інвестування дає «додатковий ефект», який викликає зростання сукупного доходу більшою мірою, ніж обсяг початкових інвестицій.

Теорія мультиплікатора Кейнса може бути узагальнена і поширена на будь-яку складову сукупного попиту в економіці: споживчі витрати, приватні інвестиції, державні витрати на закупівлю товарів і послуг, чистий експорт.

Принцип акселерації показує вплив на індукційовані інвестиції змін у сукупному попиті (національному доході).

Акселератор (прискорювач) - це коефіцієнт, що показує у скільки разів зростуть інвестиції у відповідь на зміни в обсягах національного доходу:

$$A = \frac{\Delta It}{\Delta Yt - I} \quad (26),$$

де ΔIt – приріст інвестицій в період t .

$\Delta Yt - I$ – приріст національного доходу попереднього року.

Принцип акселерації був запропонований А. Афтальоном у 1913 р. та викладений Д. М. Кларком у 1917 р. Пізніше принцип акселерації був перенесений із сфери виробництва засобів виробництва у сферу споживчих товарів тривалого користування (житлове будівництво, наприклад) та запасів.

Для розуміння принципу акселерації наведемо гіпотетичний приклад.

Припустимо, що запас капіталу становить 500 тис. грн. і забезпечує випуск продукції вартістю 100 тис. грн. Таким чином, між капіталом і продуктом існує співвідношення 5:1, яке є сталим. Тривалість використання капіталу – 10 років, тому річна сума амортизації – $500:10 = 50$ тис. грн.

За цих умов розглянемо, як зміни у кінцевому попиті впливатимуть на зміни в попиті на капітал.

Табл. 3.2. Модель акселератора

<i>Періоди</i>	<i>Кінцевий попит</i>	<i>Запас необхідного капіталу</i>	<i>Попит на новий капітал</i>	<i>Попит на амортизацію</i>	<i>Загальний попит на капітал</i>
1	100	500	-	50	50
2	105	525	25	50	75
3	115	575	50	50	100
4	120	600	25	50	75
5	122	610	10	50	60
6	120	600	-10	50	40

Таблиця 3.2 виявляє три закономірності:

1) збільшення кінцевого попиту викликає зростання загального попиту на капітал більшою мірою (так, в другому періоді кінцевий попит збільшився на 5 тис. грн., а загальний попит на капітал – на 75 тис. грн.);

2) просте уповільнення темпу зростання кінцевого попиту викликає зменшення попиту на капітал (див. періоди 4 та 5);

3) зменшення кінцевого попиту викликає скорочення загального попиту на капітал нижче за рівень амортизації (період 6).

Принцип акселерації використовується також для товарів тривалого використання (житло) та запасів.

Взаємодія ефектів мультиплікатора та акселератора є важливою для розуміння економічних циклів та моделей економічного зростання.

Використана і рекомендована література

1. Аналітична економія: макроекономіка і мікроекономіка: Навч. посіб.: У 2 кн. / За ред. С. Панчишина і П. Островерха. – Кн. 1. Вступ до аналітичної економіки. Макроекономіка. – К.: Знання. – 2006.– 723 с.

2. Базилевич В. Д., Базилевич К. С., Баластрик Л. О. Макроекономіка: Підручник / За ред. В. Д. Базилевича. – К.: Знання, 2004. – 851 с.

3. Базилінська О. Я. Макроекономіка: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 442 с.

4. Долан Э. Дж., Линдсей Э. Макроэкономика.– СПб.: АО Экономическая школа, 1996. – 408 с.

5. Дорнбуш Р., Фишер С. Макроекономіка. – К.: Основи, 1996. – 400 с.

6. Макконнелл Кемпбелл Р., Брю Стенлі Л. Макроекономіка. Аналітична економія: принципи, проблеми і політика. Частина 1.– 13 видання. / Наук. ред перекладу Т. Панчишина – Львів: Просвіта, 1997. – 672 с.

7. Макконнелл К., Фишер С. Макроэкономика. – М.: Изд-во МГУ, 1994. – 550 с.
8. Мэнкью Н. Г. Принципы макроэкономики: Учебник для вузов. 2-е изд. / Пер. с англ. – СПб.: Питер, 2006. – 576 с.
9. Панчишин С. М. Макроекономіка: Навчальний посібник. Вид. 3-тє, стереотипне. – К.: Либідь, 2005. – 616 с.
10. Сакс Дж. Д., Ларрен Ф. Б. Макроэкономика. Глобальний підхід: Пер. с англ. – М.: Дело, 1996. – 848 с.
11. Семюелсон Пол А., Нордгауз Вільям Д. Макроекономіка. Переклад з англ. / За ред. С. Панчишина. – К.: „Основи”, 1995. – 544 с.

Тема 4. Макроекономічна нестабільність

1. Поняття економічної циклічності.
2. Економічні цикли та їх фази.
3. Зайнятість і безробіття. Регулювання рівня зайнятості.
4. Сутність інфляції, її причини, форми, види і типи.
5. Криві Філіпса. Взаємо зв'язок інфляції та безробіття.

1. Поняття економічної циклічності

В процесі відтворення економіки протягом тривалого періоду часу існує тенденція до її зростання. Проте воно є нерівномірним і періоди зростання економіки періодично змінюються спадом виробництва, зниженням рівня зайнятості та зростанням цін (інфляцією), які підготовлюють основу для нового більшого зростання. Такі коливання носять об'єктивний характер, набули циклічності і є одним із способів саморегулювання ринкової економіки.

Циклічний характер розвитку ринкової економіки означає, що швидке зростання виробництва через певний проміжок часу змінюється таким же швидким його падінням, яке пізніше знову змінюється зростанням.

Циклічність, як економічне явище, проявилась на початку XIX ст., починаючи із першої економічної кризи в Англії у 1825 році. Із тих пір регулярно повторюється із інтервалом 8-12 років у більших або менших розмірах, із певною специфікою. Хоча тривалість циклу у XX ст. зменшилася (6-8 років), проте хід її підпорядковується певним закономірностям.

Отже, важливою особливістю ринкової економіки є її нестабільність. Розвиток економіки носить не прямолінійно зростаючий, а хвилеподібний характер у формі економічних циклів.

Які ж причини лежать в основі циклічного розвитку економіки? В економічній літературі їх наводиться велика кількість, але основні з них можна згрупувати в два основних напрямки:

1) екстернальна теорія, яка пояснює циклічність через зовнішні чинники:

- поява п'ятен на сонці зі зміною його активності, що веде до неврожаю у сільському господарстві і, відповідно, до економічного спаду (В. Джевонс, В. Вернадський);
- війни, революції та інші політичні потрясіння;
- освоєння нових територій, міграція населення і коливання його чисельності;
- потужні прориви в технології, що докорінно видозмінюють структуру суспільного виробництва.

2) інтернаціональна теорія, яка розглядає циклічність як породження внутрішніх для економіки чинників:

- співвідношення оптимізму і песимізму в економічній діяльності людей (Парето, Пігу);
- надлишок заощаджень у населення і нестача інвестицій (Дж. М. Кейнс);
- протиріччя між суспільним виробництвом і приватною формою привласнення (К. Маркс);
- перевищенням засобів виробництва над предметами споживання (М.І.Туган-Барановський);
- недоспоживання і бідність населення (Т. Мальтус);
- порушення в області грошового попиту і пропозиції (І. Фішер), а також експансія банківського капіталу (кредиту) в економіці в цілому і в русі облікової ставки (А. Хансен) тощо.

В сучасній економічній літературі існують різноманітні погляди щодо оцінки впливу тих чи інших чинників на циклічність. Проте існують погляди, які ми також поділяємо, що всі вказані чинники діють разом, доповнюючи один одного. Разом з тим, для кожного виду циклічного коливання є свій головний чинник, який визначає глибинну суть самого циклу.

Серед великої кількості різноманітних циклічних коливань (всього нараховують понад 1380 різноманітних циклів) найбільшу увагу в економістів викликають наступні:

- 1) **Цикли Д.Китчина** тривалістю 3 роки 4 місяці (для Японії – 2 роки 4 місяці, Бразилії, Аргентини і Мексики – 4 роки) і які **пов'язані із коливанням світових запасів золота**. Правда, економіст **А. Хансен** дані цикли пов'язує із нерівномірністю відтворення оборотного капіталу, а **В. Мітчел** – з коливаннями у грошовому обігу. Є точки зору окремих економістів, що причиною їх виникнення є порушення пропорцій між попитом і пропозицією на окремі види товарів.
- 2) **Цикли К. Жуглара**, тривалістю 7-11 років, які **пов'язані з оновленням активної частини основного капіталу** і це на високому рівні проаналізовано К. Марксом. До речі, сам К. Жуглар вважав причиною їх виникнення зміни у грошовому обігу і кредиті.
- 3) **Цикли М. Кондратьєва**, тривалістю 45-55 років, які **пов'язані із періодичним оновленням основного капіталу промислової інфраструктури** і ще в більшій мірі з **періодичними революціями в технологічному способі виробництва**.
- 4) **Цикли С. Кузнеца**, тривалістю 18 – 25 років, **викликані змінами в будівництві** (періодичне оновлення житла, певних виробничих споруд).
- 5) **Цикли Форрестора**, тривалістю 200 років і які **пов'язані з використанням нових видів енергії і матеріалів**.
- 6) **Цикли Тюфлера**, терміном 1000-2000 років, **викликані кардинальними змінами в людській цивілізації**.

В наш час переважна більшість економістів вважає, що в тих циклічних коливаннях, які найбільше впливають на економічний розвиток країни (цикли Китчина, Жуглара і Кондратьєва) **головною причиною** виникнення є **періодичні оновлення (заміна) капіталу**. Цей геніальний висновок був зроблений К.Марксом.

Так, у “**хвилях Китчина**” – це заміна основного капіталу в тих галузях, де відбуваються структурні зрушення для приведення у відповідність пропозиції до попиту. У “**хвилях Жуглара**” – основна причина в заміні активної частини основного капіталу. А “**довгі хвилі Кондратьєва**” – породжені масовим оновленням пасивної частини основного капіталу промислової інфраструктури і періодичними революціями в технологічному способі виробництва.

До масового оновлення елементів активної частини основного капіталу підприємця спонукає конкуренція, яка передбачає заміну діючого устаткування на більш продуктивне. Масове оновлення основного капіталу веде до швидкого зростання попиту на його елементи, що, в свою чергу, створює примноження ефекту як у зростанні засобів виробництва, так і предметів споживання. Після заміни основного капіталу різко падає попит спочатку на засоби виробництва, а потім і предмети споживання. Це веде до зниження обсягів виробництва, кількості зайнятих і, в кінцевому результаті, до кризи.

2. Економічні цикли та їх фази

Економічний цикл – це послідовність піднесень і спадів економічної активності протягом певного періоду часу, які постійно повторюються.

Економічний цикл у класичному протіканні складається із **чотирьох фаз**, які постійно змінюються:

- 1) **криза** (спад, рецесія);
- 2) **депресія** (стагнація);
- 3) **пожвавлення** (експансія);
- 4) **піднесення** (зростання, пік, бум).

В зв'язку з існуванням даних фаз (періодів) в економічній літературі економічний цикл одержав також назву **періодичний цикл**. Період часу, протягом якого діє кожна фаза, є різним і залежить, в першу чергу, від економічних умов країни.

Більшість економістів вважає, що **криза** завершує попередній цикл і є початком наступного. Його початок пов'язаний із виникненням труднощів збуту виробленої продукції, що веде до скорочення виробництва із відповідними наслідками, а саме:

- різке падіння обсягів ринкового попиту;
- криза неплатежів і гігантський дефіцит готівкових грошей;
- знецінення цінних паперів;
- банкрутство і ліквідація багатьох підприємств (банки і кредитні установи банкрутують в першу чергу);
- різке зростання норми позичкового проценту;
- зменшення кількості зайнятих і зниження рівня заробітної плати;
- падіння норми прибутку і зменшення (припинення) інвестицій в економіку.

Скорочення обсягів виробництва поступово вирівнює рівновагу між

попитом і пропозицією, але на більш низькому рівні. Економіка поступово переходить до другої фази – депресії.

Депресія – це фаза економічного циклу, якій властивий застій виробництва. Відбувається “замороження” економіки на рівні, в якому вона опинилася в результаті кризи. Ця фаза, як правило, найдовша.

На даній фазі найбільш виражено проявляються такі явища:

- різке падіння процентних ставок;
- відбувається стабілізація товарних запасів і цін;
- низькі ціни сприяють підвищенню попиту на предмети споживання і засоби виробництва, що веде до заміни, оновлення основного капіталу.

Пожвавлення – розпочинається із незначного зростання обсягу виробництва і завершується різким його зростанням. По мірі зростання попиту розширюється виробництво, зменшується безробіття, підвищується рівень заробітної плати. При наближенні обсягів виробництва до попереднього найвищого рівня економіка починає швидко зростати і вступає у фазу піднесення.

Піднесення – це завершальна фаза циклу. Обсяг виробництва перевищує рівень попереднього циклу, а темпи зростання виробництва найвищі.

Характерними ознаками фази поживавлення є:

- розквіт всіх форм капіталу, зростання обсягів кредиту, норми позичкового проценту тощо;
- зайнятість, як і заробітна плата, досягають найвищого рівня.

Економіка рухається на зустріч нової кризи, породжуючи нові причини кризи.

Сучасна економічна наука вважає, що цикли є насамперед результатом коливань сукупних чистих інвестицій. Комплекс заходів, що стосуються виробництва і вдосконалення техніки і технологій, товарів тривалого користування, зростання доходу і споживання, впливає на виникнення економічних циклів.

Якщо в країні не відбувається зростання споживання, не вдосконалюється техніка і технологія, то чисті інвестиції скорочуються. І це скорочення може досягти нуля. Попит на інвестиції може підвищуватися в результаті зростання обсягів продажу товарів і доходу, що дістало назву “принципи акселерації”.

Принцип акселерації заключається в тому, що коли продаж товарів збільшується на кілька відсотків, то виробництво машин і устаткування, для випуску цих товарів, зростає в значно більших обсягах. Саме сучасна **інвестиційна модель циклу** пояснює циклічні коливання економіки **ефектом акселерації інвестицій**.

Акселератор – коефіцієнт, що характеризує зв'язок між зміною споживання (доходу) і чистими інвестиціями:

$$a = \frac{\Delta I_q}{\Delta C},$$

де: a – акселератор;

ΔI_q – приріст чистих інвестицій;

ΔC – приріст споживання доходу.

Зростання сукупного попиту вимагає пропорційного розширення засобів виробництва на фазі пожвавлення і більш високого зростання маси основного капіталу на фазі піднесення.

При переході економіки у фазу кризи (спаду) навіть незначне зниження сукупного попиту викликає значно більше скорочення інвестицій, що веде до зменшення обсягу застосованого основного капіталу, а незначне скорочення темпів зростання споживання підвищує депресію.

Механізм акселерації виступає каталізатором циклічних коливань і є важливим чинником макроекономічної нестабільності.

В окремих моделях економічного зростання (модель Хікса) в процесі аналізу поєднується ефект мультиплікатора і акселератора. Хіксом зроблено висновки, щоб забезпечити рівномірне економічне зростання, коефіцієнт мультиплікації повинен бути більшим за 3 (тобто гранична схильність до споживання повинна становити більше 0,66).

Отже, циклічні коливання в економіці обумовлені суттєвим відхиленням сукупного попиту від сукупної пропозиції, сукупних витрат від потенційних можливостей виробництва. Головними індикаторами цих відхилень є коливання рівня виробництва, безробіття, інфляції, продуктивності праці, реальних доходів населення.

3. Зайнятість і безробіття. Регулювання рівня зайнятості

Ефективне функціонування економіки країни пов'язане із залученням до економічного обороту всіх економічних ресурсів, придатних для виробництва товарів і послуг, включаючи і такий ресурс, як робоча сила. При повній зайнятості і раціональному використанні ресурсів, обсяг виробництва є максимально можливим (потенційним). За наявності неповної зайнятості фактичний обсяг виробництва буде меншим від потенційного. Тобто при наявності безробіття втрачаються певні можливості з виробництва продукту. Одночасно воно є і причиною зниження купівельної спроможності населення, що веде до падіння сукупного попиту, сукупних заощаджень і, в кінцевому результаті, зменшення сукупних інвестицій в економіку і обсягів виробництва.

Безробіття в широких масштабах спричиняє соціальну і політичну нестабільність, для подолання якої витрачаються значні кошти держави на допомогу по безробіттю, утримання малозабезпечених сімей.

Існують різні погляди щодо причин виникнення та методів подолання неповної зайнятості.

В умовах ринкової економіки **загальною причиною** виникнення безробіття є порушення рівноваги на ринку праці: **пропозиція праці перевищує попит на неї і частина працівників не може продати свою робочу силу**. Що ж до причин порушення даної рівноваги існують різні погляди серед представників певних напрямків економічної теорії. Так, зокрема, **неокласики** вважають, що виникнення неповної зайнятості можливе лише в короткостроковому періоді (до 3-х років). Ринковий механізм

саморегулювання здатний встановити рівновагу між попитом і пропозицією праці. Але втручання держави, профспілок і союзів підприємців не дозволяє йому це зробити. Більше того, саме їх діяльність і є причиною заміни вільної конкуренції на ринку праці на моносонічну або монополістичну моделі, для яких характерними є довгі фази неповної зайнятості.

З точки зору **марксизму**, виникнення безробіття викликане **зростанням органічної будови капіталу**, тобто відносним зменшенням потреби у робочій силі у порівнянні з постійною частиною капіталу. Безробіття можливо подолати за рахунок зменшення величини робочого часу для зайнятих і залучення у виробництво тих, хто позбавлений роботи. Проте, в цьому не зацікавлені капіталісти.

На думку **Дж. М. Кейнса** і його послідовників, **виникнення безробіття породжене недостатнім рівнем попиту на товари і послуги**. А сам рівень зайнятості визначається безпосередньо не на ринку праці, а на товарному і грошовому ринках. Ліквідація безробіття можливе при співпаданні запланованої пропозиції товарів і запланованому попиту на них.

В умовах неповної зайнятості частина трудового потенціалу країни не використовується у зв'язку з перевищенням пропозиції над попитом робочої сили. Рівень зайнятості в економіці країни визначається через показник рівня безробіття. Даний показник розраховується на основі **економічно активного населення** (робочої сили) країни, до числа якого входять **зайняті і безробітні**. До зайнятих відносяться особи, що виконують певні види робіт, а до безробітних – особи працездатного віку, які не мають роботи і здійснюють пошуки для працевлаштування.

Відношення чисельності безробітних (**Б**) до загальної кількості економічно активного населення (**З+Б**) називають рівнем безробіття:

$$D_a = \frac{B}{Z+B} \times 100$$

В економіці країни розрізняють такі види безробіття:

Фрикційне – пов'язане з постійним рухом населення між регіонами і видами праці, а також із певними стадіями життя людини (зміна місця проживання, звільнення і пошук нової роботи, працевлаштування після закінчення навчального закладу тощо).

Структурне – пов'язане із структурними змінами в економіці, що призводять до диспропорцій на ринку праці внаслідок появи нових професій або їх зміни.

В економіці країни завжди існує фрикційне і структурне безробіття, які разом складають **природний рівень безробіття**.

$$\text{Природний рівень безробіття} = \frac{\text{Природне безробіття (фрикційне і структурне)}}{\text{Економічноактивне населення}} \times 100$$

При природному рівні безробіття кількість безробітних не перевищує числа вільних робочих місць. Такий стан в економіці вважають **повною зайнятістю**.

В економіці країни часто виникають ситуації, коли існує **надлишкове**

безробіття, тобто коли кількість безробітних перевищує число вільних робочих місць. Дане безробіття утворює такі його форми, як **циклічне, технологічне, сезонне безробіття**.

Циклічне – виникає на етапі спаду і застою і пов'язане, таким чином, із циклічністю розвитку ринкової економіки.

Технологічне – виникає внаслідок ліквідації частини робочих місць у зв'язку із механізацією і автоматизацією виробництва, впровадженням “безлюдних” технологій.

Сезонне – характерне для галузей економіки із сезонним характером виробництва: сільського господарства, океанського риболовства, туристичного обслуговування, готельного господарства та деяких інших.

Рівень безробіття є важливим економічним показником, який використовується при аналізі ефективності функціонування національної економіки. Безробіття зумовлює значні матеріальні втрати, так як впливає на зменшення виробництва ВВП.

Для вимірювання втрат національної економіки від безробіття використовують закон **Оукена**, суть якого зводиться до наступного: **перевищення фактичного безробіття над природним (надлишкове безробіття) на кожен відсоток призводить до відставання ВВП на 2,5 %**.

Марксистська концепція вважає, що безробіття неможливо подолати в умовах ринкового господарства, більше того, що воно буде прогресивно зростати. На думку представників **неокласичної концепції**, воно долається шляхом саморегулювання ринку праці, головними чинниками якого є зниження рівня заробітної плати і збільшення вартості граничного продукту праці. Тому впровадження досягнень НТП, які сприятимуть створенню додаткових робочих місць, цю проблему може вирішувати. З погляду **Дж. М. Кейнса**, вирішення проблеми безробіття або регулювання його рівня можливе через зміну величини сукупного попиту. Ефективний попит досягається за рахунок державного втручання в економіку, а саме через податкову систему і систему державних видатків.

Особлива роль ним відводиться інвестиціям, які, по-перше, створюють “первинну” зайнятість робочої сили, і, по-друге, ці додаткові робітники, пред'являючи додатковий попит на предмети споживання, необхідність і можливість виробництва яких створюють “вторинну” зайнятість. В результаті подальшої ланцюгової реакції з'являється **ефект мультиплікатора зайнятості**:

$$\text{Приріст зайнятості} = \text{Коефіцієнт мультиплікатора} \times \text{Приріст інвестицій}$$

Величина коефіцієнта мультиплікації вказує на кількість додаткових робочих місць, які можуть утворитися на одиницю приросту інвестицій. Звідси можна визначити, яку кількість додаткових інвестицій необхідно залучити в економіку, щоб отримати необхідну кількість додаткових робочих місць.

4. Сутність інфляції, її причини, форми, види і типи

Інфляція – це процес зростання загального рівня цін у країні впродовж

певного періоду часу, що супроводжується знеціненням національної грошової одиниці.

Ззовні інфляція проявляється у зниженні купівельної спроможності грошової одиниці в усіх її формах: зростання товарних цін, поглиблення товарного дефіциту, падіння валютного курсу, різке зростання попиту на споживчі товари і послуги тощо.

Зростання загального рівня цін, або інфляцію, вимірюють за допомогою індексів цін. **Індекс цін** – коефіцієнт, що показує, у скільки разів змінився загальний рівень цін за даний період.

Кількісна характеристика інфляції визначається її рівнем, який вимірюється через показник **темпу інфляції**:

$$\text{Темп інфляції} = \frac{P_n - P_0}{P_0} \times 100,$$

де P_0 – індекс цін базисного року (з яким ведеться порівняння);

P_n – індекс цін поточного (звітного) періоду (який порівнюється).

Залежно від темпів росту цін розрізняють три види інфляції:

помірну, галопуючу та гіперінфляцію.

Помірна інфляція спостерігається тоді, коли ціни зростають повільно, до 10 % за рік (інфляція, за якої ціни зростають до 5% за рік, називають повзучою). За такої інфляції ціни відносно стабільні, люди заощаджують гроші, бо їхня вартість мало знецінюється.

Галопуюча інфляція настає тоді, коли приріст цін становить більше 10% за рік (20, 50, 100 або й більше відсотків за рік). Гроші швидко втрачають свою вартість, тому населення майже не заощаджує грошей у вигляді готівки. Люди прагнуть купити за гроші товари або перевести їх за кордон (обміняти на іноземну валюту). Це веде до скорочення внутрішніх інвестицій, так як зникає стимул виробляти і вкладати капітал у виробництво. Якщо виробництво не зростатиме тривалий час, економіка зіштовхується із загрозою стагнації (застою чи спаду). Стагнація, що супроводжується інфляцією, швидко руйнує економіку і не створює механізмів виходу на шлях ефективного зростання, адже пропозиція товарів не зростає.

Гіперінфляція настає тоді, коли річний приріст цін вимірюється тисячами відсотків. Гроші різко втрачають свою вартість, перестають виконувати свої функції і відіграють дедалі меншу роль в економіці. Усі прагнуть застися речами і позбутися грошей, підприємства купують інвестиційні товари, а населення використовує заощадження і поточні доходи для купівлі споживчих благ, поки гроші остаточно не знецінилися. Виникає “інфляційний психоз”, що посилює тиск на ціни. Це явище виникає тоді, коли у масовій свідомості людей існує впевненість, що інфляція буде зростати і надалі. Оскільки вартість життя зростає, наймані працівники вимагають вищої номінальної заробітної плати “під майбутнє зростання цін”, а виробники завчасно закладають у ціну своїх товарів очікуване зростання витрат на сировину, енергію, працю, кредит, що викликає нове підвищення цін. Виникає інфляційна спіраль “зарплата – ціни”: Зростання цін веде до підвищення

зарплати, а та – до подальшого зростання цін.

Зусилля виробників і окремих осіб спрямовується не на виробничу, а на спекулятивну діяльність. Підприємства нагромаджують сировину і готову продукцію до майбутнього підвищення цін, а населення скуповує непродуктивні матеріальні цінності – ювелірні вироби, дорогоцінні метали, нерухоме майно тощо.

Постійні стрибки цін підривають нормальні економічні відносини, порушуються фінансовий і кредитний механізми. Посилюється бартеризація господарських зв'язків.

В залежності від причин і механізму зростання загального рівня цін розрізняють **інфляцію попиту** та **інфляцію витрат** (інфляцію пропозиції).

При **інфляції попиту** сукупний попит зростає швидше виробничого потенціалу економіки, а тому ціни зростають, щоб зрівноважити попит і пропозицію. Тобто виробничий сектор не може відповісти збільшенням реального обсягу виробництва на надлишковий попит, бо існуючі ресурси вже залучені.

Інфляція витрат виникає внаслідок зростання витрат у періоди високого рівня безробіття і неповного використання виробничих ресурсів. Ціни зростають внаслідок збільшення витрат виробництва на одиницю продукції. При цьому ціни на ресурси зростають більш високими темпами в порівнянні із продуктивністю праці. Обсяги виробництва скорочуються, а рівень цін підвищується. Інфляція витрат породжує стагнацію – одночасно зростають ціни і скорочуються обсяги виробництва.

Правда, окремі економісти виділяють і **позитивні наслідки інфляції**:

- помірна інфляція сприяє зростанню обсягів національного виробництва у фазі піднесення;
- проблему відсутності еластичності номінальної зарплати у напрямі зниження можна розв'язати за допомогою інфляції (через зниження реальної зарплати);
- при зростанні інфляції знижується природна норма безробіття, що сприяє підвищенню темпів економічного зростання.

Якщо помірна інфляція (до 10% за рік) має певні позитивні наслідки (ціни зростають швидше, ніж заробітна плата, що підвищує стимули до підприємницької діяльності), то галопуюча і, особливо, гіперінфляція, як правило, перетворюється у страшне соціальне зло із негативними наслідками:

- знижуються реальні доходи населення (особливо у громадян із фіксованими доходами);
- знецінюються фінансові активи із сталим доходом;
- порушується нормальний розподіл доходів між кредиторами і дебіторами;
- знижується мотивація до інвестування довгострокових програм;
- прискорюється матеріалізація грошей;
- знижується мотивація до праці;
- зменшується обсяг виробництва і рівень зайнятості в національній економіці;

- інфляція підриває управлінський механізм економіки.

Для вироблення ефективних методів боротьби з негативними соціально-економічними наслідками інфляції необхідно з'ясувати причини її виникнення. На жаль, у світовій економічній літературі не існує спільного погляду щодо причин інфляції, а тому існують і різні підходи щодо антиінфляційних заходів.

Переважає більшість економістів розглядає інфляцію як багатофакторний процес із різноманітними причинами інфляції, в тому числі інфляції попиту та інфляції витрат.

Причини виникнення інфляції попиту:

- надмірне зростання грошової маси;
- надмірні державні видатки;
- зростання чистого експорту;
- структурні зрушення в економіці;
- вибір між інфляцією та безробіттям і пов'язана з цим стимулююча політика уряду;
- інфляційні сподівання.

Причини виникнення інфляції витрат:

- спіраль “зарплата - ціни”, яка виникає за значного зростання номінальної зарплати;
- зростання процентних ставок;
- зростання цін на матеріальні ресурси, зокрема на енергоносії;
- структурні особливості національної економіки;
- економіка пропозиції. Пригнічення економічного розвитку через податки;
- монополізація економіки;
- інфляційні очікування.

Хоча, як видно, основні чинники інфляції концентруються всередині національної економіки, але існують й такі, що перебувають за її межами. Інфляція може переноситися і каналами світової торгівлі. Зростання цін на сировину та енергоресурси сприяють розвитку інфляції витрат. Скорочення надходжень від зовнішньої торгівлі, від'ємне сальдо платіжного балансу країни також спричиняють інфляцію. Отже, в сучасній економіці існує багато різних чинників, які породжують або посилюють інфляційні процеси.

Для економіки шкідливим є не лише надлишок, але і нестача грошей в обігу, що призводить до виникнення дефляції.

Дефляція – це загальне зниження цін внаслідок нестачі грошей в обігу. Вона веде до кризи надвиробництва, зниження сукупного ринкового попиту, що, в свою чергу, викликає скорочення масштабів виробництва, збільшує безробіття, знижує рівень добробуту нації тощо.

Тому уряди країн повинні здійснювати політику недопущення дефляційних явищ.

В світовій практиці використовуються різноманітні методи боротьби з інфляцією.

При надто високих рівнях інфляції і зниження купівельної спроможності грошової одиниці практично до нуля, як правило, здійснюється **нуліфікація** грошей. За таких умов старі грошові знаки вилучаються із обігу і замінюються

новими. Знецінені заощадження здебільшого не відшкодовують їх власникам. Нуліфікація як метод боротьби з інфляцією – надзвичайний засіб, до якого вдаються тільки за великих суспільних потрясінь (війни, революції, виникнення нових держав тощо).

В переважній більшості країн використовують механізм **індексації**, для того, щоб зменшити негативні наслідки від інфляції. В процесі індексації номінальні доходи громадян змінюються пропорційно змінам цін, що частково або цілком захищає їх від інфляції.

Проте індексація не є методом боротьби з інфляцією, а лише дозволяє послабити або уникнути її окремих негативних наслідків. Намагання здійснити повну індексацію доходів від інфляції призводить до певних негативних наслідків. По-перше, розкручується інфляційна спіраль, що веде до зростання темпів інфляції. По-друге, повна індексація доходів потребує значних державних видатків, що збільшує дефіцит бюджету.

Серед економістів існують різні погляди щодо методів боротьби з інфляцією. Так, зокрема, монетаристи вважають, що інфляція є виключно грошовим явищем і для її подолання потрібно уповільнити темпи зростання пропозиції грошей у національній економіці. Пропонується дотримування так званого **грошового** правила, згідно з яким темп зростання пропозиції грошей має дорівнювати темпові економічного зростання (для більшості розвинутих країн він становить 3-5% за рік).

Переважає більшість економістів вважає інфляцію багатofакторним процесом і пропонує використання широкого арсеналу знарядь. По-перше, це методи, які дозволяють знизити рівень інфляції порівняно швидко. І, по-друге, застосування антиінфляційної стратегії, спрямованої на недопущення інфляцій на тривалу перспективу.

Якщо ж інфляція вже розвинулась, то з метою її подолання необхідно застосовувати **стримувальну макроекономічну політику (дезінфляцію)**. Але при цьому слід пам'ятати, що для зниження рівня інфляції на 1% необхідно зменшити обсяг ВВП країни приблизно на 5% або збільшити обсяг безробіття на 2,5%.

При проведенні політики дезінфляції слід враховувати вплив інфляційних очікувань. Адже висока інфляція є здебільшого результатом процесу, який розвивається внаслідок дії **адаптивних інфляційних очікувань**. При цьому уряд повинен здійснювати контроль за явищами і процесами, які формують у економічних суб'єктів поведінку щодо цін (темпи інфляції у попередніх періодах, темпи зростання грошової маси, номінальні процентні ставки за державні облігації, динаміку курсу національної валюти тощо).

Найшвидше долаються інфляційні очікування в тих країнах, де, по-перше, державна політика спрямовується на зміцнення механізмів ринкової системи, і, по-друге, уряд непохитно дотримується курсу на поступове подолання інфляції та користується довірою більшості населення.

Для недопущення розвитку галопуючої інфляції у майбутньому уряд розробляє антиінфляційну стратегію, основними складовими якої є ефективна монетарна політика, впорядкування державних фінансів, раціоналізація

структури національної економіки та зовнішньоекономічної діяльності.

5. Криві Філіпса. Взаємозв'язок інфляції та безробіття

На початку ХХ століття при оцінці взаємозв'язку між інфляцією і безробіттям панівним був погляд американського економіста І.Фішера: у фазі піднесення рівень безробіття знижується, а темп інфляції зростає; у фазі спаду – рівень безробіття зростає, а інфляція знижується.

У 1958 році новозеландський економіст А.Філіпс опублікував статтю про взаємозв'язок між величиною зарплати та рівнем безробіття, де були зроблені наступні висновки: заробітна плата зростає при низькому безробітті, а зі зростанням безробіття темпи приросту зарплати уповільнювалися.

На підставі статистичних даних А.Філіпс побудував криву, що відображала стійку обернену залежність між темпами зростання зарплати та рівнем безробіття у Великій Британії впродовж 1861-1957 рр.

В 1960 році американські економісти Самуельсон і Солоу дещо видозмінили криву Філіпса. Вони пов'язали рівень безробіття з рівнем інфляції. Таке вдосконалення кривої Філіпса дозволило застосовувати її до дослідження національної економіки та використати в макроекономічній політиці.

Обернений зв'язок між інфляцією та безробіттям спричиняють чинники, що лежать в основі даного зв'язку. Із наближенням національної економіки до рівня нової повної зайнятості на ринку праці виникають слабини та структурні проблеми. У фазі піднесення повна зайнятість не досягається одночасно на кожному з індивідуальних ринків праці, які відрізняються як за структурою зайнятості, так і за географічним розташуванням. Представники одних професій зайняті повністю, а серед представників інших професій ще багато безробітних. В одних регіонах країни попит на окремі види праці ще не задовольняється, тоді як в інших рівень безробіття у фазі піднесення ще перевищує природній. Це спричиняє підвищення рівня зарплати в регіонах, де попит на робочу силу не задовольняється, що веде до зростання витрат і цін. Отже, ціни починають зростати ще до того, як національна економіка досягає повної зайнятості. Ринок праці повільно пристосовується до змін у попиті та пропозиції робочої сили і не може відвернути зростання витрат і цін, яке починається ще до початку досягнення повної зайнятості. Через це і існує обернена залежність між рівнями безробіття та інфляції.

У 1960-1970-х рр. ХХ ст. крива Філіпса стала основою макроекономічної політики урядів багатьох країн. Вплив на сукупний попит за допомогою інструментів фіскальної та монетарної політики дозволяв вибирати певну комбінацію рівнів інфляції та зайнятості в економіці. Наприклад, стимулююча економічна політика збільшувала сукупний попит, а, отже, і рівні національного виробництва і зайнятості. Стримувальна монетарна політика дозволяла знизити рівень інфляції, але при цьому відбувалися зниження обсягу національного виробництва і зростання безробіття.

Крива Філіпса є стабільною, якщо в національній економіці стабільний

температура інфляції. Коли ж відбуваються збурення в сукупному попиті (коли рівень безробіття значно нижчий за норму природного безробіття), темп інфляції зростає, тому що тиск до підвищення зарплати, що здійснюють незайняті робочі місця, перевищує тиск до зниження заробітків безробітцями.

Якщо ж рівень безробіття перевищує природний рівень, то темп інфляції знижуватиметься.

На основі проведеного аналізу взаємозв'язку інфляції та безробіття економісти прийшли до наступних висновків.

З відхиленням рівня безробіття від його природної норми темп інфляції змінюється. Доки рівень безробіття нижчий за природну норму безробіття, доти темп інфляції зростатиме. І навпаки, інфляція зменшуватиметься доти, доки рівень безробіття перевищуватиме природну норму безробіття. Коли ж у національній економіці рівень безробіття дорівнює природній нормі безробіття, інфляція стабілізується, тобто загальний рівень цін зростає певним усталеним темпом.

Сучасна крива Філіпса відрізняється від виявленої Філіпсом залежності трьома особливостями:

- по-перше, темпи приросту номінальної зарплати замінено на темп інфляції;
- по-друге, враховує очікувану інфляцію;
- по-третє, враховує збурення сукупної пропозиції.

Рівень сучасної кривої Філіпса має такий вигляд:

$$T_{инф.} = T_{инф. очік.} - a(B_1 - B_0) + Z_б,$$

де $T_{инф.}$ – темп інфляції;

$T_{инф. очік.}$ – очікуваний темп інфляції;

a – параметр, який вказує, наскільки сильно реагує інфляція на динаміку циклічного безробіття (>0);

B_1 – рівень безробіття;

B_0 – природна норма безробіття;

$Z_б$ – збурення пропозиції.

Отже, інфляція = очікувана інфляція – a (циклічне безробіття) + збурення пропозиції. Перший член цього рівняння ($T_{инф. очік.}$) означає, що рівень інфляції залежить від очікуваного темпу інфляції, яка формується на підставі інфляції у минулому періоді (адаптивні сподівання).

Другий член рівняння – $a(B_1 - B_0)$ – показує, що відхилення безробіття від його природної норми може прискорювати або стримувати розвиток інфляції.

Якщо рівень безробіття перевищує природну норму безробіття, то темп інфляції знижуватиметься і, зростатиме, коли рівень безробіття менший за природній. В даному випадку виникатиме інфляція попиту, так як високий сукупний попит є причиною цього виду інфляції.

Третій член – Z_6 показує, що рівень інфляції підвищується або знижується внаслідок збурень пропозиції. За несприятливих збурень пропозиції (Z_6) має від'ємне значення, що уповільнює темпи інфляції.

Отже, згідно із уявленнями економістів у короткостроковому періоді існує можливість вибору між інфляцією і безробіттям. Змінюючи величину сукупного попиту, можна вибирати певну комбінацію рівнів інфляції та безробіття на короткостроковій кривій Філіпа. У довгостроковому періоді крива Філіпа є вертикальною, і зникає можливість вибору між інфляцією та безробіттям.

Прихильники **теорії раціональних сподівань** заперечують наявність спадної короткострокової кривої Філіпса, а, отже, можливість вибору між інфляцією та безробіттям.

Згідно теорії раціональних сподівань, між безробіттям та інфляцією немає вибору і в короткостроковому періоді. Уряд не може впливати на реальні змінні – обсяг виробництва і рівень зайнятості. Намагання уряду стимулювати розвиток національної економіки лише підвищить загальний рівень цін.

Проте більшість економістів піддають сумніву положення теорії раціональних сподівань щодо кривої Філіпса.

Використана і рекомендована література

1. Базилевич В. Д., Базилевич К. С., Баластрик Л. О. Макроекономіка: Підручник / За ред. В. Д. Базилевича. – К.: Знання, 2004. – 851 с.
2. Базилінська О. Я. Макроекономіка: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 442 с.
3. Батура О.В., Івашина О. Ф., Новикова Л. Ф. Макроекономіка: Навч. посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 236 с.
4. Вініченко І. І., Гончаренко О. В., Дацій Н. В., Корецька С. О. Макроекономіка: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 176 с.
5. Круш П. В., Тульчинська С. О. Макроекономіка: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 400 с.
6. Макроекономіка: Навчальний посібник. / О. Я. Базилінська. – К.: ЦУЛ, 2005. – 448 с.
7. Мельникова В. І., Климова Н. І. Макроекономіка: Навчальний посібник. – 2-е видання, виправлене і доповнене. – К.: ВД „Професіонал”, 2005. – 400 с.

8. Мэнкью Н. Г. Принципи макроэкономики: Учебник для вузов. 2-е изд. / Пер. с англ. – СПб.: Питер, 2006. – 576 с.
9. Панчишин С. М. Макроекономіка: Навчальний посібник. Вид. 3-тє, стереотипне. – К.: Либідь, 2005. – 616 с.

Тема 5. Макроекономічна рівновага

1. Сукупний попит та фактори, що його визначають.
2. Сукупна пропозиція та її моделі.
3. Рівновага сукупного попиту і сукупної пропозиції.
4. Кейнсіанська модель макроекономічної рівноваги.
5. Макроекономічна рівновага на товарному і грошовому ринках.
Модель IS – LM.

1. Сукупний попит та фактори, що його визначають

Однією із найбільш поширених моделей сучасного тлумачення макроекономічної ринкової рівноваги є **модель AD – AS**. Вона дає можливість об'єднати або агрегувати всі окремі ринки в єдиний загальний ринок країни і об'єднати тисячі окремих цін в єдину сукупну ціну; зібрати рівноважну кількість окремих товарів і послуг в єдине ціле і назвати його реальним обсягом національного виробництва. Агрегування цін означає, що ціни на окремі товари та послуги усереднюються пропорційно обсягам виробництва останніх на внутрішньому ринку і характеризують рівень цін усієї сукупності товарів та послуг в економіці. Вимірником рівня цін є дефлятор ВВП поточного періоду до певного базового періоду. Модель **AD – AS** дозволяє пояснити причини коливання рівня цін та реальних обсягів національного виробництва, розкриває взаємозв'язок між ними та економічною політикою; такі явища як інфляція, безробіття, ділові цикли. Вона застосовується для прогнозування впливу на економіку різноманітних факторів, для планування й координації заходів економічної політики в короткостроковому і довгостроковому періодах.

Попит на макрорівні набуває форм сукупного платоспроможного попиту домогосподарств, підприємств, держави та закордону на запропоновані товари та послуги вироблені протягом року в країні і, які є її національним продуктом.

AD (aggregate demand) сукупний попит – бажані витрати на кінцеві товари та послуги в економіці в цілому.

Розгортаючи це визначення, сукупний попит слід розглядати як загальний обсяг вітчизняних товарів і послуг, які готові купити домогосподарства, фірми та уряд країни, а також економічні агенти інших країн світу при певному рівні внутрішніх цін. Сукупний попит у закритій економіці – це заплановані витрати економічних агентів: приватного сектора на споживання (С) та інвестиції (I), держави (G) на закупівлю товарів, оплату послуг та праці окремим категоріям населення.

Залежать ці витрати від рівня цін, розмірів доходу населення, його планів на майбутнє, податків, державних витрат (витрат уряду) і пропозиції грошей.

Сума складових сукупного попиту закритої економіки описується тотожністю:

$$AD = C + I + G, \text{ де} \quad (1)$$

C – дохід населення, який воно буде витратити на купівлю товарів і послуг;

I – дохід, який буде використано на придбання виробничих ресурсів;

G – дохід держави (витрати на придбання зброї, утримання армії тощо).

У відкритій економіці сукупний попит визначається як загальний обсяг вітчизняних товарів та послуг, які бажають придбати і вітчизняні, і закордонні покупці за певного рівня цін. Структуру складових такого попиту описують такою формулою:

$$AD = C + I + G + RF, \text{ де} \quad (2)$$

RF – чистий експорт, який визначається як різниця між експортом та імпортом.

Визначити сукупний попит у відкритій економіці є складно, тому що на цей показник впливає ряд чинників, а саме: система обмінних курсів; ступінь взаємозамінності у споживанні вітчизняних та зарубіжних товарів; ступінь відкритості економіки міжнародному руху капіталу тощо.

Відправною точкою для побудови кривої попиту візьмемо рівняння класичної кількісної теорії:

$$MV = PQ, \text{ де} \quad (3)$$

M – кількість грошей в обігу;

V – швидкість обігу грошей в русі доходів;

P – абсолютний рівень цін;

Q – реальний обсяг виробництва (реальний дохід).

Це рівняння можна переписати таким чином :

$$AD = \frac{MV}{P}, \quad (4)$$

де параметр AD відповідає реальному обсягу виробництва Q .

Обертаючись зі швидкістю V , запас грошей M збільшує одночасно як номінальний грошовий дохід, так і номінальні грошові витрати економічних агентів країни на товари й послуги. Згідно рівняння 5.4 обсяг сукупного попиту залежить від кількості грошей в обігу, швидкості їх обертання та рівня цін, за якими купуються товари і послуги.

Чим більше грошей знаходиться в розпорядженні економічних агентів, тим більше товарів та послуг можуть вони купувати один в одного.

Допускаємо, що кількість наявних в обігу грошей є величина стала, бо це обумовлено грошово-кредитною політикою; швидкість обігу грошей в русі доходів (число раз в рік, коли економічні агенти тратять кожен гривню з загальної грошової маси) визначається інституційними факторами і на неї не впливає грошово-кредитна політика або існуючий рівень цін. За цих умов реальна кількість товарів і послуг, попит на які обумовлений витратами фіксованої кількості грошей, є величина, обернено пропорційна існуючому рівню цін.

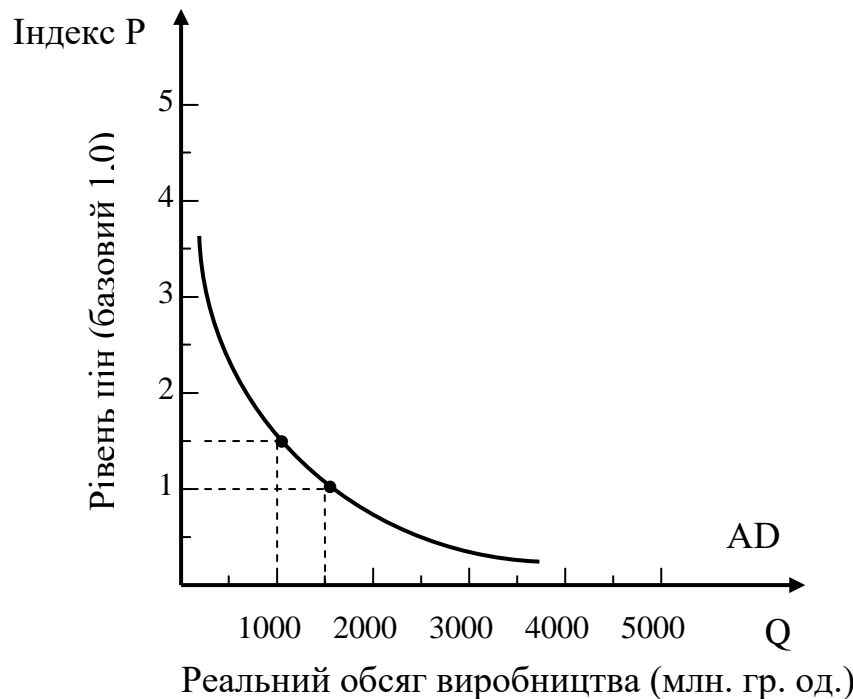

Рис. 5.1. Крива сукупного попиту, обумовлена витратами фіксованої кількості грошей

На рис. 5.1 зображено криву попиту одиничної еластичності, яка відповідає рівнянню $AD = \frac{MV}{P}$. При цьому сукупний попит в будь-якій точці кривої AD є величина стала, виражена в номінальних одиницях.

Крива сукупного попиту має від'ємний нахил, що означає скорочення в споживанні, інвестиціях, урядових витратах, у всіх компонентах, які утворюють реальний сукупний попит при зростанні рівня цін.

Крива сукупного попиту відображає той факт, що рух економіки вздовж кривої у відповідь на зміни загального рівня цін може привести до змін номінального національного доходу.

У відповідь на зростання цін, обсяг попиту буде скорочуватися незважаючи на те, що разом із зростанням цін, номінальний дохід буде зростати. Це відбувається тому, що споживач не захищений від інфляції і його заощадження фіксовані в номінальних грошових знаках. Зростання цін скорочує реальний дохід споживача. Обернена ситуація виникає тоді, коли ціни будуть падати. Реальне споживання буде зростати у відповідь на скорочення цін.

У відповідь на зростання цін, яке супроводжується підвищенням норми процента, реальні інвестиції (капіталовкладення) скорочуються, і навпаки, зниження цін сприяє зростанню реальних капіталовкладень.

Зростання цін скорочує і реальні закупівлі держави, бо вони формуються і плануються в номінальному виразі. Крім того, ріст цін в країні викликає зміну курсу національної валюти по відношенню до інших валют. Внутрішні товари і послуги стають дорожчими для іноземних покупців, а іноземні товари і послуги стають дешевшими на внутрішньому ринку. В результаті попит на товари і

послуги вироблені в країні, буде скорочуватися. Таким чином, всі компоненти, що формують сукупний попит перебувають в оберненій залежності від середнього рівня цін.

Отже, спадний нахил кривої сукупного попиту пояснюється впливом цінових факторів: а) ефектом реальних грошових залишків (ефектом багатства); б) ефектом процентної ставки; в) ефектом імпортних закупівель.

Ефект реальних грошових залишків – це величина, яка є виміром багатства домогосподарств (певна частка активів у вигляді готівки, гроші на поточних рахунках, фінансові активи з фіксованими доходами), розміри якого залежать від кількості грошей і рівня цін. Ефект реальної процентної ставки діє тоді, коли рівень цін зростає і купівля товарів вимагає більшої кількості грошей. Попит на гроші збільшується і при незмінній їх пропозиції відбувається зростання процентних ставок. Це призводить до скорочення інвестицій та споживання за рахунок кредиту. Величина сукупного попиту зменшується. Зростання цін на внутрішньому ринку при незмінних світових цінах зменшує попит на вітчизняні товари і збільшує попит на імпортні. В цій ситуації діє ефект імпортних закупівель – чистий експорт, сукупний дохід і сукупний попит скорочуються.

Нецінові фактори сукупного попиту збільшують або зменшують його обсяги для всіх можливих рівнів цін і пересувають криву сукупного попиту праворуч або ліворуч. Такими факторами є різноманітні шоки – раптові зміни умов загальної рівноваги на внутрішніх ринках, зумовлені певною економічною політикою, незалежними діями економічних агентів, зовнішньоекономічними, політичними та природними чинниками, що впливають на обсяги споживання, інвестицій, державних видатків та чистого експорту країни.

Збільшення державних видатків спричиняє збільшення і сукупного попиту, тому що додатковий попит з боку держави впливає на розширення доходів та витрат у приватному секторі. Зменшення податків збільшує використовуваний дохід домогосподарств, збільшення трансфертів населенню забезпечує зростання приватних видатків на споживання тощо.

2. Сукупна пропозиція та її моделі

AS (aggregate supply) сукупна пропозиція – вартість вироблених в країні товарів і послуг, які виробники мають бажання продати в даний період.

Сукупну пропозицію можна розглядати як синонім національного продукту. Тому вона буде залежати від розмірів затрат, від змін на ринках праці, капіталу, землі та інших природних ресурсів, від змін в технології і відповідно продуктивності. Зв'язок між рівнем цін та обсягом сукупної пропозиції залежить від тривалості періоду, протягом якого взаємодіють сукупний попит і сукупна пропозиція, ціни і витрати у виробництві. Обсяг

сукупного випуску визначається кількістю капіталу, праці та їхньою спільною продуктивністю.

Підвищення рівня цін стимулює підприємства виробляти і пропонувати більший обсяг товарів та послуг. Зниження рівня цін зумовлює зменшення обсягів виробництва. Це означає, що між рівнем цін і обсягом національного виробництва (сукупною пропозицією) існує пряма залежність, а крива сукупної пропозиції має додатний нахил.

AS як і національний продукт можна визначити як суму доданих вартостей усіх видів діяльності.

$$AS = (S_1 - B_1) + (S_2 - B_2) + \dots + (S_n - B_n), \quad (5)$$

де S – величина продажу;

B – величина купівлі.

Особливістю сукупної пропозиції є те, що її реакція на зміну цін повільніша ніж сукупного попиту. Тому сукупну пропозицію розглядають в довгостроковому періоді, коли ціни на фактори виробництва (в тому числі і номінальна заробітна плата) реагують досить відчутно на зміни рівня цін, і в короткостроковому періоді, в продовж якого ціни на фактори виробництва (і насамперед номінальна заробітна плата) залишаються незмінними навіть за умови зміни загального рівня цін. В довгостроковому періоді наймані працівники отримують повну інформацію стосовно зміни рівня цін і усвідомлюють зміну рівня своєї реальної заробітної плати. А тому нові трудові контракти підписуються на нових умовах, які відображаються в змінах рівня номінальної заробітної плати.

Крива сукупної пропозиції характеризує взаємо зв'язок між реальним обсягом продукту, якій компанії мають бажання продати, і загальним рівнем цін. Загальний рівень цін включає в себе ціни на кінцеву продукцію і послуги та ціни на фактори виробництва. В тому випадку, коли ціни на фактори виробництва змінюються одночасно з цінами на кінцеву продукцію, виробники залишаються байдужими до зміни цін і обсяг їх виробництва буде змінюватися під впливом нагромадження або зміни технології. В цій ситуації крива сукупної пропозиції буде мати вертикальний вигляд, а обсяг реального національного продукту дорівнюватиме природному рівню реального обсягу виробництва (рис. 5.2).

Ціни на фактори виробництва і на кінцеву продукцію можуть змінюватися одночасно, тому що багато факторів виробництва є кінцевою продукцією. Паливо, станки, устаткування – це кінцева продукція, і одночасно, вони є факторами виробництва. Основним компонентом виробничих затрат є заробітна плата, яку отримують робітники і службовці, і потім обмінюють на кінцеву продукцію. Якщо ціни на товари і послуги зростають, а номінальна заробітна плата залишається незмінною, то рівень життя падає. Підприємці, щоб не втратити кваліфіковану робочу силу, будуть підвищувати номінальну заробітну плату. Для того, щоб ціни на кінцеву продукцію і ціни на фактори

виробництва врівноважилися, потрібен час. Тому пряма вертикальна лінія сукупної пропозиції представляє ситуацію в довгостроковому періоді і називається довгостроковою кривою сукупної пропозиції (рис. 5.2).

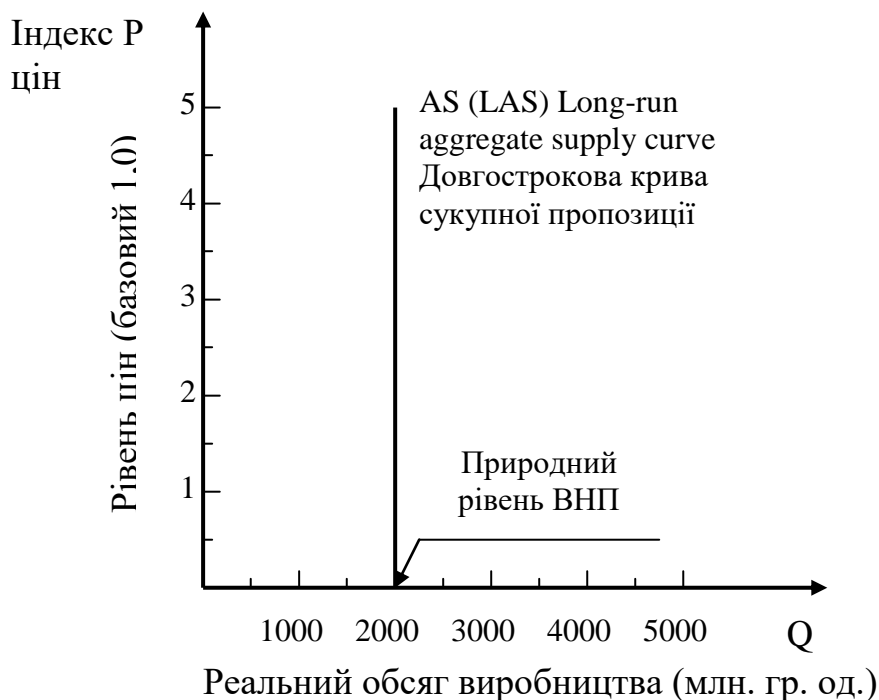

Рис. 5.2. Крива сукупної пропозиції у випадку одночасної зміни цін на фактори виробництва і на кінцеву продукцію

В короткостроковому періоді, доки ціни на товари виробництва не вирівнялись з цінами на кінцеву продукцію, підприємці можуть отримувати додатковий прибуток і збільшувати обсяги виробництва, які будуть залежати від зміни цін. При цьому крива сукупної пропозиції буде підніматися вгору зліва на право і буде називатися короткостроковою кривою сукупної пропозиції (рис. 5.3).

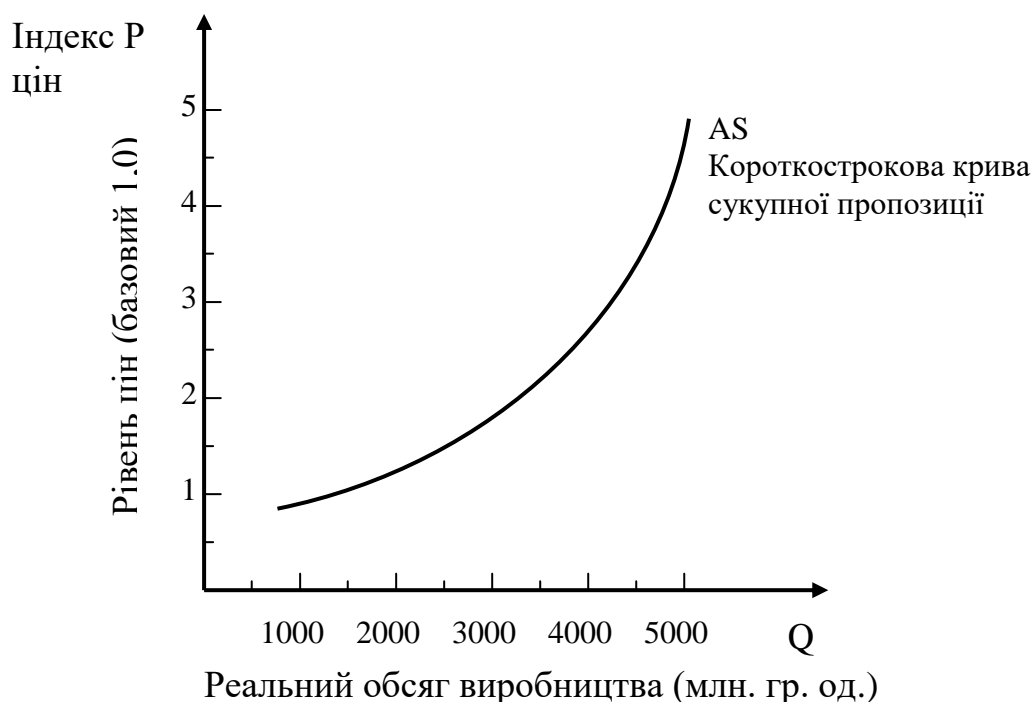

Рис. 5.3. Короткострокова крива сукупної пропозиції

Тривалість короткострокового періоду визначається часом, протягом якого ціни на фактори виробництва вирівнюються з цінами на кінцеву продукцію. По-перше, це залежить, від тривалості контрактів, які зобов'язують продавати і купувати за фіксованими цінами. Основну долю таких контрактів складають трудові угоди, які укладаються на строк від одного до трьох років. По-друге, від кількості запасів сировини і матеріалів у виробників. По-третє, від того наскільки ціни контролюються урядом. По-четверте, від інертності цінової політики великих компаній, які не поспішають підвищувати ціни у відповідь на різкий стрибок попиту. По-п'яте, від досконалості інформації. Наприклад, не всі виробники сприймають підвищення цін на їх продукцію як загальне зростання цін в результаті сукупного попиту.

3. Рівновага сукупного попиту і сукупної пропозиції

Загальна економічна рівновага матиме місце, коли $AD = AS$.

$$C + I + G = (S_1 - B_1) + (S_2 - B_2) + \dots + (S_n - B_n) \quad (6)$$

Графік загальної ринкової рівноваги матиме такий вигляд:

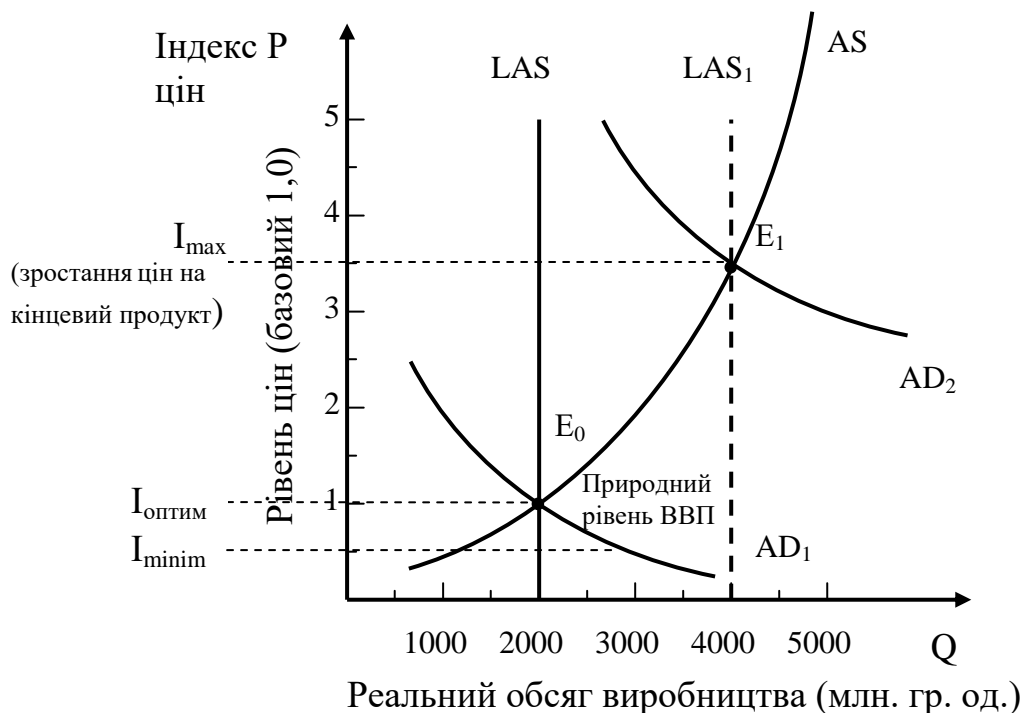

Рис. 5.4. Загальна ринкова рівновага

На рис. 5.4. точка E_0 характеризує довгострокову рівновагу, бо в ній перетинаються: крива сукупного попиту (AD_1), короткострокової (AS) і довгострокової сукупної пропозиції (LAS). Довгострокова рівновага

характеризується тим, що по-перше, ціни на фактори виробництва і ціни на кінцеву продукцію та послуги рівні і про це свідчить перетин кривих короткострокової сукупної пропозиції AS і довгострокової сукупної пропозиції LAS в точці E_0 .

По-друге, загальні бажані витрати дорівнюють природному рівню реального обсягу виробництва, що представлено перетином кривих сукупного попиту AD_1 і довгострокової кривої сукупної пропозиції LAS . По-третє, сукупний попит дорівнює сукупній пропозиції, це демонструється перетином в точці E_0 кривих AD_1 і AS . Таким чином, тільки поєднання всіх цих трьох характеристик дає право стверджувати, що економіка знаходиться в стані довгострокової рівноваги.

Рух кривої попиту AD_2 в точку E_1 свідчить, що економіка вийшла із стану довгострокової рівноваги і знаходиться в стані короткострокової рівноваги, яка характеризується перетином кривих AD_2 і AS . Ця точка перетину вказує на відрив цін кінцевої продукції від цін факторів виробництва, бо підприємці за даними цінами на фактори бажають продати більшу кількість товарів відповідно до збільшеного сукупного попиту.

В класичній моделі $AD - AS$ представлена економіка в умовах, коли ціни на кінцеву продукцію і ціни на фактори виробництва настільки гнучкі, що вже в короткостроковий період їх зміни вирівнюють співвідношення між сукупним попитом і сукупною пропозицією. Така економіка не має протягом тривалого періоду високого безробіття, яке перевищувало природний рівень. Всі товари, вироблені підприємцями, продаються і економіка не піддається тривалій депресії, оскільки вона здатна до саморегулювання.

В кейнсіанській трактовці модель $AD - AS$ – це модель поведінки економіки в умовах, коли основний компонент затрат на виробництво – заробітна плата – абсолютно не гнучка по відношенню до руху в сторону зниження, а сукупний попит настільки не еластичний, що зниження цін на кінцеву продукцію не приводить до зростання бажаних витрат і економіка, таким чином не може вийти із стану рецесії тривалого безробіття і тому потребує зовнішнього втручання.

Рівновага економічної системи має суттєве значення тому, що її порушення не забезпечує повної зайнятості, стабільності цін і економічного зростання.

4. Кейнсіанська модель макроекономічної рівноваги

З часів Ж.Б. Сея та Д. Рікардо економічна теорія стверджувала, що пропозиція сама породжує попит. Саме на цьому постулаті ґрунтується макроекономічна модель класичної школи. Дійсно, тодішній рівень розвитку виробництва був таким, що не забезпечував задоволення масових потреб людей. Головне полягало в тому, щоб виробити необхідні товари і надати необхідні послуги, попит на які практично був необмежений. Тому економісти-

класики не розглядали попит як фактор, що визначає рівень виробництва національного доходу і зайнятості в національній економіці.

У ХХ ст. ситуація різко помінялася. Прогрес продуктивних сил розвинув виробничі можливості суспільства до такого рівня, що пропозиція почала стрімко зростати і перевищувати сукупний попит на товари і послуги.

Проте класична школа продовжувала опиратися на закон Сея, згідно з яким пропозиція створює власний попит. Вихідна ж позиція Дж. Кейнса полягає в тому, що саме попит створює власну пропозицію. Своїми дослідженнями він довів неадекватність цього закону стосовно реалій ХХ століття і переглянув причинно-наслідковий зв'язок між пропозицією і попитом. Вихідна позиція кейнсіанської теорії полягає в тому, що саме попит створює власну пропозицію, а не навпаки, як стверджувала класична теорія.

Принцип ефективного попиту займає ключове місце серед теоретичних постулатів Дж. Кейнса. Розгляд ефективного попиту автором здійснюється за умов, що в певному проміжку часу заданими є стан техніки, засобів виробництва і витрат. При цих припущеннях поняття ефективного попиту розглянемо на такому графіку:

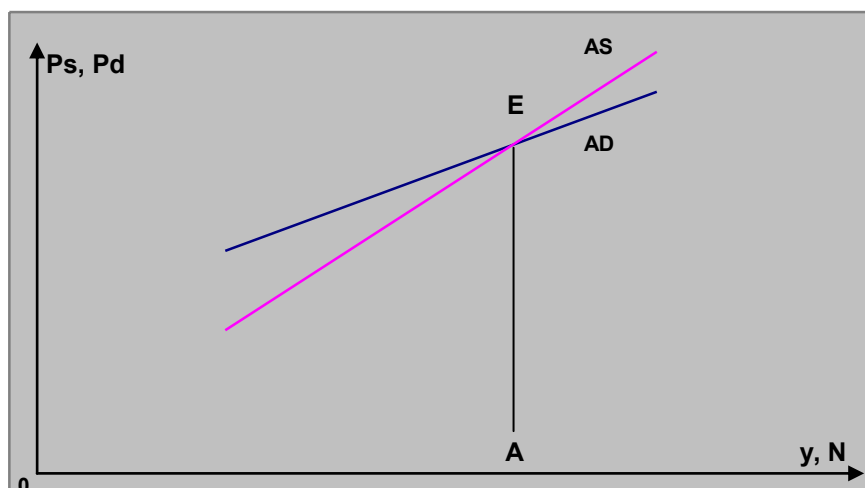

Рис. 5.5. Кейнсіанська модель “сукупна пропозиція – сукупний попит”

Відкладемо на осі абсцис реальний дохід або величину зайнятості (y, N). Ці змінні взаємозв'язані через виробничу функцію. На осі ординат відкладемо значення P_s і P_d – ціни пропозиції і попиту. Економічний зміст ціни пропозиції відомої кількості продукту (або праці) полягає в тому, що вона відображає очікування підприємцями такої виручки, яка б підштовхнула бізнес до початку виробництва продукції (або до купівлі праці). Взаємозв'язок ціни сукупної пропозиції з обсягом національного доходу (або праці) Дж. М. Кейнс назвав функцією сукупної пропозиції. Ця функція на малюнку 5.5 представлена лінією AS . Лінія AS в короткотерміновому періоді об'єктивно задана наявними технологіями і виступає як деяка константа.

Ціна попиту відображає бажання покупців придбати певну кількість товарів і послуг. В свою чергу, підприємці, орієнтуючись на таку ціну мають намір отримати бажану виручку від реалізації своєї продукції. Залежність між

очікуваною виручкою і обсягом продукції (або праці) називається функцією сукупного попиту. Функція, представлена лінією AD , на рисунку 5.5 є функцією сукупного попиту і, як ми бачимо, має позитивний нахил.

На це слід звернути особливу увагу. З мікроекономіки нам відомо, що криві попиту мають від'ємний нахил. Там ми розглядали економічного агента, який володіє обмеженим бюджетом, збільшує попит в міру зниження ціни товару і скорочує його у випадку її зростання. Така залежність і зображалась кривою з від'ємним нахилом. В макроекономічній теорії Кейнса ціна і обсяг попиту визначають обсяг виробництва нації: чим більші факторіальні доходи (заробітна плата, прибуток, рента), тим більший національний дохід. Тому крива функції сукупного попиту має позитивний нахил.

Якщо при даному обсязі виробленого продукту $Pd > Ps$, то бізнес, максимізуючи прибуток, буде нарощувати виробництво благ. І, навпаки, якщо $Pd < Ps$ то це зумовить зниження обсягів виробництва і скорочення зайнятості. При $Pd = Ps$ підприємці будуть знаходитися в оптимальній ситуації.

Таким чином, оптимальний рівень виробництва національного доходу і зайнятості в кейнсіанській теорії визначаються точкою перетину функції сукупного попиту і сукупної пропозиції. Значення функції сукупного попиту в цій точці і буде ефективним попитом. На рисунку 5.5 точка перетину названих функцій позначена буквою E , а обсяг ефективного попиту і зайнятості буде визначатися відрізком OA . В свою чергу ефективний попит включає в себе дві складові: споживчий попит (C) і інвестиційний (I).

Знайдена таким чином рівновага носить стійкий характер: будь-які відхилення від рівноважного стану створять тенденції до ліквідації розриву між попитом і пропозицією. Так вправо від точки E пропозиція буде перевищувати попит. У відповідь бізнес буде знижувати обсяги виробництва і рівень зайнятості. Вліво від точки E бізнес опиниться в ситуації надлишкового попиту. Для її усунення підприємці будуть розширювати виробництво, наймаючи додаткових працівників. Вище названі тенденції і забезпечують стійкість рівноважного стану попиту і пропозиції.

5. Макроекономічна рівновага на товарному і грошовому ринках. Модель $IS - LM$

Для більш повної характеристики загальної рівноваги, з врахуванням кейнсіанського аналізу, використовують модель $IS - LM$, інструменти якої були розроблені Дж. Р. Хіксом (Hicks G. R. – видатний англійський економіст, 1904р.) в 1930-ті роки і Е. Хансеном (Hansen A.Y. – видатний американський економіст, 1887-1976р.) в 1950-ті роки.

Модель $IS - LM$ – це теоретичний макроекономічний аналіз, за допомогою якого поєднується ситуація на ринку продуктів (товарів) з ситуацією на ринку грошової пропозиції з допомогою кривих IS та LM .

Крива IS характеризує взаємозв'язок ставки процента і реального національного продукту за умов, коли заплановані інвестиції (I) дорівнюють запланованим заощадженням (S). Крива має від'ємний нахил, який засвідчує те,

що з падінням ставки процента, заплановані інвестиції і реальний національний продукт зростають.

Крива LM відображає взаємозв'язок ставки процента і реального національного продукту для попиту на гроші (L), що дорівнює грошовій пропозиції (M). Крива LM має позитивний нахил, який засвідчує про те, що збільшення грошової пропозиції приведе до зростання реального національного продукту в короткостроковому періоді.

Графічне зображення моделі $IS - LM$ в спрощеному варіанті має такий вигляд:

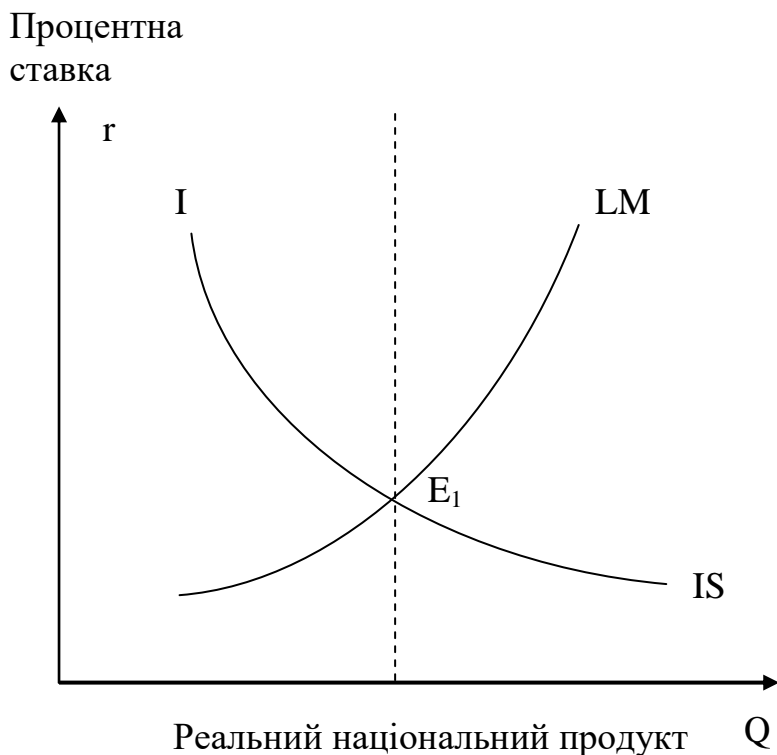

Рис. 5.6. Спрощена модель $IS - LM$

Перетин кривих означає, що пропозиція грошей достатня для такої ставки процента, яка врівноважує заплановані інвестиції і заплановані заощадження. Оскільки IS пов'язана з запланованими видатками, її зміни відображають зміни в фінансній політиці. Крива LM описує зміни в монетарній політиці, бо пов'язана з грошовою пропозицією.

Якщо пропозиція грошей (MS) фіксована, то зростання реального національного продукту буде викликати збільшення попиту на гроші (MD). Збільшення реального національного продукту з Y_1 до Y_2 викличе збільшення попиту на гроші з MD_1 до MD_2 . Рівновага переміститься з точки E_1 в точку E_2 . Таким чином рівновага в економіці для реального національного продукту Y_1 знаходиться в точці E_1 , в якій попит на гроші дорівнює їх пропозиції. Точка E_2 відбиває рівновагу для реального національного продукту Y_2 , де попит і пропозиція грошей рівні. Якщо перенести точки E_1 і E_2 на графік а, то матимемо криву LM .

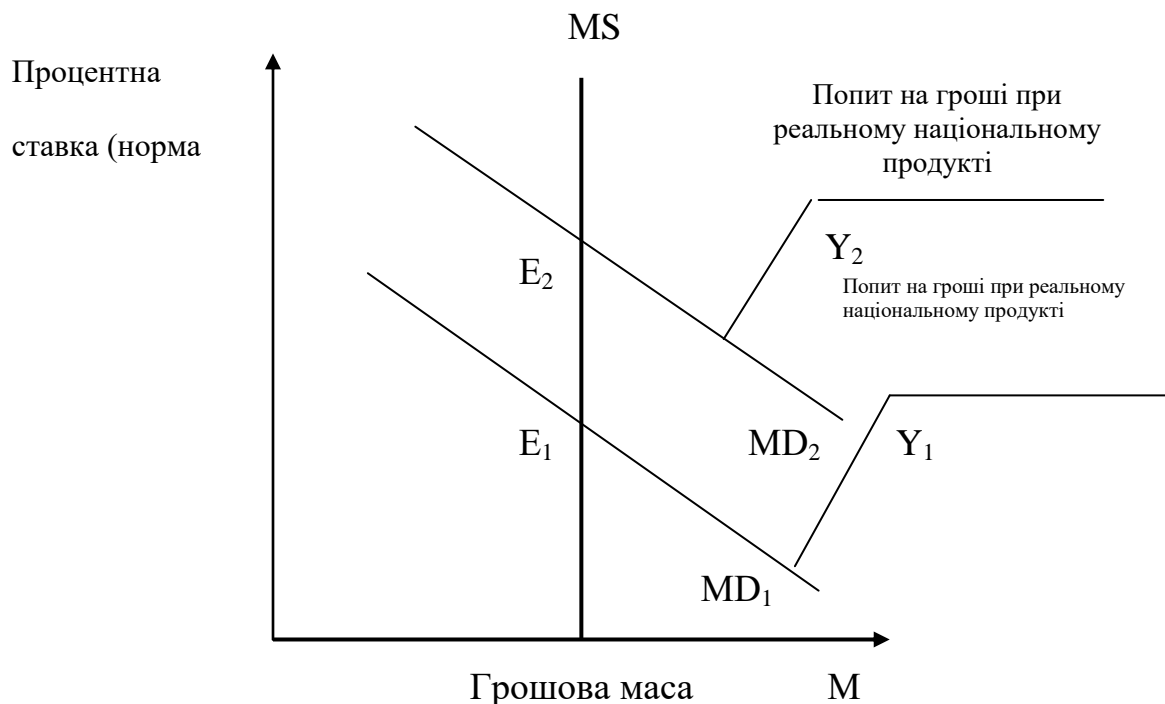

Рис. 5.7. Рівновага реального національного продукту при фіксованій пропозиції грошей

Тепер спробуємо зобразити функціональну модель *IS – LM* сучасної ринкової економіки. Візьмемо ВВП з точки зору компонентів кінцевого попиту, то він представлятиме собою суму, по-перше, частини витраченої на особисте споживання, по-друге, частини, яка пішла на нагромадження в приватному секторі (приватні валові інвестиції), по-третє, частини, яка використана на фінансування валових державних розходів (державне споживання і нагромадження), і, по-четверте, частини, що дорівнює сальдо торгового балансу (експорт мінус імпорт). В символах запишемо так:

$$I = C + Y + G + (X - M), \text{ де} \quad (7)$$

Y – обсяг ВВП;

C – обсяг особистих видатків на споживання;

I – обсяг приватних валових інвестицій (капіталовкладень);

G – обсяг державного споживання і нагромадження;

X – обсяг експорту;

M – обсяг імпорту.

Сукупний обсяг національного результату можна також розглянути і з точки зору структури валового доходу (ВНД). В цьому випадку він розпадається: по-перше, на особисте споживання; по-друге, особисте споживання і заощадження корпорацій; по-третє, чисті податкові платежі державі і, по-четверте, чисті платежі (трансферти) за кордон.

$$Y = C + S + T - RF, \text{ де} \quad (8)$$

Y – обсяг ВНД;

C – обсяг особистих видатків на споживання;

S – обсяг заощаджень;

T – обсяг чистих податкових платежів державі;

RF – чисті платежі (трансферти) за кордон.

В обох випадках розглянута одна і та ж величина, валовий національний продукт (ВНП), тому можемо записати:

$$C + Y + G + (X - M) = Y = C + S + T + RF,$$

або скорочуючи на спільну в обох частинах величину C ,

$$Y + G + (X - M) = S + T + RF, \quad (9)$$

Якщо абстрагуватися від зовнішньоекономічних зв'язків то рівняння (9) матиме вигляд:

$$Y + G = S + T, \quad (10)$$

Таким чином, балансова тотожність означає постійну рівність обсягу приватних валових інвестицій і державних поточних розходів (витрат) і інвестицій, з одного боку, і обсягу приватних заощаджень і чистих податкових платежів державі – з другого.

Балансова тотожність (5.10) визначається постфактум, тобто у відношенні уже виробленого і реалізованого ВНП. А на стадії прийняття рішення ця тотожність перетворюється в життєво важливу для економіки умову рівноваги в сфері виробництва і споживання.

Тому вирішальна роль у формуванні рівноваги в моделі $IS - LM$ належить функції споживання та інвестицій. В найпростішій моделі споживання вважається залежним тільки від рівня поточного доходу:

$$C = C(Y), \text{ причому } 0 < C'(Y) < 1 \quad (11)$$

Нерівність означає, що обсяг розходів (витрат) на споживання завжди зростає з ростом доходу, але на величину меншу ніж сам дохід. Інвестиційна функція показує обернену залежність між рівнем позичкового процента (відсотка) і обсягом інвестицій (при даній нормі очікуваного прибутку). Символічно це можна зобразити:

$$Y = Y(r), \quad Y'(r) < 0, \text{ де} \quad (12)$$

r – рівень позичкового процента (відсотка), а нерівність означає, що зростання позичкового відсотка (процента) веде до зменшення обсягу приватних інвестицій, і навпаки.

Повернемося до балансового співвідношення (5.8) (абстрагуючись від (RF) зовнішньоекономічних зв'язків), та частина ВНП, яка не споживається і не йде на сплату податків, повинна зберігатися:

$$S = Y - C - T,$$

а так як C залежить від Y (див. формулу 5), то і S залежить від Y :

$$S = Y - C(Y) - T, \text{ де}$$

T – фіксована величина, отже, $S = S(Y)$, причому

$$0 < S'(Y) < 1, \quad C'(Y) + S'(Y) = 1 \quad (13)$$

тобто приріст доходу при незмінних податках або споживається або зберігається.

Таким чином ми отримали дві функції: збереження, яка залежить від розмірів доходу, і інвестицій, залежну від рівня позичкового процента (відсотка).

$$\text{Умова рівноваги перетворюється в : } S(Y) = Y(r) \quad (14)$$

Графічне зображення рівноваги в реальному виробничому секторі має вигляд:

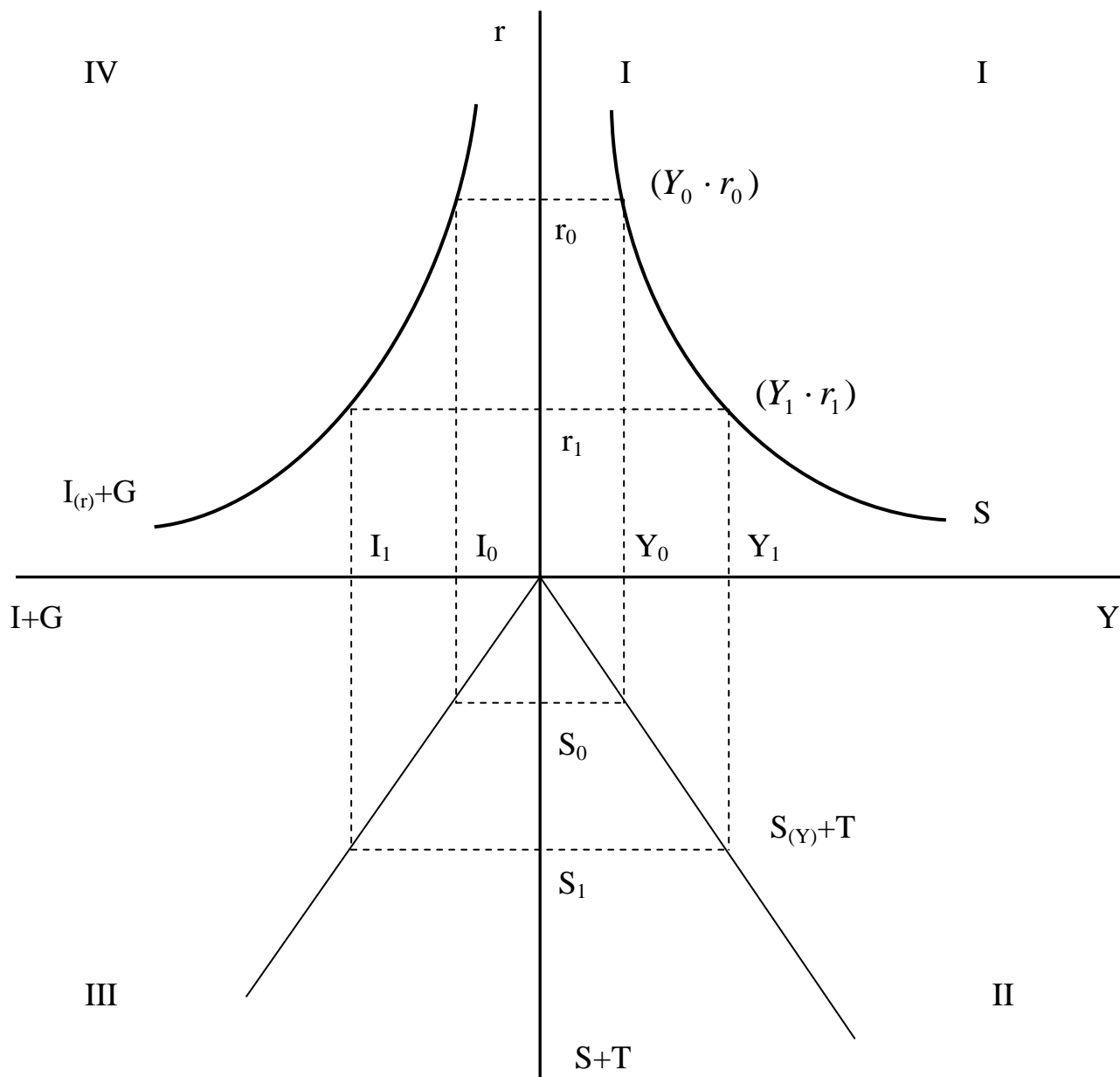

Рис. 5.8. Рівновага в реальному виробничому секторі

По вертикальній осі вгору відкладено рівень позичкового процента, вниз – обсяг приватних збережень (плюс податки). По горизонтальній осі вправо відкладений обсяг доходу (сукупний попит), а вліво – обсяг приватних інвестицій плюс державні витрати. Крива $Y(r)$ в квадранті IV є графіком інвестицій функції (12): високому проценту відповідає менший обсяг інвестицій, і навпаки. Пряма лінія в квадранті II ілюструє “функцію збереження” (13): обсяг збережень S зростає із зростанням доходу Y . Пряма в квадранті III є графіком розв’язання рівняння (14). Будь-яка точка на цій прямій є точкою рівноваги між збереженнями і інвестиціями. В квадранті I зображена крива S , яка характеризує залежність визначеного обсягу доходу від заданого рівня процента, який породжує певний обсяг інвестицій.

Грошова маса в даній моделі, є величиною, яка визначається рішенням Центрального банку. Позначимо її \overline{M}_n . Попит на гроші визначається двома факторами – ставкою процента і розміром виробленого доходу. Чим вища ставка, тим менший попит на гроші. Зростання доходу викликає підвищення попиту на грошову масу, так як зростає обсяг угод, які повинні нею обслуговуватися. Функція попиту на гроші матиме вигляд:

$$M_c = K(Y) + Y(r), \quad K'(Y) > 1, \quad Y'(r) < 0 \quad (15)$$

Цей попит повинен дорівнювати величині грошової маси (\overline{M}_n), яку визначає Національний банк. Таким чином ми отримуємо умови рівноваги на грошовому ринку і агрегованому ринку позичкового капіталу.

$$M_c = K(Y) + Y(r) = \overline{M}_n \quad (16)$$

Графічно це можна зобразити так:

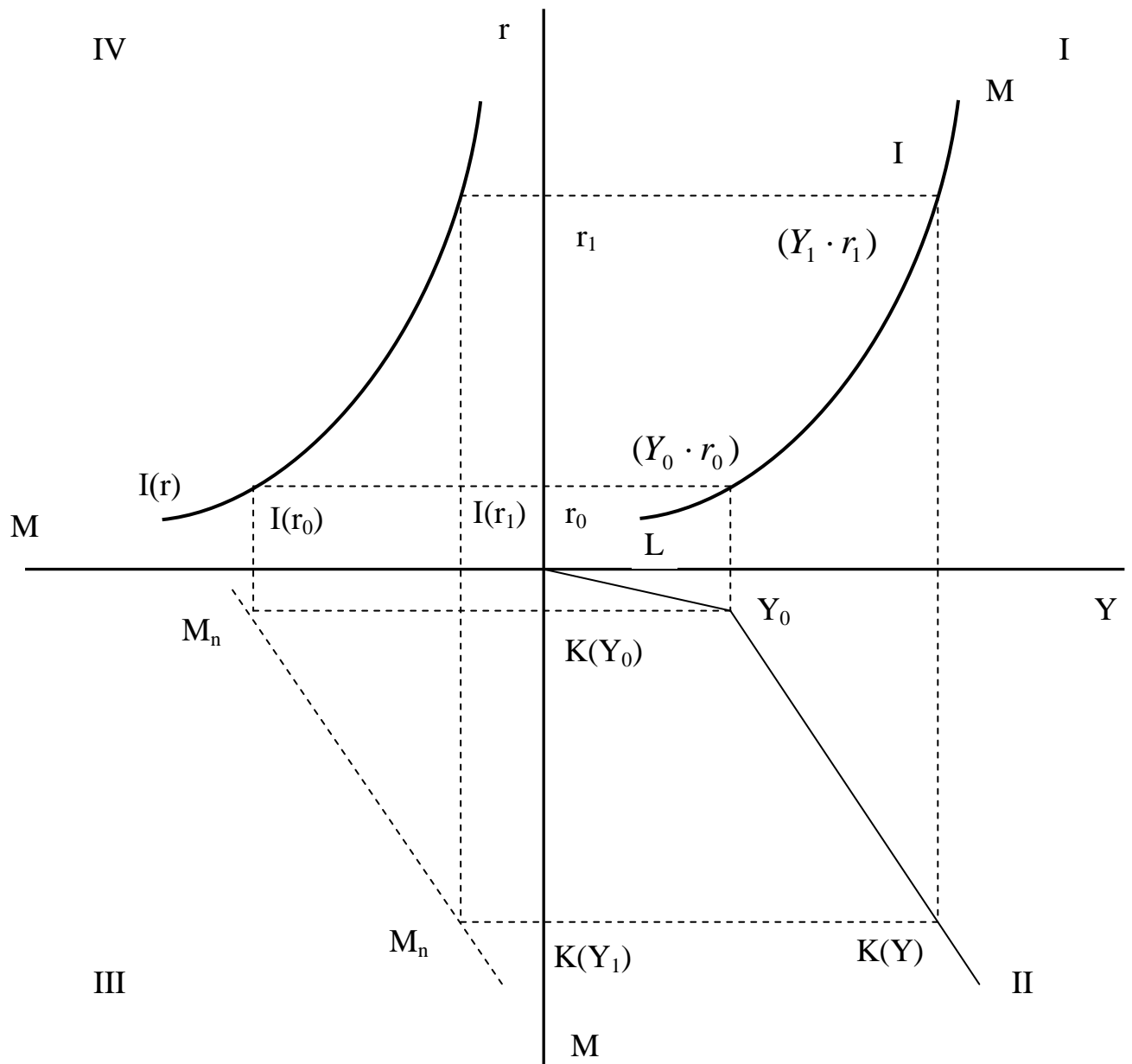

Рис. 5.9. Рівновага на грошовому ринку і агрегованому ринку позичкового капіталу

По вертикальній осі вгору відкладено рівень процента (відсотка), вниз – обсяг грошової маси; по горизонтальній – вправо обсяг доходу, а вліво знову обсяг грошової маси. Крива $I(r)$ в квадранті IV відображає попит на гроші, який залежить від величини процента. Пряма $K(Y)$ в квадранті II є графіком функції попиту на гроші в залежності від доходу. Заданій величині \overline{M}_n відповідає дві точки \overline{M}_n в залежності від доходу і \overline{M}_n в залежності від позичкового процента. В I квадранті крива LM представляє залежність між доходом і процентом на грошовому ринку.

Розв'язавши рівняння 5.14 і 5.16 отримаємо точку перетину кривих IS і LM , в якій досягається загальна економічна рівновага.

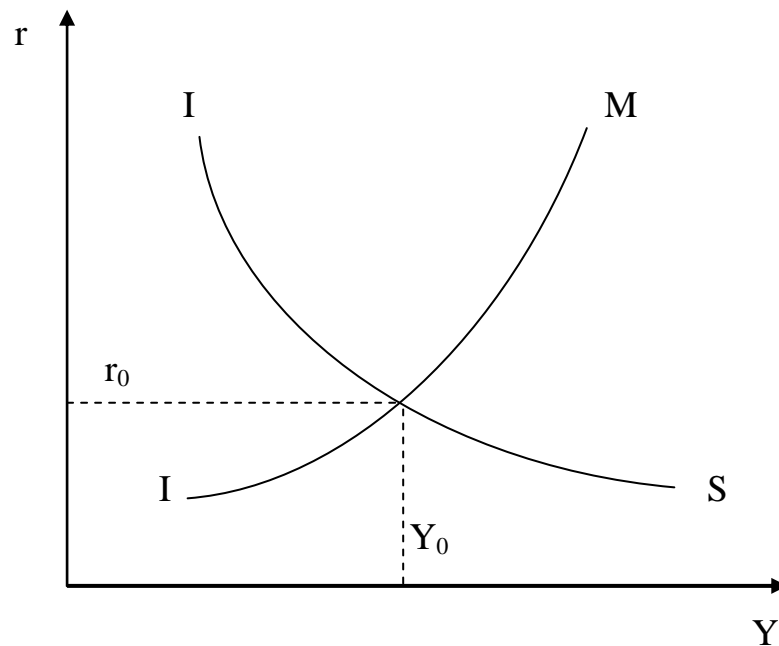

Рис. 5.10. Загальна економічна рівновага

Використана і рекомендована література

Базилевич В., Базилевич К., Баластрик Л. Макроекономіка. Підручник. – К: Знання, 2006.

Будаговська С., Кілієвич О. та ін. Мікроекономіка і макроекономіка. Підручник. – К: Основи, 1998.

Овчинников Г. П. Микроэкономика. Макроэкономика. Учебник в 2-х томах. Том 1. – СПб: Михайлова В. А., 1997.

Тема 6. ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ (2 год.)

1. Поняття макроекономічної динаміки, її спрямованості, показників і критеріїв.
2. Зміст, джерела, чинники і типи економічного зростання. Поняття макроекономічної стагнації.
3. Виробничі функції як неокласичні моделі економічного зростання. Економічний зміст виробничих функцій Кобба-Дугласа і Кобба-Дугласа-Тінбергена.
4. Модель економічного зростання Роберта Солоу.
5. Кейнсіанська модель економічного зростання. Некейнсіанські моделі економічного зростання Євсія Домара, Роя Харрода і Джона Хікса.

1. Поняття макроекономічної динаміки, її спрямованості, показників і критеріїв (2 год.)

Динаміка (від гр. *Dynamics* – сила, сильний рух) – це стан руху, хід розвитку, зміна будь-якого об'єкта (системи), або суспільного явища під впливом чинників, що діють на нього.

Макроекономічна динаміка – це зміни економічних характеристик (параметрів), розвиток елементів (підсистем) макроекономіки в часі внаслідок їх взаємодії. Таких елементів, принаймні, 4: виробництво, обмін, розподіл, споживання. Проте найчастіше досліджуються такі сектори національної економіки: сфера бізнесу (виробництва), інвестиції, сектор домогосподарств (споживання, заощадження, пропозиції праці), держава, закордон, сфера грошово-кредитного обігу (фінансово-банківський сектор).

Макроекономічна динаміка **показує зміни стану економіки**, унаслідок яких змінюються й кількісні та якісні показники економічних об'єктів, системи в цілому. Економіка може при цьому бути у стані (процесі) зростання, застою чи спаду. Отже, **економічне зростання, застій (депресія або стагнація), економічний спад є варіантами або складовими етапами економічної динаміки.**

Той чи інший варіант динаміки визначається певними **критеріями, яких може бути дуже багато.** Приміром, критеріями визначення економічної динаміки є **співвідношення обсягів капіталу (К) або співвідношення обсягів сукупного (валового) продукту (П) за певний період.** З його допомогою можна виявити, у якому стані знаходиться економіка, та в якому напрямку відбувається її рух.

1) Якщо $K_2 > K_1, K_3 > K_2, \dots, K_{n+1} > K_n$ або

$\Pi_2 > \Pi_1, \Pi_3 > \Pi_2, \dots, \Pi_{n+1} > \Pi_n$, то таке співвідношення різних обсягів капіталу або продукту у тривалому періоді відбиває **динаміку зростання (обсягу капіталу або валового продукту).**

2) Якщо $\Pi_2 = \Pi_1$, $\Pi_3 = \Pi_2$ і т. д., $K_2 = K_1$, $K_3 = K_2$ і т. д., то маємо застійний, або депресивний варіант динаміки (стагнацію).

3) Якщо $\Pi_2 < \Pi_1$, $\Pi_3 < \Pi_2$ і т. д. або $K_2 < K_1$, $K_3 < K_2$ і т. д., то маємо економічний спад.

Для визначення того, у якому стані знаходиться економіка, використовується **критерій капіталомісткості виробництва**.

Капіталомісткість виробництва виражається через капітальний коефіцієнт (K_k).

Капітальний коефіцієнт (K_k) розраховується як відношення величини (обсягу) капіталу за певний період (K_t) до обсягу ВВП за цей же період (Π_t):

$$K_k = \frac{K_t}{\Pi_t}$$

Капітальний коефіцієнт показує витрати капіталу на одиницю виробленого продукту. Протилежним показником є показник капіталовіддачі (B_t), який показує продуктивність (віддачу капіталу) на одиницю продукту.

$$B_k = \frac{\dot{I}_t}{K_t}$$

Зменшення капітального коефіцієнта свідчить про зростання ефекту віддачі капіталу, а його збільшення, навпаки, зниження віддачі.

Отже, нерівність $\frac{K_1}{\Pi_1} < \frac{K_0}{\Pi_0}$ відображає динаміку зростання, тоді як

нерівність $\frac{K}{\Pi} > \frac{K_0}{\Pi_0}$ показує спадну динаміку ефективності.

Для визначення стану і тенденцій розвитку економіки важливе значення має також критерій **співвідношення між валовими інвестиціями і амортизацією, (обсягом капіталу, спожитого протягом року)**. Нагадаємо, що **валові інвестиції** (I_A) включають інвестиції на заміщення, тобто на амортизацію і чисті інвестиції, або реальний приріст капіталу.

Коли **валові інвестиції** (I_A):

- **більше ніж інвестиції на амортизацію (A)**, тоді національна економіка знаходиться на стадії піднесення, її виробничі потужності

зростають, оскільки чисті інвестиції (різниця між валовими інвестиціями і амортизацією основних фондів) є основним джерелом зростання виробничих потужностей;

- **дорівнюють амортизації** – маємо **застійний, або нульовий (депресивний)**, варіант економічної динаміки. Це означає, що **чисті інвестиції відсутні.**, а капітал лише заміщується, проте не зростає в своєму реальному обсязі;

- **менше за амортизацію** – то маємо **спадну економіку**. За такої ситуації обсяг наявного капіталу, що бере участь у виробництві не буде покривати амортизаційних витрат, тобто буде **зменшуватися**, „проїдатися” нацією, а тому **обсяг ВВП у подальшому скорочуватиметься**.

Розрізняють два типи макроекономічної динаміки: моментний та інтервальний.

Моментний – це тип макроекономічної динаміки, який характеризує стан економічного явища конкретно на певний момент часу (на певну дату). Це відображає табл. 6.1.

Табл. 6.1. **Моментний динамічний ряд**
(умовні дані)

Період (роки)	1990	1993	1995	2000	2004	2007
Рівні (ВВП, млрд грн.)	28	40	54,5	173	310	475

Інтервальний – це тип макроекономічної динаміки, який характеризує стан будь-якого процесу за певний інтервал (період часу) – наприклад, за добу, місяць, квартал, рік тощо. Це відображає табл. 6.2.

Табл. 6.2. **Інтервальний ряд динаміки**
(умовні дані)

Період (роки)	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Рівні (ВВП, млрд грн.)	173	180	220	280	310	368	405

Якщо використовуються динамічні ряди відносних величин, тоді рівень параметрів вимірюється у відсотках або в коефіцієнтах.

2. Зміст, джерела, чинники і типи економічного зростання. Поняття макроекономічної стагнації

Економічне зростання – це стійке тривале зростання сукупного доходу (валового продукту), економічної могутності країни, покращення кількісних і якісних показників розвитку суспільного виробництва і розширення можливостей економіки задовольняти зростаючі потреби населення в товарах і послугах.

Економічне зростання означає:

- вдосконалення процесу суспільного відтворення;
- приріст реального обсягу виробництва (ВВП, ВНП, НД)
- зростання національного багатства;

- зростання добробуту населення на одну особу.
- Основними (базовими) джерелами економічного зростання є:
- пропозиція чинників виробництва;
 - стан інфраструктури;
 - зростання продуктивності чинників на основі технологічного прогресу, ділові стратегії і взаємодія фірм;
 - фактори сукупного попиту (доходи і поведінка домогосподарств, зовнішні чинники);
 - політика уряду.

Вибір джерел економічного зростання передбачає необхідність кількісної визначеності взаємозв'язків між приростом ресурсів і приростом їх продуктивності з одного боку, та приростом обсягів національного виробництва – з іншого. Цей зв'язок виражається у виробничій функції.

Розрізняють такі групи чинників економічного зростання: **фактори попиту, фактори пропозиції, фактори розподілу.**

Фактори попиту – це фактори, які забезпечують зростання сукупних витрат, що сприяють збільшенню обсягів виробництва і доходу.

Фактори пропозиції – це збільшення наявної кількості ресурсів, поліпшення якості або розширення технічних знань, технологічних можливостей, новинок, що уможливають виробництво більшого обсягу товарів і послуг, а отже зростання їх пропозиції. **До факторів пропозиції відносять такі чинники:**

- кількість і якість трудових ресурсів;
- кількість і якість природних ресурсів;
- технологічний рівень капіталу, залученого у виробництво;
- інституційні фактори (вони водночас виступають і як фактори попиту);
- інформаційне забезпечення;
- організаційні фактори і т. ін.

Фактори розподілу – це здатність економіки розподіляти ресурси з метою досягнення такої динаміки економічного зростання, яке дає змогу забезпечити фактор пропозиції.

Розрізняють такі типи економічного зростання: **екстенсивне, інтенсивне, змішане.**

За **екстенсивного типу** зростання національного продукту здійснюється за рахунок залучення додаткових факторів виробництва (економічних ресурсів).

При **інтенсивному типі** економічне зростання відбувається за рахунок кращого, продуктивнішого використання ресурсів на основі застосування досягнень науково-технічного прогресу та кращих форм організації виробництва і збуту, розподілу, менеджменту.

Екстенсивний і інтенсивний типи економічного зростання у чистому вигляді майже не існують, вони часто переплітаються і поєднуються. Тому буде правильним розрізнити **переважно інтенсивний** або **переважно екстенсивний** тип економічного зростання. Віднесення економічного зростання до того чи іншого типу здійснюється в залежності від величини питомої ваги приросту виробництва, що отримується за рахунок суто якісної або суто кількісної зміни його факторів.

При **змішаному типі** економічного зростання відбувається поєднання інтенсивних

та екстенсивних факторів; їхнє взаємодоповнення.

Поняття макроекономічної стагнації. Протилежним економічному зростанню є стан стагнації. **Стагнація (лат. stagnum – стояча вода)** – це застій, нерухливість, зупинення руху – зокрема відсутність як спаду, так й піднесення.

Економічна стагнація – це стан тривалого (хронічного) застою економіки чи навіть економічного спаду.

Стагнація характеризується:

- падінням попиту на вироблену продукцію;
- зменшенням обсягів виробництва через труднощі збуту продукції;
- низьким ступенем використання потужностей і трудових ресурсів.

Основними причинами стагнації бувають:

- корупція, крадіжка капіталу і витік його за кордон;
- нестача фінансового капіталу для інвестування;
- нерозвиненість інфраструктури; натуральний тип господарства;
- розлад фінансово-кредитної системи;
- недосконалість законодавчої бази, неповага до законів і права;
- відсутність культури ведення бізнесу, негативне ставлення до багатства і

успіху в населення. Утриманська позиція громадян до держави; стримування вільної ініціативи; заздрість.

Різні економічні школи (**неокласична та кейнсіанська**) розробили свої власні інструменти для аналізу економічного зростання. Основним інструментом **неокласичного аналізу** економічного зростання є виробнича функція.

3. Виробничі функції як неокласичні моделі економічного зростання. Економічний зміст виробничих функцій Кобба-Дугласа і Кобба-Дугласа-Тінбергена

Виробнича функція – це функціональний (тобто економіко-математичний) метод виразу залежності між витратами факторів виробництва (K,L,N) та результатами (обсягами продукції, доходів) (Y);

Виробнича функція може бути **двофакторною, трифакторною, багатфакторною.**

Фактор виробництва – це ресурс, який використовують для виробництва товарів і послуг.

Двофакторна функція показує, що **обсяг виробництва і доходу** ((Y)) є функцією (f) від двох факторів **капіталу** (K) і **праці** (L). Двофакторну функцію можна виразити такою формулою:

$$Y = f(K, L).$$

Трифакторна функція має такий вигляд: $Y = Ef(K, L)$, де E – параметр, що віддзеркалює рівень технологій.

Багатфакторною називається функція, яка окрім основних джерел економічного зростання, прагне врахувати вплив інституційних, зовнішньоекономічних

чинників і т. ін.

Модель економічного зростання на основі виробничої функції вперше запропонували американські економісти **Пітер Дуглас та Чарльз Кобб** у 1928 р.

Розроблена ними виробнича функція в економічній науці отримала назву **виробнича функція Кобба-Дугласа**.

Виробнича функція Кобба-Дугласа – це макроекономічна модель економічного зростання, яка розкриває функціональну залежність обсягів виробництва і доходу від двох факторів – капіталу і праці.

Статистичної базою моделі є динаміка фізичних обсягів продукції, розмірів основного капіталу й кількості відпрацьованих робітниками та службовцями обробної промисловості США людино-годин упродовж 1899 – 1922 рр.

Методологічною основою моделі стали положення про наявність фізичної продуктивності капіталу (засобів виробництва) і про участь у виробництві лише двох факторів (капіталу та праці).

Виробнича функція Кобба-Дугласа має такий вигляд: $Y = AK^\alpha \cdot L^\beta$,

де Y – обсяг виробництва, доходу;

K – капітал;

L – праця;

A – коефіцієнт пропорційності або масштабності;

α та β – коефіцієнти еластичності обсягів виробництва (доходу) на 1% приросту відповідних факторів виробництва. Припускалося, що $\alpha + \beta = 1$.

Оскільки $\alpha = 1 - \beta$, то дану модель можна представити у такому вигляді:

$$Y = AK^{1-\alpha} \cdot L^\beta$$

Припустимо $\alpha = \frac{2}{3}$, тоді, за інших незмінних умов, $\beta = 1 - \frac{2}{3} = \frac{1}{3}$. Приріст валового продукту (сукупного доходу) дорівнюватиме:

$$\Delta Y = A \cdot \Delta K^{\frac{2}{3}} \cdot \Delta L^{\frac{1}{3}}$$

З часом функція Кобба-Дугласа була вдосконалена іншими вченими-економістами. Спочатку суттєвий внесок в її удосконалення зробив у 1948 р. голандський економіст Ян Тінберген, який досліджував вплив трьох факторів (праці, капіталу й технічного прогресу) на обсяги виробництва. В результат ця модель отримала назву функція Кобба-Дугласа-Тінбергена, а формула набула такого вигляду: $Y = AK^\alpha L^\beta e^{vt}$,

Де — e^{vt} – чинник, що відображає вплив якісних змін у виробництві (тобто його інтенсифікацію), у т.ч. й технічного прогресу

4. Модель економічного зростання Роберта Солоу

Подальшого розвитку виробнича функція Кобба-Дугласа-Тінбергена дістала згодом

у працях відомого американського економіста, спеціаліста з економіко-математичних методів аналізу проблем економічного зростання, Лауреата Нобелівської премії з економіки (1987) **Роберта Мертона Солоу** (нар. 1924).

Сьогодні саме модель Р. Солоу є основною неокласичною моделлю економічного зростання.

Модель зростання Роберта Солоу була розроблена ним у 1956 р. Вона враховує вплив на економічне зростання **трьох факторів: праці (L), капіталу (K), та технологічного прогресу (E).**

З урахуванням технологічного прогресу виробнича функція модифікується, набуваючи такого загального вигляду:

$$Y = (K, L \cdot E),$$

Модель економічного зростання Р. Солоу має свої переваги і недоліки.

Перевагами неокласичної моделі Солоу є:

1) В ній описується механізм **довгострокового** рівноважного економічного зростання за повного використання усіх видів ресурсів.

2) До моделі вводиться чинник технологічного прогресу, який забезпечує **постійне економічне зростання**, що являє собою надійну основу зростання добробуту.

3) Вона дає відповідь щодо **критерія оптимальності економічного зростання – максимізацію споживання.**

Недоліки моделі:

1) Модель Солоу, будучи моделлю довгострокового економічного зростання, не ставить, а тому і не відповідає на питання короткострокового зростання. А останні вельми важливі для економічної політики та популярності чи непопулярності уряду.

2) Модель передбачає досконалу конкуренцію на ринках ресурсів, а це означає що вона не годиться для умов недосконалої конкуренції.

3) Такі екзогенно (зовнішні величини, що перебувають поза макромоделі) задані параметри, як норма заощадження, норма амортизації, темп приросту населення, темп приросту ефективності (продуктивності) праці, зумовлений технологічним прогресом, – досконаліші моделі прагнуть перетворювати на ендогенні (величини, що знаходяться в середині системи), оскільки вони тісно пов'язані з параметрами системи і можуть суттєво впливати на економічне зростання.

4) Модель не враховує таких обмежень економічного зростання, як екологічні, інституційні, глобалізаційні тощо.

5. Кейнсіанська модель економічного зростання. Некейнсіанські моделі економічного зростання Євсія Домара, Роя Харрода і Джона Хікса

В кейнсіанських і некейнсіанських моделях економічного зростання при аналізі динаміки національного продукту перевагу віддають таким чинникам, як сукупний попит і сукупна пропозиція, сукупне споживання, сукупні заощадження, сукупне інвестування.

Як нам вже відомо найпростіша кейнсіанська модель економічного зростання має такий вигляд:

$$\Delta Y = k \cdot \Delta I, \text{ де}$$

ΔI – приріст національного доходу;

k – коефіцієнт мультиплікатора інвестицій

ΔI – приріст інвестицій.

Неокейнсіанська модель економічного зростання **Євсія Домара** була розроблена у 1947 р. Вона є однією з перших спроб обґрунтувати довгострокове економічне зростання на основі кейнсіанської макроекономічної теорії.

Модель Домара ґрунтується на таких засадах:

- на ринку праці існує безробіття, що зумовлює стабільний (фіксований) рівень цін, тобто ціни не гнучкі;

- очікування суб'єктів підприємництва є статичними;

- вибуття капіталу відсутнє;

- інвестиційний лаг відсутній;

- незмінна гранична продуктивність капіталу, тобто, $MPK = \frac{\Delta Y}{\Delta K} = const$;

- незмінна гранична норма заощаджень $s' = const$.

Припускається також, що на ринку діють тільки два суб'єкти – домогосподарства і фірми. Формула Домара має такий вигляд:

$$\frac{\Delta Y_t}{Y_{t-1}} = \frac{\Delta I_t}{I_{t-1}} = \alpha \cdot \frac{1}{s'}$$

де α' – гранична продуктивність капіталу;

$\frac{1}{s'}$ – мультиплікатор інвестицій.

Згідно рівняння, інвестиції, як і обсяг виробництва та доходу, зростають з однаковим темпом.

Модель економічного зростання **Роя Харрода** була запропонована автором у 1939 р. Вона ґрунтується на тих самих передумовах, що і модель Є. Домара.

Особливості моделі Р. Харрода:

- на відміну від моделі Домара, яка ґрунтується на інвестиційній функції, заданій екзогенно, модель Харрода використовує ендогенну інвестиційну функцію;

- модель Домара ґрунтувалася на принципі мультиплікатора, тоді як модель Харрода – на принципі акселератора;

- модель Домара виходила із незмінності очікувань підприємців, тоді як модель Харрода – із змін, що відбуваються в їхніх очікуваннях.

Модель Харрода визначається формулою:

$$\frac{\Delta Y}{Y_{t-1}} = \frac{1}{\frac{\beta}{s'} - 1} = \frac{s'}{\beta - s'}$$

де $\frac{\Delta Y}{Y_{t-1}}$ – темп зростання доходу;

S' – гранична схильність до заощадження;

- β – акселератор.

Вираз $\frac{s'}{\beta - s'}$ Р. Харрод назвав **гарантованим темпом економічного**

зростання.

Цей темп забезпечує динамічну рівновагу та повне використання усіх виробничих потужностей. Але повна зайнятість при цьому досягається не завжди.

Крім гарантованого темпу економічного зростання, Р. Харрод вводить поняття **природного темпу зростання.**

Природний темп зростання – це максимальний темп, за якого інвестиційні витрати будуть достатні для забезпечення повної зайнятості капіталу і праці.

Якщо **фактичний** темп економічного зростання дорівнює **гарантованому**, то такий стан прийнятний для підприємців, оскільки забезпечує **повне** використання капіталу, але не задовольняє найманих працівників, оскільки існує **вимушене** безробіття.

Якщо **гарантований** темп перевищує природний, то маємо **дефіцит трудових ресурсів**. Тоді фактичний темп буде нижчим гарантованого. Очікування підприємців не виправдаються, і вони будуть вимушені скоротити обсяг випуску та інвестиційний попит, що зумовить **депресивний стан економіки.**

Якщо ж **гарантований** темп буде **меншим за природний**, то фактичний темп буде **перевищувати гарантований**. Така ситуація означає, що в економіці має місце неповна зайнятість і є умови для збільшення інвестування. Економіка буде переживати **бум.**

Ідеальною є ситуація, за якої **фактичний, природний і гарантований темпи дорівнюють один одному.**

Модель Хікса – це неокейнсіанська модель взаємодії мультиплікатора – акселератора. Вона має таку формулу:

$$Y_n = (1 - s) Y_{n-1} + b (Y_{n-1} - Y_{n-2}) + I_n^\alpha,$$

де Y_n – національний дохід в n -му році;

S – частка заощаджень у національному доході;

$(1 - s)$ – частка споживання в НД;

b – коефіцієнт акселерації;

Y_{n-1} – національний дохід в $(n - 1)$ -му році;

Y_{n-2} – національний дохід в $(n - 2)$ -му році;

I_n^α – автономні інвестиції в n -му році.

У даній формулі відображаються обидві сторони залежності між національним доходом і інвестиціями.

Неокейнсіанські макроекономічні моделі за необхідну умову економічного зростання вважають рівність інвестицій заощадженням, тобто повну реалізацію коштів, котрі йдуть на нагромадження. Нерівність цих величин розглядається як ознака порушення економічної рівноваги.

Перевищення (I) над (S) буде означати нестачу коштів щодо інвестиційного попиту, а перевищення (S) над (I) – неповну задіяність ресурсів.

Завдання економічного регулювання полягає в досягненні повного використання національного доходу як джерела ефективного попиту, за умови, що сума $\frac{\Delta C}{\Delta Y} + \frac{\Delta S}{\Delta Y}$ дорівнює одиниці.

Використана і рекомендована література

1. Аналітична економія: макроекономіка і мікроекономіка: Навч. посіб.: У 2 кн. / За ред. С. Панчишина і П. Островерха. – Кн. 1. Вступ до аналітичної економіки. Макроекономіка. – К.: Знання. – 2006.– 723 с.
2. Базилевич В. Д., Базилевич К. С., Баластрик Л. О. Макроекономіка: Підручник / За ред. В. Д. Базилевича. – К.: Знання, 2004. – 851 с.
3. Базилінська О. Я. Макроекономіка: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 442 с.
4. Батура О.В., Івашина О. Ф., Новикова Л. Ф. Макроекономіка: Навч. посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 236 с.
5. Вініченко І. І., Гончаренко О. В., Дацій Н. В., Корецька С. О. Макроекономіка: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 176 с.
6. Круш П. В., Тульчинська С. О. Макроекономіка: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 400 с.
7. Макроекономіка: Навчальний посібник. / О. Я. Базилінська. – К.: ЦУЛ, 2005. – 448 с.
8. Мельникова В. І., Климова Н. І. Макроекономіка: Навчальний посібник. – 2-е видання, виправлене і доповнене. – К.: ВД „Професіонал”, 2005. – 400 с.
9. Мэнкью Н. Г. Принципи макроэкономики: Учебник для вузов. 2-е изд. / Пер. с англ. – СПб.: Питер, 2006. – 576 с.
10. Панчишин С. М. Макроекономіка: Навчальний посібник. Вид. 3-тє, стереотипне. – К.: Либідь, 2005. – 616 с.

Тема 7. Держава як суб'єкт макроекономічного регулювання (2 год.)

1. Економічна роль держави.
2. Сучасні економічні функції держави.
3. Правове, адміністративне і економічне регулювання економіки.
4. Зміст, цілі і напрями (форми) економічної політики.

1. Економічна роль держави

Як показує світовий історичний досвід, держава в усі часи тією чи іншою мірою втручалась в економічні процеси. Проте економічна роль держави у різні періоди була неоднаковою.

Ще в рабовласницьку добу, насамперед в країнах Стародавнього Сходу, держава брала на себе виконання таких важливих для всього суспільства економічних функцій, як здійснення єдиного грошового обігу, прокладання

доріг, будівництво іригаційних систем. В епоху феодалізму держава здійснювала регламентацію торгівлі, організовувала митну систему, як, зокрема, це було у Візантії, Франкській державі, Київській Русі. В усі часи держава займалась збором податків.

Ретроспективний аналіз дозволяє побачити, що виконання певних економічних функцій держава розпочинає ще на стадії становлення її як суспільного інституту (регламентація господарського життя за допомогою законів: установлення норм майнових відносин, види і рівні податків). По мірі ускладнення господарської діяльності, втручання держави в неї ставало все більш активнішим. Виникали різні загальні економічні проблеми, розв'язання яких було неможливим без участі держави:

- сприяння розвитку продуктивних сил та національної економіки в цілому;
- забезпечення національної території країни як середовища для господарської діяльності;
- формування фінансових ресурсів державної скарбниці для утримання державних інституцій;
- участь у перерозподілі суспільного продукту.

Економічні функції держави значно розширилися в процесі становлення ринкової економіки. Насамперед, держава сприяла первісному нагромадженню капіталу, проводячи політику економічного протекціонізму. З 17 століття виникають державні та змішані компанії по управлінню економічним життям, насамперед, торгівлею в колоніях (наприклад, англійська Ост-Індійська компанія, яка виникла у 1600 р.), власниками землі і надр в яких оголосили себе європейські колоніальні імперії. Крім того, у цей період держава стає власником центральних банків, ряду ключових підприємств (арсенали, верфі, мідні рудники, металургійні заводи тощо), сприяє розвитку мануфактурного виробництва. Держава утворює монополію на виробництво горілки, солі і тютюнових виробів. Важливими функціями держави у період становлення ринкового господарства стають стимулювання конкуренції, захист національного ринку, утримання поштового зв'язку, транспортних засобів, портів, регулювання тривалості робочого дня, часткове регулювання рівня заробітної плати через відповідні законодавчі акти тощо.

З розвитком ринкового господарства проявляються такі його риси, як циклічність економічного розвитку, монополізація ряду галузей, зростають економічні і соціальні вимоги до результатів національного виробництва. Це значною мірою обмежило регулюючі можливості об'єктивного ринкового механізму, який уже не може протистояти таким негативним процесам і явищам, як затяжні спади виробництва, масове безробіття, наростання інфляції. Усе це об'єктивно зумовило розширення економічних функцій держави. Згодом держава стала апаратом організації і управління господарського життя на макрорівні і реалізації економічних інтересів.

Переломним моментом у цьому плані стала глибока і затяжна економічна криза 1929-1933 і наступна депресія, у ході яких у США сформувався так званий "Новий курс Рузвельта", який передбачав значне посилення економічної

ролі держави у подоланні кризових явищ, безробіття і монополізму. Принципи цього економічного підходу швидко розповсюдились на увесь ринковий світ. Водночас, надмірне державне втручання в економіку призвело до часткової дестабілізації ринкової економіки у 70-х роках.

Поступово відбувається переосмислення економічної ролі держави в ринковому господарстві, прийшло усвідомлення необхідності певного послаблення цього впливу. Розпочались процеси скорочення витрат державного бюджету, часткової приватизації державної власності, знімались обмеження приватнопідприємницької діяльності, відчутно знизилась податкові ставки, антициклічне державне регулювання економіки змінилось антиінфляційним.

Необхідно наголосити, що державне регулювання економіки є *суб'єктивним*. Держава має значні можливості для впливу на економіку. Вона може або стимулювати, або гальмувати розвиток тих чи інших форм, сфер економічних відносин, тобто виконувати прогресивну або регресивну роль. Якщо ж держава нав'язує суспільству певні відносини, що суперечать об'єктивним економічним законам або якщо це не має реальних умов, нехтує законами розвитку економіки, то це призводить до її дезорганізації, до відкидання суспільства в його еволюції назад. Тому особливо важливо визначити межі державного втручання в ринкову економіку, знайти таке співвідношення ринкових і державних регуляторів, за якого ринковий механізм буде функціонувати з найвищою ефективністю. Параметри регулювання ринку мають певні межі, визначені його природою, бо ринок не є пасивним середовищем, яке автоматично змінюється під впливом зовнішніх факторів. Ринок як сукупність суб'єктів господарювання, крім спільних інтересів, включає інтереси окремого суб'єкта господарювання, які не завжди збігаються з інтересами держави. І даний суб'єкт господарювання реагує на них тільки тоді, коли вони лише корисують (а не ігнорують) його мотиви.

Тому особливо важливо визначити *межі державного втручання в ринкову економіку*, знайти таке співвідношення ринкових і державних регуляторів, за якого ринковий механізм буде функціонувати з найвищою ефективністю. Держава не повинна стримувати дію ринкового механізму, вона має всіляко сприяти його оптимальному функціонуванню, усувати штучні перешкоди на цьому шляху. Надмірне державне втручання в економіку створює труднощі у об'єктивному саморегулюванні ринку і веде до додаткових витрат суспільних ресурсів, зниження ефективності національного виробництва. Водночас, недостатній економічний вплив держави може обернутись монополізацією, хаосом, інфляцією, безробіттям, посиленням циклічних коливань і інших негативних ефектів ринкового господарювання.

Стосовно питання про масштаби і глибину державного втручання в ринкову економіку серед економістів-теоретиків існують альтернативні думки. Одні із них вважають, що ринок сам по собі не потребує суттєвого державного коректування, інші — що без державного регулювання ринкова економіка не зможе нормально функціонувати, а треті дотримуються ідеї обмеженого державного економічного регулювання. Усі ці точки зору знайшли

відображення у концепціях і політиці *економічного лібералізму і економічного дирижизму*.

Економічний лібералізм – напрям в економічній теорії, який заперечує необхідність суттєвого державного втручання в економічні процеси.

При цьому вважається, що конкурентний ринковий механізм сам здатен оптимально і об'єктивно регулювати економіку.

Ідеї економічного лібералізму висловлювались ще у економічному вченні фізіократів (50-70-ті роки 18 століття), послідовно відстоювались класичною політичною економією і економічними школами неокласичного напрямку.

Фундатори *класичної політичної економії*— В.Петті (17 століття), А.Сміт (18 століття), Ж.Б.Сей і Д.Рікардо (початок 19 століття), а потім і їх послідовники розглядали ринкову систему врівноваженою і гармонійною, саморегульованою взаємодією попиту і пропозиції і постійним коливанням цін. Будь-яке втручання держави у ринкові процеси є небажаним порушенням особистої свободи і перешкодою для розвитку економіки, наприклад, вважали представники *манчестерської школи* Р.Кобден і Дж. Брайт (30-ті роки 19 століття). Економічна думка цього часу відбивала ранній період розвитку капіталізму, коли його глибинні основи ще не розкрились повною мірою. Тому, на думку представників тодішнього абсолютного економічного лібералізму навіть такі дії держави і профспілок, як регулювання рівня оплати праці чи тривалості робочого дня, перешкоджають досягненню рівноваги між попитом і пропозицією.

Переконаними прихильниками концепції економічного лібералізму були теоретики *маржиналізму* і засновники *неокласичної теорії* (економісти австрійської школи, Л.Вальрас, А.Маршалл, В.Джевонс, Дж.Б.Кларк та інші). Саме вони принципово відстоювали незалежність економіки від державного втручання, визначаючи обличчя економічної теорії на рубежі 19 і 20 століть.

В сучасних умовах ідеї економічного лібералізму значно модифікувались. Різноманітні течії *неокласичного напрямку* в економічній теорії уже не так беззастережно відкидають регулюючу роль держави. Проте і сьогодні вони вважають, що державне регулювання повинно бути дуже обмеженим. Зокрема, *сучасні монетаристи* обмежують регулюючий вплив держави сферою грошового обігу, а *неоліберали* визнають лише необхідність обмеженого втручання держави в економіку з метою підтримання сприятливих умов для функціонування ринкового механізму і соціального захисту населення.

Гігантські політичні, економічні і соціальні зрушення 20 століття зумовили руйнування застарілих стереотипів економічного світогляду щодо системи функціонування ринкової економіки. Перевага нині надається необхідності активного втручання держави в соціально-економічні процеси.

Економічний дирижизм – напрям економічної теорії, що розвиває ідею активного втручання держави у макроекономічні процеси.

Прибічники цього напрямку стверджують, що без державного регулювання ринковий механізм буде діяти неефективно і не зможе забезпечити рівноважного економічного зростання.

Економічний дирижи́зм виник як опозиція домінуючій ролі монополій, які завели ринкову економіку у глухий кут економічної стагнації 30-х років. Засновниками цього напрямку стали французькі дирижисти 20-30-х років ХХ ст., великий англійський економіст Дж.М.Кейнс, вчені шведської (стокгольмської) економічної школи.

Дж.М.Кейнс висунув ідеї, які здійснили переворот в економічній теорії. Він довів неможливість подолання депресивного стану економіки 30-х років лише засобами ринкового саморегулювання, необхідність глибокого втручання держави у процеси суспільного відтворення. Лише держава через використання своїх фінансів, утворених податками, може збалансувати сукупний попит з сукупною пропозицією і тим самим досягти бажаної економічної рівноваги.

Послідовники великого англійського теоретика доповнювали його теорію новими рекомендаціями і заходами державного регулювання, що сприяло перерозподілу національного доходу, регулювання ефективного попиту доповнилось антикризовим і інфляційним регулюванням; значного поширення набуло програмування господарських процесів; під впливом цих ідей держава активно сприяє розвитку НТП, формуванню нових галузей з новітніми технологіями і нових видів економічної діяльності. Таким чином, **кейнсіанство** і **неокейнсіанство** теоретично обґрунтували необхідність і напрями державного регулювання ринкової економіки.

Неокейнсіанська модель на практиці реалізувалась у 50-70-х роках у двох типах економічного регулювання: **радикально-реформістського** у більшості країн Західної Європи (характеризується переважним застосуванням прямих економічних регуляторів, значною державною власністю і великою часткою державного сектора у виробництві, використанням активності трудящих мас і профспілок) і **буржуазно-реформістського** у США і Канаді (для нього властиве переважне застосування непрямих економічних регуляторів і суттєве обмеження масштабів державної власності і державного підприємництва та ролі профспілок).

Однак, у 70-х роках намітилась криза кейнсіанського регулювання. Стимулювання ефективного попиту "нагнітало" високу інфляцію. Водночас, поглибились диспропорції економічного розвитку, насамперед на ринку праці: зростання інфляції супроводжувалось значним збільшенням надлишкового безробіття. Кейнсіанські заходи виявились більш ефективними у депресивній економіці, а за умов зростання проявились слабкі місця кейнсіанської системи впливу на економіку.

На озброєння були взяті нові економічні концепції, які втілились у **неоконсервативному економічному курсі** урядів провідних ринкових країн. **Неоконсерватизм** найповніше представлений у "**рейганоміці**" і "**тетчеризм**" (курсів урядів США за президента Р.Рейгана і Великої Британії за прем'єр-міністра М.Тетчер), про які уже йшлося у попередній главі.

Неоконсервативна стратегія орієнтувалась безпосередньо на управління пропозицією шляхом стимулювання приватного підприємництва і нагромадження капіталу, тобто на неокласичних традиціях. Теоретичною основою неоконсерватизму стали концепції **сучасного монетаризму** і

"економіки, орієнтованої на пропозицію" — новітніх варіантів неокласичної теорії. Так у 80-х роках відбувся відносний ренесанс економічного лібералізму.

У цей період знижується податковий тиск, акцент робиться на методи грошово-кредитного регулювання. З точки зору **теорії "економіки пропозиції"** (американський економіст А.Лаффер та інші), скорочення податків тимчасово обмежує надходження в державний бюджет, зате збільшує доходи підприємців і домашніх господарств, які спрямовуються на заощадження і інвестиції. Це стимулює розширення виробничих потужностей, сприяє економічному зростанню і збільшенню зайнятості, зрештою, і зростання доходів держави навіть за знижених ставках податків. На відміну від кейнсіанців, які вважають, що фіскальна (фінансова) політика виявляє вплив тільки на сукупний попит через зміну величини сукупних витрат, прихильники теорії "економіки пропозиції" стверджують, що фіскальна політика, передусім через податковий механізм, може впливати і на сукупну пропозицію, а в кінцевому підсумку — і на реальний обсяг виробництва.

М.Фрідмен — головний архітектор **сучасного монетаризму** — вважає, що акцент у економічній політиці держави повинен робитись на необмежену свободу підприємництва, він заперечує ефективність стимулювання економічного зростання за рахунок державних витрат (бюджету держави). На його думку, рівень господарської активності визначається кількістю грошей в обігу, тобто грошовою пропозицією. Грошова маса повинна регулюватись банківською системою і змінюватись пропорційно змінам національного продукту. Це сприяє стримуванню інфляції і стабілізації економіки.

Використання рекомендацій прихильників монетаризму і неолібералізму зменшує витрати держави на реалізацію соціально-економічних програм, взагалі скорочує державні витрати, бюджетний дефіцит розглядається явищем небажаним. Основна увага приділяється інтересам виробництва і нагромадження. При цьому вважається, що стабілізація грошової маси в обігу і приборкання інфляції досягається за **природного рівня безробіття**, який є **рівноважним** і визначається взаємодією попиту і пропозиції, рухом рівня цін. Згідно з висновками таких відомих прибічників економічного лібералізму, як М.Фрідмен, Дж.Тобін, А.Лаффер, О.Екштейн, Р.Бринер, на противагу кейнсіанській позиції, існує певна межа впливу попиту на рівень зайнятості (природне безробіття), за якою подальше нарощування сукупного попиту починає стимулювати зростання цін, тобто інфляцію, яка, з цих позицій, є основною причиною макроекономічної нестабільності.

Серед **теорій природного рівня безробіття** широкого розповсюдження набула **теорія раціональних очікувань** (американські економісти Р.Лукас, Т.Саргент та інші). Вона виходить із того, що економічні суб'єкти діють і мислять раціонально. Аналізуючи ринкову інформацію, вони здатні передбачити можливі наслідки змін і приймати рішення, виходячи із поставленої цілі, і досягти бажаних результатів. Ця здатність людей до раціональних дій (їх раціональні очікування) на практиці може бути реалізованою лише через ринковий механізм економічного саморегулювання і відсутності державного впливу на нього. Тісно пов'язана із цією теорією

економічного лібералізму *теорія адаптивних очікувань* (М.Фрідмен та інші), яка також зробила свій внесок у неоконсервативний економічний курс.

Неоконсервативна модель державного регулювання економіки, до якої звернулись у 80-х роках, дозволила стабілізувати економічний розвиток, підвищити темпи економічного зростання, практично ліквідувати інфляцію. Цей період — з 1982 по 1990 роки — найбільш стабільний період у розвитку ринкової економіки за всю її довгу історію.

Проте й неоконсервативна модель економічного регулювання виявила неспроможність у розв'язанні усіх соціально-економічних проблем. На початку 90-х років (після економічного спаду 1991-1992 років) намітилась тенденція до врахування й кейнсіанських форм регулювання економіки. *Сучасна модель регулювання*, яка діє у більшості провідних ринкових країн, є своєрідним синтезом кейнсіанських і неоліберальних (монетарних) форм і методів.

Кожна із згаданих теорій макроекономічного регулювання доповнює і поглиблює уявлення про механізм державного регулювання економіки. Нині виявилось неможливим суворо дотримуватись виключно однієї концепції. Світовий досвід переконливо свідчить, що найбільший ефект державного регулювання економіки досягається в результаті поєднання методів *фіскальної* (основного напрямку кейнсіанського регулювання) і монетарної (основного напрямку неоліберального регулювання) *економічної політики*.

Разом з тим, сьогодні класичну зв'язку "*ринок-держава*" не можна спростувати, тлумачити за схемою: "*те, що не може відрегулювати ринок, повинна регулювати держава*". Не можна безапеляційно стверджувати, що досконалість ринку заперечує державне втручання в економіку, або, що державне втручання регулювання виправляє недоліки ринку. Якщо стати на такі позиції, можна нескінченно шукати варіанти найкращого співвідношення ринку і держави в економіці.

Реальна економічна ситуація складніша, ніж передбачає ринок. Відбувається багато економічних процесів поза ринком (посилюються проблеми взаємовідносин праці і капіталу, розподілу і перерозподілу доходів, соціального і екологічного захисту, освіти, охорони здоров'я, фундаментальної науки, культури і мистецтва та інші). Суспільство — це не тільки сума господарюючих суб'єктів, а й некомерційних організацій, прошарків і груп населення із своїми специфічними інтересами, які може захистити і реалізувати лише держава.

Ці фактори і обставини визначають роль держави не просто як компенсуючого чинника недосконалості ринку, а й породжують особливі функції, які можуть бути тільки прерогативою держави. Окрім того, нині відбуваються процеси становлення інститутів *громадянського суспільства*, які набирають усе більшого значення у регулюванні соціально-економічних процесів. Це різного роду угоди, договори, конференції, союзи промисловців і підприємців, банкірів, торгово-промислові палати, професійні спілки, асоціації споживачів, екологічні спілки, інститути соціального партнерства тощо, які не є елементами держави, але й не відносяться до ринкових структур. Вони виступають реальними учасниками і суб'єктами соціально-економічних

процесів і держава передає функції їх регулювання не ринку, а інститутам громадянського суспільства.

Таким чином, держава створює умови не тільки для вільного функціонування ринку, а й для розвитку громадських інституцій, що у зв'язці **"ринок-держава-громадські інституції"** забезпечує дотримання балансу суспільних потреб, соціальної стабільності і національних інтересів.

Відомий американський економіст П.Самуельсон вважає, що економічну роль держави в сучасних умовах можна звести до виконання нею трьох основних функцій – забезпечення: 1) економічної ефективності; 2) соціальної справедливості; 3) соціальної стабільності. Всі ж інші функції держави підпорядковані реалізації вище вказаних.

Отже, питання про форми і межі втручання держави в економічні процеси має давню і багату історію. У розвитку ринкової економіки був тривалий період, коли держава мало втручалась у сферу економічного життя.

Так було на стадії **вільної конкуренції**, яку в економічній теорії характеризують як **досконалу конкуренцію** (ця стадія охоплює період з 17 до останньої третини 19 століть), коли, за образним висловлюванням А.Сміта, **"держава виконувала роль нічного сторожа"**, що охороняє приватну власність. Економічні функції держави були обмежені. Ринковий механізм саморегулювання об'єктивно вирішував більшість проблем економічного розвитку без помітного державного втручання. Механізм попиту, пропозицій і рівноважної ціни, поєднуючи інтереси виробників і споживачів, змушував їх діяти узгоджено, з орієнтацією один на одного, і все відбувалось природним чином, без команд і наказів.

Ринок здатен самостійно і об'єктивно вирішувати безліч проблем. Однак, і за умов вільного підприємництва існують проблеми, які він не може розв'язати без допомоги держави:

> **забезпечення економіки грошовою масою** через діяльність центрального банку, що знаходиться під контролем держави, і всієї кредитно-банківської системи;

> **забезпечення основ функціонування системи вільного підприємництва** через державне управління і правові норми, національну оборону і охорону громадського порядку, єдину енергетичну і транспортну системи, фундаментальну науку тощо;

> **забезпечення екологічної безпеки і раціонального використання** невідтворюваних природних ресурсів, адже ринкова система не створює відповідних стимулів до цього;

> **забезпечення захисту національного ринку**, що є давньою прерогативою держави.

Перераховані функції визначають те, що відведено державі системою вільного підприємництва. Більше за умов чистої конкуренції держава виконувати не могла, але й менше теж.

2. Сучасні економічні функції держави

Як уже відзначалось, економічні функції держави починають значно розширюватись з утвердженням панівної ролі **монополій** (цей період розвитку ринкової економіки продовжувався від останньої третини 19 століття до 30-40-х років 20 століття).

Монополія, як відомо, обмежує конкуренцію, а відтак, і свободу дії ринкового механізму, веде до розширеного відтворення усіх суперечностей і негативних явищ, побічних ефектів ринкового господарювання, які продукуються монополіями (надлишкове безробіття, глибокі циклічні спади, неефективний попит, масові банкрутства дрібних фірм, "диктат" цін тощо). З появою монополій держава здійснює **антимонopolьне регулювання**, ширше втручаючись у процеси суспільного відтворення.

Виникає необхідність посилення ролі державного чинника у ринковому механізмі для досягнення **макроекономічної рівноваги**, яка була втрачена. А "Велика депресія" 30-х років переконливо продемонструвала необхідність і невідворотність посилення державного регулювання ринковою економікою.

Сьогодні державне регулювання надійно доповнює ринковий економічний механізм. Хоча ринкова економіка стала **регульованою**, державний вплив має свої межі, які визначаються **можливостями ринкового механізму** попиту і пропозиції за умов **недосконалої конкуренції** (яка сформувалась внаслідок обмеження монополії державою). **Державне регулювання не підмінює, а доповнює ринковий механізм.** Держава бере на себе лише ті функції, які непідвладні ринку і які пов'язані із необхідністю потреб.

Сучасна ринкова економіка є регульованою. Державне регулювання стало невід'ємним елементом ринкового економічного механізму. Зміст державного регулювання економіки визначається цілями, що стоять перед державними органами, а також засобами та інструментами його здійснення.

Державне регулювання економіки – це комплекс заходів держави з використанням різноманітних методів і засобів впливу на поведінку суб'єктів економічної діяльності і скерування їх у напрямі, необхідному для досягнення поставлених органами державної влади і управління цілей.

В умовах ринкової економіки державне регулювання економіки передбачає:

- інформування суб'єктів ринку про стан економіки країни і перспективи її розвитку;
- обґрунтування важливих положень економічної політики, яку мають намір провадити державні органи влади на даному етапі розвитку економіки;
- заходи щодо розвитку державного сектору економіки – одного з важливих інструментів впливу держави на економічні процеси в країні.

Державне регулювання економіки є складовою процесу суспільного відтворення. Об'єктивна необхідність його пояснюється певними причинами, пов'язаними з існуючими вадами механізму ринкового саморегулювання та виконання економічних функцій держави.

Об'єктивні причини необхідності державного регулювання економіки:

- наявність монополізму в багатьох галузях народного господарства та відсутність досконалої конкуренції;
- недосконалість цінового механізму для певної групи товарів, що робить їх виробництво неефективним, але вони мають велике соціальне значення;
- повільна адаптація до сучасних умов господарювання як окремих виробників, так і певних ринків – робочої сили, капіталів, природних ресурсів, інтелектуального продукту тощо;
- забезпечення стабільності і гармонійності суспільства;
- сприяння збереженню та відтворенню природного, культурного, національно-історичного середовища існування народів;
- розв'язання питань міжнародної політики і співпраці.

Об'єктами державного регулювання економіки є сфери, галузі економіки, а також ситуації, явища та умови соціально-економічного життя країни, де виникли, або можуть виникнути труднощі, які не вирішуються автоматично, тоді як їх негайне вирішення потрібне для нормального функціонування економіки та підтримання соціальної стабільності. За рівнем вирішення завдань об'єкти державного регулювання економіки можна поділити на такі групи:

- соціально-економічні процеси, явища й умови прийняття господарських рішень на рівні фірм та домогосподарств;
- соціально-економічні процеси, явища й умови прийняття господарських рішень на галузевому рівні;
- соціально-економічні процеси, явища й умови прийняття господарських рішень на регіональному рівні;
- соціально-економічні процеси, явища й умови прийняття господарських рішень та здійснення господарської діяльності на рівні секторів економіки: приватний і державний сектори, промисловість, послуги, інфраструктура, сільське господарство тощо;
- макроекономічні (загальногосподарські) процеси і відносини: економічний цикл і ділова кон'юнктура, макроекономічна структура, галузево-територіальна структура, грошовий обіг, зайнятість, ціни, НДДКР, інвестиції та інвестиційна діяльність, інноваційний процес, зовнішньоекономічні зв'язки тощо;
- глобальні процеси: соціальні відносини, НТП, екологія тощо;
- наднаціональні і світогосподарські зв'язки: інтеграційні процеси, участь у міжнародних економічних організаціях, економічно-політичні зв'язки тощо.

Всі перелічені об'єкти економіки є неоднаковими за значенням та масштабами, проте перебувають у тісному взаємозв'язку, визначають економічну і соціальну стабільність та зміцнення економічної безпеки країни.

Суб'єктами державного регулювання економіки є система державних органів (законодавчої та виконавчої), місцевої та судової влади, побудовані за ієрархічним принципом, а також Центральний (Національний) банк. Від правильного розподілу повноважень між суб'єктами державного регулювання економіки залежить підвищення управління економікою та ефективності її регулювання.

Створення системи державного регулювання повинно відбуватись із врахуванням таких **основних принципів**:

- **розумної достатності** (державі підпорядковуються тільки ті функції, які не можуть виконуватися іншими суб'єктами економічної системи);
- **адекватності** (система державних регуляторів економіки повинна відображати реальний стан соціально-економічного розвитку);
- **системності** (державне регулювання економіки, охоплюючи різні об'єкти, має виходити із системних засад у вирішенні різноманітних проблем);
- **цілеспрямованості** (має спрямовуватися на досягнення конкретних цілей);
- **пріоритетності** (зосередження зусиль на вирішенні основних соціально-економічних проблем розвитку країни);
- **комплексності** (використання всього арсеналу засобів та інструментів регулювання);
- **наукової обґрунтованості** (врахування вимог об'єктивних економічних законів, реалій економічного, політичного і соціального життя суспільства, національних особливостей).

Успішність державного регулювання економіки в значній мірі залежить від того, наскільки раціональним є співвідношення між базовими елементами механізму координації економічної системи – ринком і державою. Держава повинна регулювати тільки ті сфери і процеси, які ринок регулює недостатньо ефективно, або взагалі не в змозі їх координувати. Тому **функції**, які має виконувати державне регулювання економіки залежать від:

- соціально-економічного і політичного рівня розвитку країни;
- компетенції органів державної влади;
- рівня розвитку ринкового господарства;
- моделі розвитку національної економіки.

Сучасна держава в ринковій економіці виконує роль суб'єкта регулювання через такі **основні функції**:

- регулювання макроекономічних процесів і пропорцій, визначення головних цілей і пріоритетів макроекономічного розвитку;
- розробка і регулювання регіональної політики;
- розробка і впровадження правових норм функціонування ринкової системи;
- контроль над монопольними структурами, захист і стимулювання конкуренції;
- захист особи, інтересів суб'єктів господарювання і держави;
- регулювання зовнішньоекономічних відносин;

- фінансування суспільних потреб.

У період становлення ринкових відносин та реформування економіки до цих функцій долучаються додаткові:

- формування інститутів державного регулювання економіки;
- створення умов та інфраструктури існування ринку;
- здійснення програм роздержавлення і приватизації власності;
- державний нагляд і контроль за виконанням і дотриманням законів, нормативних актів, економічних та соціальних стандартів тощо.

3. Правове, адміністративне і економічне регулювання економіки

Держава виконує свої функції регулювання, застосовуючи різноманітні методи і засоби впливу на економіку. Серед основних методів державного регулювання ринкової економіки виділяють правові, економічні і адміністративні.

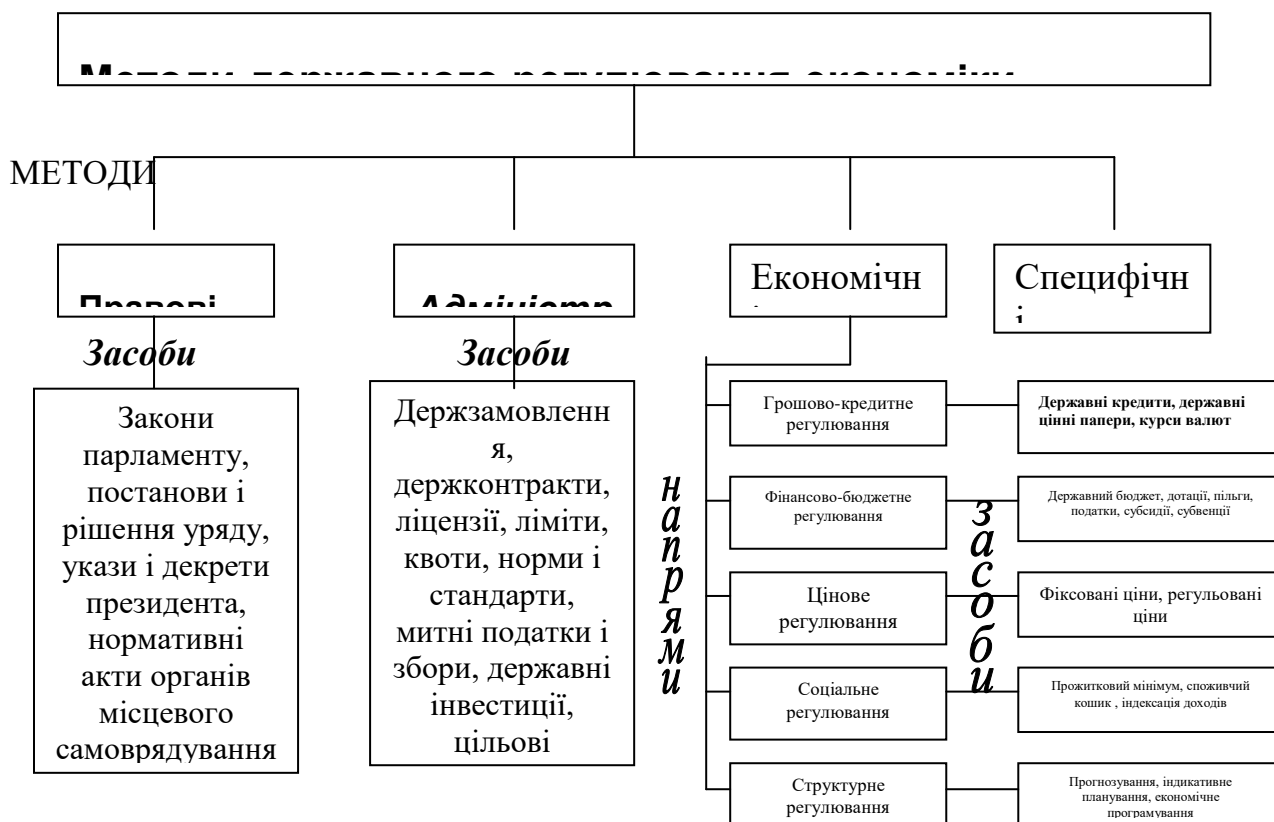

Рис. 7.1. Класифікація методів і засобів державного регулювання економіки

У правовому регулюванні велике значення має правова основа підприємницької діяльності, тобто **правові регулятори** захищають систему ринкового підприємництва, визначають права і обов'язки підприємств та інших суб'єктів ринкової економічної системи.

Специфічні методи – це моральне переконання за рахунок авторитету уряду. Засобами переконання виступають публікації програм дій уряду, державних середньострокових загальнонаціональних програм, заклики до населення та окремих соціальних груп.

Серед **напрямів економічного регулювання** важливо виділити:

- **фінансове регулювання** (через систему податків з фірм і населення та державні фінанси);
- **грошово-кредитне регулювання** (через регулювання грошової маси і ставки процента);
- **цінове регулювання** (корекція рівня цін товарного ринку);
- **структурне регулювання** (через зміну структури економіки і, відповідно, структури попиту і пропозиції на ринку);
- **соціальне регулювання** (соціальний захист населення через державний перерозподіл доходів).

Найбільше значення сьогодні мають фінансове, грошово-кредитне, структурне і соціальне регулювання ринкової економіки.

Система економічних регуляторів включає прямі і непрямі регулятори.

До **економічних регуляторів прямої дії** відносять:

- цільове фінансування, у тому числі регіональних і загальнонаціональних програм економічного і соціального розвитку;
- державні замовлення (закупівлі ресурсів, товарів і послуг).

До **непрямих економічних регуляторів** належать.

- 1) бюджетно-податкові;
- 2) грошово-кредитні;
- 3) цінові і валютні.

Економічні регулятори знаходяться в основі відповідних форм економічного регулювання.

За ринкових умов існують певні обмеження державного впливу на економіку. В принципі повинні виключатись будь-які дії держави, які розривають зв'язки у ринковому механізмі, руйнують економіку. Недопустиме, зокрема, тотальне директивне планування (обов'язкове для виконання всіма економічними суб'єктами), декретування розподілу виробничих ресурсів і споживчих товарів (за фондами чи по талонах), всеохоплюючий державний контроль за цінами, попитом і пропозицією. Водночас, це зовсім не означає, що держава у ринковій економіці повністю знімає із себе відповідальність, скажімо, за динаміку сукупного попиту чи цін або забороняє будь-яке планування.

Навпаки, держава уважно стежить (через відповідні інститути управління) за рухом попиту і цін і, опираючись передусім на **економічні методи регулювання**, намагається уникнути інфляції чи неповної зайнятості. Вона не виключає планування, яке, однак, має індикативний (рекомендаційний) характер, виступаючи у формах національних цільових програм.

І сучасна ринкова економіка багато у чому є *саморегульованою системою*, тому найдоцільнішими є *економічні методи* державного впливу. Наприклад, такими є фінансове і грошово-кредитне регулювання. Проте це не означає, що у ринковій економіці не мають права на існування *адміністративні методи* регулювання економікою. Більше того, у ряді випадків така форма регулювання просто необхідна.

Отже, у державному регулюванні ринкової економіки застосовуються як економічні, так і адміністративні методи впливу.

Економічне регулювання пов'язане із впливом держави на економічні потреби і інтереси ринкових суб'єктів, тобто полягає у застосуванні економічних регуляторів.

Адміністративне регулювання здійснюється вольовими, командними методами, через неекономічні способи впливу.

Серед основних напрямків *адміністративного регулювання* ринкової економіки з боку держави можна виділити:

- 1) державний контроль за монопольними ринками (антимонопольне регулювання);
- 2) державний контроль над небажаними ефектами системи вільного підприємництва (встановлення відповідних правил і норм ринкової поведінки, забезпечення екологічної безпеки і раціонального природокористування);
- 3) забезпечення мінімально допустимого рівня добробуту і соціального захисту населення (встановлення гарантованого мінімуму заробітної плати і пенсій, меж робочого дня, виплати по безробіттю і інвалідності, допомога багатодітним і неімущим, недієздатним громадянам тощо);
- 4) захист національного ринку (адміністративне регулювання експорту і імпорту, встановлення митних обмежень, тарифів і квот тощо);
- 5) реалізація цільових програм економічного, соціального і науково-технічного розвитку (забезпечується як економічними, так і адміністративними методами);
- 6) забезпечення дотримання національних стандартів і норм усіма учасниками національного виробництва ("екологічна чистота" і якість продукції, санітарні норми тощо).

Адміністративне регулювання стало невід'ємним атрибутом ринкового механізму, воно не перешкоджає, а сприяє зростанню ефективності виробництва і добробуту нації. Адміністрування небезпечно не саме по собі, воно приносить відчутну шкоду лише тоді, коли починає підмінювати необхідні економічні форми регулювання. Тому, хоча без адміністративного регулювання сучасне ринкове господарство уявити неможливо, адміністративні форми і методи державного впливу на економіку мають строго окреслені межі і функції. Основну роль все ж виконують *економічні методи і форми регулювання*.

В економічному регулюванні особливе місце займають *прогнозування, індикативне (рекомендаційне) планування і економічне програмування* які є формами *структурного регулювання* економіки. Через ці форми держава

здійснює орієнтацію національного виробництва шляхом регулярної і комплексної дії на його структуру у відповідності із обраним варіантом соціально-економічного розвитку і господарської стратегії.

Прогнозування – це вид діяльності органів державного управління, спрямований на вироблення науково обґрунтованого судження про можливий стан національної економіки, економіки народногосподарських комплексів, економіки окремих галузей і регіонів у майбутньому. Процес розробки економічних прогнозів ґрунтується на вивченні закономірностей розвитку різноманітних економічних явищ і процесів, виявленні найбільш ймовірних шляхів їх розвитку, виборі та обґрунтуванні економічної політики з урахуванням визначених закономірностей.

Процес прогнозування складається з ряду етапів і, в залежності від ступеня конкретизації і характеру впливу на хід процесів, що досліджуються, розрізняють три форми передбачення: **гіпотезу, прогноз, план.**

Гіпотеза – це судження, яке характеризує наукове передбачення на рівні загальної теорії і дає якісну оцінку досліджуваних об'єктів.

Прогноз – це наукове передбачення, яке ґрунтується не лише на якісних, але й кількісних параметрах досліджуваних об'єктів.

План – визначає конкретну мету і передбачає конкретні події розвитку об'єкту, що досліджується.

Планування – це специфічна управлінська діяльність з визначення цілей та шляхів їх досягнення.

Для визначення цілей державного регулювання економікою та обґрунтування шляхів їх реалізації використовують так зване **макроекономічне планування**, особливість якого полягає в тому, що його об'єктом є національна економіка, а суб'єктом – держава. **Макроекономічний план** як сукупність обґрунтованих цілей державного регулювання економіки та способів їх досягнення, з позицій обов'язковості їх виконання суб'єктами господарської діяльності, може бути **директивним**, або **індикативним**.

Директивний план носить адресний та обов'язковий для виконання статус юридичного закону (характерний для командно-адміністративного типу економіки). За допомогою таких планів держава здійснювала тотальний прями контроль над усією економічною системою

В ринковій економіці, де немає визначеності, а існують лише сценарії поведінки, діяльності, досягнення бажаних соціально-економічних цілей розвитку, сценарії щодо визначення певних проблем врегулювання тих чи інших ситуацій, план не може бути однозначним визначенням діяльності господарського суб'єкта. Планування тут повинно виступати як управлінський процес визначення **можливих цілей** і засобів їх досягнення, а **план бути інформаційно-рекомендаційним (індикативним) інструментом регулювання економіки**. Тобто **індикативне планування** є системою необов'язкових для суб'єктів ринкових відносин рекомендацій, спрямованих на вирішення цілей соціально-економічної політики держави, досягнення яких відбувається за рахунок застосування різних стимулюючих засобів та економічних важелів.

Досвід прогнозування, ринкового планування, прийняття і виконання економічних і соціальних програм (розвитку окремих сфер і галузей економіки, напрямів науково-технічного розвитку, проблем соціальної сфери) має багато країн. Ці форми почали застосовувати одразу після другої світової війни у Франції, Нідерландах, Норвегії, Японії, а пізніше – у Швеції, Фінляндії, Великій Британії та інших країнах. При **програмуванні** визначається ієрархія пріоритетів, між якими, як правило, існують суперечності (наприклад, суперечність між установкою на повну зайнятість і відсутністю інфляції) і ув'язування обраної мети з системою регуляторів.

Економічна роль держави не обмежується регулюючим впливом. Держава також є самостійним господарюючим суб'єктом, утворюючи так званий **державний сектор** в економіці. Державний сектор у традиційному для нас розумінні — це перш за все сукупність державних підприємств (бюджетних підприємств, публічних корпорацій і державно-приватних фірм).

Частка державного сектора неоднакова у різних ринкових країнах: традиційно мінімальна у США (близько 2%), Канаді і Японії і значна у Західній Європі (питома вага у виробництві товарів і послуг у Австрії і Норвегії — 26%, у Швеції — 14, в Італії — 12, у Німеччині — 7% тощо).

Якщо у сфері виробництва частка держави невелика, то у сферах розподілу і споживання питома вага держави дуже велика — держава стала найбільшим суб'єктом споживання ринкової економіки. Водночас, у обміні частка держави практично дорівнює нулю.

4. Зміст, цілі і напрями (форми) економічної політики

Економічні функції держави реалізуються через її **економічну політику**.

Економічна політика — це концентрована, науково обґрунтована діяльність держави щодо цілеспрямованого керування функціональним розвитком економіки в сферах національного виробництва, розподілу, обміну і споживання благ з метою забезпечення загального добробуту в країні.

Науковою основою економічної політики держави виступає **економічна теорія** (насамперед, макроекономічна теорія), яка комплексно вивчає систему та механізм функціонування найзагальніших економічних законів в органічному зв'язку із соціально-політичними процесами та явищами.

Економічну політику формують певні суспільні суб'єкти, які, в залежності від ролі у цьому процесі, поділяються на **носії економічної політики** і **носії впливу на економічну політику**. До **носіїв економічної політики** належать ті суб'єкти, повноваження яких закріплено законодавством. Узгоджувальним суб'єктом цієї групи є держава в особі найвищих органів влади — уряду та парламенту. До групи **носіїв впливу на економічну політику** належать партії та політичні рухи, профспілки, спілки підприємців, громадські організації, засоби масової інформації тощо. Хоча вони не беруть безпосередньої участі в її розробленні, але можуть суттєво впливати на цей

процес. Домагаючись задоволення своїх інтересів, вони “тиснуть” на органи законодавчої та виконавчої влади країни.

В організаційному аспекті економічна політика виступає в органічній єдності юридичних законів і економічних програм, які доповнюють один одного своїми методами керування та регулювання певних елементів економіки як єдиного соціально-економічного комплексу. На цій основі і формується економічна політика як єдине ціле, що забезпечується добором цілей та інструментів їх досягнення. Характер і зміст цілей залежить від об’єктивних факторів і для кожного конкретного періоду вони визначаються тими проблемами, які виникли і які обов’язково необхідно розв’язати. Так, як проблеми бувають різними за своєю складністю і термінами їх розв’язання, то цілі поділяються на **глобальні, основні та поточні**.

Глобальні цілі (забезпечення добробуту, економічної свободи, соціальної справедливості) віддзеркалюють найважливіші завдання суспільства, характеризують його економічний і політичний устрій і спрямовані на правове забезпечення життєдіяльності людей. Розв’язання глобальних цілей розраховане на довготривалий термін.

До основних цілей відносяться ті, на базі яких розв’язують цілий комплекс проблем. Основні цілі можна конкретно сформулювати і розрахувати на коротку перспективу (5-10 років). Наприклад, темпи щорічного економічного зростання протягом певного періоду часу, макроекономічну збалансованість, соціальну орієнтованість економіки тощо. І саме на базі основних цілей здійснюється поступове розв’язання глобальних цілей.

Поточні цілі передбачають удосконалення певного економічного процесу і вимагають оперативного реагування (наприклад, підвищення рівня прожиткового мінімуму, пенсій, зарплати тощо) на вирішення нагальних повсякденних суспільних і особистих потреб.

Проте, слід вважати, що цілі можуть не тільки доповнювати одна одну, а й протидіяти і навіть суперечити одна одній (скажімо, забезпечення повної зайнятості зменшує рівень безробіття, але ліквідація безробіття може призвести до зниження зарплати, продуктивності праці, підвищення інфляції тощо). Тому цілі не варто абсолютизувати, а потрібно зупинитися на певній межі, за якою цілі починає породжувати негативні наслідки.

В економічній науці ще розрізняють **загальні та специфічні цілі економічної політики**. **Загальні цілі** є спільними для усіх країн ринкової і перехідної економіки, а **специфічні цілі** відбивають певну специфіку кожної окремої країни.

Можна виділити такі найважливіші **загальні цілі економічної політики**

- > стабільне економічне зростання;
- > повна зайнятість;
- > висока економічна ефективність національного виробництва;
- > економічна свобода у ринкових межах;
- > справедливий розподіл доходів (соціальна справедливість);
- > соціальний захист населення;
- > макроекономічна рівновага і стабільність;

- > існування стабільної грошово-кредитної системи і відсутність інфляції;
- > екологічний захист;
- > збільшення вільного часу громадян як основи гармонійного розвитку особи;
- > оптимальний торговий і платіжний баланс країни, стабільний курс національної валюти.

Усі ці цілі загальновідомі і загальновизнані і у тій чи іншій комбінації визначають напрями економічної політики різних держав. Однак їх реалізація має багато варіантів, що викликано двома причинами:

1) не усі цілі визначено кількісно (зокрема, економічна свобода, соціальний захист, справедливий розподіл доходів тощо), тому допускають різні варіанти і різні трактування економічної політики;

2) цілі, що мають кількісний вираз (наприклад, економічне зростання, макроекономічна рівновага, макроекономічна ефективність, повна зайнятість та інші), часто складають взаємосуперечливе поєднання (скажімо, збільшення вільного часу суперечить цілі повної зайнятості, а повна зайнятість – відсутності інфляції тощо).

Будь-яка **розумна економічна політика** зобов'язана ґрунтуватись на чіткому визначенні **оптимальних пріоритетів** у постановці цілей і оцінці наслідків їх реалізації.

Виконання цього нереальне без перевірки відповідності обраних цільових пріоритетів положеннями економічної теорії.

Зокрема, це можна показати на прикладі економічної державної політики в СРСР у "застійний" і "післяперебудовний" (для України) час. У першому із названих періодів (70-80-ті роки) державні пріоритети ґрунтувались на таких цілях:

а) форсування темпів економічного розвитку за відносно стабільних цін (наслідок — низька ефективність виробництва, повільне зростання добробуту, загострення товарних дефіцитів, вичерпання дешевих природних ресурсів і загальне погіршення економічних умов);

б) підтримування "поголовної зайнятості" (в результаті — падіння продуктивності праці, зрівняльність у доходах тощо);

в) недопущення економічної свободи (підсумок — мінімальна ефективність виробництва, загальний товарний дефіцит, розквіт нелегального виробництва і ринку тощо).

У перші роки незалежності України (після 1991 року) пріоритетними висувались інші цілі – економічна свобода, насичення ринку товарами тощо. Ситуація погіршувалась тим, що ці цілі були просто продекларовані. Наслідком став різкий спад виробництва, приховане і реальне безробіття, не виправдана диференціація доходів, соціальна незахищеність, гіперінфляція, надзвичайний бюджетний дефіцит.

Економічна політика займається знаходженням варіантів вирішення економічних проблем і приведенням у дію відповідних економічних механізмів.

Водночас, політики, використовуючи положення макроекономічної теорії, повинні рахуватись також із соціальним, правовим, культурним і політичним аспектами вирішення певної економічної проблеми, якщо хочуть, щоб політика,

яку вони проводять, була успішною. При цьому повинні враховуватись і специфічні особливості національної економіки.

Зокрема, окрім загальних цілей, економічна політика в Україні повинна виходити із досягнення **специфічних цілей**:

- > стабілізація економіки і подолання економічного спаду, інтенсифікація виробництва і підвищення його ефективності;
- > подолання інфляції і зміцнення національної грошової одиниці;
- > структурна перебудова економіки на ринкових принципах;
- > формування ринкових економічних відносин, роздержавлення і приватизація власності;
- > створення ринкового економічного середовища і системи ринків (ринку праці, ринку капіталів і цінних паперів, зміцнення і розширення товарного ринку);
- > створення ринкової інфраструктури (відповідних інститутів кредитно-банківської системи, системи бірж, приватної торгівлі тощо);
- > формування ринкової податкової системи і бездефіцитного державного бюджету;
- > виховання ринкової психології населення на формування системи соціального захисту;
- > подолання наслідків екстенсивного економічного розвитку і формування системи екологічної безпеки тощо.

Таким чином, цілі економічної політики в Україні спрямовані на **зміну економічної системи** — перехід від командно-адміністративної до ринкової економіки. У зв'язку із цим, економіка України є **перехідною**, що й визначає специфіку економічної політики.

Для досягнення поставлених цілей необхідно розробляти і використовувати певні інструменти. За характером і масштабами впливу на ціль, вони поділяються на **сукупні і окремі, прямої і опосередкованої дії** (адміністративні та економічні).

Сукупні інструменти — це система показників (бюджетна, податкова, грошово-кредитна політика), які застосовуються для досягнення основних цілей. Окремі інструменти — це один із показників системи (певний вид податку, процентна ставка тощо).

До інструментів прямої дії відносяться ті, що мають приписний характер, тобто є обов'язковими для виконання (адміністративні), а до **інструментів непрямой дії** — ті, що дають можливість вибирати варіанти для досягнення цілі (економічні важелі). Оптимальне поєднання правових (адміністративних) норм і економічних важелів є складним завданням, яке і перебуває в центрі уваги теорії економічної політики.

Економічна політика держави повинна базуватися на певних **загальних принципах**, тобто основних положеннях, які потрібно брати до уваги під час її розроблення та реалізації. Серед основних принципів слід виділити:

1. Принцип науковості. Економічна політика повинна бути науково обґрунтованою, в ній повинні враховуватися вимоги об'єктивних економічних законів та механізми їх дії. Науковість проявляється і в об'єктивності та

максимальному “очищенні” від суб’єктивних підходів, які базуються на інтересах окремих партій і окремих верств населення.

2. Принцип комплексності (системності) у здійсненні економічних заходів, урахуванні механізму взаємодії базису і надбудови, економіки та соціальної сфери. Проведення економічної політики некомплексно (застосування одних заходів та нехтування іншими) не дає бажаних результатів і знижує її ефективність.

3. Принцип реалізму у встановленні співвідношення цілей та засобів їх реалізації. Тобто проведення економічної політики повинно відбуватись на реальній оцінці наявного економічного потенціалу, а не лише на добрих намірах чи бажаннях.

4. Принцип конкретно-історичного підходу до розроблення економічної політики. Вона може відрізнятись за своїм змістом у різних країнах і, навіть, в окремій країні на певних етапах її розвитку.

5. Принцип альтернативності, який передбачає врахування різних варіантів економічного розвитку країни, оперативного реагування на зміну певних економічних умов і корегування вже існуючої економічної політики.

6. Принцип чіткого визначення довгострокової мети, основного напрямку економічної політики, форм і методів її досягнення. Тобто економічна політика повинна являти органічну єдність двох складових – економічної стратегії та економічної тактики.

Економічна стратегія визначає довгострокові цілі розвитку економіки та пріоритетні напрями її досягнення. Дана стратегія знаходить своє втілення в соціально-економічній програмі розвитку країни, головним орієнтиром якої є загальнонаціональна мета. Ця мета має бути конструктивною і важливою саме для даного суспільства і соціально прийнятною та важливою для всіх груп і верств населення.

Економічна тактика – це розробка та впровадження ефективних господарських форм і методів реалізації економічної стратегії. В країнах з розвинутою ринковою економікою дана тактика базується на фінансово-грошовому регулюванні, яке доповнюється ціновою, податковою, інвестиційною, структурною, науково-технічною, регіональною, антимонопольною та іншою політикою.

Ефективність економічної політики у значній мірі залежить від використання певних методів і засобів, за допомогою яких відбувається реалізація економічної політики. За характером впливу на діяльність економічних суб’єктів розрізняють методи прямого і непрямого (опосередкованого) регулювання. **Пряме регулювання** ототожнюється з адміністративним, а непряме – з економічними методами.

Специфікою **прямого методу** є те, що він являє собою комплекс обов’язкових для виконання вимог і розпоряджень державних органів суб’єктам економічної діяльності. Він є безальтернативним і не залишає суб’єктам права вибору. Ефективність даного методу проявляється в тому, що починає діяти негайно й охоплює всіх суб’єктів, які діють у відповідному економічному просторі. Основними засобами впливу даного методу є ліміти,

ліцензії, квоти, тарифи, штрафи, норми і стандарти, митні податки і збори, субсидії, державні інвестиції.

Непрямий метод полягає у впливі на економічні інтереси суб'єктів господарювання, створенні таких економічних умов, які змушують їх діяти у вигідному для держави напрямку. Перевага даного методу над прямим методом заключається в тому, що він не руйнує ринкової ситуації і не обмежує її, а лише видозмінює і надає економічним суб'єктам можливість самостійного вибору і прийнятті певних рішень у своїй діяльності. Найважливішими засобами непрямого методу є бюджетні, податкові, грошово-кредитні, інвестиційні, інноваційні, індикативне планування, цінова політика.

Економічна політика має складну і розгалужену структуру. Перш за все, вона може бути **загальнодержавною** (охоплює усю національну економіку) і **регіональною** (проводиться на окремих територіях країни). Загальнодержавна економічна політика спрямована на реалізацію кількох глобальних цілей, а регіональна політика включає широкий комплекс цілей розвитку окремих регіонів. Цілі загальнодержавної політики динамічні і радикальні, а цілі регіональної політики – більш консервативні і сталі. Водночас, загальнодержавна і регіональна економічна політика проводяться у єдиному комплексі, вони тісно взаємопов'язані, вирішуючи проблеми, у яких зацікавлене усе суспільство, забезпечуючи по можливості збалансований розвиток усіх економічних і соціальних сфер як у загальнонаціональному, так і в територіальному аспектах.

Регіональна економічна політика – система заходів, що спрямована на реалізацію національних інтересів на рівні окремих регіонів, а також – на реалізацію інтересів населення самих регіонів.

Економічна політика проводиться також на рівні окремих галузей економіки чи її сфер. Тому виділяють промислову і аграрну, науково-технічну і соціальну, структурну і інвестиційну, кон'юнктурну і бюджетну економічну політику.

Суб'єктом економічної політики завжди виступає держава в особі її окремих органів, які здійснюють економічну політику у різних формах (напрямах).

Основними напрямками економічної політики виступають:

- податково-бюджетна, або фіскальна економічна політика (здійснюється переважно урядом);
- грошово-кредитна, або монетарна, економічна політика (здійснюється насамперед центральним банком країни, в Україні - Національним банком);
- соціальна політика (здійснюється урядом та іншими органами виконавчої влади);
- зовнішньо-економічна політика (здійснюється урядом, центральним банком, митним комітетом та іншими органами виконавчої влади);
- структурна політика (здійснюється урядом, галузевими міністерствами);

- регіональна економічна політика (здійснюється урядом та іншими органами виконавчої влади, в тому числі місцевими).

Всі ці напрями економічної політики реалізуються через відповідні методи регулювання економіки.

Використана і рекомендована література

1. Аналітична економія: макроекономіка і мікроекономіка: Навч. посіб.: У 2 кн. / За ред. С. Панчишина і П. Островерха. – Кн. 1. Вступ до аналітичної економіки. Макроекономіка. – К.: Знання. – 2006. – 723 с.
2. Базилевич В. Д., Базилевич К. С., Баластрик Л. О. Макроекономіка: Підручник / За ред. В. Д. Базилевича. – К.: Знання, 2004. – 851 с.
3. Долан Э. Дж., Линдсей Э. Макроэкономика. – СПб.: АО Экономическая школа, 1996. – 408 с.
4. Дорнбуш Р., Фишер С. Макроекономіка. – К.: Основи, 1996. – 400 с.
5. Макконнелл К., Фишер С. Макроэкономика. – М.: Изд-во МГУ, 1994. – 550 с.
6. Мэнкью Н. Г. Принципы макроэкономики: Учебник для вузов. 2-е изд. / Пер. с англ. – СПб.: Питер, 2006. – 576 с.
7. Панчишин С. М. Макроекономіка: Навчальний посібник. Вид. 3-те, стереотипне. – К.: Либідь, 2005. – 616 с.

Тема 8. Фіскальна макроекономічна політика (4 год.)

1. Суть, короткострокові і довгострокові цілі та інструменти фіскальної (бюджетно-податкової) політики.
2. Державний бюджет та його доходи. Податки і податкові ставки.
3. Крива Лаффера. Податковий мультиплікатор.
4. Видатки держави. Мультиплікатор державних витрат. Мультиплікатор збалансованого бюджету.
5. Дискреційна і недискреційна фіскальна політика: суть та особливості.
6. Дефіцит державного бюджету і державний борг. Рікардіанська теорія державного боргу. Теорія бюджетних обмежень.
7. Суть та види державного боргу і бюджетного дефіциту. Основні причини стійкого бюджетного дефіциту і зростання державного боргу. Вплив дефіциту бюджету і державного боргу на національну економіку. Управління бюджетним дефіцитом.

1. Суть, короткострокові і довгострокові цілі та інструменти фіскальної (бюджетно-податкової) політики

Ще в уже минулому ХХ столітті теоретичні дискусії щодо ролі держави змістилися з площини «Регулювати чи не регулювати?» у площину «Як регулювати?». Економічна теорія та господарська практика почали інтенсивно напрацьовувати засоби та інструменти ефективного державного регуляторного впливу на нестабільну, інфляційну, циклічну і стагнуючу економіку.

До числа основних напрямків регуляторного впливу держави на економічну систему належить її **бюджетно-податкова (фіскальна³) політика**. Аналіз різних літературних джерел, присвячених цій проблемі виявляє певний універсалізм і одностайність в трактуванні основних тематичних понять. Зокрема фіскальна і фінансова політика часто розглядаються як змістовно тотожні.

Фіскальна (бюджетно-податкова) політика – це сукупність заходів урядового впливу, спрямованих на розв’язання макроекономічних проблем (безробіття, інфляція, циклічність та ін.) шляхом зміни обсягів та напрямків державних видатків, системи оподаткування та принципів формування державного бюджету загалом.

Основні функції фіскальної політики:

- 1) вплив на стан господарської кон’юнктури;
- 2) перерозподіл національного доходу;
- 3) нагромадження необхідних ресурсів для фінансування соціальних програм.

Основою фіскальної політики є фінансово-бюджетне регулювання.

Фінанси – система економічних відносин, що склалася у суспільстві щодо формування і використання грошових ресурсів. У більш вузькому розумінні, фінанси – це грошові фонди (готівкові і безготівкові), за якими стоять матеріальні ресурси, необхідні для функціонування підприємств і здійснення державою своїх функцій.

Суть фінансів більш повно виявляється у виконуваних ними функціях: **алокатійної, розподільчої, регулюючої і контрольної.**

Алокаційна функція фінансів полягає в тому, що держава з їх допомогою зосереджує (консолідує) великі обсяги фінансових ресурсів з метою вирішення проблем загальнодержавного масштабу.

Розподільча функція фінансів проявляється в тому, що вони відіграють активну роль у розподілі та перерозподілі ВВП і національного доходу.

Регулююча функція реалізовується через систему державних фінансових заходів, що регулюють економічні стосунки усіх суб’єктів ринку.

³ Від латинського *fiscus* – державна скарбниця.

Контрольна функція фінансів полягає в тому, що з їх допомогою держава здійснює загальний контроль за процесами виробництва, розподілу та обігу національного продукту

Визначаючи зміст основних державних функцій у сфері фінансів, П.Самуельсон визначив такі три їх фундаментальних принципи – *ефективність, стабільність та справедливість*.

Принцип **ефективності** полягає в тому, що держава за допомогою фіскальних важелів, через систему податків, пільги та преференцій сприяє найбільш доцільному та оптимальному використанню обмежених виробничих ресурсів, стимулює переливання капіталів та підвищення ділової активності.

Відомо, що економічна система в умовах ринку розвивається за законом циклу і періодично входить у депресивну фазу. При цьому питання зайнятості, інфляції і соціальної стабільності набувають особливої гостроти та актуальності. Спрямованість фінансової та кредитної політики держави на досягнення макроекономічної рівноваги, подолання (уникнення) негативних проявів та наслідків економічних криз і депресій проявляється через **принцип стабільності**.

До числа «хвороб» ринкової економіки можна віднести її загалом асоціальний характер. Надмірне захоплення бажанням примножити власність, що є основою бізнесу, фетишизація стосунків між людьми призводить до того, що суспільство розшаровується і поляризується на бідних і багатих. В таких умовах держава вимушено бере на себе обов'язок щодо формування з допомогою фіскальних інструментів централізованих фондів фінансових ресурсів які використовуються для фінансування соціальних програм, спрямованих на фінансову підтримку найменш захищених членів суспільства за рахунок найзаможніших. В цьому проявляється принцип **справедливості**.

Фінансова система будь-якої країни складається із трьох тісно переплетених сфер: **фінанси держави, фінанси фірм і фінанси домашніх господарств (населення)** (рис. 1).

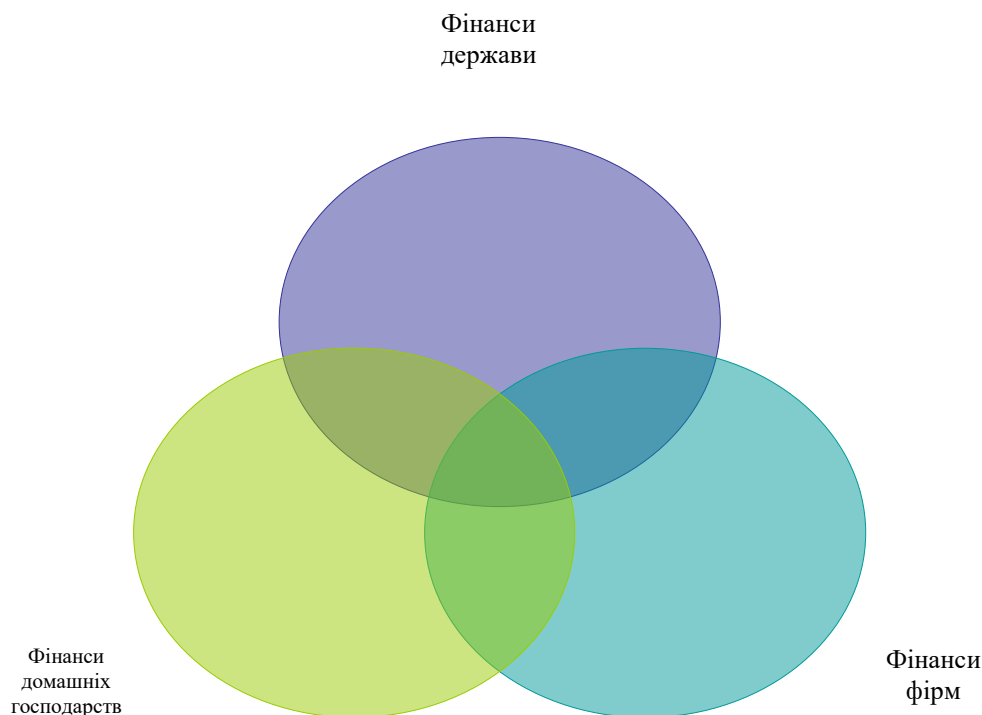

Рис.1. Основні сфери фінансів

Фінанси домашніх господарств (населення) – це грошові фонди, що формуються з доходів домашніх господарств. За допомогою **фінансів фірм** (підприємств) створюється національний продукт, який є джерелом формування фінансових ресурсів населення і держави. Проте у виконанні згаданих вище функцій фінансів основна роль належить фінансам держави.

Державні фінанси – це сукупність грошових засобів, зосереджених у руках держави і призначених для забезпечення властивих їй функцій, а також сукупність форм і методів, через які ці функції реалізуються. Саме державні фінанси є основою фінансового макроекономічного регулювання.

2. Державний бюджет та його доходи. Податки і податкові ставки

☺ Основною ланкою регуляторного впливу держави з використанням фінансових інструментів є **державний бюджет**.

Державний бюджет – це фінансовий план формування, розподілу та використання грошових фондів держави протягом року або ж баланс її доходів і витрат. Державний бюджет розробляє і обґрунтовує Міністерство фінансів а затверджує його Верховна Рада України. Державні фінанси зосереджуються у бюджеті держави і бюджетах місцевих органів влади.

Бюджети завжди складаються з двох частин – *доходної* і *витратної (видаткової)*. Доходна частина показує обсяги і джерела надходження доходів бюджету, а витратна – бюджетні видатки за їх напрямки (статтями витрат) та обсягами. Доходна частина бюджету зазвичай включає такі канали доходів як податки з фірм та домашніх господарств, митні збори, процентні платежі державі, державні позики. У свою чергу видаткова частина бюджету гіпотетичної країни включає витрати на оборону, соціальні програми, утримання апарату управління, державні інвестиції, проценти по державному боргу.

Доходи бюджету складаються насамперед з різноманітних податків з фірм і домашніх господарств (понад 90% центрального і 70% місцевого бюджетів формується за рахунок податків), а також митних зборів, процентних платежів державі і державної позики. Крім того, зваживши на те, що бюджетна система України включає два рівні (державний бюджет і місцевий бюджет), його доходну частину можна структурувати в контексті такого поділу також. За даними Державного комітету статистики України⁴ за період з 2002 по 2006 рік у зведеному бюджеті країни його «державна» частка коливалася в межах від 68,6% у 2002 році до 76,8% у 2006 році. Частка ж доходів до місцевих бюджетів у структурі зведеного бюджету практично невпинно зменшувалася (від 31,4% в 2002 році до 23,2% у 2006 році).

⁴ Статистичний щорічник України за 2006 рік / За ред. О.Г.Осауленка. – К.: Консультант, 2007. – С. 51.

Структура державного бюджету України включає такі основні складові (рис.2):

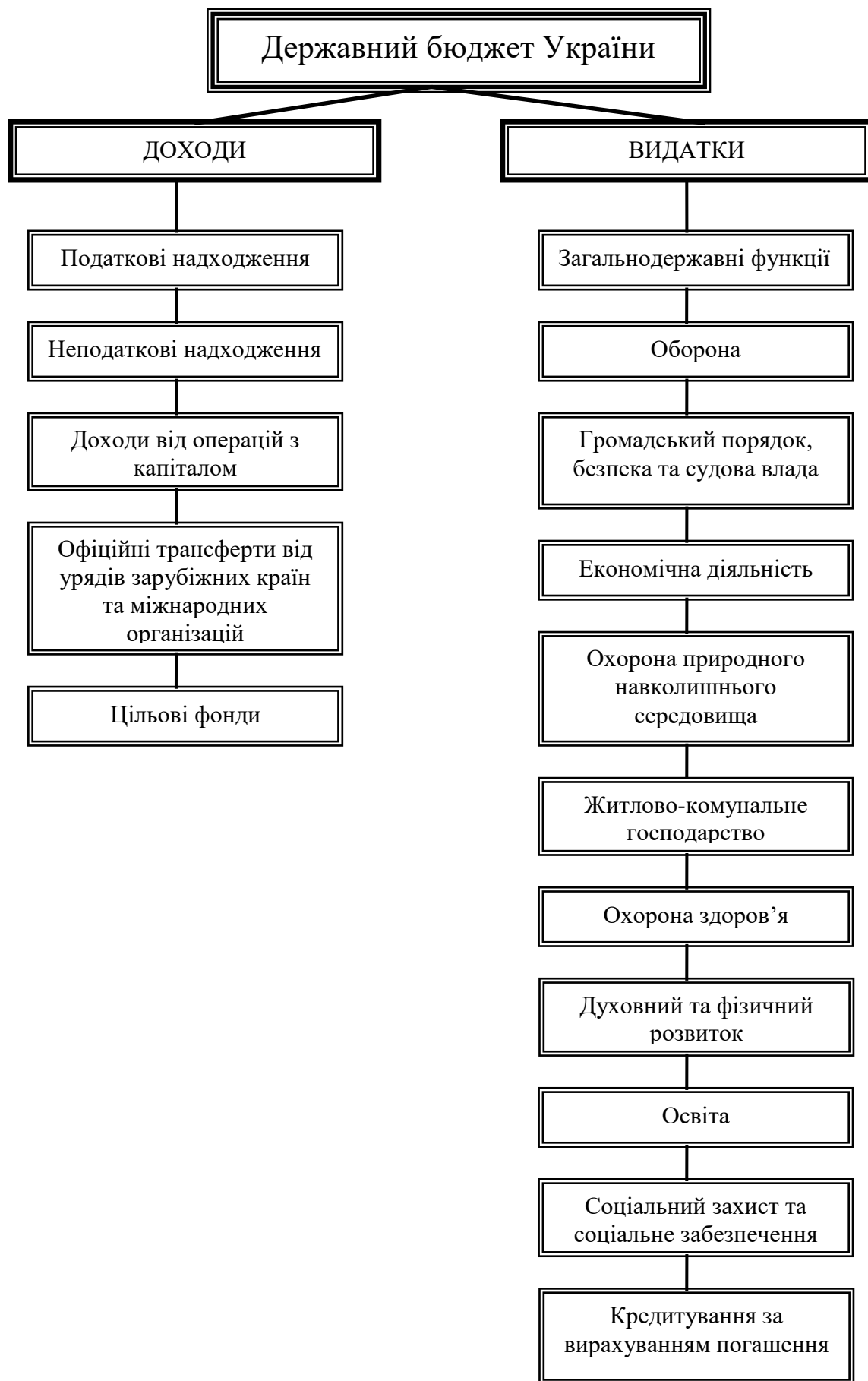

Рис. 2. Структура державного бюджету України

Структурну динаміку державного бюджету України за період з 2002 по 2006 рік ілюструє таблиця 1.

Таблиця 1.

Структура та динаміка державного бюджету України
за період з 2003 по 2006 рр.

	Роки							
	2003		2004		2005		2006	
	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%
Доходи	75285,8	100	91529,4	100	134183,2	100	171811,5	100
<i>Податкові надходження</i>	54321,0	72,2	63161,7	69,0	98065,2	73,1	125743,1	73,2
<i>Неподаткові надходження</i>	18227,2	24,2	24571,8	26,8	31778,0	23,7	40548,3	23,6
<i>Доходи від операцій з капіталом</i>	1788,2	2,4	2534,1	2,8	2803,9	2,1	3218,1	1,9
<i>Офіційні трансферти від урядів зарубіжних країн та міжнародних організацій</i>	212,7	0,3	417,8	0,5	182,5	0,1	153,7	0,1
<i>Цільові фонди</i>	736,7	1,0	844,0	0,9	1353,6	1,0	2148,3	1,2
Видатки	75792,5	100	102538,4⁵	100	141989,5	100	175512,2	100
<i>Загальнодержавні функції</i>	10017,9	13,2	12302,4	12,0	15480,9	10,9	19891,9	11,3
<i>Оборона</i>	5279,6	7,0	6185,8	6,0	6041,0	4,3	6400,7	3,6
<i>Громадський порядок, безпека та судова влада</i>	5843,7	7,7	7875,9	7,7	10226,8	7,2	12718,8	7,2
<i>Економічна діяльність</i>	12215,5	16,1	18703,8	18,2	19115,1	13,5	27341,1	15,6
<i>Охорона навколишнього середовища</i>	920,9	1,2	1183,3	1,2	1252,5	0,9	1636,6	0,9
<i>Житлово-комунальне господарство</i>	1823,3	2,4	2665,3	2,6	3914,2	2,8	8024,1	4,6
<i>Охорона здоров'я</i>	9708,2	12,8	12159,4	11,9	15476,5	10,9	19737,7	11,2
<i>Духовний та</i>	2052,5	2,7	2695,9	2,6	3449,8	2,4	4328,4	2,5

⁵ Видатки за 2004-2006 рр. включають кредитування за вирахуванням погашення

<i>фізичний розвиток</i>								
<i>Освіта</i>	14977.7	19,8	18333.2	17,9	26801.8	18,9	33785.0	19,2
<i>Соціальний захист та соціальне забезпечення</i>	12953.2	17,1	19310.5	18,8	39940.2	28,1	41419.9	23,6
<i>Кредитування за вирахуванням погашення</i>	-	0,0	1122.9	1,1	290.7	0,2	227.9	0,1
Перевищення видатків над доходами	506.7	-	11009.0	-	7806.3	-	3700.8	-

Особливу роль у фінансовому регулюванні економічної системи відіграють **податки**. Їх поява у якості самостійного економічного явища бере свої витoki з часів натуральних зборів. Однак свого розквіту податки набули з появою та масовим поширенням товарно-грошових відносин. Дослідження древніх систем оподаткування посвідчує фактично унікальний факт. Людям вже тоді при неймовірно великій кількості податків якимось чином у своєму прагненні примножити власність вдавалося виживати і, власне багатіти. Наприклад у Римській імперії утримували 213 видів податків. Серед них такі екзотичні податки і збори, як податок на вино, на огірки, збір за ярлик для ослів, збір з повій, збір на зведення статуй, збір на утримання іменитих гостей, податок на мило, збір на золотий вінок імператору, збір на канцтовари для урядових закладів, податок для формування продовольчого фонду столиці, збір при сплаті податку за виписку квитанції і прикладання печатки і т. ін.

До сучасного розуміння механізмів оподаткування людство прийшло не одразу. На початку домінувала ідея своєрідного дару – громадянин робив **подарунок** своєму господареві за те, що останній захищав його від ворогів. Пізніше її замінила ідея смиренного **прохання** уряду до народу щодо підтримки заради розв'язання спільних проблем нації. Поступово така концепція переросла в усвідомлення необхідності **допомоги** громадянами своїй державі грошовими засобами. Наступним щаблем на шляху до сучасного розуміння природи податків стала ідея про **пожертви**, що роблять громадяни заради своєї держави. Пізніше ідея пожертви переросла і теорію **боргу** громадян перед державою який необхідно сплатити. Шостий етап розвитку ідей оподаткування – **переконання в тому, що держава має право** примусово утримувати гроші в громадян заради спільного блага країни. І, зрештою, на останньому еволюційному етапі податкового процесу почала домінувати ідея **про можливість та необхідність** утримання з громадян чітко визначеної долі їх доходів, незалежно від волі платника податків.

Людство дуже довго шукало ефективні способи утримання податків, тобто ту основу (базу), виходячи з якої можна було б встановити розмір платежів для підприємств і громадян. Римська імперія з її практикою «тотального

оподаткування» – приклад лише одного з полюсів таких пошуків. Інша «полярна» позиція – теорія⁶, розроблена в ХІХ ст. американським економістом Г.Джорджем (1839 – 1897). Її автор обстоював ідею відміни усіх податків, окрім єдиного земельного. Цікаво, що більш як за ціле століття, «набиралося» чимало аргументів що свідчать про аргументованість пропозицій Г.Джорджа, проте жодна країна світу ще не наважилася й досі в повній мірі скористатися його порадами.

Сьогодні основу доходів бюджету країни складають саме податки. Усіх їх поділяють на чотири великі групи:

- *прямі* (оподаткування особистого доходу і прибутку фірм);
- *непрямі* (акцизи або податок з продаж, податок з обороту, з доданої вартості);
- *податки на власність* (з майна, землі, даринь або спадщини);
- *платежі на соціальне страхування* (страхові внески з заробітної плати, прибутку корпорацій по старості, медичному обслуговуванню, безробіттю).

Особливе значення мають прямі податки, які утворюють більшу частину державного бюджету. Світовий досвід переконливо свідчить, що найвищими темпами розвивається економіка (10 – 15% на рік) при мінімальному оподаткуванні прибутку (ставка 10 – 12%). При ставці податку нижче від 10% нагромадження капіталу відбувається швидше, ніж створюються умови для його ефективного використання. Тому податкові пільги не повинні бути значними і тривалими.

Водночас рівень податків на прибуток і доходи визначає майбутній обсяг державних витрат, які спрямовуються на розв'язання гострих соціальних проблем, регулювання "ефективного попиту". Тому при встановленні податкових ставок держава враховує дві обставини: з одного боку, надмірний податковий тиск на підприємства спотворює структуру цін, веде до згорання виробництва, а з іншого - зменшення податкових ставок сприяє поживленню виробництва і економічному зростанню, а в кінцевому рахунку веде до зростання доходів підприємств, населення, держави і нації в цілому.

Держава так повинна будувати свою систему оподаткування, щоб охопити податками різні види доходів і ефективно впливати на їх формування. При цьому слід застосувати принцип: однакові доходи обкладаються однаковими податками. Це дає змогу реалізувати один із аспектів соціальної справедливості: хто більше одержує доходів, той більше віддає на фінансування суспільних потреб. *Тому держава застосовує такий принцип оподаткування, як прогресивний податок.*

Прогресивним називають податок, який зростає швидше від оподаткованого доходу. Прогресивним оподаткуванням обкладаються доходи громадян і прибутки фірм, майнова власність при спадщині чи даринні. **Регресивний податок**, який зростає повільніше від оподаткованого доходу, – це податкові відрахування соціального страхування на випадок безробіття і акцизні збори. Регресія полягає у тому, що заможнішому сплатити ці податки

⁶ Основні ідеї щодо єдиного земельного податку викладено Г.Джорджем у книзі «Прогрес і бідність» (1879 р.)

легше, адже вони охоплюють меншу частку в його доході. **Пропорційний податок** передбачає незмінність податкових ставок незалежно від доходу. Основним податком у державний бюджет є прогресивний податок.

В умовах регульованої ринкової економіки роль податків як регулятора економіки зростає. Здійснюючи певні маніпуляції **видами податків і податковими ставками**, держава отримує змогу стимулювати чи обмежувати розвиток окремих галузей або сфер економіки, підприємств чи монополістичних об'єднань.

Чинне законодавство України, як це не дивно, до сьогодні не містить чіткого визначення поняття «ставка податку (оподаткування)». Проте український законодавець уже близький до його закріплення. **Податкова ставка (норматив)** — це величина податкових відрахувань на одиницю виміру бази оподаткування. Цікаво, що наведене визначення практично тотожне поняттю податкової ставки, що пропонує ст. 53 Податкового кодексу Російської Федерації. Таким чином, **ставка податку (норма податкового обкладання)** являє собою законодавчо визначений розмір податкового платежу, що встановлюється на одиницю оподаткування.

Залежно від рівня податкового тиску (тягаря) на платника податків *ставки оподаткування поділяються на:*

а) єдина ставка — ставка податку, однакова для всіх категорій платників податків конкретного податку, що забезпечує їхнє рівне положення, однаковий рівень податкового тиску.

б) диференційована ставка — ставка податку, що створює різні умови оподаткування (більш-менш сприятливі для окремих категорій платників податків) і відповідно поділяється на:

– *базову (основну) ставку*, що застосовується до більшості платників, що не бере до уваги їх особливостей і характер здійснюваної ними діяльності, або інші критерії;

– *знижену ставку*, що застосовується до певної категорії платників, які характеризуються окремими ознаками або здійснюють певну діяльність, у якій на даному етапі найбільш зацікавлена держава, а тому й обов'язок зі сплати податку встановлюється в розмірі, **нижчому** за базову ставку;

– *підвищену ставку*, що застосовується до певної категорії платників, які характеризуються окремими ознаками або здійснюють певну діяльність, в якій на даному етапі найбільш зацікавлена держава, а тому й обов'язок зі сплати додатку встановлюється в розмірі, **вищому** за базову ставку.

Крім того в економічні науки та господарській практиці закріпилися й інші системи класифікацій ставок оподаткування (залежно від методу, залежно від економічних наслідків від оподаткування, залежно від мотиваційного механізму платників і т. ін.).

Звільняючи (або надаючи певні податкові пільги) від оподаткування суми, що йдуть на технічний розвиток виробництва (на інновацію і модернізацію), держава сприяє НТП. Не оподатковуються інвестиційні, страхові і соціальні фонди тощо. Таким чином, держава використовуючи «податкові важелі» може впливати на ефективність і стабільність економічного розвитку.

☺ Проблема взаємного кількісного зв'язку між ставкою оподаткування та загальною масою податкових надходжень давно була і залишається актуальною. На перший погляд складається враження що залежність між ними є прямою: зростання ставки оподаткування повинно призводити до зростання маси податкових надходжень до бюджету. Проте, як виявила господарська практика, зв'язок між ставкою оподаткування і масою надходжень до бюджету не є таким простим і однозначним. На певному інтервалі процентного значення ставки оподаткування маса надходжень до бюджету справді зростає. Однак таке зростання не безконечне. Воно має певну критичну межу за якою її подальше збільшення обертається, як не парадоксально, на перший погляд, проблемою зменшення надходжень до бюджету. Однак парадоксу тут немає. Зростання ставки оподаткування призводить до того, що економічні мотиви суб'єктів ринку дедалі послаблюються. Держава вилучає щораз більшу частку заробленого. Підприємці змушені тікати «в тінь» або взагалі припиняти економічну діяльність.

3. Крива Лаффера. Податковий мультиплікатор

Емпіричну залежність між ставкою оподаткування та масою надходжень до бюджету дослідив американський економіст Артур Лаффер. Встановлена ним кількісна залежність отримала назву кривої Лаффера (Laffer curve) (рис. 3.).

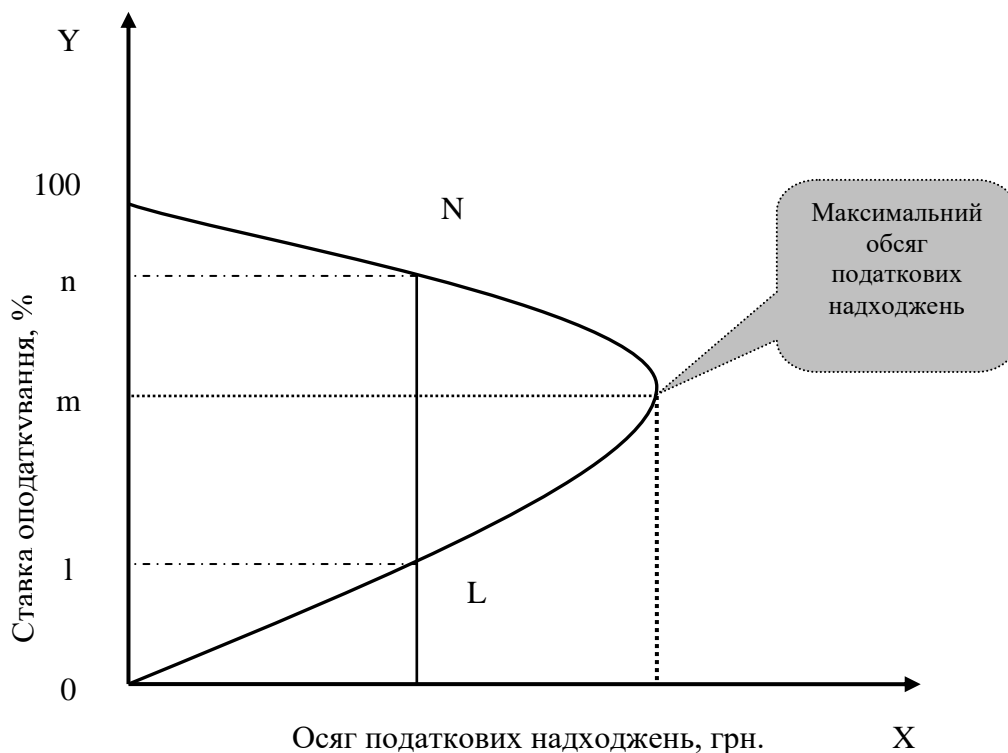

Рис. 3. Крива А. Лаффера

Нульова ставка оподаткування не дасть жодних надходжень до бюджету. Подальше зростання ставки оподаткування аж до рівня m нарощуватиме масу

надходжень до бюджету. Зростання ставки оподаткування від рівня t і аж до стопроцентного фіскального вилучення призведе спочатку до зменшення надходжень до бюджету, а пізніше і до повного колапсу бюджетного процесу, адже стовідсоткова ставка оподаткування «вбиває» усякі мотиви до економічної діяльності.

Низькі податкові ставки створюють більш ефективну систему мотивації до праці, заощаджень та інвестицій. У наслідок цього зростає національний продукт, формуючи нову, розширену податкову базу. Причому за цих умов податкова база збільшується швидше, ніж зменшується рівень податкових ставок. Тому, незважаючи на зниження податкових ставок, податкові надходження не зменшуються, а зростають до свого максимального значення.

Отже, згідно з **моделі Лаффера**, для того, щоб забезпечити максимальні податкові збори до бюджету потрібна не максимальна, а якась «посередня», оптимальна ставка оподаткування. Залишається знайти відповідь на питання про те, як визначити той оптимальний рівень податкових ставок, який здатний забезпечити максимальну величину податкових надходжень.

В той період, коли президентом США був Р. Рейган⁷ ідеї А. Лаффера отримали певне практичне втілення. Проте, однозначної відповіді на питання про «оптимуму» так і не було отримано. Тому застосування кривої Лаффера на практиці є певним політичним ризиком, на який політикам слід зважуватись лише за умов, якщо існують тверді переконання, що діючі податкові ставки дійсно є надмірними і стримують ділову активність. Але навіть і за цих умов слід враховувати, що зниження податків неминуче викличе в **короткому періоді** бюджетний дефіцит або примусить скорочувати державні витрати. Крива Лаффера «працює» відносно ефективно у **довгостроковому періоді**. Вона має об'єктивний характер, проте і досі залишається слабо обґрунтованою теоретично. Розрахункове емпіричне значення «оптимуму» для економіки США коливається в межах від 28 до 35 і навіть 37%. Крім того, як показує досвід інших країн світу система оподаткування може функціонувати доволі ефективно і за значно вищого рівня оподаткування (Данія, Швеція, Фінляндія та інші країни). Очевидно у систему залежностей «ставка оподаткування – маса надходжень до бюджету» включаються інші впливові фактори такі, як рівень життя, стан соціальної сфери, ментальні і поведінкові традиції, що визначають характер стосунків платників податків і збирача податків (держави) у кожній конкретній країні.

☺ Функції фінансів в умовах ринкового середовища у значній мірі реалізуються через систему оподаткування. Безпосередній макроекономічний зв'язок податків з національним продуктом відображає так званий **податковий мультиплікатор**. Він показує на скільки зростають або ж зменшуються обсяги виробництва при зростанні (зменшенні) податкового тиску. Зростання обсягів податкових надходжень викликає ланцюгову реакцію в економіці. Спочатку посилення податкового пресу скорочує обсяги споживання. Остання обставина

⁷ Президентом США Р. Рейган був з 1980 по 1988 рік. Систему методів державного управлінського впливу на економіку періоду його правління називають «рейганомікою».

спонукає до падіння сукупного попиту і, відповідно, зменшення національного продукту. Власне податковий мультиплікатор і показує силу та напрямок такого роду впливів в економіці.

Якщо податкові надходження зменшуються на величину ΔT то обсяги доходів, що знаходяться в розпорядженні суб'єктів ринку зростуть саме на цю величину ΔT . В свою чергу споживчі витрати, що «живлять» сукупний попит зростуть на величину $\Delta T * MPC^8$. За таких обставин крива сукупного попиту AD перетне криву сукупної пропозиції AS вище і правіше, тобто за відносно вищого рівня виробництва.

Таким чином **податковий мультиплікатор** (m_t) може бути описаний виразом:

$$m_t = \frac{\Delta Y}{\Delta T} = \frac{-MPC}{1-MPC} = -\frac{MPC}{MPS} \quad (1),$$

де, ΔT – приріст податкових надходжень;

ΔY – приріст національного доходу;

MPC – гранична схильність до споживання;

MPS – гранична схильність до заощадження.

Наявність у формулі (8.1) знаку «мінус» свідчить про зворотну залежність між податками і прибутком: скорочення перших веде до зростання останнього. **Податковий мультиплікатор** показує, на скільки одиниць зростає дохід при зниженні податків на одну одиницю.

Сукупний ефект від мультиплікаційного впливу зміни податків дорівнюватиме:

$$\Delta Y = m_t * \Delta T \quad (8.2)$$

4. Видатки держави. Мультиплікатор державних витрат. Мультиплікатор збалансованого бюджету

Розвиток державних інститутів та функцій, властивих державному апарату поступово призвів до того, що держава використовуючи фінансово-бюджетні важелі пробує вплинути на «больові точки» ринкової економіки. З-поміж таких важелів найбільш актуальним та дієвим є система **державних витрат (державних видатків)**.

Існує чотири категорії сукупних державних видатків:

Споживання в державному секторі – це витрати на кінцеве споживання органів державного управління і некомерційних організацій (заробітна плата державних працівників і службовців, товари і послуги колективного (суспільного) споживання приватного сектора економіки).

⁸ MPC – гранична схильність до споживання.

Трансферти приватного сектору – це державні виплати окремим особам по безробіттю, пенсії, допомога престарілим і хворим.

Проценти з державного боргу – це відсоток по державному боргу, тобто доход, який виплачується за сумами, що були позичені для здійснення урядових програм розвитку.

Державні інвестиції – це інвестиції, що спрямовуються на приріст та на відновлення зношеного капіталу.

Держава, нарощуючи свої витрати (навіть за рахунок зростання державного боргу), регулюючи через фіскальні важелі доходи домашніх господарств та фірм спроможна збільшити обсяг сукупного попиту. Причому, зростання державних витрат з точки зору їх впливу на макроекономічні процеси по суті буде тотожним приросту додаткових інвестицій. А тому додаткові державні витрати матимуть також мультиплікаційний ефект і проявлять себе позитивно у кількох циклах мультиплікації. Формула мультиплікатора державних витрат набере вигляду:

$$m_g = \frac{\Delta Y}{\Delta G}, \quad (3)$$

де ΔY – приріст національного доходу, (m_g) – коефіцієнт мультиплікації державних витрат, ΔG – приріст державних витрат. При цьому усі інші відомі залежності між коефіцієнтом мультиплікації та граничною схильність до споживання (MPC) та заощадження (MPS) також зберезуться і можуть бути описані формулами:

$$m_g = \frac{1}{1 - MPC} = \frac{1}{MPS} \quad (8.4)$$

Загальний вплив державних витрат на приріст національного доходу через описаний вище мультиплікаційний ефект буде розраховуватися таким чином:

$$\Delta Y = m_g * \Delta T \quad (8.5)$$

Аналіз макроекономічних впливів держави на стан економічної системи через податки та витрати дозволив виявити два основних наслідки.

Наслідок 1. Обидва мультиплікаційні ефекти (*мультиплікатор державних витрат і податковий мультиплікатор*) мають вплив на рівноважний рівень виробництва, проте сила їхнього впливу різна. Мультиплікаційний ефект від зниження податків слабший, ніж аналогічний ефект від збільшення державних витрат. Тому алгебраїчно коефіцієнт мультиплікації що виражає вплив податків (m_t) буде меншим, ніж коефіцієнт, що оцінює вплив державних витрат (m_g).

$$m_g = \frac{1}{1 - MPC}, \quad m_t = -\frac{MPC}{1 - MPC} \quad (8.6)$$

$$m_g > m_t \quad (8.7)$$

Це є прямим наслідком (проявом) більш сильного впливу державних витрат на величину доходу і споживання. Дана відмінність доволі часто є визначальним фактором при виборі конкретних інструментів державного фіскального впливу.

Наслідок 2. Якщо державні витрати та податкові надходження змінюються на одну і ту ж саму величину, то й рівноважний рівень виробництва зміниться на таку ж саму величину. Цей сукупний (кумулятивний), тобто накопичувальний ефект прийнято називати **мультиплікатором збалансованого бюджету** (m_b). Оскільки логічно він включає (поглинає) обидва впливи (податковий і витратний), то він дорівнює одиниці

$$m_b = 1 \quad (8.8)$$

Взаємний зв'язок усіх мультиплікаційних ефектів формалізовано виглядатиме таким чином:

$$m_b = m_g + m_t = \frac{1}{1-MPC} - \frac{MPC}{1-MPC} = 1 \quad (8.9)$$

Розглянемо на гіпотетичному прикладі конкретні емпіричні прояви взаємодії обох мультиплікаційних ефектів та їх взаємне поєднання через **мультиплікатор збалансованого бюджету** (m_b). Якщо величини **G** і **T** збільшити на 4 млрд. грн., то це викличе зростання рівноважного ЧВП на 4 млрд. грн. При цьому ми робимо базове припущення, що гранична схильність до споживання (**MPC**) складе $\frac{3}{4}$, а гранична схильність до заощадження (**MPS**) – $\frac{1}{4}$ відповідно. За таких умов **мультиплікатор державних витрат** m_g буде рівним 4.

$$m_g = \frac{1}{1-MPC} = \frac{1}{MPS} = \frac{1}{1/4} = 4$$

Мультиплікатор податків при тих же умовах m_g буде рівним – 3.

$$m_t = \frac{\Delta Y}{\Delta T} = \frac{-MPC}{1-MPC} = -\frac{MPC}{MPS} = -\frac{3/4}{1/4} = -3$$

Вплив такого так званого **мультиплікатора збалансованого бюджету** реалізовується в нашому прикладі таким чином. Зміни урядових витрат мають прямий і безпосередній вплив на сукупні витрати. Урядові витрати – це компонент сукупних витрат, і якщо державні закупівлі збільшуються на 4 млрд. грн., як у нашому прикладі, то сукупні витрати збільшуються також на ті самі 4 млрд. грн.

Водночас, зміни суми податків впливають на сукупні витрати побічно, за рахунок зміни доходу після сплати податків і через це – зміни споживання. Зокрема, ріст нашого податку веде до зменшення сукупних витрат але тільки на величину податку, помноженому на коефіцієнт **MPC**. Тобто збільшення податку на 4 млрд. грн. зменшує сукупні витрати на 3 млрд. грн. (4 млрд. грн. * $\frac{3}{4}$). У підсумку таке чисте збільшення сукупних витрат на 1 млрд. грн., котре при мультиплікаторі m_g , рівному 4 веде до росту ЧВП на 4 млрд. грн. і дорівнює

первісному приросту державних витрат і податків. Тобто *мультиплікатор збалансованого бюджету дорівнює одиниці*.

При граничній схильності до споживання, що дорівнює $3/4$, збільшення податків на 4 млрд. грн. скоротить доход після виплати податків на 4 млрд. грн. і викличе зниження споживацьких витрат на 3 млрд. грн. У свою чергу, скорочення споживчих витрат на 3 млрд. грн. викличе скорочення ЧВП на 12 млрд. грн. (3 млрд. грн. * мультиплікатор 4). Однак відзначимо, що приріст державних витрат на 4 млрд. грн. викличе ріст ЧВП на 16 млрд. грн. (4 млрд. грн. * мультиплікатор 4). Отже, рівень збільшення податків і урядових витрат на 4 млрд. грн. приносить чисте збільшення ЧВП на 4 млрд. грн. (16 млрд. грн. – 12 млрд. грн.). Рівне збільшення G і T викличе приріст ЧВП на величину, що дорівнює приросту G і T . Отже, мультиплікатор збалансованого бюджету показує, що рівні прирости урядових витрат і податків викликають збільшення обсягу рівноважного рівня виробництва на величину приросту державних витрат і податків. Якщо державні витрати (G) і податкові надходження (T) зростають на одну й ту ж величину, то й рівноважний рівень виробництва зростає на ту саму величину.

5. Дискреційна і недискреційна фіскальна політика: суть та особливості

3. ☹ Дискреційна і недискреційна фіскальна політика. ☹ Дефіцит державного бюджету і державний борг. ☹ Рікардіанська теорія державного боргу. Теорія бюджетних обмежень.

☹ Сьогодні в економічній теорії та практиці виділяють два основні види фіскальної політики: *дискреційну і недискреційну*. *Дискреційна* фіскальна політика має місце тоді, коли держава регулює податки та державні витрати з метою зміни реального обсягу національного виробництва і рівня зайнятості, контролю над інфляцією і прискорення економічного зростання. По суті це є система заходів уряду, що використовується державою для активної протидії циклічним коливанням за рахунок цілеспрямованих змін у розмірі державних витрат, податків і сальдо державного бюджету. Здійснення дискреційної фіскальної політики спирається на свідоме (не автономне) маніпулювання ставками оподаткування та державними витратами.

На змістовне наповнення дискреційної фіскальної політики визначальний вплив справляє стан економіки:

- у період економічного спаду, зазвичай, застосовується стимулювальна різновидність дискреційної фіскальна політика;
- в умовах надлишкового попиту, «перегрівання ринкової кон'юнктури» дискреційна фіскальна політика носить стримуючий (обмежувальний) характер.

Стимулювальна фіскальна політика - урядова політика, що охоплює заходи щодо скорочення податків та збільшення державних видатків з метою розширення обсягів сукупного попиту в економіці.

Обмежувальна (стримуюча) фіскальна політика навпаки, сприяє стабілізації економічної системи в умовах надлишкового інфляційного сукупного попиту через посилення податкового тиску та скорочення обсягів державних видатків.

Для з'ясування специфіки та механізму впливу держави на економічну систему засобами дискреційної фіскальної політики необхідно акцентувати увагу на деякі визначальні передумови:

1. Економічна система функціонує в умовах цінової стабільності на кейнсіанському відрізку кривої AS1.

2. Державні закупівлі початково не впливають на величину приватних витрат.

3. Застосовується спрощена модель інвестицій та чистого експорту, в якій їх розмір не пов'язаний з величиною чистого внутрішнього продукту. Чистий експорт дорівнює нулю.

4. Податкова політика має вплив лише на фактори попиту.

5. Чисті податкові доходи уряду загалом формуються за рахунок утримування індивідуальних податків.

Недискреційна фіскальна політика, в свою чергу, передбачає використання вмонтованих економічних стабілізаторів (податків, допомоги безробітним і малозабезпеченим, інших трансфертних платежів тощо).

Автоматизм дії цих інструментів фіскального впливу полягає в тому, що за умов збільшення чистого національного продукту зростають податкові платежі у бюджет і, навпаки, при зниженні чистого національного продукту податкові надходження до бюджету зменшуються, отже, відповідно зменшуються й розміри допомоги за безробіттям, малозабезпеченістю тощо. Фіскальна політика із її "вбудованими" стабілізаторами дозволяє автоматично зменшити циклічні коливання в економіці без запровадження додаткової системи державних впливів.

© Зміст, форми, напрямки та інтенсивність державних впливів на економічну систему у значній мірі визначається станом державного бюджету, вірніше рівнем його наповненості та обсягами державного боргу. Водночас, дефіцит державного бюджету і розмір державного боргу - це важливі показники фіскальної політики, за якими можна оцінити її ж ефективність.

6. Дефіцит державного бюджету і державний борг. Рікардіанська теорія державного боргу. Теорія бюджетних обмежень

Бюджет, як уже раніше говорилося, складається з двох частин – доходної і видаткової. Важливим питанням фінансової політики держави є кількісна

відповідність його доходної та витратної частин, тобто збалансованість бюджету. Перевищення доходів над видатками створює надлишок (профіцит), що може бути спрямований на покриття державного боргу чи на інші, визначені державою потреби. Перевищення видатків над доходами називають **бюджетним дефіцитом**. Співвідношення загальної суми дефіциту бюджету до ВВП, обчислене у відсотках називають *рівнем дефіцитності бюджету*. У випадку, коли рівень дефіцитності перебуває в межах від одного до двох відсотків, така ситуація вважається терпимою і не загрожує основам макроекономічної стабільності. Наприклад, в середині 90-х рр. бюджетний дефіцит у Франції склав 9,6%, США – 11,6%, ФРН – 14%, Японії – 15,6%, Італії – 25,2%.

Переважає більшість країн світу сьогодні мають проблеми дефіциту державного бюджету. Проте якісна оцінка бюджетного дефіциту може бути різною. По-перше, бюджетний дефіцит може бути пов'язаний з необхідністю здійснення масштабних державних інвестицій у народне господарство (будівництво транснаціональних транспортних коридорів, розробка нових родовищ корисних копалин, організація загальнонаціональних та міжнародних заходів (олімпіад, чемпіонатів) і т. ін.). В цьому випадку переважання державних витрат над доходами можна визнати обґрунтованим. По-друге, дефіцит державного бюджету виникає внаслідок дії надзвичайних обставин соціально-політичних чи інших обставин (війна, стихійне лихо, економічна блокада), що вимагає значного збільшення бюджетних видатків. По-третє, бюджетний дефіцит може «проектувати» ті кризові явища, що мають місце в економіці країни. За таких обставин його ліквідація вимагає розробки системи дієвих економічних та політичних заходів. Перед Україною сьогодні постає проблема саме такого формату, адже умов системної та тривалої економічної кризи дефіцит державного бюджету набув ознак хронічності.

Загальний стан та динаміку проблеми дефіцитності державного бюджету України характеризує таблиця 2.

Таблиця 2.

Динаміка дефіциту (профіциту) Державного бюджету України та джерел фінансування його покриття за період з 2003 по 2006 рр., млн. грн.

	Роки				2006 в % до 2003
	2003	2004	2005	2006	
Перевищення видатків над доходами (дефіцит)	1043,1	10216,5	7945,7	3776,6	362,1
Джерела фінансування дефіциту	1043,1	10216,5	7945,7	3776,6	362,1
- внутрішнє фінансування	280,9	9615,9	6997,5	-1030,0 ⁹	-
- зовнішнє фінансування	762,2	600,6	948,2	4806,6	630,6

Бюджетний дефіцит, зазвичай, є внаслідком незбалансованості бюджету, тобто нестачі бюджетних коштів у порівнянні з потребою в них для фінансування всього обсягу державних видатків. Тимчасова незбалансованість бюджетів, в основному пов'язана з циклічним характером виробництва, або ж з надзвичайними подіями, мала місце й у домонополістичний період розвитку суспільного виробництва. Проте в даний час дефіцитність державних бюджетів перестала бути феноменом суспільного розвитку і перетворилося в регулярне, стабільне економічне явище в країнах із розвитою ринковою економікою. Це пов'язано з тим, що за останні два десятиліття в цих країнах повторюються кризові явища в економіці й у політику. Циклічні кризи, що посилені та доповнені структурними кризами, а також значні витрати коштів, що спрямовуються на забезпечення обороноздатності країн, зумовлюють велику напругу всієї системи державних фінансів і особливо її центральної ланки – державного бюджету. Це й обумовлює бюджетний дефіцит. Так, у США, Німеччини, Великобританії і Франції, починаючи з 1974 р. не було жодного державного бюджету, що не мав би дефіциту.

Тож бюджетний дефіцит значно ускладнює розв'язання економічних і соціальних проблем суспільства. Ця проблема є актуальною не лише для однієї країни, але є глобальним мегаекономічним чинником, що визначає стан та тенденції розвитку світової економіки. Саме тому найважливішою фінансовою проблемою сучасності є проблема зниження рівня дефіцитності бюджетів.

У ст. 15 Бюджетного кодексу визначені *джерела фінансування покриття дефіциту* бюджету. Такими джерелами є:

- державні внутрішні та зовнішні запозичення;
- внутрішні запозичення органів влади Автономної Республіки Крим;
- внутрішні та зовнішні запозичення органів місцевого самоврядування

з дотриманням умов, визначених Бюджетним кодексом.

З поняттям дефіциту бюджету тісно пов'язане поняття «**державний борг**». Він являє собою загальну накопичену суму всіх позитивних сальдо бюджетів федерального уряду за відрахуванням усіх дефіцитів, що мали місце в країні. При цьому розрізняють внутрішній і зовнішній борг держави. Поділ боргу на внутрішню та зовнішню частини пов'язаний з наведеною вище системою класифікації джерел фінансування покриття державного боргу.

Рікардіанська еквівалентність. Більшість сучасних економістів дотримуються думки про те, що урядовий дефіцит бюджету скорочує державні заощадження і “зnelюднює” інвестиції. Проте, невелика група науковців вважають (т.з. теорія рікардіанської еквівалентності), що домашні господарства бачать і усвідомлюють те, як уряд створює бюджетний дефіцит. То ж вони розуміють, що уряд намагатиметься в майбутньому збільшити податки, щоб покрити той борг, який зараз накопичується. Ця обставина визначає їх подальшу раціональну поведінку на ринку – вони починають заощаджувати, наче «готуючись» до подальшого податкового тиску. Проте, ця теорія не отримала чіткого і однозначного емпіричного свідчення та аргументації. Наприклад, навіть великий державний дефіцит США на початку 1980-х, не супроводжувався зростанням приватних заощаджень. Фактично,

приватні заощадження у США в цей період навіть зменшилися хоча, зростання державного боргу однозначно означає у майбутньому збільшення податків.

7. Суть та види державного боргу і бюджетного дефіциту. Основні причини стійкого бюджетного дефіциту і зростання державного боргу. Вплив дефіциту бюджету і державного боргу на національну економіку. Управління бюджетним дефіцитом

Державний борг варто також оцінювати як суму нагромаджених за певний період бюджетних дефіцитів.

Відрізняють **зовнішній і внутрішній державний борг**.

Зовнішній державний борг – це борг іноземним державним організаціям і окремим особам, що покривається цінними товарами (нафтою, газом, золотом), послугами і державним майном. Станом на 1 січня 2007 року обсяг *валового зовнішнього боргу*¹⁰ України становив 54,3 млрд. дол. США (51,2% ВВП) і збільшився при цьому впродовж року на 14,7 млрд. дол. США або на 37%. Загальний розмір *гарантованого боргу* України станом на 31 січня 2007 склав 14147,9 млн. гривень (2801,6 млн. доларів), зокрема *зовнішнього гарантованого боргу* - 2801,4 млн. доларів або 14146,9 млн. гривень.

Внутрішній борг – це борг держави своєму населенню. Внутрішні боргові зобов'язання держави мають такі форми:

- кредити, отримані урядом;
- державні позички шляхом випуску цінних паперів від імені уряду (облігації);
- інші боргові зобов'язання, гарантовані урядом (невиплачених пенсій, соціальної допомоги і т.д.).

Зростання внутрішнього боргу менш негативно впливає на економіку країни порівняно зі зовнішнім боргом, оскільки тут не відбувається відпливу вітчизняних товарів і послуг за кордон у рахунок сплати боргу. Загальний розмір *внутрішнього гарантованого боргу* України станом на 31 січня 2007 року складав 1 млн. гривень (0,2 млн. доларів). Зазвичай від надмірного зростання внутрішнього боргу особливо потерпають люди з фіксованими грошовими доходами та соціально незахищені верстви населення. Достатньо згадати лише борг держави перед населенням за вклади в Ощадбанку, не компенсовані до цього часу. Ці та інші причини зумовлюють потребу у зменшенні внутрішнього боргу держави перед населенням. Підвищення державою ставок податків є одним із засобів сплати державного боргу, однак надмірне «захопленням» цим засобом підриває дію економічних стимулів виробництва.

¹⁰ <http://www.bank.gov.ua>

Управління державним боргом — складний аспект державної фінансової та економічної політики, оскільки передбачається спільна робота кількох міністерств і відомств. Його мета — допомогти уряду виконувати зобов'язання щодо погашення внутрішнього та зовнішнього боргу без створення в майбутньому проблем у сфері платіжного балансу та державного бюджету.

Наявність державного боргу містить в собі два різнопланові аспекти: *позитивний і негативний*. З одного боку державні позики сприяють економічному зростанню країни, а з іншого – збільшують навантаження на державний бюджет. Саме тому дуже важливо визначити оптимальне співвідношення між інвестиціями, економічним зростанням і внутрішніми та зовнішніми позиками країни. При цьому умови залучення нових позик має оцінюватися з урахуванням здатності країни обслуговувати внутрішній та зовнішній борг за раніше прийнятими зобов'язаннями. Значні витрати щодо обслуговування боргу, порівняно з податковими надходженнями до державного бюджету, викликають занепокоєння в уряді та вимагають побудови стрункої системи його управління, погіршують очікування суб'єктів ринку щодо перспектив розвитку економічної ситуації в країні.

Управління державним боргом передбачає:

- визначення оптимального співвідношення між внутрішніми та зовнішніми запозиченнями за умови збереження фінансової рівноваги в країні та її фінансової незалежності щодо кредиторів;
- пошук ефективних варіантів та умов залучення позик з точки зору мінімізації вартості боргу;
- гарантування та забезпечення своєчасної та повної сплати суми основного боргу та нарахованих відсотків;
- суворий контроль ефективного та цільового використання залучених позик;
- забезпечення стабільності валютного курсу та фондового ринку країни.

Управління державним боргом передбачає обов'язкове врахування та параметричну оцінку таких визначальних *чинників*:

- економічна та політична ситуацію в країні;
- міра ризику в країні щодо можливості неповернення боргу;
- рівень та динаміка інфляційних процесів в країні;
- характер ділової активності суб'єктів підприємницької та господарської діяльності;

Основною функціонально-інституційною *причиною* зростання усіх вмірів державного боргу є **бюджетний дефіцит**.

Бюджетний дефіцит як економічна категорія відображає співвідношення між доходами і видатками бюджету з перевищенням видатків. Бюджетний дефіцит є наслідком певного стану економічних відносин, які виникають між учасниками суспільного виробництва в процесі використання фінансових ресурсів понад їх наявну величину. Як фінансове явище бюджетний дефіцит виник фактично одночасно з оформленням націй і народностей у державу і запровадженням грошових відносин. Бюджетний дефіцит тією чи іншою мірою

характерний та актуальний майже для всіх країн світу, у тому числі й високо розвинутих.

У вітчизняній та зарубіжній літературі прийнято виділяти **три основні різновидності бюджетного дефіциту:**

- **реальний (наочно-реальний);**
- **структурний;**
- **циклічний.**

Реальним (наочно-реальним) вважається такий бюджетний дефіцит, обсяг якого дорівнює загальним прибуткам (грошовим надходженням) від федеральних податків за мінусом витрат на державні закупівлі і *трансферні платежі*. Під *трансфертними платежами* розуміють фінансові ресурси, що передаються з бюджету центрального уряду до бюджетів місцевого самоврядування, а також із бюджетів територіальних одиниць вищого адміністративного рівня до бюджетів одиниць нижчого адміністративного рівня. За рахунок трансфертів у багатьох країнах формується більша частина доходів місцевих органів влади.

Показово, що навіть в США до кінця 80-х років дефіцит федерального бюджету складав біля 50% валового національного продукту і цей дефіцит не був пов'язаний з економічним спадом.

Структурний дефіцит являє собою різницю між федеральними прибутками і витратами, при визначеній фіскальній політиці (діючий рівень оподаткування і поточних витрат), і базовому рівні безробіття. Коли економічна система входить у період спаду, а рівень безробіття підвищується понад базовий, реальний дефіцит бюджету перевищує рівень структурного дефіциту, що відбувається частково через зростання виплати допомоги по безробіттю та інших соціальних програмах, а також частково через падіння прибутків населення.

Різницю між **реальним** і **структурним** дефіцитом прийнято називати **циклічним** дефіцитом бюджету.

Дефіцит державного бюджету зумовлений **причинами**, серед яких можна виділити:

- низьку ефективність суспільного виробництва;
- спад обсягів суспільного виробництва та зростання рівня граничних витрат;
- нераціональну структуру бюджетних витрат (значна частинні коштів використовується для субсидування нерентабельних виробництв);
- емісію грошей, що не забезпечені товарною масою;
- недосконалий бюджетний механізм, непридатний для стимулювання розвитку економіки і соціальної сфери;
- велику частку «тіньового» сектора економіки;
- слабку результативність зовнішньоекономічних зв'язків;
- значні інвестиції в розвиток економіки;
- негативні, руйнівні наслідки непередбачених подій, таких як війна, катастрофа, стихійні лиха;
- перебування економічної системи на кризовій фазі ділового циклу.

Бюджетний дефіцит є причиною багатьох економічних і соціальних проблем, що виникають в надрах суспільства і дестабілізують його. Саме ця обставина обумовлює необхідність здійснення ефективного контролю за дефіцитом державного бюджету. У випадку бюджетного дефіциту нестача фінансових ресурсів може компенсуватися за допомогою так званого інфляційного податку (планова емісія). Такий метод покриття дефіциту державного бюджету практикувався в Україні протягом 90-их років минулого століття. Надмірне його використання сприяло перетворенню інфляційних процесів у економіці на гіперінфляційні, що тим самим загрожувало економічному устрою. В Україні на практиці було доведено, що використання інфляційного податку має межі, за якими починають проявлятися негативні наслідки: населення відмовляється від національної грошової одиниці, долар використовується як міра вартості та засобу нагромадження, руйнується національна грошова система загалом, в обігу починає паралельно дві грошові одиниці.

Окрім інфляційного податку як внутрішнє джерело фінансування інтенсивно використовуються облігації внутрішньої державної позики (ОВДП). Вони є якісно іншим інструментом впливу на розмір та динаміку бюджетного дефіциту. Їх родова особливість полягає в тому, що держава є позичальником грошей. У якості кредиторів виступає населення та юридичні особи, що призводить до появи внутрішнього державного боргу, обслуговування якого, у свою чергу, лягає тягарем на державний бюджет. Проте, на відміну від інфляційного податку, боргове фінансування не впливає на обсяг грошової маси. Пропозиція грошей не змінюється, оскільки, вилучивши гроші в покупців державної позики, держава оформляє їх як видатки.

У світовій господарській практиці широкого застосування набули такі **напрямки** подолання бюджетного дефіциту:

- загальне оздоровлення економіки країни;
- суворий і дієвий контроль інфляційних процесів в економіці;
- перебудова податкової системи в напрямку зменшення податкового тиску, стимулювання ділової активності, виведення економіки із тіньового сектору;
- скорочення бюджетних дотацій, зменшення, аж до відміни пільг збитковим підприємствам;
- зменшення фінансування державних інвестицій;
- ефективне управління приватизаційними процесами;
- запровадження обов'язкового медичного страхування;
- економне і цільове витрачання бюджетних коштів;
- посилення контрольної роботи за своєчасною і повною сплатою податків;
- зменшення витрат на утримання апарату управління;
- скорочення видатків на управління і оборону;
- використання неемісійних джерел покриття бюджетного дефіциту та ін.;

— налагодження системних зв'язків між платниками податків та державою, проведення роз'яснювальної роботи, застосування штрафних санкцій до злісних порушників.

В сучасних умовах дефіцит державного бюджету України законодавчо обмежується, а джерелами його покриття є внутрішні та зовнішні позики, кредити Національного Банку України.

Використана і рекомендована література

1. Аналітична економія: макроекономіка і мікроекономіка: Навч. посіб.: У 2 кн. – Кн. 1: Вступ до аналітичної економії. Макроекономіка / За ред. С. Панчишина і П. Островерха. – 4-е вид., випр. і доп. – К.: Знання, 2006. – 723 с.
2. Батура О.В., Івашина О.В., Новікова Л.Ф. Макроекономіка: Навч. посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2007 – 236 с.
3. Кулішов В. В. Макроекономіка: основи теорії і практикум. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти. – 2-ге вид., виправлене. – Львів: «Магнолія 2006», 2007. – 256 с.
4. Липсиц И.В. Экономика без тайн. – М.: «Дело ЛТД» – «Вита-Пресс», 1994 – 352 с.
5. Мікроекономіка і макроекономіка: Підруч. для студентів екон. спец. закл. освіти: У 2 ч. / С. Будаговська, О. Кілієвич, І. Луніна та ін.; За заг. ред. С. Будаговської. – К.: Основи, 1998. – 518 с.
6. Савченко А.Г. Макроекономіка: Підручник. – 2-е вид., без змін. – К.: КНЕУ, 2007. – 448 с.

РОЗДІЛ 9. МОНЕТАРНА МАКРОЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА (4 год.)

1. Грошово-кредитна система, її зміст, структура, об'єкти і суб'єкти. Центральний банк, комерційні банки й небанківські фінансово-кредитні установи.
2. Гроші та їх функції. Грошова маса та її агрегати.
3. Зміст, цілі, методи та інструменти монетарної (грошово-кредитної) політики. Операції на відкритому ринку, зміна облікової ставки і норми резервування.
4. Класична (монетаристська) і кейнсіанська теорії попиту на гроші. Моделі пропозиції грошей.
5. Грошовий мультиплікатор та принципи його дії. Рівновага грошового ринку.
6. Прямі та опосередковані засоби грошово-кредитної політики. Передавальний механізм та ефективність монетарної політики.

1. Грошово-кредитна система, її зміст, структура, об'єкти і суб'єкти. Центральний банк, комерційні банки й небанківські фінансово-кредитні установи

Грошово-кредитна система – це форма організації грошового обігу, яка склалась в країні історично й закріплена законодавчо, вона надає цілісності грошовому обігу.

У **структурі** грошово-кредитної системи виділяють наступні *елементи*:

- *найменування грошової одиниці* (гривня, рубль, долар тощо). А загалом у світі налічується понад 300 найменувань національних грошових одиниць;
- *види грошей*. Сюди відносять види державних кредитних і паперових грошових знаків, розмінної монети, що мають законну платіжну силу;
- *масштаб цін*, який представляє собою історично обумовлений елемент грошово-кредитної системи, що визначав ваговий вміст дорогоцінних металів у грошовій одиниці, проте за умов символічних грошей даний елемент дещо трансформований і визначається державою у відповідному порядку в залежності від співвідношення товарної і грошової маси, ситуації на міжнародному фінансовому ринку тощо;
- *порядок емісії грошей, їх обігу* - випуск, вилучення та безперервний рух грошей у сфері обігу й виконання ними функцій засобу обігу і засобу платежу;
- *організація готівкового обігу* – складової грошового обігу, яка представляє собою розрахунково-платіжні операції за безпосередньої наявності готівки;
- *організація безготівкових розрахунків* – складова грошового обігу яка передбачає платежі без готівки, тобто перерахування банком сум з рахунків платників на рахунок отримувачів або зарахування взаємних вимог підприємств і громадських організацій;

- порядок обміну національної валюти на іноземну і регульований державою валютний курс;
- інститути, що обслуговують і регулюють грошовий обіг (Центральний банк, комерційні банки, небанківські фінансово-кредитні установи).

Історії відомо два основних типи грошових систем: *металевий обіг* та *паперово-кредитна система*.

Металевий обіг представлений у двох формах – *біметалізм* і *монометалізм*:

а) для біметалістичної системи характерно:

- вільна чеканка золотих і срібних монет (в окремих країнах срібло і мідь);
- фіксоване законодавством співвідношення між вартістю золота і срібла, яке називають “біметалічною парою”;
- необмежена розмінна властивість золота і срібла.

б) для монометалізму характерним є наявність одного цінного металу в обігу у якості грошей (здебільшого використовувалось золото, а в окремих випадках крім золотих монет в обігу з певними обмеженнями використовувались і срібні, тому в історії грошової системи даний період знаменувався як “кульгавий біметалізм”).

Паперово-кредитна система, в основі якої лежать паперові та кредитні гроші у формі банкнот і розмінних монет, монопольне право на випуск яких законодавчо закріплене за державою, має ряд характерних рис:

- грошова одиниця у готівковій та безготівковій формах;
- значне перевищення частки безготівкового обігу порівняно з готівковим (у найбільш розвинених країнах світу банкноти і розмінна монета становлять менше 10% всіх грошових засобів, а в Україні ця частка досить значна і становить близько 40%);
- масштаб цін у формі вагового вмісту грошового металу відсутній, а купівельна спроможність грошей визначається кількістю товарів і послуг, які можна купити на грошову одиницю;
- інфляційні процеси є постійними, невідворотними;
- посилення ролі держави у стабілізації грошового обігу загалом й регламентація готівкового та безготівкового обігу зокрема;
- визначення та забезпечення певного порядку обміну національної валюти на іноземну (валютний паритет і регульований державою валютний курс);
- посилення впливу світових фінансових ринків на стан грошово-кредитних систем національних держав.

Об’єктами грошово-кредитної системи є *готівка* та *безготівкові гроші*.

Готівка – це форма існування грошей у вигляді грошових знаків (*банкнот* і *розмінних монет*), що використовуються як засіб обігу і платежу й монопольне право на випуск яких законодавчо закріплене за державою.

Банкнота (*банківський білет*) – це грошові знаки, випущені емісійними банками. В сучасних банкнотах немає власної внутрішньої вартості, вони мають примусовий офіційний курс і не можуть не прийматися під час розрахунків.

Монети використовуються як засіб розмінювання невеликих сум, що знаходяться в обігу, і тому їх сумарна вартість незначна порівняно із загальною масою грошей і обмежена потребами населення.

Безготівкові гроші – це гроші фізичних та юридичних осіб які, на відміну від готівки, не мають речового виразу й існують лише у вигляді *депозитів* на рахунках у банках та використовуються для здійснення різного роду платіжно-розрахункових операцій та взаєморозрахунків без участі готівки. Безготівкові гроші набувають речового вигляду тільки тоді, коли кошти із цих депозитів знімають за вимогою, виписавши *чек*, за допомогою *пластикової картки* чи зняти готівку через банківські автомати (так звані банкомати). А використати банківський депозит для розрахунків економічні агенти можуть шляхом виписки *векселя, чека, пластикових карток і перерахунків*.

Чек – це письмовий наказ банку власника поточного рахунку про виплату певній особі вказаної в ньому суми грошей.

Вексель – це письмове боргове зобов'язання, яке надає його власнику незаперечне право вимагати від боржника вказану в ньому суму платежу після закінчення встановленого строку.

Пластикові картки – це документ у формі носія електронної інформації, що випускається банківськими установами і надає можливість його пред'явнику:

- а) отримувати без оплати у готівковій формі товари і послуги;
- б) підтверджує особам, які надають ці товари і послуги, що оплата їх вартості буде здійснена з рахунків у банківських установах;
- в) отримання готівки через банківські установи безпосередньо чи опосередковано (із банкоматів).

Перерахунки – це зміна сум депозитів і нарахованих сум у зв'язку із господарською діяльністю та різного роду платіжно-розрахункових операцій.

Суб'єктами грошово-кредитної системи виступають: центральний банк, міністерство фінансів, казначейство, органи нагляду за діяльністю банків, інститутів, що здійснюють страхування депозитів, а також організацій, що здійснюють контроль за грошовим обігом, комерційні банки, небанківські фінансово-кредитні установи, нефінансовий підприємницький сектор, домогосподарства, міжнародні фінансові організації та фінансово-кредитні інститути інших країн.

Центральний банк – це головна ланка грошово-кредитної системи, яка визначається статусом монопольного органу щодо постачання суспільства необхідною кількістю грошових коштів, а також має вирішальний вплив на стабільність національної валюти, надійність банківських установ, дієвість платіжно-розрахункового механізму, активізацію ринкової кон'юнктури, вирівнювання платіжного балансу, що загалом визначає ефективність функціонування всієї економіки країни, а також має велике політичне та економічне значення для розвитку ринкової інфраструктури.

Значущість центральних банків багато в чому визначається тими функціями, котрі вони виконують, а зокрема:

- 1) емісія грошей та регулювання цінності національної валюти, збереження її стабільності;

- 2) визначення напрямів та інструментів проведення монетарної політики;
- 3) підтримка курсу національної валюти на міжнародному фінансовому ринку;
- 4) виконання фінансових доручень уряду;
- 5) забезпечення кредитними ресурсами комерційних кредитних організацій (кредитор останньої інстанції (надії) для комерційних банків);
- 6) здійснення банківського регулювання та нагляду за діяльністю комерційних банків.

Центральні банки, будучи фінансовими агентами уряду, виконують цілий комплекс операцій для обслуговування останнього:

- 1) обслуговування державного боргу;
- 2) касове виконання державного бюджету;
- 3) ведення поточних рахунків урядових установ;
- 4) проведення політики щодо розміщення державних цінних паперів;
- 5) переказ валютних коштів при здійсненні розрахунків уряду з іншими країнами;
- 6) кредитування уряду (здебільшого для покриття бюджетного дефіциту) тощо.

Комерційні банки – це фінансово-кредитні установи, які складають нижчу ланку грошово-кредитної системи, основне завдання яких акумулювати тимчасово вільні кошти і надавати їх у позику своїм клієнтам, а також обслуговувати грошовий обіг.

За діапазоном здійснюваних операцій комерційні банки поділяють на:

а) *універсальні*, які виконують широкий спектр операцій та надають різноманітні послуги своїм клієнтам. Маючи потенційні юридичні можливості для впровадження всіх банківських продуктів – залучають до обслуговування різних типів клієнтів;

б) *спеціалізовані* – це такі банки, у яких понад 50% їхніх активів є активами одного типу, тобто вони обслуговують переважно юридичних та фізичних осіб в межах певної галузі господарства (сільське господарство, енергетика, малий бізнес тощо).

До *основних операцій* комерційних банків належать:

1. *Пасивні операції*, за допомогою яких банки формують свої грошові ресурси для проведення кредитних, інвестиційних та інших активних операцій.
2. *Активні операції* банків полягають у діяльності, пов'язаній із розміщенням й використанням власного капіталу, залучених і позичених коштів для одержання прибутку при раціональному розподілі ризиків за окремими видами операцій і підтриманні ліквідності.
3. *Розрахунково-касове обслуговування клієнтів* – комерційні банки є посередниками у міжгосподарських платіжно-розрахункових операціях різних економічних агентів, економічних суб'єктів та населення.

Крім вищеперелічених операцій, комерційні банки можуть виконувати всі або деякі з таких *операцій*:

1. Фінансування капітальних вкладень за дорученням власників або розпорядників капіталів, що інвестуються.
2. Випуск платіжних документів та інших цінних паперів (чеків, акредитивів, векселів, акцій, сертифікатів, облігацій тощо).
3. Купівля, продаж і зберігання державних цінних паперів, а також цінних паперів інших емітентів.
4. Видача доручень, гарантій та інших зобов'язань за третіх осіб, які передбачають їх виконання у грошовій формі.
5. Касове виконання державного бюджету.
6. Факторингові і форфейтингові операції, тобто придбання права вимоги (боргових зобов'язань) з постачання товарів і надання послуг, прийняття ризиків виконання таких вимог та їх інкасування як у вітчизняних так і в іноземних господарюючих суб'єктів.
7. Валютні операції - купівля у господарюючих суб'єктів і населення та продаж їм іноземної валюти.
8. Трастові (довірчі) операції – управління майном, коштами, цінними паперами за дорученням клієнтів.
9. Консалтингові операції – надання консультативних послуг, пов'язаних із банківською та іншою комерційною і господарською діяльністю.
10. Лізингові операції – довгострокова оренда обладнання, устаткування.

Крім банківських установ, важливе місце у грошово-кредитних системах переважної більшості країн належить **небанківським фінансово-кредитним інститутам**, які в останні десятиліття набувають усе більшого розвитку та починають становити серйозну конкуренцію комерційним банкам на ринку фінансових послуг. Найбільш поширеними у розвинутих країнах видами небанківських фінансово-кредитних установ є *страхові компанії, пенсійні фонди, інвестиційні фонди, фінансові компанії, кредитні спілки, ломбарди, лізингові та факторингові компанії*.

Страхові компанії – це спеціалізовані інститути, що виконують функції страхування, співстрахування й перестрахування, тобто за рахунок фірм, установ, організацій, населення формують цільові грошові фонди та здійснюють виплати з них на настання певних подій (страхових випадків). Мобілізація коштів страховими компаніями здійснюється залученням страхових внесків (страхових премій) юридичних та фізичних осіб на підставі укладених з ними договорів про відшкодування збитків або виплату певної суми за настання страхового випадку.

Залучені у формі страхових внесків кошти, а також власний капітал страхові компанії вкладають в акції та облігації корпорацій, а також у державні боргові зобов'язання. У зв'язку із тим, що строки нагромадження коштів страховими компаніями (особливо за особистим страхуванням) дуже тривалі й вимірюються іноді десятками років, страхові компанії є основними постачальниками довгострокових капіталів на фінансових ринках.

Крім купівлі цінних паперів, страхові компанії можуть використовувати свої ресурси для видавання довгострокових кредитів підприємствам різних галузей економіки, а також вкладень у нерухомість.

Пенсійні фонди – це спеціалізовані фінансові установи, основне завдання яких є збирання й акумуляція грошових коштів, призначених для пенсійного забезпечення громадян після досягнення ними певного віку. За формою власності пенсійні фонди можуть бути приватними або державними.

Приватні пенсійні фонди створюються різними фірмами й корпораціями для виплати пенсій та допомог своїм робітникам і службовцям. Кошти цих фондів формуються за рахунок регулярних відрахувань із заробітної плати працівників, відрахувань із прибутку підприємств, а також за рахунок прибутку від операцій самих фондів. Державні пенсійні фонди створюються з ініціативи центральних та місцевих органів влади, а їх ресурси формуються за рахунок відрахувань з бюджетів різних рівнів, а також внесків працівників державних структур.

Нагромадження значних сум коштів на тривалі строки дає можливість для здійснення пенсійними фондами довгострокових інвестицій, а саме: в цінні папери підприємств й державні боргові зобов'язання.

Інвестиційні фонди – це особливий вид фінансово-кредитних установ, що забезпечують посередництво в інвестиційному процесі. Випускаючи власні цінні папери, інвестиційні фонди акумулюють грошові кошти приватних інвесторів і вкладають їх в акції та облігації вітчизняних й зарубіжних компаній.

Фінансові компанії – це небанківські інститути грошово-кредитної системи, що спеціалізуються на кредитуванні продажу споживчих товарів із відстроченням платежу. Їхні ресурси формуються за рахунок випуску власних боргових зобов'язань – облігацій або ж векселів. Крім того, фінансові компанії можуть використовуватися короткостроковими кредитами комерційних банків.

Основною функцією фінансових компаній є надання кредитів покупцям споживчих товарів шляхом придбання у торговельних фірм боргових зобов'язань, якими був оформлений відповідний продаж. Так, у процесі придбання товару покупець, як правило, сплачує частину його вартості (у межах 20%), а на решту суми бере торговельний кредит. Після цього фінансова компанія на підставі попередньо укладеного з торговельною фірмою договору та поданих нею документів про одержання товарів направляє продавцю обумовлену суму, що дорівнює ціні товару за мінусом оплаченої частини. Покупець, що придбав товар, погашає свою заборгованість перед фінансовою компанією протягом обумовленого договором строку (1-4 роки) щомісячними внесками із виплатою відповідних відсотків.

Кредитні спілки – це кооперативні організації, що створюються з метою акумуляції заощаджень своїх членів та їх взаємного кредитування. Об'єднання громадян у кредитні спілки може здійснюватись за професійною, релігійною, територіальною або іншою ознакою, тобто ініціаторами їх утворення можуть бути підприємства, профспілки, релігійні громади, місцеві органи самоврядування. Спільність інтересів осіб, що формують кредитну спілку, визначається потребою одержання доходу на тимчасово вільні власні кошти та

можливістю оперативного отримання кредиту. Ресурси кредитних спілок формуються за рахунок вступних пайових внесків членів, а також їхніх наступних періодичних внесків. Крім того, кредитні спілки можуть користуватися кредитами комерційних банків, а також випускати власні боргові зобов'язання.

Активні операції кредитних спілок полягають у видаванні позик своїм членам на різноманітні споживчі потреби. Проте, на даному етапі спостерігається поступове розширення діяльності останніх, а саме: надання брокерських послуг щодо операцій із цінними паперами, випуск кредитних карток, консультації з інвестиційних питань і комерційної діяльності.

Ломбарди – кредитні установи, що здійснюють видачу невеликих сум позик на відносно короткі строки (переважно до трьох місяців) під заставу рухомого майна (цінних речей), яке можна швидко реалізувати. Вартість заставленого майна, як правило, має перевищувати суму кредиту на 20-50%. Позичальник зберігає право власності на заставлене в ломбарді майно протягом певного періоду. Це право підтверджується заставною квитанцією або іншим документом, який засвідчує факт внесення того чи іншого майна в заставу та, по суті, замінює кредитний договір. У тому разі, коли кредит не буде повернено в строк, ломбард має право реалізувати заставлене майно, виторг за яке має компенсувати суму боргу разом із нарахованими відсотками.

Лізингові компанії – фінансові посередники, що спеціалізуються на придбанні предметів тривалого користування (транспортних засобів, обладнання, устаткування, машин тощо) та переданні їх в оренду фірмам-орендарям, оплата за які здійснюється поступово протягом визначеного терміну (5-10 і більше років).

Факторингові компанії – фінансово-кредитні інститути, що спеціалізуються на купівлі у фірм права на вимогу боргу. Дохід від факторингової операції формується з двох частин – із відсотка на виплачену клієнту суму та комісію, яка розраховується на суму куплених у клієнта розрахункових документів.

Такі компанії, звичайно, створюються при банках і широко користуються позичками цих банків для здійснення своїх операцій.

2. Гроші та їх функції. Грошова маса та її агрегати

Гроші – одне із найдавніших явищ у житті суспільства – відіграють важливу роль у його економічному і соціальному розвитку.

Надзвичайно складна природа і постійна еволюція сутності, форм й ролі грошей не дала змоги світовій економічній думці дати однозначне і достатньо повне їх визначення на понятійному рівні.

На сучасному етапі розвитку можна сказати що *гроші* – це актив, який обслуговує різного роду платіжно-розрахункові операції на мікро-, мезо-, макро- та мегарівні, володіючи, при цьому, здатністю переносити купівельну спроможність із сьогодення у майбутнє.

У процесі еволюції грошей дещо трансформувались і їхні функції, набуваючи нових ознак і характерних рис. Отже, сучасні символічні, сигнальні гроші виконують такі **функції**:

1. *Одиниця рахунку (рахункова одиниця)* – трансформована міра вартості, яка показує що гроші не мають масштабу цін, і внутрішньої вартості, а відповідно, не можуть віддзеркалювати вартість товарів, бути їх мірилом, просто усі платіжно-розрахункові операції на усіх рівнях проводяться й обліковуються у грошових одиницях. Тобто, гроші виконують роль “мови” господарської діяльності людства.

2. *Засіб обігу (обміну)* – функція із тисячолітньою історією, яка і по сьогодні не втратила свого змісту і ваги, адже і в період первіснообщинного ладу і в епоху нанотехнологій гроші опосередковують обмін між товарами:

$$T_1 - \Gamma - T_2 - \dots - T_n - \Gamma - \dots \quad (1)$$

Дана формула відображає *синхронність у часі й просторі товарних і грошових потоків*. Крім того, *кінцевою метою усіх економічних агентів є придбання товарів за допомогою грошей як технічного засобу досягнення мети, виконуючи дану функцію мимохідь*.

3. *Міра відкладених платежів (засіб платежу)* – здатність грошей опосередковувати боргові операції. У даному випадку спостерігається *розрив у часі та просторі товарних і грошових потоків, а кінцевою метою економічних агентів є отримання не тільки товарів, але й відсотків за наданий кредит, тобто будучи самоціллю “гроші роблять гроші”, володіючи можливістю приносити корисний ефект (ця можливість і є товаром на ринку грошей)*:

$$\Gamma_1 - T - \Gamma_2,$$

(2)

$$\Gamma_2 - \Gamma_1 = \Delta\Gamma,$$

(3) де $\Delta\Gamma$ – сума відсотка за наданий кредит.

4. *Засіб збереження вартості* – здатність грошей переносити свою купівельну спроможність із сьогодні у майбутнє. Золото ідеально виконувало дану функцію – функцію нагромадження і утворення скарбу, оскільки повноцінні гроші мали внутрішню вартість і фактично не змогли знецінитись, то сучасні символічні гроші, позбавлені масштабу цін, постійно і невинно піддаються інфляційним процесам. Саме тому що час і гроші – “запеклі вороги”, вірніше гроші “панічно бояться” часу, так як із плином останнього безперервно втрачають свою купівельну спроможність. Дана функція може повністю себе реалізувати тільки у тому випадку, коли гроші вкладені у банківських установах, перетворені в цінні папери тощо, – одним словом відсоткова ставка по грошових вкладах (r_g) не повинна бути меншою за рівень інфляції (I_p).

5. *Засіб міжнародної ліквідності* – здатність обслуговувати міжнародні розрахунки. Варто відзначити, що золото найкраще виконувало функцію світових грошей, оскільки “на міжнародній арені і долари, і фунти стерлінгів, і марки, і ... знімали свої національні мундири” і перетворювались в певну суму золота у відповідності із паритетом валют. Тобто, проблем із перерахунками не

було. На даному ж етапі міжнародні розрахунки здійснюються за допомогою найвпливовіших валют: долар США, євро тощо.

Сукупний грошовий оборот забезпечується певною масою грошей, величина якої має важливе значення для діяльності центрального банку й грошово-кредитного регулювання економіки країни. Зміна маси грошей, що циркулює в економічній системі, може суттєво вплинути на реальний випуск продукту, рівень цін, зайнятість тощо.

Грошова маса – це загальна сума залишків грошей у всіх їх формах, які знаходяться у розпорядженні суб'єктів економіки на певний момент часу.

Оскільки в сучасній економіці різні види активів одночасно тією чи іншою мірою виконують усі основні функції грошей, то структуру грошової маси слід розглядати в розрізі *грошових агрегатів*, основним критерієм розмежування яких є *ліквідність*, тобто *легкість* із якою активи перетворюються у загальноприйнятій платіжній засіб (готівку) з найменшими втратами й ризиками.

Отже, виходячи із вищесказаного, слід відзначити, що найліквіднішим елементом грошової маси є сама готівка – M_0 (інша позначка готівки - C). Усі решта елементів грошової маси, що іменуються *грошовими агрегатами*, характеризуються дедалі меншою мірою ліквідності й кожний наступний агрегат включає у себе попередній. У загальному вигляді грошові агрегати різних країн при деяких їх відмінностях можна звести до таких:

- Перший грошовий агрегат, який протягом багатьох років відіграє роль домінуючого вимірника грошової маси, акцентує увагу на функції грошей як засобу обігу. У високорозвинутих країнах майже всі обмінні операції здійснюються за допомогою двох високоліквідних активів – готівки і трансакційних депозитів (вклади до запитання, дорожні чеки та інші чекові депозити). Сума *готівки* (M_0) і *трансакційних депозитів* позначається терміном *параметр* M_1 .
- До другого грошового агрегату входять строкові і ощадні вклади у комерційних банках. Цей агрегат ґрунтується на здатності грошей бути ліквідним засобом нагромадження купівельної спроможності. Він охоплює ряд активів, які мають фіксовану номінальну вартість і здатні перетворюватися на готівку або трансакційні депозити для здійснення відповідних платежів. Проте, здебільшого, ці активи не можуть безпосередньо переводитися від однієї особи до іншої, тобто їх ліквідність менша порівняно з агрегатом M_1 . Таким чином *параметру* M_1 і *строкових й ощадних вкладів* утворює *параметр* M_2 .
- Третій грошовий агрегат включає *параметр* M_2 і менш ліквідні активи: *депозитні сертифікати, строкові угоди про зворотний викуп і термінові позики в євродоларах, акції взаємних фондів грошового ринку* і називається *параметром* M_3 .
- Четвертий грошовий агрегат є найширшим з усіх використовуваних на даному етапі грошових агрегатів, він охоплює суму *параметра* M_3 і *банківських акцептів, комерційних паперів, короткострокових цінних*

паперів й облігацій державних скарбниць та має назву параметр L (або M_4).

Слід зауважити, що Національний банк України з метою аналізу та регулювання грошової маси визначив її структуру, що включає готівку і три грошових агрегати:

M_0 – *готівка в обігу* (банківські білети та розмінна монета, що знаходяться поза банківською системою);

$M_1 - M_0$ – *переказні кошти у національній валюті* (складова грошового агрегату M_1 “Переказні кошти в національній валюті” включає кошти в національній валюті, які за першою вимогою можуть бути обміняні на готівкові);

$M_2 - M_1$ – *переказні кошти в іноземній валюті + інші кошти* (складова грошового агрегату M_2 “Переказні кошти в іноземній валюті” включає кошти в іноземній валюті, що за першою вимогою можуть бути обміняні на готівкові, а складова “Інші кошти” містить переказні кошти до запитання, строкові кошти й кошти за іменними ощадними (депозитними) сертифікатами, емітованими банками);

$M_3 - M_2$ – *цінні папери власного боргу банку.*

В практиці управління сукупним грошовим оборотом кожний агрегат має певне призначення, а разом вони дають цілісну картину структури та динаміки грошової маси і грошового обігу.

Окрім грошових агрегатів для визначення потенційних можливостей розвитку емісійного процесу і відповідно до нього – динаміки прогнозування грошової маси використовується *грошова база* (M_h (за іншими позначками – E)) – об’єднаний показник який включає в себе готівку, що знаходиться в обігу поза банківською системою (M_0), готівку в касах банків (наднормативні резерви – R_n) та обов’язкові резерви комерційних банків на рахунках в центральному банку (R). Важливо зазначити, що грошова база за своїм змістом не є ще одним грошовим агрегатом, оскільки ці гроші не беруть участь у кредитному банківському обороті і додатково не збільшують масу грошей в обігу, а тільки є базою для її зростання за допомогою ефекту грошового мультиплікатора (m).

3. Зміст, цілі, методи та інструменти монетарної (грошово-кредитної) політики. Операції на відкритому ринку, зміна облікової ставки і норми обов’язкового резервування

Головним результатом функціонування грошово-кредитної системи є розробка і реалізація певної монетарної політики. Позитивний вплив цієї політики на розвиток економіки й визначає ефективність самої системи.

Монетарна політика – це узгоджена діяльність органів державної влади щодо управління грошовою масою, яка використовуючи певні специфічні механізми роботи, спрямована на досягнення заздалегідь визначених

макроекономічних цілей. Часто її називають грошово-кредитною або ж просто – грошовою політикою.

Суб'єктом грошово-кредитної політики виступає держава, яка регулює цю сферу через свої представницькі органи – центральний банк і відповідні урядові структури, зокрема міністерство фінансів й органи нагляду за діяльністю банків і контролю за грошовим обігом. Однак, вирішальна роль у розробленні й реалізації монетарної політики належить центральному банку, оскільки він несе персональну відповідальність перед суспільством за стан монетарної сфери.

Об'єктами, на які спрямовуються регулятивні заходи грошово-кредитної політики є пропозиція грошей, відсоткова ставка, валютний курс, швидкість грошового обігу, рівень інфляції.

Монетарна політика виглядає “плаванням проти вітру” – вона покликана стимулювати ділову активність в умовах депресії (політика “дешевих грошей”) і пригнічувати, утруднювати економічне зростання при перегріві кон'юнктури (політика “дорогих грошей”), а кінцева мета грошово-кредитного регулювання економіки збігається з основоположними завданнями макроекономічної політики держави.

Роль монетарної політики в економіці країни визначається комплексом завдань останньої, які прийнято називати **цілями** грошово-кредитної політики, а саме:

- *стабільність цін*, адже за всіх часів і режимів ключовою умовою непохитності держави були і залишаються стабільні гроші, - за умов яких економічні агенти здатні вести передбачувану і ефективну господарську діяльність, що сприяє стійкому і сталому економічному зростанню й зниженню рівня безробіття;
- *забезпечення стабільності фінансових ринків*, так як вони є барометром економіки, чутливими до різноманітних коливань й визначниками траєкторії руху усіх економічних агентів від яких і залежить подальший розвиток народного господарства, основні макропоказники й добробут населення;
- *регулювання темпів приросту грошової маси*, оскільки саме вона має прямий вплив на стабільність грошової одиниці й розвиток інфляційних процесів;
- *нагляд за відсотковими ставками комерційних банків*, адже кредити останніх у подальшому перетворюються в інвестиції – основне джерело економічного зростання, від рівня та якості якого залежатиме розвиток країни загалом і кожного економічного агента зокрема;
- *визначення рівня відсотків за державними облігаціями*, тому що дані боргові зобов'язання мають істотний вплив на обсяг грошової маси в економіці – з одного боку, та становище державного бюджету – з іншого, які, у свою чергу, не є останніми у забезпеченні стабільності цін, розвитку економіки й добробуту населення;
- *контроль темпу росту грошової бази*, оскільки саме вона є підґрунтям, живильним середовищем для зростання грошової маси, вплив якої на рівень цін й стабільність грошової одиниці доволі вагомий;

- встановлення обсягів кредитування комерційних банків центральним банком, так як це впливає на рівень відсоткових ставок за кредити й активність інвестиційної діяльності, а як наслідок – рівень економічного зростання й становище фірм, держави і домогосподарств;
- нагляд за рівнем відсотків на міжбанківському ринку, адже останній складає головні артерії грошово-кредитної системи, пошкодження й хворобливе становище яких може викликати загальне ослаблення чи призвести до “коматозного стану” цілого організму - національної економіки країни.

Досягнення поставлених цілей здійснюється в основному за допомогою таких інструментів як операції на відкритому ринку, зміна облікової ставки й норми обов’язкового резервування.

Операції на відкритому ринку – це інструмент монетарної політики, що проводиться центральним банком країни і дає можливість збільшувати (при купівлі цінних паперів) або зменшувати (при продажу цінних паперів) обсяг власних резервів комерційних банків зокрема та банківської системи в цілому, наслідком чого є зміна вартості кредиту і попиту на гроші.

Слід відмітити, що у світовій практиці грошово-кредитного регулювання операції центрального банку щодо купівлі-продажу цінних паперів уряду характеризуються такими позитивними якостями як: гнучкість; оперативність; швидкість впливу на грошово-кредитну сферу; самостійність центрального банку у періодичності й масштабності проведення таких операцій, у відповідності до основних засад монетарної політики; можливість заздалегідь спрогнозувати вплив операцій на відкритому ринку на резерви комерційних банків, а отже, і на сукупну грошову масу.

Зміна облікової ставки. Річ у тому, що одна із функцій центрального банку полягає у тому, щоб бути “кредитором останньої надії”. Центральні банки надають позики фінансово міцним комерційним банкам, які мають несподівані і нагальні потреби в додаткових коштах. Коли комерційний банк отримує позику, він передає центральному банку виписане на себе зобов’язання, що гарантовано прийнятою заставою – державними цінними паперами (здебільшого векселями). Так само як комерційні банки беруть відсотки за надані ними позики, так і центральний банк вимагає відсоток за надані комерційним банкам позики. Таку відсоткову ставку називають обліковою ставкою (або ставкою обліку векселів, оскільки Центральний банк бере на облік заставлені комерційними банками цінні папери). Офіційна облікова ставка є орієнтиром для ринкових ставок за кредитами, їх пороговим показником, нижче якого комерційний банк не має права встановлювати плату за кредит.

Зміна облікової ставки також відноситься до ринкових інструментів грошово-кредитного регулювання. Даний механізм характеризується доволі простою формулою застосування, а саме: *якщо центральний банк ставить за мету зменшення кредитних можливостей комерційних банків, - він підвищує облікову ставку, роблячи тим самим дорожчими кредити рефінансування; якщо ж метою центрального банку є розширення доступу до кредитів комерційним банкам, - він знижує рівень облікової ставки.*

Зміна норми обов'язкового резервування. Обов'язкові резерви – є часткою банківських депозитів, яка згідно зі встановленими нормативними актами повинна зберігатись у формі готівки в центрального банку задля запобігання кризи ліквідності, страхування ненадійних позик й ризикових ситуацій банкрутства, виступаючи гарантією стабільності банківської системи у цілому.

Так, змінюючи норму обов'язкового резерву, центральний банк безпосередньо впливає на пропозицію грошей та кредитні можливості комерційних банків. Якщо зменшується норма резервування, то розширюються можливості комерційних банків щодо збільшення ліквідності активів й додаткового кредитування, а у разі підвищення норми резервування - кредитні можливості комерційних банків скорочуються.

4. Класична (монетаристська) і кейнсіанська теорії попиту на гроші. Моделі пропозиції грошей

Загалом слід пам'ятати, що гроші потрібні не самі по собі, а тому, що їх можна використати для проведення різноманітних господарських операцій. Тобто, **попит на гроші** – це потреба й можливість суспільства у грошах як засобах обігу, платежу і заощадження. Попит на гроші називають також *попитом на ліквідність*, оскільки гроші – найліквідніший актив, який можна будь-коли обміняти за повною вартістю на будь-яке інше майно, послугу. Таким чином, потреба у грошах виникає тому, що вони є найзручнішим, універсальним засобом обміну результатами діяльності й розрахунку за борговими зобов'язаннями, а також засобом резервування активів для можливих розрахунків у майбутньому як у межах певної національної економіки так і за її межами.

Попит на гроші в економіці визначається сумою грошей, потрібних для придбання всіх товарів, послуг, сплати боргів (попит на гроші для угод), і сумою грошей, які люди бажать і можуть мати у формі заощаджень (попит на гроші з боку активів). На таке бажання й можливість впливає розмір відсоткової ставки: її підвищення спонукає до обміну грошових запасів на цінні папери (акції, облігації, сертифікати тощо), а зниження прибутковості ліквідних фінансових активів – нагромадженню в руках населення грошових запасів.

Теорія попиту на гроші у своєму розвитку пройшла досить довгий та складний шлях, віддзеркалений у різних моделях, які призвели до виникнення двох основних підходів: класичної (яка у подальшому набула розвитку завдяки монетаристам) та кейнсіанської.

Класична (монетаристська) теорія попиту на гроші успадкувала основні аксіоми кількісної теорії грошей (XVI–XVII століття – сорокові роки XX століття). В межах цієї теорії вважається: гроші відіграють важливу роль у розвитку економіки і тому зміна їх кількості в обігу має вирішальний вплив на регулювання циклічних процесів розвитку ринкового господарства.

Основна аксіома: абсолютний рівень цін визначається пропозицією номінальних грошових залишків.

Аналітично у найбільш спрощеному вигляді ця залежність може бути описана відомим *Кембриджським рівнянням*:

$$M^d = kPY,$$

(4)

де M^d – номінальний обсяг грошей;

k – коефіцієнт Маршалла, тобто частка проіндексованого валового національного доходу, яка зберігається у високоліквідній (грошовій) формі, адже частину свого доходу люди не перетворюють в товари, послуги чи цінні папери, а залишають у формі готівки. Кількісно – це пропорція між номінальним доходом і бажаними грошовими залишками (касовими залишками);

P – загальний рівень цін на товари і послуги;

Y – реальний обсяг виробництва (валового національного доходу).

Дане рівняння виражає потребу у грошах з точки зору користувача доходу, а його прихильники стверджують, що попит індивідів на грошові засоби визначається виключно транзакційним мотивом. Володіння грошима підтримується на мінімальному рівні, необхідному для транзакційних цілей, і тому будь-які форми накопичення вільних грошових резервів є “ненормальними”. Відповідно, попит на грошові засоби (M^d) буде певною постійною часткою (k) доходу (Y), який спільно із загальним рівнем цін (P) визначає обсяг транзакцій, що здійснюватимуться.

Широко відомим є обґрунтоване Ірвінгом Фішером ще одне кількісне рівняння обміну, яке по аксіоматиці вписується в монетаристський підхід до попиту на гроші й отримало назву “*рівняння обміну*” Фішера:

$$M^d V = PQ,$$

(5)

$$M^d = PQ/V,$$

(6)

де M^d – номінальний обсяг грошей;

V – швидкість обігу грошей;

P – загальний рівень цін на товари і послуги;

Q – обсяг поточних угод купівлі-продажу за рік (реально продана товарна маса).

На відміну від попереднього, дане рівняння виражає потребу в грошах для обслуговування поточних угод.

Очевидним є те, що чим більшою є швидкість обігу грошей (V), тим меншим повинен бути коефіцієнт Маршалла (k), і саме тому:

$$k = 1/V,$$

(7)

а загальний обсяг поточних угод за рік (Q) якраз і формує валовий національний дохід (Y), так що ці обидва рівняння (4) та (6) означають, по суті, одне і теж. Й обидва вони, якщо вдуматись, представляють собою не рівняння, а тотожності, адже річний обсяг продажу (чи купівлі) у грошовому вимірі, поділений на середнє значення обігу грошей, якраз і складає кількість грошей,

необхідну для обслуговування цих угод. І це та сама кількість, яку населення вирішує тримати у вигляді готівки.

В основі класичної теорії лежить закон Сея, в тому сенсі, що “продукти обмінюються на продукти”, і тому процеси в “реальній” сфері економіки не залежать від будь-яких явищ у грошовій сфері. Ну звичайно ж ні Ірвінг Фішер ні Альфред Маршалл не вважали величину V постійною, незмінною та єдиною для всіх угод. Швидше за все вони мали на увазі певну усередненість її в рівнянні, яке узагальнює річну сукупність угод. Важливіше інше – вони обидва виходили із того, що чим би не визначалась величина V , вона є незалежною по відношенню до обсягу грошової маси, так само незалежною від M^d вони вважали і величину обсягу угод. Іншими словами, праві частини рівнянь (4) і (6) не піддаються жодному впливу зі сторони подій, які відбуваються у світі грошей. Інфляція грошей, говорив І.Фішер, не впливає ні на випуск продукції фірмами, ні на швидкість руху товарів, - саме тому при збільшенні кількості грошей в обігу відбувається зростання цін. А.Маршалл зазначав, що збільшення кількості грошей в країні не збільшує ні кількості, ні обсягу угод, які обслуговуються цими грошима.

Однак, вказані закономірності вважались справедливими тільки у довготривалому аспекті. За І.Фішером, якщо в країні зростає кількість грошей, починається так званий “перехідний період”, під час якого обсяг угод в “реальному” секторі все ж таки збільшується. Іще обачніше виражався А.Маршалл: ціни зростають від збільшення кількості грошей тільки “при інших рівних умовах”, які включають, крім всього іншого, кількість угод із застосуванням готівки й середню швидкість обігу грошей.

Отже, ключовим моментом даних концепцій залишається твердження, що між V і M^d в цілому відсутня причинна залежність, за винятком “перехідних періодів” і якщо ж V все ж таки змінюється, то це не нівелює впливу M^d на ціни, і вони все одно змінюються більш-менш пропорційно зміні M^d .

Сучасний монетаризм в особі Мілтона Фрідмена, базуючись на неокласичній аксіоматиці розширив теорію попиту на гроші кількома принципово важливими ідеями, методологічною базою якої є теорія перманентного доходу. Вчений вважає попит на гроші (як і попит на інші блага) залежним від величини сукупного капіталу, дохідності кожного виду вкладення капіталу, смаків і переваг споживачів.

М.Фрідмен розглядає гроші як капітальний актив (що, у свою чергу, може набувати різних форм, наприклад вкладення в акції, облигації, людський капітал тощо), на відміну від І.Фішера, який вважав гроші засобом обігу і платежу. Вчений виходить з того, що кожний споживач, який має певну кількість готівки, формує “портфель активів”, тобто інвестує свої засоби в різні види активів, а саме: готівка, акції, облигації, фізичний і людський капітали.

Отже, попит на реальні грошові залишки залежить від реального доходу кожного із цих активів, тобто:

$$M^d/P = f(P, B, E, p, w, W, u),$$

(8)

де M^d/P – попит на реальні грошові залишки (оскільки M^d – обсяг грошової маси, а P – рівень цін);

P – абсолютний рівень цін;

B – дохід від облігацій (причому $B = f(r_b')$, де r_b' – норма відсотка по облігаціях);

E – дохід від акцій (причому $E = f(r_e')$, де r_e' – ринкова норма доходу по акціях);

p – темп зростання цін, його можна трактувати як ставку доходу від зберігання товарів як активів;

w – змінна яку необхідно враховувати, як тільки ми приступаємо до розгляду людського багатства, тобто дохід від інвестицій в людський капітал;

W – повний (абсолютний) обсяг багатства (причому $W = Y/r'$, де Y – рівень номінального грошового доходу (потік доходів), а r' – облікова ставка);

u – змінна, яка відображає вплив смаків і переваг економічних агентів на грошовий попит.

Вчений стверджує, що функціональний зв'язок між попитом на гроші і змінними, які його визначають, є “вищою мірою стабільним”. Рівень номінального грошового доходу Y можна визначити за формулою:

$$Y = V(P, B, E, p, w, W, u)M, \quad (9)$$

де V – швидкість обігу грошей;

M – обсяг грошової маси;

B – дохід від облігацій;

E – дохід від акцій;

p – темп зростання цін;

w – дохід від інвестицій в людський капітал;

W – повний (абсолютний) обсяг багатства;

u – змінна, яка відображає вплив смаків і переваг економічних агентів на грошовий попит.

Оскільки М.Фрідмен виходить із гіпотези перманентного доходу і постійності або змінності факторів, що визначають попит на гроші, то при відношенні номінального доходу Y до обсягу грошової маси M , яке є постійним, швидкість обігу грошей V також буде постійною.

Досліджуючи вплив зміни обсягу грошової маси на рівень цін і доходу, М.Фрідмен запропонував свій варіант теорії номінального доходу, виражений формулами:

$$M^d = Pf(W, w, R_m^*, R_b^*, R_e^*, u); \quad (10)$$

$$M^s = h(R, Y \dots); \quad (11)$$

$$M^d = M^s; \quad (12)$$

$$r' = k_0 + y^* \quad (13)$$

Перша формула (10) – це функція попиту на гроші M^d , тобто добуток рівня цін P на значення сукупного очікуваного доходу від набору різних активів (майно, цінності, акції, облігації, фізичний та людський капітал, смаки й уподобання споживачів тощо).

Друга формула (11) – це пропозиція грошей M^s , яка має функцію від сукупності відсоткових ставок R , рівня сукупного номінального доходу Y (ВНД у поточних цінах). Три крапки означають рівень економічної невизначеності, зміни політичного характеру, тобто те, що формалізувати складно.

Третя формула (12) – умова рівноваги на грошовому ринку (рівність попиту на гроші M^d і пропозиції грошей M^s).

Четверта формула (13) – рівняння норми відсотка. Отже, r' – ринкова відсоткова ставка, k_0 – різниця між очікуваною реальною відсотковою ставкою і очікуваним перманентним темпом зростання реального доходу, y^* – “постійний” або очікуваний темп зростання номінального доходу.

Хоча М.Фрідмен вводить у свою модель формули норми відсотка, її зміни він вважає побічними і тимчасовими, оскільки відсоткова ставка швидко повертається на свій первісний рівноважний рівень. Він переконаний, що *зміна норми відсотка не впливає на динаміку грошової маси, а тому саме грошова політика в довгостроковому періоді має безумовний пріоритет порівняно з іншими формами державного регулювання.*

Кейнсіанська теорія попиту на гроші базується на тому, що економічні агенти надають визначену перевагу ліквідності. Бажання володіти запасом готівки пояснюється тим, що гроші є ідеальним ліквідним засобом – вони можуть негайно конвертуватись в будь-яку іншу річ, не наражаючись при цьому на ліквідацію.

Аналіз мотивів, що визначають перевагу ліквідності, належить Джону Мейнарду Кейнсу, і саме він ліг в основу сучасної концепції готівки:

а) *транзакційний мотив*. Він пов'язує потребу у відкладанні грошей із повсякденними операціями купівлі й обміну – на особистому та комерційному рівні.

Дохід отримується через певні проміжки часу (наприклад, щотижнево чи щомісячно), у той же час як витрати здійснюються безперервно, саме тому *для споживача резерв готівки для здійснення угод залежить від обсягу доходу й періодичності його отримання*: відкладена сума тим більша, чим більший дохід і чим триваліші інтервали між його поступленнями (у цьому випадку Дж.М.Кейнс має на увазі мотив доходу). Крім того, певний вплив на резерв готівки має і пора року чи конкретний період в році (наприклад, Новорічні й Різдвяні свята, Великдень тощо).

У підприємця величина готівки в касі змінюється паралельно його діловій активності, динаміці товарообороту й тривалості інтервалу між витратами й отриманим фірмою доходом (а у цьому випадку Дж.М.Кейнс має на увазі мотив угод);

б) *запобіжний мотив*. Він зумовлює економічного агента створювати резерв готівки на випадок виникнення певного ризику і непередбачуваних ситуацій.

Обсяг наявної в резерві готівки залежить від величини доходів, специфіки економічного агента й кон'юнктури, а також від наявності активів, реалізація яких не представляє складності чи ж забезпечує легкий доступ до кредиту. Даний вид попиту на готівку також пов'язаний із соціологічними факторами (соціальні групи) й інституціональними факторами (наприклад, існування системи соціального страхування).

Важливо підкреслити, що підвищене використання пластикових карток в останні роки знизив попит на гроші по транзакційному й запобіжному мотивах. Оплата товарів раз на місяць в середньому потребує менше грошей, ніж оплата за кожен куплений товар окремо, а володіння пластиковою картою знижує або ж зовсім усуває необхідність для багатьох людей тримати грошові засоби, накопичені на випадок настання ризику чи непередбачуваної ситуації.

Варто зазначити, що транзакційний попит плюс попит на гроші із запобіжних міркувань позначається L_1 . Саме ж "L" означає перевага ліквідності, тобто бажання тримати активи в ліквідній формі. Грошові залишки, що призначені для цих двох цілей, називаються активними залишками – ці гроші повинні використовуватись як засіб обігу.

Крім того, певний вплив на величину L_1 має і відсоткова ставка r' , проте дуже невагомий:

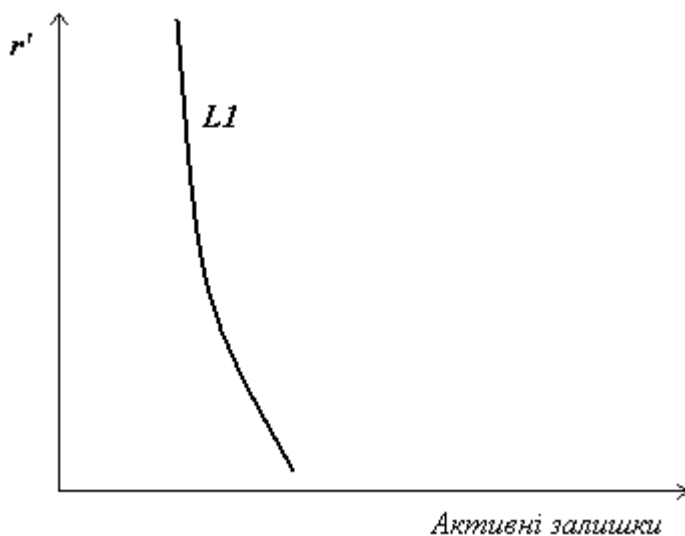

Рис. 1. Попит на гроші по транзакційному та запобіжному мотивах

Це пояснюється тим, що при високих відсоткових ставках люди можуть вирішити менше витратити і більше зберегти зі своїх доходів, наприклад купляючи акції. Наслідки будуть істотнішими для попиту по запобіжному мотиву: більш висока ставка може підштовхнути людей ризикувати, вкладаючи свої гроші. Активні залишки фірм зазвичай будуть більш чутливими до змін r' , ніж активні залишки на руках у людей. А в умовах тотального використання пластикових карток L_1 інтенсивніше реагуватиме на зміну r' , оскільки транзакційний і запобіжний мотиви дещо нівелюються. Саме тому L_1 матиме дещо вигнутий характер, попри традиційні кейнсіанські уявлення вертикальної L_1 .

Крім того, еластичність L_1 відносно r' буде також залежати від того, як визначаються гроші (структури грошової маси). Попит на M_0 , швидше за все буде більш еластичним, ніж попит на M_2 чи M_4 (які включають як готівку так і депозити), адже зростання r' може зумовити перейти людей із володіння готівкою на рахунки із негайним доступом, що приносить відсотки;

в) *спекулятивний мотив*. Ця теза є оригінальним вкладом Дж.М.Кейнса в теорію готівки. Економічний агент розраховує використати спекулятивну готівку при проведенні операцій із цінними паперами що мають фіксований дохід, використовуючи коливання відсоткових ставок. Гроші, залишені для такої мети мають назву *невикористовувані грошові засоби*. Біржові та небіржові ціни цінних паперів змінюються протилежно руху відсоткової ставки. Причина полягає у тому, що ціна цінних паперів представляє собою сьогоднішню капіталізовану вартість майбутнього доходу, який розраховується по існуючій ринковій відсотковій ставці. Якщо цінний папір вартістю у 100гр.од. випускається на момент, коли відсоткова ставка дорівнює 5%, то при зниженні останньої до 2% вартість таких паперів підвищиться. І навпаки: якщо відсоткова ставка зросте, вартість цінного паперу знизиться.

Саме тому економічні агенти можуть виграти, купивши цінні папери, коли відсоткова ставка підвищиться, і продавши їх, коли вона знизиться. Відповідно, потреба у спекулятивній готівці (L_2) зростає, коли відсоткова ставка (r') знижується; вона буде підвищуватися в міру того як відсоткова ставка буде знижуватись нижче ставки, яка розглядається як нормальна. Дж.М.Кейнс виходить із припущення, що люди привикають до визначеної величини відсоткової ставки, - чим більше ставка знижується, тим більше покупців цінних паперів впевнені в тому, що вона швидко повернеться до свого нормального рівня. Саме тому вони не будуть прагнути до негайної скупки цінних паперів, а будуть накопичувати гроші в очікуванні підвищення відсоткової ставки і, відповідно, зниження ціни цінних паперів. Згідно із Дж.М.Кейнсом, потреба в спекулятивній готівці L_2 , еластично пов'язаної із відсотковою ставкою r' , стає повністю еластичною, як тільки ця ставка досягає вкрай низького рівня:

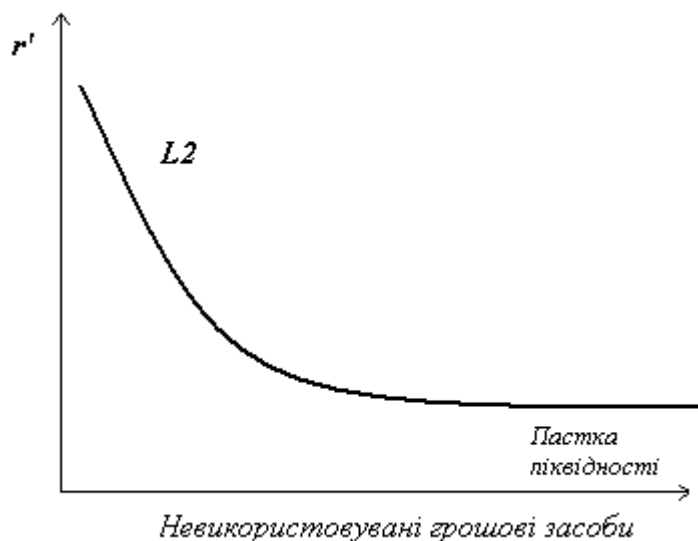

Рис. 2. Спекулятивний попит на гроші та пастка ліквідності

Варто зазначити, що при такому рівні відсоткова ставка більше не компенсує відносну невикористовуваність зберігання цінних паперів, ліквідність яких нижча ліквідності грошей, що є максимальною, а “ціна відмови від ліквідності” тепер уже не буде достатньою. З іншої сторони, покупці цінних паперів вважатимуть більш безпечним не ризикувати імовірною втратою на їхній вартості у випадку підвищення відсоткової ставки, - це зумовить їх до зберігання готівки для того, щоби виступити на ринку цінних паперів, як тільки виникне більш сприятлива кон'юнктура.

Однак, в результаті безкінечної еластичності попиту на ліквідність зростання грошової маси попросту призводить до збільшення обсягу невикористовуваних грошових засобів і не здійснюючи впливу на відсоткову ставку, тобто виникає така ситуація коли економічні агенти попадають в так звану пастку ліквідності.

Думка індивідів стосовно рівня цін на облігації може бути визначена виходячи із їхньої думки відносно відсоткової ставки. Теорія Дж.М.Кейнса припускає, що кожний індивід має свою думку стосовно довгострокової рівноважної відсоткової ставки і визначає для себе її відповідне критичне значення, нижче якого він завжди буде тримати виключно гроші, а вище – тільки облігації. Очевидно, що якщо кожний має тільки гроші, знаходячись в пастці ліквідності, то поточна відсоткова ставка повинна бути нижчою за мінімальну критичну ставку всього населення.

Власне, сенс концепції “пастки ліквідності” полягає в неефективності монетарної політики в такій ситуації, так як ріст грошової маси не здійснює впливу на відсоткову ставку (оскільки грошово-кредитні установи втрачають контроль над нею), на обсяг інвестицій і, відповідно, на сукупний попит.

Відштовхуючись з двох основних базисів теорії переваги ліквідності Джона Мейнарда Кейнса про те, що попит на готівку з позиції трансакційного та запобіжного мотивів залежить від доходу, а із позиції спекулятивного мотиву – від відсоткової ставки, Елвін Ханс Хансен доказав, що в деяких умовах попит на гроші для трансакцій залежить не тільки від рівня доходів, але і від відсоткової ставки. Припустімо, що дохід сягає такого рівня, за якого вся пропозиція грошей переміщується від спекулятивної готівки до готівки трансакцій, причому фінансові органи відмовляються збільшувати пропозицію грошей. Подальше зростання доходів за цих умов викличе збільшення швидкості обігу грошей. Для заохочення більш ефективного використання грошей в умовах обмеження їх пропозиції слід підвищити відсоткову ставку, що стимулюватиме підприємця скорочувати свою касову готівку, тобто пришвидшувати оборот відкладених засобів й позичати гроші іншим підприємцям, які вишукують засоби для збільшення запасу готівки, а *функція попиту на гроші для трансакцій тим самим, набуває еластичності по відношенню до відсоткової ставки.*

Так же само за визначених умов попит на спекулятивну готівку виступає як функція не тільки відсоткової ставки, але й рівня доходів. Саме тому можна стверджувати, що в цілому попит на гроші є функцією доходу і відсоткової ставки.

Вслід за Е.Х.Хансеном інші економісти також доказали, що попит на гроші для трансакцій може розглядатись як проблема теорії готівки і що цей попит змінюється оберненопропорційно стосовно відсоткової ставки і знаходиться в залежності від рівня господарської діяльності.

Розглядаючи попит на гроші з точки зору *оптимізації грошових запасів* найбільш популярною є теорія, заснована на висновках, до яких незалежно один від одного в середині 50-х років дійшли американські економісти Вільям-Джек Баумоль і Джеймс Тобін, і відома під назвою *модель управління готівкою Баумоля-Тобіна*, тобто *модель попиту на гроші, згідно із якою люди визначають розміри необхідної їм суми готівки, виходячи із співвідношення збитків у вигляді недоотриманих на цю суму банківських відсотків та вартісної оцінки економії часу від рідших відвідин банку.*

І В.Дж.Баумоль, і Дж.Тобін вказували на те, що індивіди підтримують грошові запаси так же само як і фірми підтримують товарні запаси. В будь-який даний момент домашнє господарство утримує частину свого багатства (майна) у формі грошей для здійснення купівель в майбутньому. Якщо воно зберігає значну частину багатства у грошовій формі, то завжди розпоряджається грошами для здійснення трансакцій. Якщо ж воно зберігає невелику частину свого багатства у формі грошей, то воно змушене конвертувати інші форми свого майна в гроші, наприклад продаючи облігації, всяк раз, коли потрібно здійснити купівлю. А загалом, *домашнє господарство повинно нести витрати на киталт брокерських комісійних кожен раз, коли воно продає актив, що приносить відсотки з метою отримання грошей, необхідних для здійснення купівель.*

Таким чином, перед домогосподарством виникає дилема, - зберігаючи значну частину багатства в грошовій формі, воно втрачає відсотки, які би могло отримувати якщо б замість грошей утримувало активи, які приносять відсотки, але у той же час домогосподарство знижує трансакційні витрати конвертації облігацій в гроші кожен раз, коли воно планує здійснити купівлю. Таким чином, *домогосподарство повинно співставити й порівняти альтернативні витрати зберігання грошових засобів (втрачені відсотки) і трансакційні витрати, пов'язані із частою конвертацією інших активів у гроші.* Дана проблема подібна до проблеми фірми, яка повинна вирішити, який рівень запасів їй підтримувати. У випадку значних запасів вона завжди розпоряджається ресурсами, які за першою вимогою можуть бути використані для виробництва чи реалізації. Але разом із тим запаси можна уподібнити й прирівняти до витрат, так як вони не приносять ніяких відсотків й потребують складських і страхових платежів. Саме тому фірма завжди повинна співставляти й порівнювати зручність володіння великими запасами й витрати (як альтернативні, так і прямі поточні) для їх утримання.

В.Дж.Баумоль і Дж.Тобін формалізували дану ідею наступним чином. Припустимо, що домогосподарство отримує дохід, номінальна вартість якого, скажімо за місяць, становить PY (P – рівень цін, Y – реальний дохід (оскільки в даній моделі попит на гроші залежить від споживання – так як в ній споживається весь дохід)). Будемо вважати, що ці доходи на початку кожного

періоду автоматично поміщаються на банківському рахунку, який приносить відсотки. Крім того, споживчі витрати домогосподарства на протязі місяця постійні і дорівнюють PY за весь місяць. Домогосподарство може використати для купівель тільки ті кошти, які не приносять відсотків, тобто воно не може використати для оплати витрат ощадний рахунок. Відповідно, для здійснення купівель домогосподарство повинно зняти гроші із ощадного рахунку. Більше того, кожен раз, коли гроші знімаються із ощадного рахунку, мають місце постійні витрати Pb (b – реальні витрати, Pb – номінальні). Ці витрати представляють собою час й різного роду затрати, які здійснюються під час відвідування банку й очікуванні в черзі для зняття коштів з ощадного рахунку (якщо ж домогосподарство утримує інші активи, що приносять відсотки – ці витрати будуть представлені брокерськими комісійними, які повинні бути виплачені за продаж активів і покладення виручених засобів на поточний рахунок).

Отже, домогосподарство повинно вирішити, скільки раз щомісячно воно буде звертатися в банк і скільки грошей знімати при кожному його відвідуванні. Так як величина витрат на придбання товарів на протязі місяця постійна, воно буде звертатись до банку через регулярні інтервали часу й знімати при кожному відвідуванні одну і ту ж суму грошей, скажімо M^* :

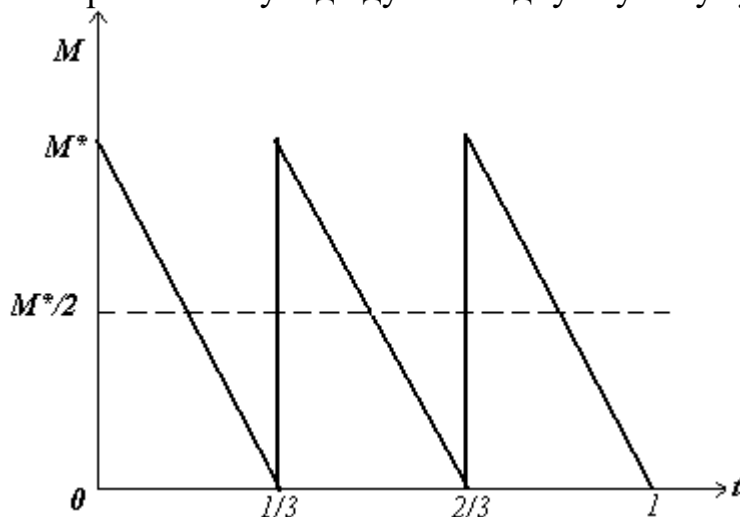

Рис. 3. Динаміка грошових залишків домашнього господарства у часі

По вертикальній осі відкладається кількість грошових засобів, які домогосподарство тримає в кожний момент на протязі місяця, а по горизонтальній – (за одиницю часу можна взяти один місяць). Слід відмітити, що в момент зняття готівки домашнє господарство має M^* готівкових грошей. Рівень грошових залишків потім постійно знижується в міру того, як домогосподарство витрачає гроші. Коли ж воно залишається без грошей, то знову звертається в банк й знімає суму M^* , і потім цикл повторюється.

Якщо домогосподарство починає кожний місяць із M^* грошових засобів, що постійно знижуються до нуля, то середні грошові залишки за місяць складають $M^*/2$, оскільки із формальної точки зору попит на гроші є загальна площа всіх трьох трикутників на рисунку 3, - так як інтервали часу в межах місяця

однакові, основа кожного трикутника складає $1/3$ (приблизно 10 днів, остільки за одиницю часу взято місяць), висота - M^* , тоді загальна площа визначатиметься так - $(1/2)(1/3 + 1/3 + 1/3)(M^*) = M^*/2$, крім того вираз $M^*/2$ не зміниться при будь-якій кількості трикутників. Отже, визначений *попит на гроші* є ніщо інше як середня кількість грошей, що зберігаються домогосподарством на протязі місяця. Питання ж полягає в тому, як слід домогосподарству визначати суму M^* , що знімається під час кожного відвідування банку, і, відповідно, рівень попиту на гроші.

Оптимальний рівень попиту на гроші залежатиме від різного роду витрат. Перш за все існують витрати від кожного відвідування банку Pb , і кількість відвідувань за місяць становить PY/M^* (щоби в цьому переконатись можна взяти простий приклад домогосподарства, яке отримує 1000гр.од на місяць (PY) і знімає кожного разу по 250гр.од. (M^*), тоді кількість відвідувань банку становитиме 4). Таким чином, сумарні місячні витрати відвідування банку дорівнюватимуть $Pb(PY/M^*)$. Крім того, слід врахувати альтернативні витрати зберігання грошей – втрачений відсоток від середньої суми грошових (касових) залишків - $i'(PY/M^*)$ (де i' – номінальна відсоткова ставка).

Таким чином, перед домогосподарством постає наступна дилема: чим більша M^* , тим рідше воно звертається до банку, проте більша втрата відсотків на протязі місяця. Домогосподарство може мінімізувати витрати відвідування банку знявши кошти за один раз на початку місяця ($M^* = PY$), що дасть йому всі грошові засоби, необхідні для здійснення трансакцій на протязі місяця. Однак така велика сума M^* також максимізує відсотки, які втрачає домогосподарство за цей місяць. Саме тому воно повинно врахувати витрати частих відвідувань банку (якщо M^* складає невелику суму) і втрачені відсотки (якщо ж M^* складає велику за обсягом суму). Оптимальний вибір M^* здійснюється шляхом мінімізації сукупних витрат зберігання грошей (TC), і таким чином можна знайти їх як суму трансакційних витрат й альтернативних витрат втраченого відсоткового доходу:

$$TC = Pb(PY/M^*) + i'(M^*/2),$$

(14)

де TC – сукупні витрати зберігання грошей;

$Pb(PY/M^*)$ – трансакційні витрати (Pb – витрати від кожного відвідування банку, (PY/M^*) – кількість відвідувань банку за одиницю часу, PY – номінальний дохід домогосподарства (чи індивіда) за одиницю часу, M^* - сума грошей яку рівномірно знімає домогосподарство (чи індивід) під час відвідування банку);

$i'(M^*/2)$ – альтернативні витрати втраченого відсоткового доходу (i' – номінальна відсоткова ставка, $(M^*/2)$ – середні грошові залишки за одиницю часу).

Оптимальний рівень M^* також можна відобразити графічно, де по вертикальній осі відкладаються TC як функція від M^* , відкладеної по горизонтальній осі:

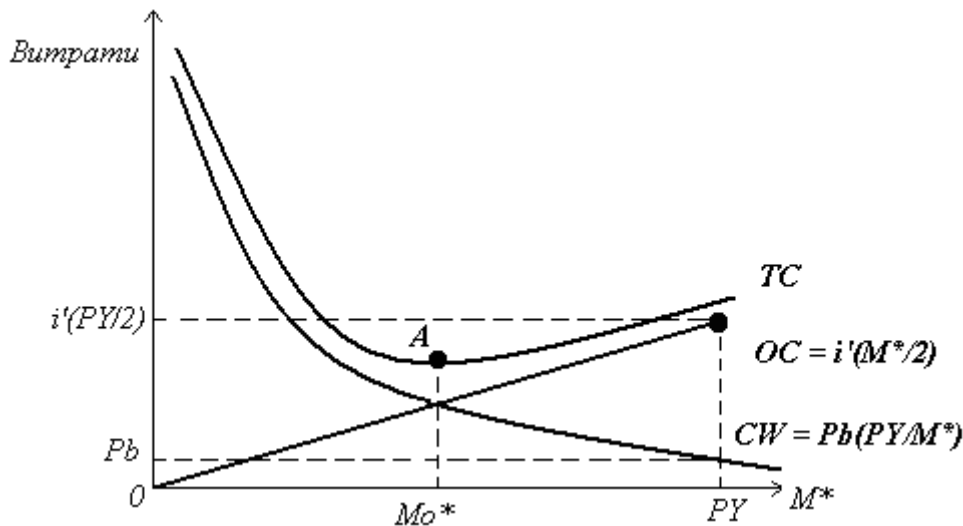

Рис. 4. Витрати зберігання грошей і оптимальні грошові залишки

Крива CW відображає витрати вибуття засобів $Pb(PY/M^*)$. Слід відмітити, що крива CW має вигляд рівносторонньої гіперболи, так як витрати оберненопропорційні M^* . Пряма, що виходить з початку координат, відображає альтернативні витрати, $OC = i'(M^*/2)$. Сумуючи обидва види витрат по вертикалі, отримуємо графік сукупних витрат (TC). Мінімум кривої сукупних витрат досягається в точці A , яка і визначає M_0^* як оптимальну кількість грошей, що потрібно кожного разу знімати під час відвідування банку. Тоді попит на гроші (середні грошові залишки за одиницю часу) становитиме:

$$M^d = (M_0^*/2),$$

(15)

де M^d – попит на гроші (середні грошові залишки за одиницю часу);

M_0^* - оптимальна кількість грошей, яку щоразу потрібно знімати із рахунку.

Можна також отримати алгебраїчний вираз попиту на гроші в моделі Баумоля-Тобіна. Це рівняння цікаве тим, що воно дозволяє уявити попит на гроші як функцію трьох ключових параметрів: доходу, відсоткової ставки і постійних витрат:

$$M^d/P = M_0^*/2P = (1/2)(2bY/i')^{1/2},$$

(16)

де M^d/P – попит на реальні середні грошові залишки за одиницю часу (M^d – попит на гроші (середні грошові залишки за одиницю часу), P – рівень цін);

$M_0^*/2P$ – реальні середні грошові залишки (M_0^* - оптимальна кількість грошей, яку щоразу потрібно знімати із рахунку, P – рівень цін);

b – реальні постійні витрати від кожного відвідування банку;

Y – реальний дохід домогосподарства (індивіда) за одиницю часу;

i' – номінальна відсоткова ставка.

Один фундаментальний висновок, який можна зробити на основі підходу Баумоля-Тобіна, це те, що попит на гроші є ніщо інше як попит на реальні грошові залишки. Інакше кажучи, для людей важливою є купівельна спроможність грошей, а не їх номінальна цінність (вартість), що відома в економіці як відсутність грошової ілюзії.

Як видно із самого рівняння, зростання цін у два рази, при незмінності усіх решта параметрів (b, Y, i') – попит на гроші також подвоюється. В більш загальній формі можна стверджувати, що зміна рівня цін (P) впливає прямопропорційно на бажаний рівень номінальних грошових залишків ($M_0^*/2$), проте реальний попит на гроші ($M_0^*/2P$) залишає незмінним.

Модель Баумоля-Тобіна дає пояснення попиту на гроші зі сторони домогосподарств. Однак, в багатьох економіках фірми також володіють значною частиною вільних грошових засобів. Саме тому вчені Мертон Міллер і Даніель Орр підняли це питання, і згідно результатів яких принципова відмінність між фірмами і домогосподарствами полягає в тому, що фірми відрізняються більш значними коливаннями рівня доходів. Якщо індивіди часто-густо маючи трудові угоди, або будучи отримувачами відносно фіксованих доходів, які обумовлюють порівняно визначений рівень заробітної плати, пенсії, стипендії тощо, то фірми не володіють такою впевненістю відносно своїх доходів. Таким чином вони накопичують грошові засоби, коли надходження від реалізації перевищують над витратами, і знижують рівень грошових залишків у випадку переважання витрат над доходами.

Тут знову ж таки виникає питання оптимального використання готівки, проте у даному випадку – в умовах невизначеності. Фірми не бажають накопичувати надто великі суми готівки, адже в такому випадку вони втрачають істотні доходи у вигляді відсотків. Але якщо рівень готівки надто низький, вони повинні продавати інші активи (i , відповідно, сплачувати комісійні), щоби отримати необхідну їм готівку. Звідси випливає, що оптимальна політика фірм в значній мірі аналогічна політиці домогосподарств, обумовленій законом Баумоля-Тобіна. *Попит на гроші зі сторони фірм – це попит на реальні залишки*; таким чином, коли рівень цін подвоюється, бажаний рівень володіння готівкою також подвоюється. Як і в домогосподарств, попит на гроші зі сторони фірм зменшується при зростанні відсоткової ставки і збільшується при збільшенні трансакційних витрат.

Цікавою особливістю праці М.Міллера й Д.Орра є вплив фактора невизначеності на грошовий попит. Якщо коливання чистого потоку готівки фірми зростають в міру посилення хиткого становища бізнесу, то найкращою реакцією фірми буде збільшення її грошових залишків, що дозволяє їй успішніше переносити непередбачувані коливання чистих поступлень.

Підводячи підсумки, можна сказати що реальний попит на гроші сучасної кількісної теорії монетаристів та кейнсіанських поглядів може бути представлений у вигляді функціональної залежності:

$$M^d/P = f(Y, r'),$$

(17)

де M^d/P – попит на гроші (реальні середні грошові залишки (M^d – попит на гроші (середні грошові залишки), P – рівень цін);

Y – обсяг доходу економічного агента за одиницю часу;

$r' (i')$ – відсоткова ставка.

Пропозиція грошей – друга сила, що у взаємодії із попитом визначає кон'юнктуру грошового ринку. Важливим є той факт, що як і попит на гроші,

пропозиція їх є явищем залишку, суть якої полягає в тому, що економічні агенти в будь-який момент мають у своєму розпорядженні певний запас грошей, які вони хочуть і можуть за сприятливих обставин спрямувати в оборот.

На рівні окремого економічного суб'єкта пропозиція грошей взаємодіє із попитом на гроші як його альтернатива. Якщо фактичний запас грошей окремого індивіда перевищує його попит на гроші, то він пропонуватиме частину запасу грошей на ринок для продажу, а при перевищенні попиту над наявним запасом – купуватиме їх на ринку. Тобто відбувається постійне чергування попиту і пропозиції – при зростанні рівня відсотка економічний агент виступатиме на ринку з пропозицією грошей, а при зниженні – із попитом на гроші.

На макроекономічному рівні пропозиція грошей формується дещо по-іншому, оскільки всі економічні суб'єкти одночасно не можуть запропонувати на ринку грошей більше від наявного у них запасу грошей. Тобто *фактична маса грошей в обороті є природною межею пропозиції грошей*. Ніякі стимулюючі фактори, наприклад зростання відсоткової ставки, не можуть збільшити пропозицію грошей понад цю межу. Якщо ж виникає потреба збільшити пропозицію понад цю межу, що можливо при зростанні сукупного попиту на гроші, то це можна зробити тільки додатковою емісією грошей в оборот центральним банком країни. Тому емісія грошей розглядається як *зростання пропозиції грошей на грошовому ринку, а вилучення грошей з обороту – як скорочення пропозиції грошей*.

Визнання емісії грошей вирішальним чинником зміни пропозиції грошей надає останній характеру екзогенного явища, рух якого визначається не внутрішньоекономічними процесами чи мотивацією самих економічних агентів, а зовнішніми чинниками, що лежать у сфері банківської діяльності.

Зважаючи на викладене, варто відмітити, що оскільки з двох сил грошового ринку попит на гроші змінюється насамперед під впливом об'єктивних чинників, що формуються всередині сектора реальної економіки, а пропозиція грошей має переважно екзогенний характер, то тільки попит на гроші може бути первинним чинником у взаємодії із пропозицією грошей. Остання повинна у своїй динаміці постійно орієнтуватися і прилаштовуватись до зміни попиту на гроші, оскільки він є об'єктивною межею пропозиції грошей. Тільки за цієї умови вплив суб'єктивного фактора на кон'юнктуру грошового ринку буде мінімізованим, а зміни ключових індикаторів ринку (грошова маса, відсоткова ставка, рівень інфляції тощо) будуть об'єктивними і не матимуть руйнівних наслідків.

Спроба знайти якісь інші чинники, що визначають обсяг пропозиції грошей, не зачіпаючи попиту на гроші, відкривають шлях до вольових рішень у монетарній політиці. Адже будь-які емісійні впливання можуть бути виправдані необхідністю фінансово забезпечити певні “гострі” проблеми економіки, при цьому потреби самого обороту, тобто попит на гроші, будуть проігноровані і стабільність грошей буде підірвана.

Проте не слід вважати, що завдання монетарної політики полягає у суто технічному “підтягуванні” грошової маси до попиту на гроші при зміні його

обсягу. Тому що процес зростання грошової пропозиції – надзвичайно складний процес на який, крім рішень центрального банку, впливає значна кількість інших чинників, що можуть деформувати пропозицію грошей порівняно із визначеними цілями, відхиляючи її від попиту на гроші, а саме: рівень грошових доходів населення, дефіцит (профіцит) Державного бюджету, співвідношення готівки і безготівкового компонента в сукупному грошовому обороті, обсяг реальних кредитних ресурсів, питома вага імпорту у ВВП тощо.

Процес створення пропозиції грошей було теоретично розроблено Карлом Генріхом Марксом, який зазначав, що загальна кількість грошей (M^s), які функціонують на протязі кожного даного відрізка часу як засіб обігу, визначається з одного боку, сумою цін усіх товарів, що обертаються ($\sum q_i p_i$), а з другого боку – числа оборотів однойменних одиниць грошей (V):

$$M^s = \sum q_i p_i / V.$$

(18)

Розглядаючи даліше природу грошей, К.Г.Маркс приходить до висновку, що пропозиція грошей (M^s), які перебувають в обігу протягом певного відрізка часу при даній швидкості циркуляції засобів обігу і платежу (V) – дорівнює сумі товарних цін, які підлягають реалізації ($\sum q_i p_i$), плюс сума платежів, яким прийшов строк бути повернутими за взяті в кредит товари у минулих відрізках часу ($\sum rp$), мінус сума кредитних угод, строк сплати яких відбудуватиметься у майбутніх відрізках часу ($\sum cr$), і нарешті, мінус платежі, що взаємно урівноважуються, тобто операції клірингу, взаємозаліку ($\sum cl$):

$$M^s = (\sum q_i p_i + \sum rp - \sum cr - \sum cl) / V.$$

(19)

Варто зазначити, що в сучасних умовах тоталізації безготівкового обігу й пластикових карток істотно зростає роль клірингових операцій та скорочується питома вага готівки у структурі грошової маси.

Крім вищеподаної моделі пропозиції грошей в сучасній макроекономіці її можна подати і наступним чином:

$$M^s = C + D,$$

(20)

де, M^s – пропозиція грошей,

C – готівка (вона також може позначатись як M_0);

D – сума депозитів (грошові активи, внесені до фінансово-кредитних установ (банків) економічними агентами на зберігання, які для цих установ є джерелом позичкового фонду, а для власників вкладів – джерелом отримання доходу у вигляді відсотків).

Для виявлення чинників, які впливають на пропозицію грошей, необхідно проаналізувати взаємодію між готівкою і депозитами, а також вплив центрального банку на кожен із цих двох компонентів пропозиції грошей.

Так, готівка, що перебуває у безпосередній власності суб'єктів економіки є базою для здійснення банківських вкладів, тобто може перетвориться в депозит. Центральний банк, у свою чергу, не може прямо регулювати пропозицію грошей через готівку, що перебуває у безпосередній власності економічних агентів, але він має істотний вплив на банки, на рахунках яких може

знаходиться дана готівка у формі депозиту. Формалізувати даний процес можна наступним чином:

$$M^s = mE, \quad (21)$$

де, M^s – пропозиція грошей,

m – грошовий (кредитний) мультиплікатор;

E – грошова база (вона також може позначатись як M_h).

Так, *грошова база* – це об'єднавчий показник який включає в себе готівку, що знаходиться в обігу поза банківською системою (C), готівку в касах банків (наднормативні резерви – R_n) та обов'язкові резерви комерційних банків на рахунках в центральному банку у вигляді готівки (R), і використовується для визначення потенційних можливостей розвитку емісійного процесу і відповідно до нього – динаміки прогнозування грошової маси, а відповідно, і пропозиції грошей:

$$E = C + R_n + R. \quad (22)$$

Слід відмітити, що грошова база не бере участі у кредитному банківському обороті і додатково не збільшує пропозицію грошей, а тільки є “матеріалом” для її зростання за допомогою ефекту *грошового мультиплікатора* (m). Оскільки грошова база справляє мультиплікаційний вплив на пропозицію грошей, то її інколи називають грішми потужної сили.

Беручи до уваги той факт, що монополне право на випуск готівки в обіг, а відповідно, і значну роль у регулюванні обсягів грошової маси має центральний банк, то пропозиція грошей в країні є відносно сталою. Так, згідно концепції Чиказької школи, очолюваної Мілтоном Фрідменом стабільність економіки може бути досягнута в тому випадку, коли “представники грошової влади” зуміють підтримувати визначений темп зростання грошової маси або обмежити вузькими рамками зміни темпу зростання пропозиції грошей, тобто грошова політика повинна проводитись таким чином, щоби грошова маса зростала у визначеній регулярній пропорції, яка б дещо перевищувала зростання ВНД у натуральному виразі, а оскільки приріст внутрішнього попиту у постійних цінах становив 4%, то згідно даного *монетарного правила* щорічний приріст пропозиції грошей повинен утримуватись в межах 5-ти відсоткового грошового коридору:

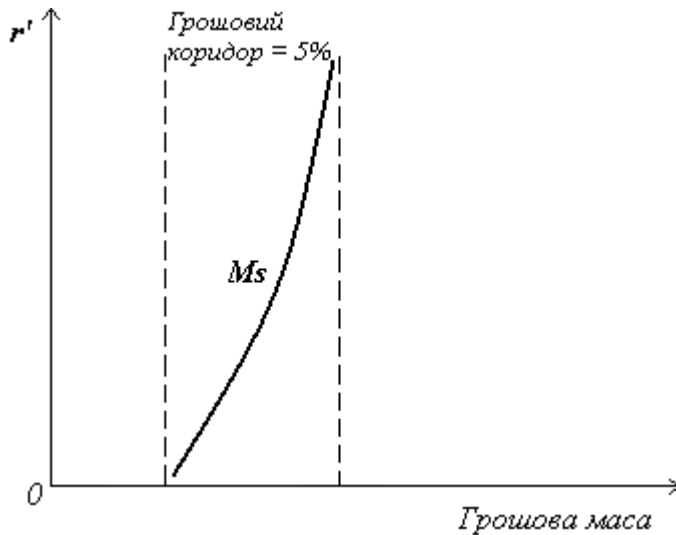

Рис. 5. Крива пропозиції грошей

Як вважають представники Чиказької економічної школи, саме контроль грошової маси поєднано з іншими перевагами дозволяє стримувати інфляцію, що зумовлюється витратами виробництва, в той час коли політика жорсткої бюджетної економії не в стані досягти такого результату.

5. Грошовий мультиплікатор та принципи його дії. Рівновага грошового ринку

Грошовий мультиплікатор – це числовий коефіцієнт, що характеризує процес примноження (мультиплікації) грошей на депозитних рахунках в момент їх руху від одного банківського закладу до іншого.

Мультиплікаційний ефект може існувати лише в умовах дворівневої банківської системи, перший рівень якої (центральный банк) керує механізмом грошового мультиплікатора, другий рівень (комерційні банки) змушує його діяти, до того ж діяти автоматично, незалежно від бажань окремих банків. Винятково важливим є той факт, що *поза межами банківської системи дія грошового мультиплікатора припиняється*. І саме грошова база є основою виникнення даного феномена, оскільки вона абсорбує усю готівку в економіці, яка перетворюючись в депозити й шляхом проведення банківських активних операцій через безготівкові розрахунки проходить процес мультиплікації, і цим самим здійснює вплив на обсяг пропозиції грошей.

Величина грошового мультиплікатора залежить від норми обов'язкового резервування:

$$m = (1/N')100\%.$$

(23)

де, m – грошовий (кредитний) мультиплікатор;

N' – норма обов'язкового резервування. Вона показує яку частку депозитів (D) комерційний банк повинен зберігати на рахунок в центральному банку у вигляді готівки. *Норму обов'язкового резервування встановлює центральный банк в директивному порядку для усіх комерційних банків без виключення з метою страхування ризиків (неплатоспроможності, кризи ліквідності)*. Дані

кошти можуть бути використані тільки за вимогою комерційного банку і самим комерційним банком в разі настання непередбачуваної або кризової ситуації (клієнт передчасно хоче зняти велику суму з рахунку, недовіра до банку зі сторони клієнтів тощо), а для проведення інших активних операцій обов'язкові резерви використовувати заборонено. Крім того, знята з рахунку центрального банку сума резервів через певний проміжок часу повинна бути поновлена знову.

Дія грошового мультиплікатора може бути розглянута за допомогою наступного прикладу:

	Сума депозитів (D), гр.од.	Сума обов'язкових резервів комерційних банків на рахунку Центрального банку (R), гр.од., при $N' = 20\%$	Сума кредитів наданих банками (Cr), гр.од.
Банк А	1000	200	800
Банк Б	800	160	640
Банк В	640	128	512
Банк Г	512	102,4	409,6
.....
.....
Всього, гр.од.	5000	1000	4000

Рис. 6. Схема дії грошового мультиплікатора

Припустимо, клієнт 1 здійснив вклад у банку А на суму 1000гр.од.. Оскільки норма обов'язкового резервування становить 20%, то банк А одразу ж 200 гр.од. у формі готівки надсилає до Центрального банку в якості обов'язкових резервів ($1000\text{гр.од.} \times (20\%/100\%) = 200\text{гр.од.}$). Якщо ж до банку А прийде клієнт 2 для отримання кредиту, то банк А у змозі надати йому позику в сумі 800гр.од. Тепер здійснимо прості розрахунки: клієнт 1 знає, що в нього на рахунку 1000гр.од., Центральный банк знає, що сума обов'язкових резервів банку А у формі готівки складає 200гр.од., клієнт 2, у свою чергу, переконаний, що сума позики на його рахунку складає 800гр.од.. Таким чином, додавши усі вказані суми отримуємо 2000гр.од., хоча реально вкладено 1000гр.од., тобто завдяки ефекту мультиплікації дана сума подвоїлась. Якщо ж клієнт 2 просить банк А перерахувати дану позику на його рахунок в банку Б, тоді останній автоматично надсилає на рахунок Центрального банку 160гр.од. готівкою у якості обов'язкових резервів, а його реальні кредитні можливості скорочуються від 800гр.од. до 640гр.од.. І якщо, до банку Б звернеться за позикою клієнт 3, то він може отримати тільки 640гр.од.. У випадку перерахунку даної суми в банк В – ситуація повторюється: 128гр.од. у формі готівки надсилаються до Центрального банку, як обов'язковий резерв, а клієнту 4 банк В може надати кредит в сумі 512гр.од.. Аналогічно здійснивши знову розрахунки, можна побачити що грошова маса завдяки ефекту примноження вже зросла із 2000гр.од. до 3440гр.од.. Отже, ми бачимо безперервний циклічний процес – банки залучаючи кошти, здійснюють перерахунок у готівці в якості обов'язкових резервів до Центрального банку, а решта коштів надають у

позику, проте із кожним наступним кредитуванням, наступним безготівковим перерахунком спостерігається зменшення і суми позики, і суми обов'язкових резервів, у порівнянні із первинними сумами, і, що найголовніше, - приріст грошової маси щоразу менший, тобто зростання ϵ , але воно невпинно згасає, аж поки процес мультиплікації відносно суми клієнта 1 1000гр.од. і зовсім не припиниться. Якщо ж кошти не вийдуть за межі банківської системи, тобто усі розрахунки й перерахунки здійснюватимуться у безготівковій формі, тоді пропозиція грошей гіпотетично може зрости до 5000гр.од., оскільки грошовий мультиплікатор становить 5 ($m = (1/N')100\% = (1/20\%)100\% = 5$), а початкова сума 1000гр.од. ($M^s = mE = 5 \times 1000\text{гр.од.} = 5000\text{гр.од.}$). Крім того, максимальна сума кредиту, яку можуть надати усі банки становитиме 4000гр.од., а сума обов'язкових резервів усіх задіяних при цій операції банків дорівнюватиме 1000гр.од., тобто весь вклад клієнта 1 у формі готівки лежатиме на рахунку Центрального банку, тоді ж як усі решта 4000гр.од. усіх задіяних клієнтів будуть просто сигнальними грошима в базі даних на дисплеї комп'ютера банківської системи країни. Слід зауважити, що даний процес не такий прямолінійний і передбачуваний, як у прикладі, а значно складніший і багатогранніший, так як щоденно нові клієнти здійснюють вклади, а інші їх знімають, причому у різних банках і одночасно, одні здійснюють позики, а інші їх повертають, одні суми мультиплікуються, а інші припиняють даний процес, одні цикли накладаються на інші, змінюються іншими, підсилюються іншими тощо.

Виходячи із того, що грошовий ринок, як і будь-який інший, у своїй структурі характеризується такими основними компонентами як попит і пропозиція, то накладаючи їхні криві одна на одну в єдиній системі координат, можна одержати завершену графічну модель даного ринку:

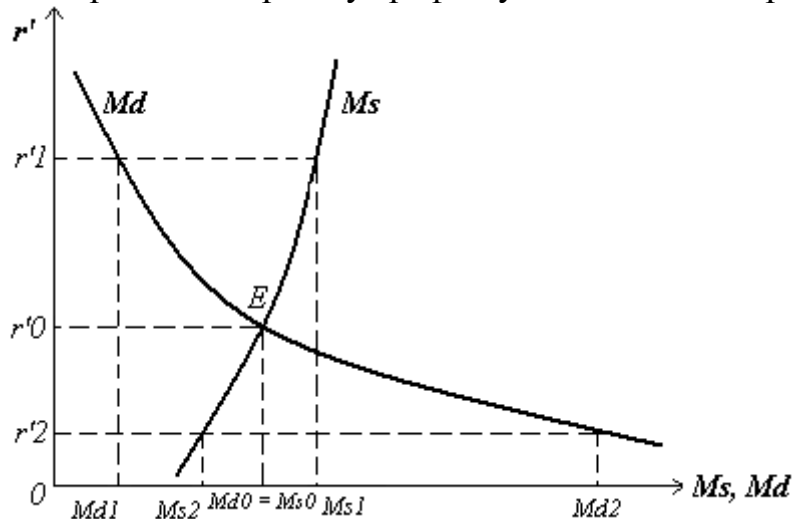

Рис. 7. Графічна модель грошового ринку

Як видно із даного рисунка точка перетину кривих M^d і M^s – E становить рівновагу на грошовому ринку при рівноважній відсотковій ставці r'_0 . Якщо ж $r'_0 < r'_1$, то $M^d_1 < M^s_1$, у випадку $r'_0 > r'_2$ – $M^d_2 > M^s_2$, тобто рівновага на грошовому ринку буде порушена: в країні перебуватиме вільний надлишок грошей не

здіяний приносити користь економіці, або ж наявний попит на гроші не буде задоволений.

Слід відмітити, що фактичне відхилення значень норми відсотка від рівня рівноваги є набагато болючішим, значно небезпечнішим для соціально-економічного розвитку країни, ніж порушення рівноваги на всіх інших ринках. Адже неспівпадання попиту із пропозицією істотно скорочує залучення кредитів, які є джерелом інвестицій, а це, у свою чергу, призводить до падіння обсягів виробництва, зменшення доходів економічних суб'єктів, зростання кількості збанкрутілих фірм і чисельності безробітних, що зумовлює значні недонадходження до бюджету, зростання бюджетного дефіциту, державного боргу і так циклічно розгортаючись по спіралі одна криза спричинюючи іншу водночас і посилює її, затуляючи при цьому економіку країни у вир колапсу як трясовина.

Саме тому мистецтво монетарної політики полягає у максимальному наближенні фактичного значення відсоткової ставки до рівноважної щоб не було розриву ні на користь пропозиції грошей ні на користь попиту на гроші.

6. Прямі та опосередковані засоби грошово-кредитної політики. Передавальний механізм та ефективність монетарної політики

Проаналізувавши усе вищесказане, слід відмітити, що *монетарна політика* – це узгоджена діяльність органів державної влади щодо управління грошовою масою, яка використовуючи певні специфічні механізми роботи, спрямована на досягнення заздалегідь визначених макроекономічних цілей.

Даних цілей можна досягти за допомогою *прямих* та *опосередкованих засобів (методів)*.

Прямий метод включає такі *інструменти*, що мають форму директив, інструкцій центрального банку й спрямовані на обмеження сфери діяльності кредитного інституту, а саме:

а) *механізм готівкової емісії*;

б) *встановлення “стелі” кредиту* – як правило, передбачає обмеження верхніх меж відсоткових ставок за кредитами. Це призводить до збільшення попиту на кредитні ресурси банків, внаслідок чого відсоткова політика сприяє адміністративному розподілу фінансових ресурсів, а низькі відсоткові ставки стимулюють інвестиції й сприяють підвищенню ділової активності;

в) *обмеження споживчого кредиту*;

г) *обмеження на відкриття філій та відділень*;

г) *селективна кредитна політика* – активно використовується в країнах, що розвиваються і в тих країнах, фінансовий ринок яких розвинений недостатньо, що не дозволяє забезпечити ефективний розподіл грошових коштів й економічного розвитку в цілому. Селективна політика проводиться шляхом встановлення кількісних параметрів на кредити, спрямовані у пріоритетні

галузі, а також поширення різноманітних пілг для банківських інститутів, що надають такі кредити.

Застосування прямих інструментів є доцільним у тому випадку, якщо опосередковані засоби регулювання не приносять бажаних результатів у той чи інший проміжок часу.

Опосередкований метод характеризується такими *інструментами*, що впливають на грошово-кредитну сферу шляхом формування певних умов на грошовому ринку:

а) *регулювання облікової ставки (ставки обліку векселів)*. Варто ще раз підкреслити, що офіційна облікова ставка – це плата, яку бере центральний банк при купівлі в комерційних банків цінних паперів до настання термінів їх оплати, а її зміна відбувається із метою стабілізувати економіку шляхом регулювання грошової маси.

Так, якщо в країні спостерігатиметься “перегрів” економіки, розвиватимуться інфляційні процеси, центральний банк проводитиме *рестрикційну політику (політику “дорогих грошей”)*, суть якої полягає в обмеженні наявної грошової маси в обігу, шляхом підвищення облікової ставки. Зростання останньої призведе до підвищення плати за кредити комерційними банками, і, відповідно, зростання норми відсотка по депозитах. А як наслідок, не всі господарюючі суб’єкти матимуть можливість брати дорогі позики (тим самим відбудеться певне згасання надмірної ділової активності, запобігання чи угамування кризи перевиробництва й “перегріву” економіки із їхніми згубними наслідками), а населенню вигідніше буде перетворювати свої запаси готівки у банківські вклади, що врегулює розкручування інфляційних процесів.

Тепер припустимо, що економіка увійшла в фазу рецесії і безробіття зросло, або ж розгортається дефляція. Тоді центральний банк проводитиме *політику експансії (політику “дешевих грошей”)*, суть якої полягає у збільшенні пропозиції грошей для активізації господарської діяльності, покращення макроекономічної динаміки, стимулювання сукупного попиту й залучення незайнятих ресурсів шляхом зниження облікової ставки, тим самим, збільшуючи доступ до дешевих кредитів.

б) *регулювання норми обов’язкового резервування*. Як було сказано, центральний банк з метою недопущення кризи ліквідності комерційних банків й уникнення різного роду непередбачуваних й ризикових ситуацій останніх, в обов’язковому порядку вимагає в комерційних банків зберігати певну частину депозитів у вигляді готівки на рахунку центрального банку. Частка банківських вкладів, які перебувають у вигляді обов’язкових резервів і є нормою обов’язкового резервування, зміна якої двома шляхами здійснює вплив на здатність банківської системи створювати гроші:

по-перше, зміна кредитної можливості комерційних банків;

по-друге, зміна розміру грошового мультиплікатора і, відповідно, ефекту примноження грошової маси, адже виходячи із формули (23) між коефіцієнтом мультиплікації і нормою обов’язкового резервування існує обернений зв’язок.

Отож, при проведенні рестрикційної політики норма обов'язкового резервування буде зростати, а при здійсненні експансійних заходів – знижуватись, тим самим регулюючи пропозицію грошей у відповідності до потрібних обсягів, яких вимагає та чи інша ситуація в економіці (рецесія, депресія, “перегрів”, грошовий “голод” (гостра нестача готівки в економіці), інфляція, дефляція тощо).

Варто підкреслити, що на відміну від попереднього інструменту зміна норми обов'язкового резервування застосовується доволі рідко, причиною якого є високий рівень резонансності, оскільки усі комерційні банки змушені привести до відповідності пропорцію “усі депозити – усі резерви”, а це зачіпає перегляд умов між усіма боржниками й кредиторами в країні.

в) здійснення операцій на відкритому ринку ґрунтуються на тому, що держава купуючи чи продаючи власні цінні папери на відкритому ринку, збільшує або зменшує напругу грошово-кредитних потоків, які, у свою чергу, обслуговують зустрічний рух товарів і послуг.

Важливою особливістю даного інструменту є швидка реакція на короткотермінові тенденції ринку, що дозволяє стабілізувати стан грошового ринку й економіки в цілому. При порівняно невеликих масштабах операції на відкритому ринку спричиняють в основному якісний (оздоровлення економіки, пожвавлення ділової активності), а не кількісний вплив на ліквідність банківської системи й стан грошового обігу, а в міру розширення обсягу даних операцій з'являється можливість ефективно впливати на кількісні параметри грошового ринку (співвідношення попиту і пропозиції грошей, готівки і безготівкових грошей тощо). Здійснення операцій на відкритому ринку дозволяє також здійснювати беземісійне фінансування бюджетного дефіциту, а звідси – управління на цій основі державним боргом, надання суб'єктам ринкової економіки високонадійних і високоліквідних інструментів для тимчасового розміщення власних фінансових ресурсів.

Слід відмітити, що при здійсненні рестрикційних заходів (в період інфляційних процесів, надмірної готівкової маси в обігу) здійснюється продаж державних боргових цінних паперів населенню й господарюючим суб'єктам, а під час здійснення експансійної політики (у випадку грошового “голоду”, активізації післястагнаційного періоду) – викуп раніше проданих боргових зобов'язань.

Монетарна політика має досить складний механізм впливу на національну економіку, який часто називають *передавальним механізмом* монетарної політики. Основний потік макроекономіки виділяє такі основні ланки передавального механізму монетарної політики:

1. Зміна величини пропозиції грошей внаслідок проведення центральним банком відповідної монетарної політики (грошова рестрикція чи експансія).

2. Зміна відсоткових ставок, яка відбувається через зміну портфеля активів економічних суб'єктів. Якщо, наприклад, внаслідок експансійної монетарної політики на руках в економічних агентів виявилось більше грошей, ніж їм потрібно, то вони купують інші види активів, зокрема облігації. Це спричинює підвищення цін на цінні папери, а відтак і зниження відсоткових ставок. Під час

рестрикційних заходів гроші вигідніше вкладати в банк, а ніж в активи, оскільки відбувається зростання відсоткових ставок.

3. Зміна: а) сукупних видатків, передусім, інвестиційних, у відповідь на зміну відсоткових ставок. Під час проведення політики “дорогих грошей” обсяг інвестицій скорочується, а в період заходів політики “дешевих грошей” – навпаки;

б) сукупних видатків внаслідок зміни валютного курсу під впливом зміни відсоткових ставок. Так, монетарна політика змінюючи пропозицію грошей і відсоткові ставки, впливає на обмінний курс, а відтак і на макроекономічні змінні. Наприклад, збільшення пропозиції грошей і відповідне зниження відсоткових ставок зменшить попит на національну валюту з боку нерезидентів. В результаті національна валюта буде девальвувати, що сприятиме зростанню експорту й скороченню імпорту, а профіцит платіжного балансу стимулюватиме нарощуванню національного виробництва. Відповідно, рестрикція призведе до ревальвації національної валюти, яка зумовить скорочення експорту й зростання імпорту, а дефіцит платіжного балансу негативно вплине на макроекономічну динаміку, посилюючи зростання державного боргу і бюджетного дефіциту;

в) сукупних видатків внаслідок ефекту багатства (який пов'язаний із впливом відсоткової ставки на ціну таких фінансових активів як акції і облігації), зумовленого зміною відсоткових ставок. Зниження відсоткової ставки підвищує курси цінних паперів, що з одного боку, збільшує величину майна, нагромадженого у фінансових активах, і автономне споживання, а з іншого – зростання курсів цінних паперів полегшує фінансування інвестицій, оскільки показник Тобіна збільшується. Даний показник характеризує відношення ринкової вартості функціонуючого капіталу до його відновної вартості, якщо він зростає понад одиницю, то це відображає збільшення стимулів до розширення інвестиційних видатків. Тобто, у випадку його зростання – збільшується обсяг національного виробництва.

4. Зміна основних макроекономічних змінних – реального ВВП, рівня зайнятості та рівня цін внаслідок зміни сукупних видатків. Варто зазначити, що експансійна політика окрім позитивних аспектів розширення інвестицій, зниження безробіття, нарощування виробництва й збільшення сукупного попиту може зумовити кризу перевиробництва із затяжною дефляцією, розкручування інфляційних процесів, цим самим даючи сигнали для проведення рестрикційних заходів, надмірне застосування яких крім оздоровлення економіки зумовлює згортання виробництва, зростання безробіття, хронічного бюджетного дефіциту, державного боргу тощо.

Як свідчить економічна історія багатьох країн, *ефективність монетарної політики* значною мірою залежить від рівня незалежності центрального банку від виконавчої влади, а також ступеня довіри економічних суб'єктів до політики центрального банку. Крім цього, існує ряд негативних наслідків понад міру енергійної рестрикційної та експансійної політики без врахування інших особливостей економіки (економічний цикл, фіскальна, соціальна, цінова і міжнародна політика), а саме: рецесія, депресія, “перегрів” економіки,

грошовий “голод”, інфляція, дефляція, девальвація, ревальвація, зниження швидкості обігу грошей, значний приплив капіталу в країну чи його відплив з країни тощо.

Саме тому, при проведенні монетарної політики, слід вельми делікатно застосовувати інструменти прямого й опосередкованого методів враховуючи економічний цикл та заходи фіскальної, соціальної, цінової та міжнародної політики, оскільки необережні кроки можуть мати доволі руйнівні наслідки для економіки на тривалий період.

Незважаючи на значні ускладнення і проблеми, монетарна політика внаслідок своєї гнучкості стала основним знаряддям стабілізаційної політики у країнах із розвинутою ринковою економікою, а в перехідних економіках ефективно управління грошовою масою набуває особливого значення.

Список використаної і рекомендованої літератури

1. Адамик Б.П. Національний банк і грошово-кредитна політика: Навчальний посібник. – Тернопіль: Карт-бланш, 2002. – 278с.
2. Адамик Б.П. Центральний банк і грошово-кредитна політика: Підручник. – Тернопіль: Карт-бланш, 2007. – 393с.
3. Аналітична економія: макроекономіка і мікроекономіка. Навчальний посібник. У двох книгах - Книга 1: Вступ до аналітичної економії. Макроекономіка./ За редакцією С.Панчишина і П.Островерха. – К.: Знання, 2006. – 723с.
4. Барр Р. Политическая экономия. В двух томах: том 2. – М.: Международные отношения, 1995. – 752с.
5. Гроші та кредит: Підручник./ За заг. ред. М.І.Савлука. – К.: КНЕУ, 2002. – 600с.
6. Довбенко М.В. Сучасна економічна теорія (Економічна нобелелогія): Навчальний посібник. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2005. – 336с.
7. Економічна енциклопедія: У трьох томах – Т.1 (А-К)/ Редколегія...Мочерний С.В. (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2000. – 864с.
8. Економічна енциклопедія: У трьох томах – Т.2 (К-П)/ Редколегія...Мочерний С.В. (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2001. – 848с.
9. Економічна енциклопедія: У трьох томах – Т.3 (П-Я)/ Редколегія...Мочерний С.В. (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2002. – 952с.
10. Загальна економічна теорія (політична економія). Підручник у 2-х частинах. Частина 2./ За ред. І.В.Буяна, В.М.Ковальчука. – Тернопіль: Лідер, 2005. – 296с.
11. Майбурд Е.М. Введение в историю экономической мысли. От пророков до профессоров. – М.: Дело, Вита-Пресс, 1996. – 544с.

12. Макконнелл К.Р., Брю С.Л., Аналітична економія: принципи, проблеми і політика. Частина 1. Макроекономіка. – Львів: Просвіта, 1997. – 672.
13. Макроекономіка: Підручник./ За редакцією В.Д.Базилевича. – К.: Знання, 2004. – 851с.
14. Манків Г.Н. Макроекономіка. – К.: Основи, 2000. – 588с.
15. Сакс Дж.Д., Ларрен Ф.Б. Макроэкономика. Глобальный подход. – М.: Дело, 1999. – 848с.
16. Словарь современной экономической теории./ Общая редакция Дэвида У.Пирса. - М.: Инфра-М, 1997.- 608с.
17. Сломан Дж., Сатклифф М. Экономикс.- Санкт-Петербург: Питер, 2005. – 832с.
18. Ющенко В., Лисицький В. Гроші: розвиток попиту і пропозиції в Україні. – К.: Скарби, 2000.- 336с.

Тема 10. Вибір моделей макроекономічної політики

1. Фіскальна (бюджетно-податкова) і монетарна (грошово-кредитна) політика у класичній та кейнсіанських моделях.
2. Проблеми здійснення стабілізаційної політики. Активна і пасивна політика. Політика твердого курсу і похідна макроекономічна політика. Можливі варіанти фіскальної і монетарної політики.
3. Суперечливість цілей макроекономічного регулювання і проблема координації бюджетно-податкової і грошово-кредитної політики держави.
4. Соціальні гарантії та система соціального захисту

1. Фіскальна (бюджетно-податкова) і монетарна (грошово-кредитна) політика у класичній та кейнсіанських моделях

Головним завданням монетарної політики є визначення реального попиту на гроші з боку економічних агентів і забезпечення відповідної пропозиції грошей, яка б відповідала запланованому зростанню обсягу виробництва без загрози стабільності національної валюти та грошово-кредитного ринку в цілому, а також запобігала розвитку інфляції за рахунок монетарної складової.

Теоретичною основою здійснення грошово-кредитної політики є кейнсіанська та монетаристська концепції, які по-різному визначають її дієвість, та механізми впливу на макроекономічну ситуацію.

За кейнсіанською та монетаристською концепціями центральною проблемою грошової політики є маніпулювання грошовою пропозицією з метою впливу на найважливіші макроекономічні параметри.

Пік популярності кейнсіанської теоретичної системи серед економістів припав на 1950-ті та початок 1960-х років. Тоді кейнсіанці дотримувалися погляду, що монетарна політика практично не впливає на динаміку загального обсягу виробництва і зайнятості.

Кейнсіанці стверджували, що при збільшенні пропозиції грошей зменшується ставка процента, зростають інвестиції та сукупні витрати.

На рис. 1 представлено кейнсіанський передавальний механізм грошово-кредитної політики. Кейнсіанці, наголошували на важливій ролі у передавальному механізмі монетарного макроекономічного регулювання відсоткової ставки та інвестицій.

Рис.1. Кейнсіанський передавальний механізм грошово-кредитної політики

Отже, з кейнсіанської концепції грошової політики випливає:

- ✓ зміна грошової пропозиції може впливати на сукупні витрати опосередковано через зміну ставки відсотка;
- ✓ грошова політика менш впливова, ніж бюджетно-податкова;
- ✓ існують певні обмеження впливу грошової пропозиції на відсоткову ставку, а відсоткова ставка — на рівень інвестицій.
- ✓ коливання грошової пропозиції змінює відсоткову ставку, яка визначає рівень інвестування, а інвестиції як елемент сукупних витрат впливають на сукупний попит і рівноважний обсяг виробництва.

З критикою кейнсіанських уявлень про причини макроекономічної нестабільності та, відповідно, кейнсіанських рецептів макроекономічної політики виступили монетаристи — очолювані Мілтоном Фрідменом, напрямок економічної думки, який, як видно з його назви, в центр макроекономічного аналізу поставив гроші.

Важливою складовою аналітичного інструментарію монетаризму є рівняння обміну Фішера:

$$M \cdot V = P \cdot Q \quad (1)$$

де M — кількість грошей в обігу, V — швидкість обігу грошей, тобто кількість разів, яку кожна грошова одиниця протягом одного року витрачається на придбання товарів та послуг, P — рівень цін на вироблену продукцію, Q — фізичний обсяг виробництва. Ліва частина цього рівняння виражає загальну суму річних витрат покупців на придбання сукупного обсягу виробленої продукції, права — виручку продавців від його реалізації.

Слід зазначити, що саме по собі рівняння обміну є не більш ніж тотожністю, тобто рівнянням, яке завжди виконується. Як таке воно не дає відповіді на запитання, наприклад, про те, як зміни у кількості грошей в обігу (M) впливають на номінальний обсяг виробництва ($P \cdot Q$). Відповідь на це і подібні запитання вимагає уточнення деяких додаткових обставин.

Та, якщо прийняти точку зору економістів-класиків, згідно з якою і швидкість обігу грошей, і фізичний обсяг виробництва тяжіють до їх природних рівнів, які визначаються відповідно існуючими інституційними засадами грошового обігу та ресурсною базою економіки і як такі не залежать від кількості грошей в обігу, то тоді з рівняння обміну впливатиме, що зміни у кількості грошей в обігу впливають виключно на рівень цін. Приміром, якщо кількість грошей в обігу подвоюється, то і рівень цін також має зрости удвічі.

На противагу кейнсіанцям, монетаристи дотримуються погляду, що швидкість обігу грошей є відносно стабільною і не змінюється у відповідь на зміни у кількості грошей в обігу. Виходячи з цього та спираючись на рівняння обміну, монетаристи обґрунтовують положення про ключову роль кількості грошей в обігу у визначенні реального обсягу виробництва, зайнятості та рівня цін. Дійсно, якщо параметр V є стабільним, то з рівняння обміну випливає, що параметр M є визначальним чинником номінального обсягу виробництва ($P \cdot Q$). Відповідно, надзвичайно важливого значення набуває й грошово-кредитна політика.

Щоправда, поки що не з'ясованим залишається одне важливе питання, а саме: на який параметр за стабільної швидкості обігу грошей впливатимуть зміни у кількості грошей в обігу — рівень цін чи фізичний обсяг виробництва? На думку монетаристів, зміни в параметрі M можуть впливати як на параметр P , так і на параметр Q . Так, у випадку, коли міра зростання M відповідатиме мірі потенційно можливого зростання Q , збільшення M призводитиме до безінфляційного зростання Q . У випадку ж, коли збільшення M відбуватиметься у більших масштабах, ніж це потрібно для підтримки Q на його максимально можливому рівні, таке збільшення M неминуче призводитиме й до зростання P . При цьому цілком вірогідною є така послідовність подій: збільшення кількості грошей в обігу спричинятиме спочатку збільшення фізичного обсягу виробництва, а після досягнення останнім максимально можливого рівня, — зростання рівня цін.

На рис. 2 представлено монетаристський передавальний механізм грошово-кредитної політики. На відміну від кейнсіанців, монетаристи вважають, що зміни у грошовій пропозиції безпосередньо впливають на сукупний попит, а зміни в останньому, у свою чергу, спричиняють зміни у номінальному обсязі виробництва.

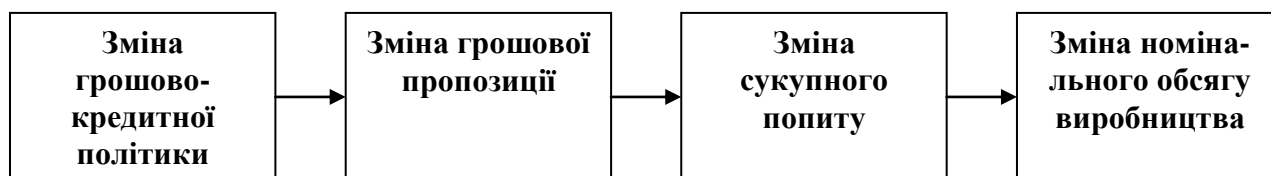

Рис.2. Монетаристський (класичний) передавальний механізм грошово-кредитної політики

Отже, відповідно до *монетаристської концепції* грошової політики:

- ✓ зростання грошової маси призводить до зростання темпів інфляції;
- ✓ зміна грошової пропозиції безпосередньо впливає на сукупні витрати, бо за основу береться рівняння обміну $M \cdot V = P \cdot Y$
- ✓ маніпулюючи грошовою масою, не можна вплинути на відсоткову ставку;

✓ *головним засобом пожевлення економіки має бути не стимулювання зростаючою грошовою пропозицією, а структурні зміни економіки, розширення виробничих можливостей.*

Згідно з традиційною **кейнсіанською** точкою зору, в процесі функціонування економіки можуть виникати такі негативні ситуації: як спад виробництва, безробіття, та інфляція. Виходячи з цих міркувань кейнсіанська теорія зайнятості наполягає на необхідності активного застосування державної політики стабілізації економіки. А головним знаряддям стабілізації економіки, з точки зору кейнсіанців, має стати **фіскальна політика – здійснювана державою політика щодо власних витрат та податків**. Можна виділити такий інструментарій щодо подолання негативних ситуацій в економіці:

✓ *збільшення податків - це є один із визначальних заходів стримуючої фіскальної політики і як наслідок повинно мати антиінфляційний ефект;*

✓ *у випадку застосування стимулюючої фіскальної політики, джерелом покриття дефіциту державного бюджету вони пропонують продажу державних облігацій або емісію грошей;*

✓ *держава повинна маніпулювати державними витратами і податками з метою впливу на рівень планових сукупних витрат, а через них на реальний обсяг виробництва, зайнятості та рівень цін .*

Кейнсіанці схиляються до версії, що економічне піднесення можливе завдяки стимулюючому ефекту бюджетних дефіцитів. Так само, вважають вони, й уповільнення інфляції можна розглядати як результат впроваджуваної політики дорогих грошей.

Суттєво відрізняється від кейнсіанського, **монетаристський** підхід і щодо фіскальної політики економіки. Основний зміст монетаристських поглядів на таку політику зводиться до таких положень:

✓ На відміну від кейнсіанців монетаристи були прибічниками зниження податкових ставок. Зниження ставок податків спричинятиме не тільки збільшення сукупного попиту (від AD_1 до AD_2), але й зростання сукупної пропозиції (від AS_1 до AS_2), в результаті чого буде забезпечене збільшення реального обсягу виробництва від Q_1 до Q_2 (рис.3).

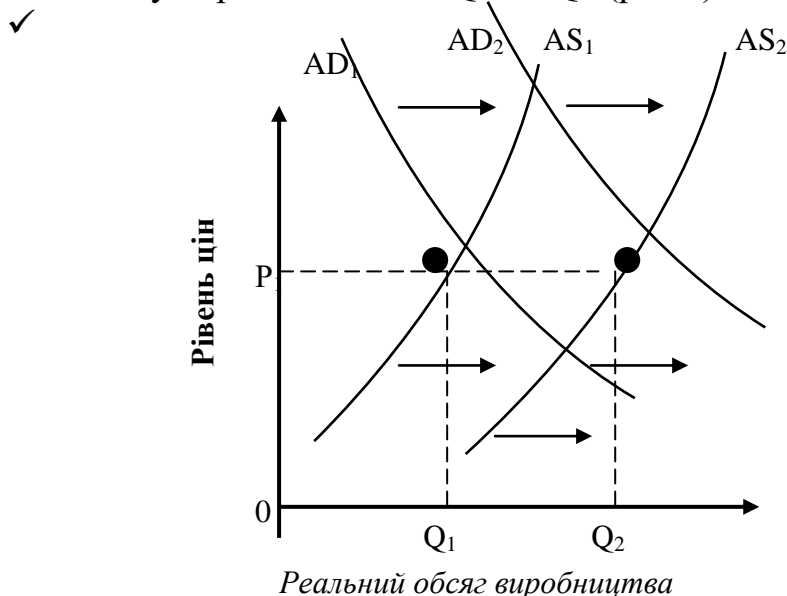

Рис.3. Вплив зниження ставок податків на реальний обсяг виробництва та рівень цін

Зниження ставок податків викликатиме збільшення пропозиції факторів виробництва. Крім того, оскільки для виробників, сплачувані ними податки є елементом витрат виробництва, наслідком зниження ставок податків стане скорочення витрат виробництва на одиницю продукції, а відтак, й зміщення кривої сукупної пропозиції праворуч.

Якщо фактичний рівень оподаткування є зависоким, зниження податкових ставок не призводитиме до скорочення податкових надходжень до державного бюджету, бо буде компенсоване розширенням податкової бази внаслідок підвищення рівня ділової активності.

Націлена на обмеження державного втручання в економіку політика, окрім зниження ставок податків, має включати скорочення державних витрат. Особливо це стосується такої складової державних витрат, як трансфертні платежі, надмірні обсяги яких, на думку представників теорії економіки пропозиції, також можуть негативно позначатися на стимулах до праці.

В цілому монетаристи є прибічниками ідеології вільного ринку. На їх думку, ринки є доволі конкурентними, аби забезпечити високий ступінь макроекономічної стабільності. Ціни та заробітна плата є достатньо гнучкими для того, щоб досить швидко врівноважувати сукупний попит та сукупну пропозицію у разі виникнення нерівноваги між ними

Щоправда, лише за умови, якщо жорсткими ціни та заробітну плату не робитиме сама держава. Насправді не ринкова система, а державне втручання в економіку, яке має на меті підтримку макроекономічної стабільності, породжує нестабільність. До того ж надмірна активність держави обмежує економічну свободу приватних суб'єктів господарювання, а відтак, і приватну ініціативу. Тому, на переконання монетаристів, державне втручання в економіку має бути мінімальним і не виходити за межі виконання державою найнеобхідніших функцій.

2. Проблеми здійснення стабілізаційної політики. Активна і пасивна політика. Політика твердого курсу і похідна макроекономічна політика. Можливі варіанти фіскальної і монетарної політики

Як мають поєднуватися знаряддя стабілізаційної політики — фіскальні й монетарні? На це запитання немає простої відповіді. Оптимальне поєднання фіскальних і монетарних інструментів є нелегким завданням економічної політики, яке ускладнюється в умовах зростання рівня відкритості національної економіки.

Поєднання фіскального і монетарного інструментарію, передусім, залежить від загального стану національної економіки. Якщо, наприклад, економіка країни перебуває у фазі спаду, то фіскальні й монетарні інструменти можна використовувати для оздоровлення економіки. У цьому разі уряд, збільшуючи грошову масу або дефіцит державного бюджету, а найчастіше — поєднуючи обидва заходи, розширює сукупний попит, що стимулює зростання національної економіки.

Правильне поєднання фіскальних і монетарних інструментів дає змогу впливати не лише на рівень обсягу національного виробництва, а й на його структуру. Змінюючи склад податків, державні видатки, рівень облікової ставки чи резервні вимоги, уряд може змінити частку ВВП, що йде на споживання, інвестиції або чистий експорт.

Розглянемо приклад використання фіскально-монетарного інструментарію для досягнення певної макроекономічної мети. Припустимо, що уряд країни хоче прискорити темпи економічного зростання в умовах низького рівня національних заощаджень. Для реалізації цього завдання йому потрібно підвищити рівень заощаджень, що збільшить інвестиції, а, отже, і виробничі потужності національної економіки. Вищого рівня інвестування можна досягти зменшенням особистого споживання. Який інструментарій застосувати для виконання поставленого завдання?

Уряд може використати стримувальну фіскальну політику: підвищити податок із доходів громадян й скоротити трансферні платежі. Ці заходи зменшать використовуваний дохід, а відтак і споживання. Водночас Центральний банк проводить стимулюючу монетарну політику, яка знижує відсоткові ставки і збільшує обсяг інвестицій. Припустимо, що уряд не змінює обсягу державних видатків на закупівлю товарів і послуг. Таке використання інструментарію фіскальної й монетарної політики стимулюватиме інвестиційний процес унаслідок збільшення національних заощаджень (податкові надходження збільшилися, а державні видатки не змінилися, а отже, збільшилися державні заощадження).

Однак, проблема оптимального поєднання фіскальних і монетарних інструментів для досягнення певних макроекономічних завдань нині ускладнюється внаслідок зростання рівня відкритості національної економіки. Економіка кожної країни чутлива до непрогнозованих міжнародних збурень сукупного попиту, які можуть змінити рівень її ВВП і нейтралізувати заходи фіскальної чи монетарної політики країни.

Припустимо, що економіка країни перебуває у фазі циклічного спаду. Уряд намагається стимулювати збільшення сукупного попиту й обсягу національного виробництва через зниження податків і збільшення державних видатків, тобто проводить активну фіскальну стимулюючу політику. Тепер

припустимо, що в економіці основних торговельних партнерів країни несподівано почалось бурхливе піднесення. Імпорт цих країн із певної країни зростає. Чистий експорт країни зростає, сукупний попит збільшується, і його крива переміщується вправо. Така країна зазнає інфляції попиту. Якби заздалегідь було відомо, що вітчизняний чистий експорт швидко збільшуватиметься, то уряд країни міг би проводити менш стимулюючу фіскальну політику. Отже, ширше залучення економіки країни у світову економіку поруч із вигодами від спеціалізації й торгівлі, про які мова йтиме в наступній темі, спричиняє й ускладнення, пов'язані із взаємозалежністю національних економік.

Нехай уряд певної країни проводить стимулюючу фіскальну політику, котра, як відомо, збільшує попит на гроші і підвищує процентні ставки. Ця політика супроводжуватиметься припливом іноземного фінансового капіталу і знеціненням національної валюти. У результаті чистий експорт країни зменшуватиметься і стимулюючі впливи фіскальної політики частково буде нейтралізовано. Навпаки, стримувальна фіскальна політика країни знижує внутрішні відсоткові ставки, її валюта знецінюється, а чистий експорт збільшується. Зростання чистого експорту частково нейтралізуватиме дію стримувальної фіскальної політики. Таким чином, відкритість економіки впливає на результативність фіскальної політики, що ускладнює досягнення оптимальної взаємодії монетарних і фіскальних інструментів стабілізаційної політики.

Взаємозалежність економік різних країн ускладнює також проведення монетарної політики та досягнення оптимальної її взаємодії з фіскальною політикою. У відкритій економіці стимулююча монетарна політика знижуватиме внутрішню відсоткову ставку, що спричинятиме знецінення національної валюти. У результаті експорт країни збільшуватиметься, а імпорт зменшуватиметься, тобто сукупний попит і обсяг національного виробництва зростатимуть.

На відміну від стимулюючої фіскальної політики, яка зменшує чистий експорт, що послаблює її впливи на національну економіку, стимулююча монетарна політика збільшує чистий експорт, що підсилює внутрішню монетарну політику країни. Стримувальна фіскальна політика збільшує чистий експорт, що послаблює її обмежувальні впливи на національну економіку. І навпаки, стримувальна монетарна політика підвищує відсоткові ставки і курс національної валюти. Це зменшує чистий експорт і сукупний попит, що підсилює обмежувальні впливи внутрішньої монетарної політики на національну економіку.

В аналітичній економії точиться гостра полеміка з приводу використання фіскального і монетарного інструментарію для стабілізації національної економіки. Центральними пунктами полеміки є такі два питання. По-перше, що дає кращі результати в стабілізації економіки — активне застосування фіскальних і монетарних інструментів чи їх невикористання? Інакше кажучи, якою має бути економічна політика — активною чи пасивною? По-друге, чи в проведенні економічної політики доцільніше дотримуватися

заздалегідь установлених правил, чи творці економічної політики повинні оперативно реагувати на зміни економічних умов? Або, іншими словами: має бути економічна політика дискреційною, тобто ґрунтуватися на свободі дій державних діячів, чи базуватися на постійних правилах?

Щодо економічної політики, то економісти її розділяють на активну і пасивну.

Одна група економістів вважає, що ринкова економіка є внутрішньо стабільною, основні прояви нестабільності на макроекономічному рівні — інфляція, спад виробництва, зниження рівня нагромаджень та інвестиційної діяльності, різкі коливання обмінного курсу тощо — пов'язані з неправильною економічною політикою. Ці вчені стверджують, що можливості економічної політики щодо стабілізації економіки дуже обмежені й державні діячі не повинні намагатися стабілізувати економіку за допомогою активного використання фіскальних і монетарних інструментів, бо кращі результати забезпечує пасивна політика невтручання.

А інша група економістів виходить з того, що внаслідок різних причин у національній економіці часто виникають збурення в сукупному попиті та сукупній пропозиції. Для цих економістів необхідність активної монетарної й фіскальної політики очевидна, бо без її проведення ці збурення спричинять болісні для суспільства коливання в обсязі національного виробництва, рівнях зайнятості й цін. Активне використання фіскально-монетарного інструментарію дає змогу уникати таких збурень або пом'якшувати їх. Тому ці вчені тлумачать відмову від застосування відповідних заходів стабілізації національної економіки як марнотратство.

Основними аргументами проти проведення активної фіскальної й монетарної політики є, по-перше, наявність лагів у процесі ухвалення та проведення економічної політики і, по-друге, особливості формування сподівань в учасників ринкового процесу.

Стабілізація національної економіки була б легшим завданням, якби заходи економічної політики відразу впливали на її стан. Проте творці фіскальної й монетарної політики стикаються з проблемою лагів.

Економісти розрізняють два види лагів стабілізаційної політики — внутрішній і зовнішній. Внутрішній лаг — це період часу від моменту виникнення збурення в національній економіці до моменту ухвалення відповідних заходів економічної політики. Внутрішній лаг містить усвідомлюваний період та адміністративний період.

Усвідомлюваний період — це проміжок часу між початком збурення в національній економіці (спад чи зростання темпів інфляції) і тим моментом, коли державні діячі усвідомлюють, що це справді відбулося. Хоча випереджувальні показники — наприклад, зміна середньої тривалості робочого тижня, первинні заявки на отримання допомоги з безробіття, зміна цін на деякі види сировини та ін. — дають інформацію щодо напрямів змін у національній економіці, але інколи потрібно кілька місяців, аби цей факт відобразили певні статистичні дані й усвідомили державні мужі.

Адміністративний період — це проміжок часу від моменту усвідомлення потреби здійснення фінансово-монетарних заходів до моменту, коли будуть вжиті відповідні заходи. Наприклад, законодавчому органу держави нерідко необхідно багато часу для коригування фінансової політики — зміни обсягу державних видатків чи податків. Адміністративний період особливо тривалий у тих країнах, де фінансові зміни розробляє уряд, а схвалюють парламент і президент. У цьому разі фінансова політика стає не зовсім надійним інструментом стабілізації економіки. Адміністративні лаги коротші в парламентських республіках, де уряд спирається на парламентську більшість і може проводити через парламент потрібні законодавчі зміни значно швидше, як-от у Великій Британії чи Німеччині. Монетарній політиці притаманні значно коротші адміністративні лаги порівняно з фінансовою політикою. Певні заходи, що змінюють монетарну політику, центральний банк може ухвалювати і здійснювати навіть швидше, ніж за один день.

Зовнішній лаг — це період часу від моменту ухвалення заходів економічної політики до моменту, коли ці заходи вплинуть на обсяг виробництва, зайнятість чи рівень цін. Особливо тривалий зовнішній лаг притаманний монетарній політиці. Механізм дії цієї політики, як нам відомо, передбачає зміну пропозиції грошей і, отже, процентних ставок, які, своєю чергою, впливають на різні види видатків.

Політики які пропагують невтручання держави в економічне життя стверджують, що внаслідок цих лагів уряд не може за допомогою фінансово-монетарних інструментів успішно стабілізувати економіку. Навпаки, намагання урядовців стабілізувати національну економіку можуть посилювати її нестабільність. Для підтвердження цієї тези противники активної економічної політики наводять такий доказ. Припустімо, що в проміжку часу між ухваленням того чи іншого заходу і початком його здійснення стан національної економіки змінився. У цьому разі активна економічна політика може стимулювати економіку, яка вже "перегріта", або поглиблювати спад.

Прихильники активної економічної політики визнають, що тривалі лаги, пов'язані зі застосуванням фінансового і монетарного інструментарію, безперечно, ускладнюють процес стабілізації. Проте з цього аж ніяк не випливає, що економічна політика має бути пасивною, особливо в роки глибокого і тривалого спаду. Наявність лагів лише означає, що творці економічної політики мусять бути особливо обережними.

Другий аргумент проти проведення активної економічної політики висунули прихильники теорії раціональних очікувань. Вони виходять із того, що сподівання відіграють важливу роль у національній економіці, бо впливають на поведінку всіх учасників ринкового процесу. Згідно з цією теорією, економічні суб'єкти поведуться раціонально — збирають і осмислюють інформацію для формування сподівань стосовно речей, які становлять для них грошовий інтерес. Якщо, наприклад, споживачі дізнаються про те, що врожай цукрового буряка не буде щедрим унаслідок можливої нестачі вологи, то почнуть про запас купувати цукор, щоб випередити зростання цін. Ці сподівання

збільшуватимуть попит і спричинятимуть зростання цін ще до того, як зібрано врожай.

Сподівання впливають на те, скільки домогосподарства споживатимуть використуваного доходу і скільки заощаджуватимуть для майбутнього, який обсяг грошових ресурсів інвестори вкладатимуть у придбання капітальних благ тощо. Крім того, теорія раціональних сподівань ґрунтується на ще одному базовому компоненті: товарні й ресурсні ринки є конкурентними, отже, всі ціни є гнучкими як у напрямі зниження, так і в напрямі підвищення. Таким чином, коли під впливом нової інформації споживачі, фірми і постачальники ресурсів змінюють свою економічну поведінку, то ціни дуже швидко змінюються. Самі сподівання залежать від багатьох чинників, зокрема і від політики уряду. Коли творці економічної політики хочуть оцінити наслідки певного свого заходу для національної економіки, їм потрібно врахувати, як він вплине на сподівання фірм і домогосподарств.

Концепція раціональних сподівань помітно вплинула на макроекономічну теорію і політику. Економісти нині дедалі більше уваги приділяють ролі сподівань у визначенні стану ділової активності й намагаються врахувати вплив заходів економічної політики на сподівання, а, отже, і на економічну поведінку учасників ринкового процесу. Крім того, економісти нині глибше усвідомлюють, що оцінка наслідків певних заходів економічної політики є нелегким завданням.

Водночас економісти основного потоку макроекономіки вважають, що в реальній дійсності значна частина ринків, особливо ринки праці, не є достатньо конкурентними. Негнучкість цін на товарних і ресурсних ринках у напрямі зниження спричиняє нестабільність у національній економіці, а тому потрібні заходи фіскальної й монетарної політики. Нарешті, економісти основного потоку доводять, що економічна політика впливає на реальний обсяг національного виробництва і рівень зайнятості. Зокрема, у другій половині ХХ ст., коли уряди багатьох країн активніше проводили стабілізаційну політику, спостерігалися менші коливання реального обсягу виробництва, ніж у попередніх періодах.

Для проведення монетарної політики економісти пропонують такі *три правила*. Перше з них ввели монетаристи, які справляють нині значний вплив на формування економічної політики в багатьох країнах світу. Прихильники монетаризму вважають, що економіка, яка ґрунтується на приватній власності, — стабільна, а економічна політика дестабілізує її. Стрижнем філософії економіки монетаризму є грошове правило: оптимальна монетарна політика ґрунтується на зростанні пропозиції грошей усталеним темпом, який не залежить від економічних умов.

Монетаристи стверджують, що монетарна політика, яку проводять відповідно до грошового правила, має незаперечну перевагу над дискреційною фіскальною і дискреційною монетарною політикою, оскільки постійний темп зростання грошей (від 3 % до 5 % щорічно) усуває джерело нестабільності в національній економіці. Цим джерелом, на їхню думку, є мінливість монетарної політики. Згідно з монетаристським підходом, усі прояви макроекономічної

нестабільності спричинені коливаннями пропозиції грошей. Підтримання усталених низьких темпів зростання пропозиції грошей стабілізує ціни і рівень зайнятості, а фактичний обсяг національного виробництва збігається з природним.

Однак більшість економістів вважають, що грошове правило не є найкращим дороговказом для монетарної політики. Річ у тім, що постійний темп зростання грошей стабілізує сукупний попит лише за постійної швидкості обігу грошей. Проте внаслідок різних збурень швидкість обігу грошей у національній економіці змінюється. Тому, на думку економістів основного потоку макроекономіки, в умовах збурень в економіці монетарна політика має передбачати зміни темпів зростання грошової маси.

Ще одне правило, яке пропонують економісти для проведення монетарної політики, полягає в тому, що вона має підтримувати певні темпи зростання номінального ВВП. Проведення монетарної політики відповідно до цього правила зводиться до того, що центральний банк країни заздалегідь оголошує про заплановані значення темпів зростання номінального ВВП. Якщо фактичні темпи зростання номінального ВВП нижчі від запланованих, то центральний банк проводить стимулюючу політику — підвищує темпи зростання грошової маси. І навпаки, коли фактичні темпи зростання ВВП перевищують заплановані, то банк знижує темпи зростання грошової маси, що стримує збільшення сукупного попиту. Це, безперечно, варіант активної монетарної політики, яка проводиться відповідно до заздалегідь установленого правила. Багато економістів віддають перевагу цьому правилу порівняно з грошовим правилом. Вони вважають, що така монетарна політика забезпечить вищу стабільність обсягу виробництва й рівня цін, бо вона пристосовується до змін швидкості обігу грошей.

Нарешті, економісти пропонують третє правило для проведення монетарної політики, яке зводиться до контролю за рівнем цін. За цим правилом, центральний банк оголошує планові показники зміни рівня цін. Коли фактичні темпи інфляції перевищують заплановані, то центральний банк знижує темп зростання грошової маси. І навпаки, банк підвищує темпи зростання грошової маси, коли фактичні темпи інфляції нижчі від запланованих. Отже, орієнтація центрального банку на темпи зростання номінального ВВП чи рівня цін захищає національну економіку від збурень, пов'язаних зі зміною швидкості обігу грошей.

Чимало економістів і політиків пропонують правила і для проведення фіскальної політики. Серед цих правил найважливішим є правило щорічно збалансованого бюджету. За цим правилом, державні видатки не мають перевищувати надходжень до державного бюджету. Одна група економістів обґрунтовує необхідність щорічно збалансованого бюджету небезпекою бюджетних дефіцитів і зростанням державного боргу. Інша група вважає, що бюджет потрібно щорічно збалансовувати, аби обмежити зростання державного сектора, який знижує ефективність функціонування національної економіки. Згідно з цим поглядом, дефіцити бюджету дають змогу політикам розвивати різні програми і дарувати суспільству вигоди без поточного зростання податків,

потрібних для оплати цих програм. Ця група економістів розглядає бюджетні дефіцити як вияв фундаментальної проблеми — зазіхання держави на приватний сектор.

Однак більшість економістів нині переконані, що вимога щорічно збалансованого бюджету несумісна з фіскальною діяльністю держави. По-перше, наявність дефіциту або надлишку бюджету може допомагати стабілізувати національну економіку. І навпаки, щорічно збалансований бюджет посилює економічні коливання. Наприклад, у фазі спаду дотримання вимоги щорічно збалансованого бюджету означало б підвищення податків або зниження державних видатків, або одночасне здійснення обох цих заходів, що ще більше скоротило б сукупний попит і поглибило б спад. Крім того, вимога щорічно збалансованого бюджету зводила б нанівець дію автоматичних стабілізаторів, як-от податки і трансфери. Коли економіка входить у фазу спаду, податки автоматично зменшуються, а трансферні платежі автоматично зростають. Отже, стабілізація національної економіки досягається коштом дефіциту державного бюджету.

По-друге, бюджетний дефіцит можна використати для переміщення частини податкового тягара на плечі майбутніх поколінь. Економісти часто підкреслюють таку обставину. Якщо нинішні покоління борються за свободу країни чи здійснюють реіндустріалізацію національної економіки, то майбутні покоління користуватимуться плодами цих зусиль. Тому нинішні покоління можуть фінансувати ведення війни чи реіндустріалізацію країни за рахунок бюджетних дефіцитів, перекладаючи частину видатків на майбутні покоління.

Ще одна група економістів пропонує для проведення фіскальної політики правило циклічно збалансованого бюджету. Відповідно до цього правила бюджет не обов'язково має бути збалансованим щорічно; достатньо, щоб він був збалансований за весь діловий цикл. Фіскальні заходи уряду мають сприяти нейтралізації бюджетного дефіциту, що виникає в роки спаду, за рахунок бюджетних надлишків у роки піднесення. Проте, проведення фіскальної політики відповідно до цього правила ускладнювалось би тим, що глибина спаду і піднесення, а водночас і розміри надлишку чи дефіциту бюджету не збігаються.

Внаслідок цих обставин значна частина економістів відкидає правила щорічно збалансованого і циклічно збалансованого бюджету та дотримується концепції, функціональних фінансів. Згідно з цією концепцією, питання про збалансування бюджету не є головним, бо мета фіскальної політики — досягнення рівноваги національної економіки, а не бюджету. Якщо досягнення цієї мети супроводжується великим і дедалі більшим державним боргом, то проблема збалансованого бюджету відсувається на другий план. За цим підходом проблеми, пов'язані з бюджетними дефіцитами, є менш суттєвими, ніж макроекономічна стабільність. Державний бюджет становить, передусім, інструмент для підтримання стабільності економіки. Як фінансувати державні видатки — через підвищення податків чи через державну позику — залежить від наявних економічних умов.

Прихильники концепції функціональних фінансів стверджують, що у фазі піднесення податкові надходження автоматично збільшуються, що усуває дефіцит бюджету. Крім того, державний борг не такий обтяжливий, як вважає більшість людей, бо можливості уряду фінансувати дефіцити практично безмежні: підвищення податків, емісія грошей тощо.

Розглянемо тепер систему твердих курсів, за існування яких Центральний банк зобов'язується купувати або продавати національну валюту за обумовленою заздалегідь ціною, що виражена в іноземній валюті. Припустимо, що Центральний банк повідомляє про фіксацію обмінного курсу на рівні 100 одиниць національної грошової валюти до 1 одиниці іноземної. Тоді він повинен обмінювати 1 іноземної грошової одиниці на 100 національної або навпаки. Для проведення такої політики Центральний банк потребуватиме певного резерву національної валюти (які можна надрукувати) та іноземної (які треба нагромадити заздалегідь).

Встановлення твердого курсу спрямовує монетарну політику країни на виконання єдиного завдання — підтримання курсу на оголошеному рівні. Інакше кажучи, суть системи фіксованих валютних курсів полягає у регулюванні Центральним банком пропозиції грошей так, щоб забезпечувалось співпадання рівноважного обмінного курсу з оголошеним. Що більше: доки Центральний банк готовий купувати або продавати іноземну валюту за твердим курсом, то зміна пропозиції грошей до необхідного рівня відбувається автоматично.

Щоб з'ясувати, як встановлення обмінного курсу визначає пропозицію грошей, розглянемо приклад. Припустимо, що Центральний банк повідомив про обмінний курс на рівні 100 одиниць іноземної валюти за 1 національної, але за наявної пропозиції грошей рівноважний курс становить 150:1. Цю ситуацію показано на частині (а) нижчеподаного рисунка. Завважте, що це створює можливість для отримання прибутку: біржовик може купити 300 одиниць іноземної валюти за 2 національної і продати іноземну валюту Центрального банку за 3 одиниці національної й отримати прибуток в 1 національної валюти. Коли ж Центральний банк купує у біржовика цю іноземну валюту, виплачена йому сума національної валюти автоматично збільшує пропозицію грошей. Збільшення пропозиції грошей переміщує криву LM^* вправо, і рівноважний обмінний курс знижується. У такий спосіб пропозиція грошей продовжує зростати, поки рівноважний обмінний курс не знизиться до оголошеного рівня.

а) Рівноважний обмінний курс вищий за твердий курс

б) Рівноважний обмінний курс нижчий за твердий курс

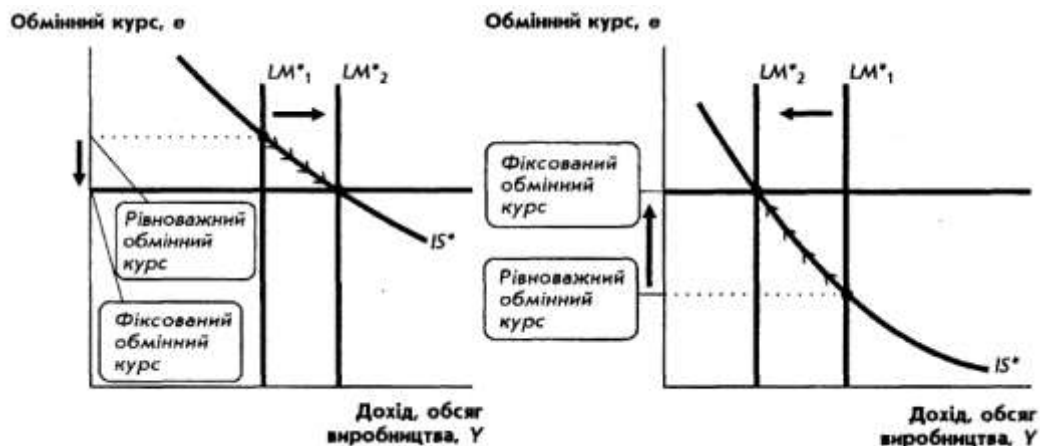

Рис.6. Регулювання твердим валютним курсом пропозиції грошей

На частині (а) графіка рівноважний обмінний курс спочатку перевищує твердий. З метою вилучення прибутку біржовики купуватимуть іноземну валюту на ринку і продаватимуть її Центральному банку. Цей процес автоматично збільшує пропозицію грошей, переміщує криву LM^* вправо і знижує обмінний курс. На частині (б) графіка рівноважний обмінний курс нижчий за фіксований. Біржовики купуватимуть на ринку національну валюту і купуватимуть за них іноземну в Центрального банку. Цей процес автоматично зменшує пропозицію грошей, переміщує криву LM^* вліво і підвищує обмінний курс.

Тепер розгляньмо протилежний випадок. Припустімо, що Центральний банк повідомив про встановлення обмінного курсу на рівні 100 одиниць іноземної грошової одиниці за 1 національної валюти, а рівноважний курс становить 50:1. Цю ситуацію відображено на частині (б) рисунка. У цьому разі біржовик може отримати прибуток, якщо купить в Центрального банку 100 одиниць іноземної валюти за 1 національної і продасть їх на ринку за 2 одиниці національної. Продаж Центральному банку іноземної валюти і купівля за них національної автоматично зменшують пропозицію грошей. Зменшення пропозиції грошей переміщує криву LM^* вліво, і обмінний курс підвищується. Пропозиція грошей продовжує зменшуватися доти, доки рівноважний обмінний курс не зросте до оголошеного рівня.

Важливо пам'ятати, що ця система валютних курсів стосується встановлення лише номінального обмінного курсу. Щодо реального обмінного курсу, то його встановлення на певному рівні залежить від тривалості періоду. У довгостроковому періоді ціни гнучкі, тому реальний обмінний курс може змінюватися, навіть коли номінальний обмінний курс є фіксованим. Тому у довгостроковому періоді встановлення твердого номінального валютного курсу не впливає на жодну реальну змінну, у тому числі і на реальний обмінний курс. Фіксований номінальний обмінний курс впливатиме лише на пропозицію грошей і на рівень цін. Проте у короткостроковому періоді ціни незмінні, тому запровадження твердого номінального обмінного курсу рівнозначне встановленню твердого реального курсу.

Тепер з'ясуємо, як економічна політика впливає на малу відкриту економіку з фіксованим валютним курсом. Припустимо, що уряд стимулює внутрішні видатки — сукупний попит — збільшенням державних закупівель або зниженням податків. Ця політика переміщує криву IS^* вправо, як показано на рисунку, і підвищує обмінний курс. Оскільки Центральний банк готовий обмінювати іноземну валюту на національну за твердим курсом, то біржові спекулянти негайно відреагують на зростання обмінного курсу продажем Центральному банкові іноземної валюти, що автоматично збільшує пропозицію грошей. Це збільшення переміщує криву LM^* вправо. Тому стимулююча фіскальна політика за системи фіксованих валютних курсів збільшує сукупний дохід (на відміну від ситуації, коли встановлено плаваючі валютні курси).

Припустимо, що Центральний банк за системи твердих валютних курсів намагається збільшити пропозицію грошей — наприклад, він купує облігації у населення. Які це могло б мати наслідки? Спочатку крива LM^* переміщуватиметься вправо, і валютний курс знижуватиметься, як показано на графіку. Оскільки Центральний банк обмінює іноземну валюту на національну за фіксованим курсом, то спекулянти негайно відреагують на зниження обмінного курсу. Вони продаватимуть центральному банкові національну валюту, що зменшить пропозицію грошей і поверне криву LM^* до попереднього положення. Отже, монетарна політика за системи фіксованих валютних курсів у своєму звичному розумінні безплідна. Погоджуючись на фіксацію обмінного курсу, центральний банк відмовляється від контролю за пропозицією грошей.

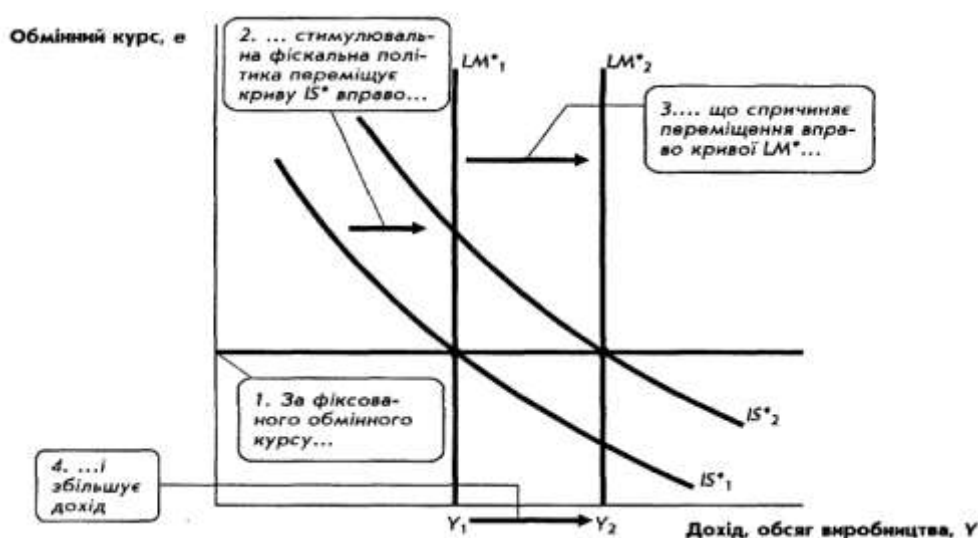

Рис. 7. Стимулююча фіскальна політика за фіксованих валютних курсів

Стимулююча фіскальна політика переміщує криву IS^* вправо. Для підтримання фіксованого курсу Центральний банк повинен збільшити пропозицію грошей, що перемістить криву LM^* вправо. Отже, за фіксованого валютного курсу стимулююча фіскальна політика збільшує дохід (на відміну від ситуації з плаваючим валютним курсом).

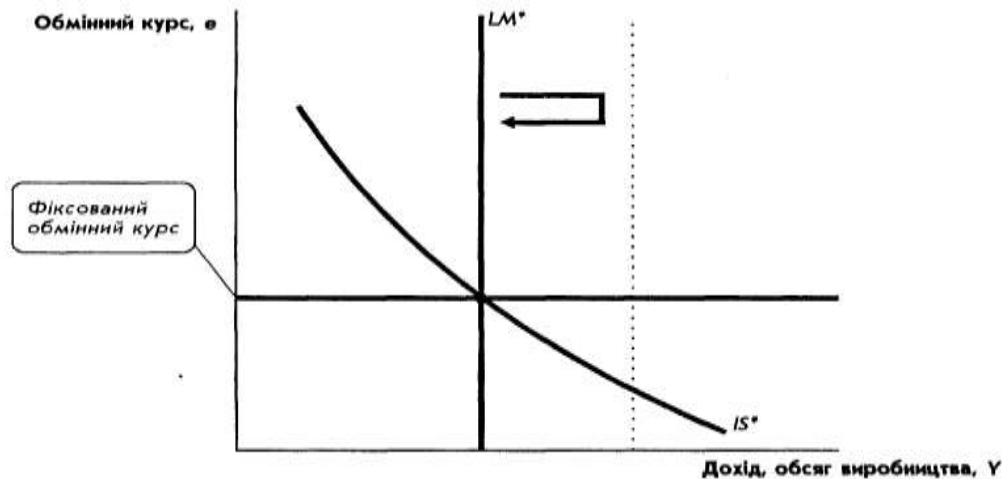

Рис.8. Стимулююча монетарна політика за твердих валютних курсів

Якщо ж Центральний банк намагається збільшити пропозицію грошей — наприклад, купуючи облігації у населення, — це знижуватиме обмінний курс. Для підтримання твердого обмінного курсу пропозиція грошей і крива LM^* повинні повернутись до попереднього положення. Отже, за фіксованих валютних курсів традиційна монетарна політика безплідна.

В країні, де встановлено твердий обмінний курс, можливе проведення лише монетарної політики, що змінює цей рівень обмінного курсу. Зниження вартості національної валюти називають девальвацією, а підвищення — ревальвацією. Так, девальвація переміщує криву LM^* вправо; вона має той самий вплив, що й збільшення пропозиції грошей за плаваючого валютного курсу. Саме тому девальвація сприяє збільшенню чистого експорту й сукупного доходу. А ревальвація навпаки – переміщує криву LM^* вліво, зменшує чистий експорт і знижує сукупний дохід.

3. Суперечливість цілей макроекономічного регулювання і проблема координації бюджетно-податкової і грошово кредитної політики держави

Центральний банк використовує знаряддя монетарної політики для стабілізації національної економіки, зокрема для досягнення таких основних цілей, як:

- ✓ економічне зростання;
- ✓ високий рівень зайнятості;
- ✓ стабільний рівень цін;
- ✓ стабільність на фінансових ринках;
- ✓ стабільність процентних ставок;
- ✓ стабільний курс національної валюти.

Хоча багато із цілей монетарної політики відповідають одна одній, наприклад, висока зайнятість поєднується із економічним зростанням, але окремі цілі суперечать одні одним. Наприклад, досягнення стабільного рівня цін часто суперечить таким цілям, як стабільність процентних ставок і високий рівень

зайнятості у короткостроковому періоді. Річ у тім, що коли національна економіка перебуває у фазі піднесення і безробіття зменшується, то процентні ставки та інфляція можуть почати зростати. Якщо, наприклад, центральний банк хоче не допустити зростання процентних ставок і купуватиме державні облігації, що підвищуватиме ціни на них і знижуватиме процентні ставки, то пропозиція грошей збільшуватиметься і темпи інфляції зростатимуть. З іншого боку, якщо центральний банк уповільнить зростання грошей, щоб стримати темпи зростання цін, то у короткостроковому періоді і процентні ставки, і безробіття можуть зрости. Отже, центральний банк мусить вибирати між протилежними цілями.

Однак центральний банк не може прямо досягти поставлених цілей, наприклад, підвищити рівень зайнятості чи знизити темпи інфляції. Він має три основні знаряддя, використання яких може вплинути на національну економіку так, що через певний проміжок часу буде досягнуто поставлених цілей. У конкретній ситуації центральний банк вибирає набір змінних, певного рівня яких потрібно досягти, щоб реалізувати поставлені цілі. Ці змінні називають проміжними змінними, або проміжними завданнями; до них належать грошові агрегати (M_1 чи M_2) та короткострокові й довгострокові процентні ставки, які прямо впливають на рівень зайнятості та цін. Проте центральний банк не може прямо впливати і на проміжні змінні за допомогою своїх трьох знарядь проведення монетарної політики. Тому центральний банк вибирає ще конкретніший набір змінних, які називають поточними змінними, або поточними завданнями. Саме певного рівня поточних змінних і намагається досягти центральний банк, що дасть змогу реалізувати проміжні завдання і зрештою поставлені цілі. До поточних змінних належать грошові агрегати (грошова база) й агрегати резервів (наприклад, власні резерви, що становлять різницю між резервами та дисконтними позиками), а також процентні ставки (наприклад, ставка на векселі скарбниці).

За зміною проміжних і поточних змінних можна судити про ефективність реалізації вибраної центральним банком стратегії.

Проведення монетарної політики ускладнюється тим, що центральний банк не може одночасно стабілізувати і процентні ставки, і пропозицію грошей. Щоб зрозуміти це твердження, спочатку з'ясуємо, чому намагання стабілізувати пропозицію грошей веде до втрати контролю за зміною процентних ставок. Припустімо, що центральний банк хоче стабілізувати пропозицію грошей. Тому в моделі ринку грошей криву пропозиції грошей зображено у вигляді вертикальної лінії $(M/P)^s$ (рис.). Центральний банк очікує, що крива попиту на гроші перебуває у положенні $L(i_v, Y_1)$. Проте крива попиту на гроші коливатиметься у певному інтервалі, наприклад, від $L(i_2, Y_2)$ до $L(i_3, Y_3)$ унаслідок несподіваних збільшень або зменшень обсягів національного виробництва або змін у рівні цін. Отже, реалізація завдання із стабілізації пропозиції грошей означає, що процентні ставки коливатимуться.

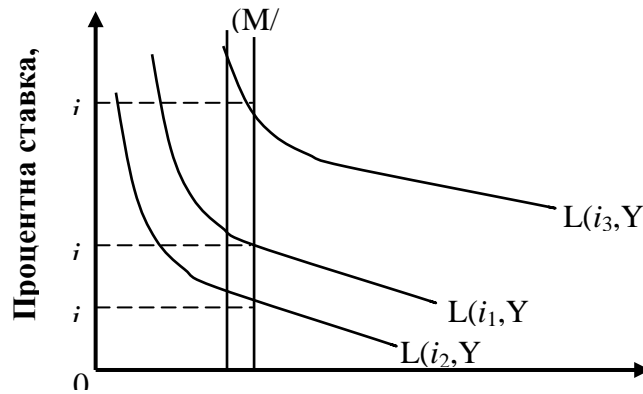

Рис.9. Наслідок стабілізації пропозиції грошей

Припустимо тепер, що центральний банк хоче стабілізувати процентну ставку, оскільки її коливання дестабілізують інвестиційні видатки, а через мультиплікатор видатків — усю національну економіку (рис.9). При цьому він сподівається, що крива попиту на гроші перебуватиме у положенні $B(i_r, Y_1)$, а процентна ставка на рівні i_x . Проте, крива попиту переміщуватиметься внаслідок несподіваних змін у обсягах виробництва або рівні цін. Якщо, наприклад, крива попиту переміститься вліво у положення $L(i_2, Y_2)$, тоді процентна ставка опуститься нижче рівня i_x , і ціна облігацій зростатиме. Щоб стабілізувати процентну ставку на рівні i_x , центральний банк, наприклад, продаватиме облігації доти, доки пропозиція грошей не зменшиться до $(M/P)_2^S$, за якої процентна ставка перебуває на рівні i_x .

Якщо ж крива попиту переміщуватиметься у положення $L(i_3, Y_3)$, і процентна ставка повзтиме вгору, то центральний банк може стабілізувати процентні ставки, купуючи державні облігації, що не допустить зниження

Реальні грошові залишки, M/P

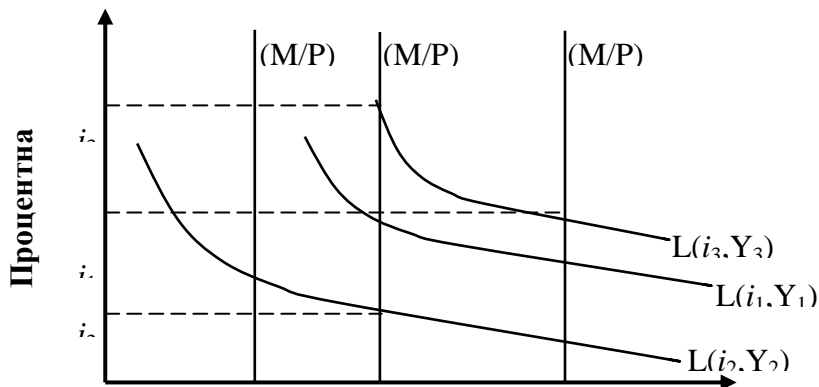

Рис.10. Наслідок стабілізації процентної ставки

цін на облігації. Центральний банк купуватиме облігації доти, доки пропозиція грошей не збільшиться до $(M/P)_3^S$, а процентна ставка не встановиться на рівні i_r . Як бачимо, стабілізація процентних ставок передбачає зміну пропозиції грошей.

Отже, центральний банк завжди стоїть перед дилемою — зосереджуватися на стабілізації процентних ставок чи на контролі пропозиції грошей.

Суворе дотримання завдання щодо процентних ставок спричиняє коливання пропозиції грошей. І, навпаки, стабілізація пропозиції грошей означає коливання процентних ставок. Тому центральний банк мусить вибрати одну із поточних змінних — наприклад, грошову базу чи процентні ставки на державні облігації, проводячи монетарну політику. У зв'язку з цим можливі три основні варіанти монетарної політики, за яких центральний банк визначає нахил кривої пропозиції грошей, використовуючи знаряддя монетарної політики.

По-перше, монетарна політика, поточним завданням якої є підтримання певного рівня процентних ставок. У цьому разі пропозиція грошей у національній економіці коліватиметься. Зі збільшенням попиту на гроші пропозиція грошей зростатиме; і навпаки, зі зменшенням попиту — звужуватиметься. Інакше кажучи, пропозицію грошей центральний банк регулює так, щоб підтримати певний рівень номінальної процентної ставки. У моделі грошового ринку цей напрям монетарної політики графічно можна зобразити у вигляді горизонтальної кривої пропозиції. Якщо за критерій брати пропозицію грошей, то цю монетарну політику можна назвати гнучкою.

По-друге, монетарна політика, поточним завданням якої є підтримання в національній економіці стабільної величини пропозиції грошей. У цьому разі пропозиція грошей у моделі грошового ринку зображається у вигляді вертикальної кривої. Зі збільшенням попиту на гроші процентна ставка у цьому варіанті монетарної політики зростатиме. І навпаки, зі зменшенням попиту на гроші процентна ставка знижуватиметься. З позиції пропозиції грошей цю монетарну політику можна назвати жорсткою.

По-третє, проміжний варіант монетарної політики. Цьому варіантові монетарної політики відповідає висхідна крива пропозиції грошей (рис.). У цьому разі зі зміною попиту на гроші змінюється і пропозиція грошей. Проте величина зміни пропозиції грошей недостатня, щоб утримувати процентну ставку на незмінному рівні. Тому зі збільшенням попиту на гроші зростає і пропозиція грошей, і процентна ставка. І навпаки, зі зменшенням попиту на гроші зменшується пропозиція грошей і знижується процентна ставка.

Вибір варіанта монетарної політики залежить від причин змін попиту на гроші. Якщо збільшення попиту на гроші пов'язане з інфляційним зростанням цін, то центральний банк застосовує жорстку монетарну політику, яка стримує зростання пропозиції грошей.

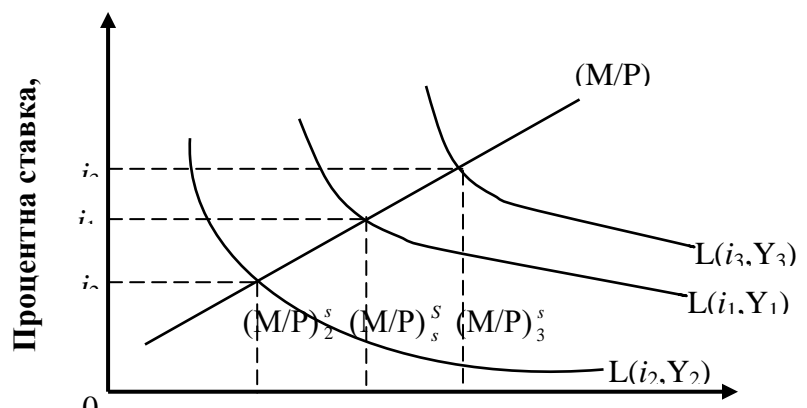

Рис.11. Проміжний варіант монетарної політики

4. Соціальні Ґарантії та система соціального захисту

Соціальна політика є не менш важливим інструментом макроекономічного регулювання, ніж фінансова або грошова.

Для соціальної політики порівняно з іншими видами політики характерна більша спрямованість на потреби суспільства як цілого і його окремі соціальні прошарки. Саме тому визначаючи зміст останньої передусім наголошують на її причетності до створення системи соціального захисту й забезпечення соціальних ґарантій.

Якщо реалізація цілей фінансової та грошової політики сприяє нагромадженню матеріального капіталу, то соціальної — людського і соціального капіталу.

Людський капітал — сукупність фізичних (здоров'я) та інтелектуальних (освіта, культура) здібностей членів суспільства. Підґрунтям для розвитку людського капіталу є матеріальний капітал.

Соціальний капітал — сукупність принципів побудови відносин, вмонтованих в існуючі соціальні та політичні структури суспільства, що дають змогу людям, які вступаю у них, досягати визначених цілей за менших витрат. Відсутність або нестача соціального капіталу призводить до виключення окремих груп людей із процесу споживання певних благ.

Передумови для реалізації соціального капіталу створюються нагромадженням матеріальним і людським капіталом. Адже ймовірність виключення для людей, що мають менші доходи, гірше здоров'я та нижчий рівень освіти, є більшою. Водночас реалізація соціального капіталу передбачає певний рівень розвитку політичної системи. Виключення може бути і наслідком недосконалості законодавства або відсутності інститутів громадянського суспільства.

Мета соціальної політики — обмеження виключення з процесу споживання матеріальних і соціальних благ бідніших верств суспільства.

Усвідомлюючи важливість явища виключення з точки зору негативних наслідків, які воно може мати, Європейський парламент у 2002 р. прийняли "Програму боротьби з виключенням із суспільного життя. Серед основних показників, які відображають загрозу виключення, визначено: 1) кількість громадян, доходи яких менші середніх доходів; 2) розподіл доходів між різними верствами населення 3) постійність (тривалість) низького рівня доходів; 4) розрив між низькими і середніми доходами; 5) рівномірність

розподілу доходів за регіонами; тривалість безробіття; 7) кількість осіб у сім'ях безробітних; 8) кількість осіб що були змушені залишити навчання; 9) тривалість життя; 10) стан здоров'я (і методом самооцінки).

Складовою соціальної політики є система соціального захисту та соціальних гарантій. Під **соціальним захистом** позначають увесь комплекс заходів, спрямованих на створення безпечного соціального середовища людини, основними складовими якого є:

- ✓ соціальне страхування;
- ✓ соціальне забезпечення;
- ✓ соціальна допомога.

В найбільш широкому трактуванні соціального захисту до нього включають також заходи охорони здоров'я, соціальну роботу і т. ін.

Таким чином, державний **соціальний захист можна розглядати як комплекс організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на захист добробуту кожного члена суспільства за конкретних економічних умов**. Організаційно-правові заходи - це створення інститутів соціального захисту і законів, які б керували їхньою діяльністю. Економічні — створення механізмів перерозподілу доходів, тобто стягнення податків та інших платежів, формування коштів соціального захисту та їх розподіл. В економічному сенсі соціальний захист — це система перерозподілу суспільних коштів на користь людей, які тимчасово чи постійно потребують особливої підтримки з боку суспільства.

При цьому слід відзначити, що соціальний захист може існувати й існує також поза державними інституціями. Першим, природним інститутом соціального захисту є сім'я. Відповідно, сім'я, забезпечуючи соціальний захист своїх членів, керується перш за все моральними нормами й традиціями, хоча держава має певний вплив на сім'ю, регулюючи сімейні відносини за допомогою законодавчих актів, наприклад Сімейного кодексу. Так само, як у суспільстві, всередині сім'ї мають місцеві трансферти (передача коштів), у грошовій та в натуральній формі.

Дедалі більшого значення в соціальному захисті набувають недержавні організації, які створюються на принципах взаємодопомоги та благодійності. Їхня діяльність, керована статутними нормами, так само не уникає державного законодавчого регулювання. В Україні прийнято низку законів, які стосуються недержавних благодійних організацій, зокрема Закон України про благодійництво та благодійні організації.

Найбільшою недержавною благодійною організацією у багатьох країнах була й залишається церква. Церква надає не тільки матеріальну допомогу нужденним, але також інші соціальні послуги — забезпечує догляд за хворими та інвалідами у лікарнях і вдома, фінансує утримання лікарень, навчальних закладів тощо.

Розглядаючи добробут як мету соціального захисту, слід зазначити, що в людському суспільстві поняття добробуту вельми відносне. У сфері соціального захисту під добробутом розуміють відсутність хвороб і можливість

задовольнити основні потреби. Відрізняються потреби жителів міста і села, пенсіонерів та дітей, людей із різним рівнем освіти й соціальним статусом. Сучасні системи соціального захисту мають тенденцію до задоволення специфічних потреб окремих груп населення, що змінюються в часі і просторі. Зазначимо, що матеріальний добробут не є самоціллю, а тільки передумовою створення соціального добробуту — таких умов життя, за яких людина добре почувається, коли вона може фізично і розумово розвиватися. Кінцевою метою соціального захисту є надання кожному членові суспільства, незалежно від соціального походження, національної або расової приналежності, можливості вільно розвиватися, реалізувати свої здібності. Інша мета соціального захисту — підтримання стабільності у суспільстві, тобто попередження соціальної напруженості, яка виникає у зв'язку з майновою, расовою, культурною, соціальною нерівністю, знаходить вираз у страйках, актах громадянської непокори, сутичках між окремими групами населення — відповідає як інтересам окремих людей, так і всього суспільства.

Заходи соціального захисту мають подвійну спрямованість. В одних випадках вони покликані надавати підтримку тим членам суспільства, які з певних причин перебувають у скрутному становищі. Така підтримка існує у вигляді соціальної допомоги особі або сім'ї, яка не має достатніх засобів існування. Через соціальні гарантії, соціальну допомогу соціальний захист виконує свою лікувальну, реабілітаційну функцію, яка полягає в тому, щоб допомогти людям, які потрапили в складну життєву ситуацію, вийти з цього стану і не опинитися на узбіччі суспільства.

Проте важливішими є заходи, спрямовані на запобігання ситуаціям, які загрожують добробуту людини, стимулювання здатності людей самим протистояти злигодням. Соціальний захист виконує свою превентивну, запобіжну функцію шляхом захисту особи та її сім'ї від втрат доходу, пов'язаних з безробіттям, старінням, хворобою тощо, та поліпшення її добробуту через соціальні послуги і грошову допомогу на виховання дітей.

Активній спрямованості соціального захисту відповідають соціальне страхування, програми зайнятості, охорони здоров'я та інші, які спрямовані на усунення загрози добробуту. Пасивна спрямованість полягає у наданні допомоги тим, хто вже перебуває у важкій матеріальній ситуації, та соціальному обслуговуванні немічних.

Соціальний захист реалізується через систему соціальних гарантій. *Соціальні гарантії – матеріальні та юридичні засоби, що забезпечують реалізацію конституційних соціально-економічних і соціально-політичних прав членів суспільства.* Вони покликані компенсувати в тій чи іншій мірі несприятливі особливості життєвого становища окремих категорій працівників та членів їх сімей.

У наукових колах сформувався відносно чітке уявлення щодо сутності та призначення соціальних гарантій. Зокрема, більшість вітчизняних вчених трактує їх як метод забезпечення з боку держави задоволення різноманітних потреб громадян на рівні соціально визначених норм. Соціально-економічні

гарантії громадянам – це об’єктивна необхідність для будь-якої держави, зміст і доцільність її існування, що виступає мірилом рівня цивілізованості.

Науковці зазначають, що соціальний захист включає, зокрема, гарантії щодо охорони праці, здоров’я, оточуючого навколишнього середовища, мінімальної оплати праці, ті інші заходи, які є необхідними для нормальної життєдіяльності людини і функціонування держави.

Розглядаючи соціальні гарантії як економічну категорію, їх можна трактувати як систему взаємовідносин населення і держави з приводу гарантування державою певного рівня задоволення соціальних потреб та згоди населення на участь у фінансуванні необхідного для цього обсягу соціальних благ, а також самостійне забезпечення решти своїх соціальних потреб.

До складових системи соціальних гарантій можна віднести структурні підсистеми:

- ✓ гарантії в процесі виробництва (забезпеченість роботою, право на підприємництво, охорона праці тощо);
- ✓ гарантії в процесі розподілу (мінімальна заробітна плата, пенсія, стипендія, ліквідація монополізму в процесі ціноутворення, ті чи інші пільги та привілеї, пов’язані з характером і змістом праці);
- ✓ гарантії споживання (доступ до соціально-мінімальних благ, допомоги, дотації, право на отримання благодійної допомоги, реабілітаційної підтримки).

Отже, можна зробити висновок, що соціальний захист і соціальні гарантії, є обов’язковим елементом економічної системи держави, що визначає рівень суспільного добробуту і є важливою умовою її економічної та соціальної стабільності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

19. Аналітична економія: макроекономіка і мікроекономіка. Навчальний посібник. У двох книгах - Книга 1: Вступ до аналітичної економії. Макроекономіка./ За редакцією С.Панчишина і П.Острроверха. – К.: Знання, 2006. – 723с.
20. Економічна енциклопедія: У трьох томах – Т.1 (А-К)/ Редколегія...Мочерний С.В. (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2000. – 864с.
21. Економічна енциклопедія: У трьох томах – Т.2 (К-П)/ Редколегія...Мочерний С.В. (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2001. – 848с.
22. Економічна енциклопедія: У трьох томах – Т.3 (П-Я)/ Редколегія...Мочерний С.В. (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2002. – 952с.

23. Загальна економічна теорія (політична економія). Підручник у 2-х частинах. Частина 2./ За ред. І.В.Буяна, В.М.Ковальчука. – Тернопіль: Лідер, 2005. – 296с.
24. Макроекономіка: Підручник./ За редакцією В.Д.Базилевича. – К.: Знання, 2004. – 851с.
25. Манків Г.Н. Макроекономіка. – К.: Основи, 2000. – 588с.
26. Сакс Дж.Д., Ларрен Ф.Б. Макроэкономика. Глобальный подход. – М.: Дело, 1999. – 848с.
27. Словарь современной экономической теории./ Общая редакция Дэвида У.Пирса. – М.: Инфра-М, 1997.– 608с.
28. Сломан Дж., Сатклифф М. Экономикс.– Санкт-Петербург: Питер, 2005. – 832с.

Тема 11. ЗОВНІШНЯ ТОРГІВЛЯ І ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА (2 год.)

1. Міжнародний поділ праці, його суть та чинники. Зовнішня торгівля, її фактори та показники.

2. Теорії міжнародної торгівлі. Теорії абсолютної і відносної переваги у міжнародній торгівлі. Зовнішня торгівля за умов зростання витрат заміщення. Теорії міжнародної торгівлі Гекшера-Оліна та М.Портера.

3. Рівноважний рівень світових цін і вигоди від зовнішньої торгівлі. Зовнішня торгівля і розподіл доходів.

4. Зовнішньоекономічна політика. Економічний протекціонізм і вільна торгівля. Причини «вибіркової» протекціоністської політики і загальні тенденції до лібералізації міжнародної торгівлі.

1. Міжнародний поділ праці, його суть та чинники. Зовнішня торгівля, її фактори та показники

Міжнародний поділ праці – це спеціалізація окремих країн на виготовленні тих чи інших видів продукції з метою взаємного обміну ними.

Основними чинниками, що зумовлюють поділ праці між державами є:

- нерівномірне розміщення природних багатств на земній кулі;
- ґрунтово-кліматичні умови різних країн, їхня флора і фауна.
- географічне розташування країни;
- забезпечення трудовими ресурсами;
- історичні традиції виробництва;
- науково-технічні досягнення тощо.

Міжнародний поділ праці є основою для виникнення і розвитку міжнародної торгівлі.

Зовнішня торгівля є історично першою і найважливішою формою економічних зв'язків між народами і країнами.

Швидкому розвитку міжнародної торгівлі сьогодні сприяють такі чинники:

- **вдосконалення видів транспорту** (розвиток повітряних лайнерів, використання трубопроводів тощо);
- **вдосконалення засобів зв'язку** Комп'ютери, факси, телефони забезпечують зв'язок швидкий і надійний зв'язок між торговими партнерами;
- **значне зниження митних зборів** (суттєво зменшились торговельні обмеження);
- **нині практично всі країни світу** тією чи іншою мірою беруть участь у міжнародній торгівлі;

Розвиток зовнішньої торгівлі оцінюють за такими показниками:

- **експортна (імпортна) квота** – відношення експорту країни до ВВП. Ця квота характеризує рівень відкритості національної економіки;
- **обсяг експорту (імпорту) країни на душу населення;**
- **експортний потенціал країни** – обсяг виробленої продукції, який

країна може продати на світовому ринку без будь-якої шкоди для задоволення своїх внутрішніх проблем;

- **співвідношення частки країни у світовому виробництві певного продукту з її часткою у світовій торгівлі ним.** Якщо частка країни у світовому виробництві певного виду продукту помітно переважає її частку в міжнародній торгівлі цим товаром, то це здебільшого свідчить про низьку конкурентоспроможність цього виробу країни на світовому ринку;

- **структура експорту,** тобто питома вага різних товарних груп у загальному обсязі експорту. Структура експорту характеризує роль країни у міжнародній галузевій спеціалізації. Висока частка продукції обробної промисловості в експорті країни свідчить про машинно-технологічну спрямованість її експорту та про високий науково-технічний рівень її національної економіки. І навпаки, висока питома вага в експорті країни сировини, матеріалів, енергоносіїв свідчить про сировинну спрямованість її експорту і здебільшого про низький рівень економічного розвитку;

- **структура імпорту,** яка відображає залежність національної економіки від світової економіки у ресурсах, товарах і послугах, які країна не виробляє, або виробництво яких у цій країні є неефективним. Аналізуючи структуру імпорту, здебільшого визначають питому вагу паливно-сировинних матеріалів та кінцевої продукції, що також дає змогу судити про рівень економічного розвитку країни;

- **співвідношення між обсягом зарубіжних прямих інвестицій країни і обсягом іноземних прямих інвестицій в її економіку.** Промислово розвинуті країни здебільшого вкладають більші обсяги капіталу в економіку інших країн порівняно з обсягами інвестицій, які вкладають у їхню економіку;

- **обсяг зовнішнього боргу країни та його співвідношення з ВВП та експортом даної країни.** Рівень заборгованості країни вважають дуже високим, коли він більше за її річний ВВП, а видатки на обслуговування боргу перевищують 50% експорту.

2. Теорії міжнародної торгівлі. Теорії абсолютної і відносної переваги у міжнародній торгівлі. Зовнішня торгівля за умов зростання витрат заміщення. Теорії міжнародної торгівлі Гекшера-Оліна та М. Портера

Теоретичні обґрунтування вигод міжнародного поділу праці знайшли відображення в таких теоріях:

- **теорії абсолютних переваг А. Сміта;**
- **теорії порівняльних (відносних) переваг Д. Рікардо;**
- **теорії Гекшера-Оліна;**
- **теорію конкурентних переваг країни Майкла Портера**

Суть теорії абсолютних переваг, які має країна у виробництві певного продукту в тому, що вона здатна, використовуючи певний обсяг ресурсів,

виготовляти більшу кількість одиниць цього товару, ніж інші країни з такою ж кількістю ресурсів.

А. Сміт, прагнучи **обґрунтувати вигоди від міжнародних економічних відносин для всіх націй, на основі розвитку спеціалізації писав: „Якщо будь-яка держава зможе постачати нам будь-який товар дешевше, ніж ми самі спроможні його виготовити, значно краще купувати його в неї за певну частину продукту нашої промисловості, у виробництві якого ми маємо деяку перевагу”**

Теорію порівняльних (відносних) переваг обґрунтував англійський економіст Давід Рікардо. Суть цієї теорії полягає в тому, що країни повинні спеціалізуватись на виробництві тих товарів і експортувати їх, якщо відмінність між витратами виробництва цих товарів і вищими витратами виробництва інших більша, ніж у інших країнах.

Ця теорія ґрунтується на тому положенні, що у двох різних країнах одні й ті ж товари виробляються з неоднаковими витратами.

Аналізуючи виробництво вина та сукна в Англії і Португалії Д. Рікардо зробив висновок:

- **Англії вигідніше відмовитися від виробництва вина та купувати його в Португалії;**

- **Португалії доцільніше купувати в Англії сукно, відмовитися від його виробництва у себе.**

Висновок: країни повинні відмовитись від випуску тих товарів, виробництво яких, з цієї точки зору, неефективне, і зосередитись на товарах, в яких вони мають порівняльну перевагу.

Теорія Д. Рікардо пояснює переваги міжнародної торгівлі, враховуючи головним чином міжнародні відмінності у природнокліматичних умовах. Проте з розвитком промисловості, насамперед обробної, їх роль як фактора міжнародної спеціалізації помітно змінилась. **Вирішальну роль стали відігравати фактори суспільного походження.**

Зовнішня торгівля за умов зростання витрат заміщення. Досі припускалося, що витрати заміщення є незмінними, тобто кожна країна відмовляється від сталої кількості одного продукту, щоб забезпечити сталий приріст іншого. Звідси випливало, що країна максимізує свої вигоди від зовнішньої торгівлі, коли вона цілком спеціалізується на виробництві одного товару, з якого має порівняльну перевагу. Проте у дійсності повної спеціалізації не існує: кожна країна виробляє різні товари. Це пояснюється тим, що зі збільшенням обсягів продукції перехід від виробництва одного продукту до іншого супроводжується зростанням витрат, бо ресурси не є абсолютно взаємо замінюваними для альтернативного їх використання. Інакше кажучи, починає діяти **закон зростання альтернативної вартості.** Наприклад, в Україні для виробництва додаткової одиниці борошна необхідно відмовитися від дедалі більшої кількості цукру.

За умов дії закону зростання альтернативної вартості чинники, які визначають напрями зовнішньої торгівлі, є такими самими, що й за постійних витрат. Країни можуть отримувати вигоду від зовнішньої торгівлі, якщо вони

спеціалізуватимуться на виробництві тих товарів, з яких мають порівняльну перевагу. Проте за зростаючих витрат заміщення одного товару на інший, по-перше, повна спеціалізація країни не вигідна, а по-друге, внаслідок конкуренції граничні витрати заміщення в обох країнах вирівнюються.

Оскільки ресурси вже не є абсолютно взаємозамінюваними для альтернативного використання, остільки крива виробничих можливостей є опуклою. Нехай Україна займає таке положення на кривій виробничих можливостей, що співвідношення витрат становить: одна одиниця борошна дорівнює двом одиницям цукру (точка **A** на рис. 11.1). Якщо Україна спеціалізується на виробництві борошна, то подальше розширення його виробництва супроводжується зростанням витрат, тобто доводиться жертвувати більш ніж двома одиницями цукру, аби виробити одиницю борошна. В результаті збільшення виробництва борошна буде досягнуто точки **B**, в якій співвідношення витрат в обох країнах вирівнюється (одна одиниця борошна = чотирьом одиницям цукру).

Так само Польща, яка виходить із співвідношення: одна одиниця цукру дорівнює $\frac{1}{4}$ одиниці борошна, розширює виробництво цукру. Однак при цьому виявляється, що це співвідношення починає зростати. Відмова від $\frac{1}{4}$ одиниці борошна вивільнює ресурси, з яких виготовляють менше ніж одну одиницю цукру, бо ці ресурси щораз менше придатні для його виробництва. Зі збільшенням виробництва цукру також буде досягнуто точку, в якій співвідношення витрат для обох країн однакові (одна одиниця цукру = $\frac{1}{2}$ одиниці борошна).

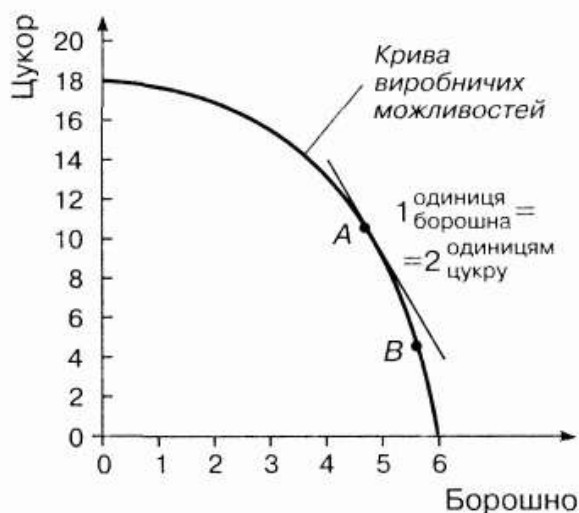

Рис. 11.1. Міжнародна спеціалізація за умов зростання витрат заміщення

У точці, в якій співвідношення витрат у обох країнах однакове, зникає основа для поглиблення спеціалізації та розширення торгівлі (такою основою є різні відношення витрат). Тому подальша спеціалізація країни уже економічно недоцільна.

Точка однакових співвідношень витрат може досягатися тоді, коли

Україна, крім борошна, виробляє і цукор, а Польща, окрім цукру, виробляє і борошно. Унаслідок дії закону зростання альтернативної вартості спеціалізація країн є неповною. Отже, за зростаючих витрат заміщення максимальну вигоду від зовнішньої торгівлі дає **часткова спеціалізація країн**.

Наступний розвиток теорія порівняльних переваг (витрат) одержала в теорії співвідношення факторів виробництва шведських дослідників неокласичного напрямку Елі Гекшера та Кертіля Оліна, яку називають просто **теорією міжнародної торгівлі Гекшера-Оліна**.

Теорія Гекшера-Оліна виходила з того, що відмінності між країнами у відносних витратах пов'язуються:

- **по-перше**, тим, що у виробництві різних товарів фактори використовуються у різних співвідношеннях;
- **по-друге**, тим, що забезпеченість країн чинниками виробництва не є однаковою (**матеріальні та людські ресурси розподілені між країнами нерівномірно**).

У відповідності з теорією Гекшера-Оліна, країна буде прагнути спеціалізувати свій експорт на тих товарах, стосовно яких вона має надмірну кількість виробничих факторів і, як наслідок, порівняльно низькі ціни. І навпаки, країна прагнучиме імпортувати ті товари, на які у неї відчувається дефіцит виробничих факторів, а тому й порівняно високими є ціни.

Значним внеском у теорію міжнародної спеціалізації країн є концепція американського економіста Майкла Портера.

На підставі обширного статистичного матеріалу, який охоплював майже 100 галузей восьми розвинутих країн **М. Портер розробив теорію конкурентних переваг країни**

Центральне місце в концепції М. Портера займає ідея так званого **національного ромба**, який розкриває чотири основні визначники економіки, від яких залежить **формування конкурентних переваг** країни. Ці визначники, взаємодіючи, створюють **сприятливе** або **несприятливе середовище** для реалізації конкурентних переваг.

Перший визначник – це кількість та якість певних факторів виробництва (земля, праця, капітал, підприємницькі здібності, інфраструктура);

Другий – це умови внутрішнього попиту, його кількісні та якісні параметри. Величина попиту, особливості його формування в країні, диференціація попиту на певні види продукції, вимоги покупців до якості на внутрішньому ринку є важливими чинниками здобуття країною конкурентних переваг на світових ринках.

Третій – це близькі суміжні галузі. Наявність у національній економіці високо розвинутих близьких суміжних галузей (вони розглядаються важливою умовою створення і підтримання країною конкурентних переваг), які забезпечують експортоорієнтовані виробництва необхідними матеріалами, напівфабрикатами, іншими матеріальними засобами та

інформацією.

Четвертий – це стратегія і структура фірм, рівень та характер конкуренції на внутрішньому ринку. М. Портер вважає, що міжнародна конкурентна перевага фірм країни формується на внутрішньому ринку. Якщо на цьому ринку відсутня конкурентність вітчизняних фірм, а їхні стратегія та структура не зорієнтовані на діяльність в умовах суперництва, то на міжнародних ринках у таких фірм здебільшого не виникає конкурентних переваг.

Окремо М. Портер розглядає ще два суттєвих чинника, які відіграють важливу роль у процесі формування конкурентних переваг національної економіки:

- діяльність уряду;
- випадкові події.

На четвертий визначник, який визначає рівень змагальності фірм на світових ринках, – стан конкурентного середовища на національному ринку – уряд впливає через економічну політику, **антимонопольне законодавство та його застосування на практиці**. Досвід підказує, що майже в усіх країнах формування конкурентноспроможних галузей відбувалося за участі держави.

Другим чинником, як зазначалося, є випадкові події. До них М. Портер відносить значні наукові відкриття і винаходи, технологічні зрушення, різкі зміни цін на ресурси (так звані нафтошоки), різкі коливання на фінансових ринках або в обмінних курсах, війни, революції, певні політичні рішення тощо. **Випадкові події можуть звести нанівець переваги одних потужних конкурентів на світових ринках і закласти добрий підмурок для розвитку переваг інших.**

3. Рівноважний рівень світових цін і вигоди від зовнішньої торгівлі. Зовнішня торгівля і розподіл доходів

Рівноважний рівень світових цін і вигоди від зовнішньої торгівлі. Вигоди від зовнішньої торгівлі залежать від рівноважних світових цін на товари і послуги, котрими торгують країни. Для з'ясування цього питання візьмемо лише дві країни - Україну і Росію, що виробляють однаковий продукт – олію. Аби ще спростити ситуацію, не беремо до уваги транспортних видатків, а також торговельних обмежень, таких як мито і квоти.

Припустимо, що за відсутності зовнішньої торгівлі криві внутрішніх попиту і пропозиції визначають рівноважну ціну на олію в Україні на рівні \$1000 за 1 т та рівноважну кількість – 100 тис. т (рис.11.2) У Росії рівноважна ціна встановлюється на рівні \$2000 за 1 т (рис. 11.3), а рівноважна кількість – 60 тис. т (рис. 11. 4).

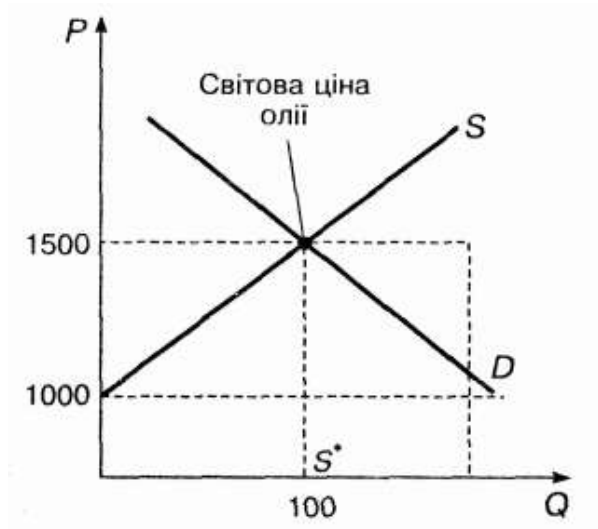

Рис. 11.2. Ринок олії в Україні

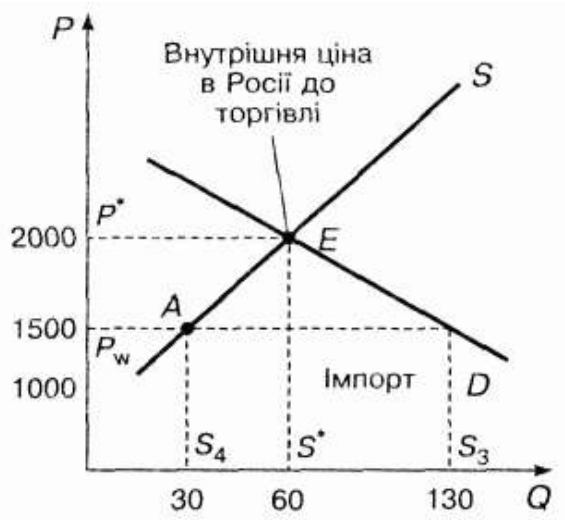

Рис. 11.3. Ринок олії в Росії

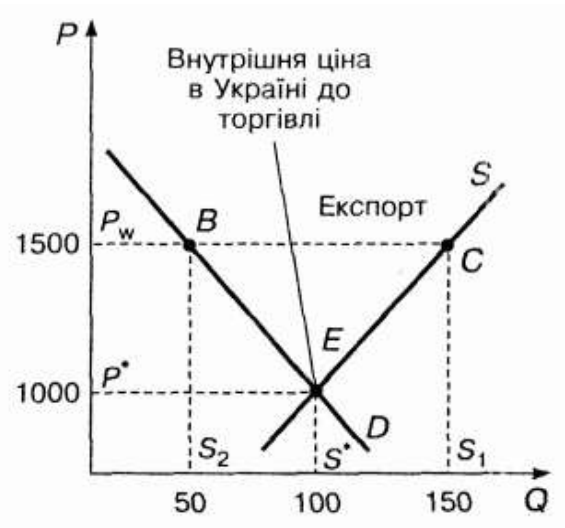

Рис. 11.4. Світова торгівля олією

Ціна на олію в Росії вища, ніж в Україні, тому українським виробникам буде вигідно експортувати свою продукцію, а споживачам у Росії – купувати дешеву імпортовану олію. Отже, початкова різниця в цінах створює можливість для експорту та імпорту, але їхні обсяги залежать від того, на якому рівні встановлюється світова ціна.

Україні вигідно збільшувати виробництво олії та експортувати її, якщо світова ціна перевищуватиме початкову внутрішню ціну. Що вище світова ціна олії, то активніше українці збільшуватимуть пропозицію олії. Щоправда, водночас зростатимуть і внутрішні ціни на олію, і споживачі в Україні скорочуватимуть попит на неї. Отже, у нашому прикладі величина пропозиції олії на світовому ринку визначатиметься різницею між пропозицією і попитом на неї на внутрішньому ринку України, яка виникає в умовах зростання цін на цей продукт.

Припустимо, що якби світова ціна олії:

- **становила \$1250 за 1 т**, то **українські виробники** виробили би 125 тис. т олії, **споживачі в Україні** придбали б 75 тис. т, а надлишкову пропозицію товару було б експортовано;

- **становила \$1500 за 1 т**, то в Україні її було б **вироблено** 150 тис. т, а **українські споживачі** придбали б лише 50 тис. т, тобто **внутрішній надлишок (100 тис. т) пішов би на експорт**.

Російським споживачам вигідно купувати імпортовану олію, якщо світова ціна на неї нижча за початкову внутрішню ціну в Росії. Що нижча світова ціна на олію, то більшим у Росії буде попит на неї. Зі зниженням внутрішніх цін на олію російські продуценти (підприємці) скорочуватимуть розмір її пропозиції. Отже, у нашому прикладі величина попиту на олію на світовому ринку визначатиметься різницею між попитом і пропозицією на внутрішньому ринку Росії, яка виникає в умовах зниження цін на олію.

Припустимо, що:

- **за світової ціни \$1750 за 1 т** російські споживачі придбали б 90 тис. олії, а підприємці зменшили б її виробництво до 45 тис. т, тобто нестача олії в Росії становила би 45 тис. т. Щоб покрити цю нестачу, в Росію надходить імпорт;

- **за світової ціни у \$1750 за 1 т** російські споживачі купили б 130 тис. т олії, а внутрішнє виробництво склало б лише 30 тис. т, тобто **Росія імпортуватиме 100 тис. т олії**.

Таким чином, **рівноважний рівень світової ціни на олію досягає** тоді, коли вона **становить \$1500 за 1 т**. За таку ціну Україна здатна продати, а Росія придбати 100 тис. т.

Побудуємо криву пропозиції експорту (рис 11.4). Вона показує кількість олії, яку експортують за кожної світової ціни, що перевищує \$1000 за 1 т. Крива є висхідною, що вказує на прямо пропорційну залежність між світовою ціною і величиною українського експорту олії. **Коли світові ціни зростають відносно цін даної країни, експорт цієї країни збільшується.**

Тепер розглянемо криву попиту на імпорт Росії (рис. 11.4). Ця крива показує кількість олії, яку імпортує Росія за світовими цінами, нижчими за

внутрішні. Крива є спадною, бо світові ціни та величина імпорту перебувають в оберненій залежності. **Коли світові ціни знижуються відносно внутрішніх цін країни, імпорт цієї країни зростає.**

Рівновага в міжнародній торгівлі у моделі двох країн досягається у точці, в якій крива попиту та імпорт однієї країни перетинається з кривою пропозиції експорту іншої країни. У нашому прикладі рівновага на світовому ринку досягається у точці за ціни \$1500 за 1 т олії. За такої ціни надлишковий попит у Росії (130 – 30) відповідає надлишковій пропозиції в Україні (150 – 50). За вищої ціни пропозиція олії на світовому ринку перевищить попит, унаслідок чого ціна олії знижуватиметься до рівноважного рівня, а пропозиція цього продукту скорочуватиметься. І навпаки, за низьких цін попит перевищуватиме пропозицію, тому світова ціна зростатиме, що розширюватиме пропозицію і зменшуватиме попит, поки ціна не досягне рівноважного рівня.

З моделі попиту і пропозиції випливає, що хоча зовнішньоторговельні відносини взаємовигідні для країн загалом, проте вони дають вигоду одним групам населення і суперечать інтересам інших.

В Україні за відсутності зовнішньої торгівлі на внутрішньому ринку виробляється S^* олії, яку продають за ціною P^* (рис. 11. 3). Водночас світова ціна P_w вища, бо відображає вищі витрати на виробництво олії у світі. З розвитком світової торгівлі внутрішня ціна в Україні зростає від P^* до P_w . Українські виробники збільшують виробництво олії від S^* до S_1 , а споживачі зменшують її споживання від S^* до S_2 . Різницю між S_2 і S_1 Україна експортує. Вигоду українських виробників олії, які тепер виробляють більше і продають за вищою ціною, можна визначити через площу чотирикутника $P_w CEP^*$. Утрати споживачів в Україні вимірює площа чотирикутника $P_w BEP^*$. Порівнявши обидва чотирикутники, бачимо, що українське суспільство загалом має чисту економічну вигоду, яку відбиває трикутник BEC .

У Росії за відсутності зовнішньої торгівлі для внутрішнього ринку виробляється S^* олії, яка продається за ціною P^* (рис. 11.3). Світова ціна P_w є нижчою. З розвитком світової торгівлі російські споживачі розширюватимуть споживання дешевої імпортової олії від S^* до S_3 , а виробники зменшать її виробництво від S^* до S_4 . Різницю між S_3 і S_4 Росія імпортує. Вигоду споживачів Росії, які купують більше олії за нижчою ціною, можна визначити за допомогою площі чотирикутника $P^* EDP_w$. Збитки російських виробників вимірює площа чотирикутника $P^* EAP_w$. Із порівняння обох чотирикутників випливає, що російське суспільство загалом має чисту економічну вигоду (трикутник ADE).

Отже, **внаслідок міжнародної торгівлі виробники в країні-експортері виграють**, бо мають змогу розширити виробництво й продавати свою продукцію за ціною, яка перевищує внутрішню рівноважну ціну. З іншого боку, споживачі в країні-експортері програють, бо внаслідок підвищення цін змушені скорочувати обсяг закупівель. Проте **загалом зовнішня торгівля забезпечує приріст добробуту в країні-експортері** за рахунок більшого виграшу виробників порівняно з утратами споживачів.

Із **розвитком зовнішньої торгівлі споживачі в країні-імпортері виграють**, бо мають змогу купувати більшу кількість потрібного їм блага за нижчою ціною. З іншого боку, виробники в країні-імпортері програють, бо конкуренція імпорту змушує їх знижувати ціни і скорочувати обсяги виробництва. Проте **загалом зовнішня торгівля забезпечує приріст добробуту в країні-імпортері**, бо вигоди споживачів переважають втрати виробників продукції, яка конкурує з імпортом.

Зовнішня торгівля і розподіл доходів. Хоч міжнародна торгівля є взаємовигідною, вигода від неї розподіляється між країнами нерівномірно. У нашому прикладі чиста вигода країни визначається площею трикутників – експортера (BEC) та імпортера (ADE). Площу трикутника, як відомо, вимірюють половиною добутку основи на висоту. В обох випадках основою трикутника є обсяг зовнішньої торгівлі (для України – експорту, для Росії – імпорту), а висотою є зміна внутрішньої рівноважної ціни. Оскільки обсяг експорту України дорівнює імпортові Росії, то розподіл вигоди між країнами залежить від відсотка зміни внутрішньої ціни.

У нашому прикладі ціна в Росії знизилася на 25% $\left[\frac{2000 - 1500}{2000} \cdot 100 \right]$, а ціна в Україні зросла на 50% $\left[\frac{1500 - 1000}{1000} \cdot 100 \right]$. Тому загалом вигода України від зовнішньої торгівлі є більшою.

Отже, від розвитку торговельних відносин більшу вигоду отримує та країна, у якій внутрішні ціни змінилися на більший відсоток. Це відображає правило розподілу вигоди, яке підкреслює: **вигоди від зовнішньої торгівлі розподіляються прямо пропорційно змінам цін у обох країнах.** Якщо в країні-експортері ціни вирости на X відсотків, а ціни в країні-імпортері знизились на Y відсотків, то:

$$\frac{\text{виграш країни} - \text{експортера}}{\text{виграш країни} - \text{імпортера}} = \frac{x}{y} .$$

Інакше кажучи, **чим нижча еластичність попиту на імпорт за ціною або еластичність пропозиції за ціною, тим більший виграш країни від торгівлі.**

Для оцінки розподілу вигоди від зовнішньої торгівлі економісти використовують показник „**умови торгівлі**” – **відношення експортних цін країни до її імпортних цін.** На практиці цей показник обчислюють для окремих країн або груп країн як відношення індексів експортних та

імпортних цін:

$$\text{Умови торгівлі} = \frac{\sum x_i p_i^x}{\sum m_i p_i^m},$$

де $P_i^{\bar{o}}$ – відношення експортної ціни i -го товару в розрахунковому році до його ціни у базовому році;

P_i^m – відношення імпортної ціни i -го товару в розрахунковому році до його ціни у базовому році;

x_i – частка i -го товару у вартості експорту в базовому році;

m_i – частка i -го товару у вартості імпорту в базовому році.

Зростання цього показника здебільшого свідчить про поліпшення умов торгівлі й підвищення добробуту нації, а його зниження вказує на погіршення цих обставин. Річ у тому, що коли експортні ціни зростають швидше за імпортні, то за кожну одиницю свого експорту країна може отримати більше імпортних товарів. Динаміка умов торгівлі залежить від коливань попиту на міжнародних ринках, від ступеня монополізації ринків ресурсів, від змін у технологіях, погодних умов тощо.

Динаміку умов торгівлі необхідно аналізувати разом із даними про зміни її обсягів. Інколи зниження цін на експортну продукцію може перекиватися збільшенням експорту, і країна матиме більше вигоди від зовнішньої торгівлі, хоча умови торгівлі для неї погіршилися.

Як уже зазначалося, зовнішня торгівля впливає на споживачів та виробників у країні-імпортері та в країні-експортері. Водночас вона позначається на **доходах власників факторів виробництва** в країнах. Розвиток зовнішньої торгівлі означає, що в експортних галузях виробництво розширюється, а ціна експортної продукції зростає до рівня світової. Попит на фактори виробництва, які використовуються у цих галузях, а також ціни на ці фактори зростають. І навпаки, у галузях, які конкурують з імпортом, відбуваються протилежні процеси.

Отже, в короткостроковому періоді внаслідок запровадження зовнішньоторговельних відносин зростають доходи власників факторів виробництва, що використовуються в експортних галузях. Одночасно знижуються доходи власників факторів виробництва, які залучені в галузі, що конкурують з імпортом.

У довгостроковому періоді відбувається переміщення факторів виробництва між галузями, тому доходи на фактори виробництва у різних галузях вирівнюватимуться. Проте це ніяк не означає, що доходи повернуться до рівня, який існував до виникнення зовнішньоекономічних зв'язків. Річ у тім, що структура факторів виробництва в експортоорієнтованих та імпортозамінних галузях неоднакова. Наприклад, у виробництві експортного товару **A** потрібно відносно більше капіталу і менше праці, тоді як у виробництві імпортозамінного продукту **B** – більше

праці та менше капіталу. Це означає, що обсягу капіталу, який вивільнюється з галузі **В**, буде недостатньо для задоволення потреб експортної галузі **А**, яка швидко зростає. І навпаки, з галузі **В** може вивільнитися більше праці, ніж потрібно для розширення галузі **А**, що спричинятиме зростання безробіття.

Отже, у довгостроковому періоді розвиток зовнішньої торгівлі забезпечує зростання доходів тих факторів виробництва, які інтенсивно використовуються в експортних галузях, знижує доходи власників факторів виробництва, які інтенсивно використовуються в імпортозамінних галузях. Такий висновок називають **теоремою Столпера - Самюелсона**. Ця теорема справедлива для незмінної пропозиції факторів виробництва за умов досконалої конкуренції.

Однак у довгостроковому періоді пропозиція факторів виробництва збільшується. При цьому темпи зростання різних факторів у різних галузях національної економіки неоднакові. Англійський економіст Т. Рибчинський виявив зв'язок між зростанням пропозиції факторів та збільшенням обсягів виробництва. Цей зв'язок називають **теоремою Рибчинського: зростання пропозиції певного фактора виробництва збільшує обсяги виробництва і доходи галузі, в якій цей фактор використовується відносно інтенсивніше, і скорочує обсяг виробництва й доходи галузі, де він задіяний менш інтенсивно.**

Для ілюстрації наведемо такий приклад. Нехай країна експортує трудомістку продукцію та імпортує капіталомістку. Якщо пропозиція праці як фактора виробництва зростає вищими темпами, то обсяг виробництва і доходи експортоорієнтованих галузей зростатимуть. Водночас можуть скорочуватися обсяги виробництва і доходи у капіталомісткому секторі, який конкурує з імпортом. Річ у тім, що динамічний експортний сектор країни буде притягувати до себе певну частину зайнятого там капіталу.

Теорему Рибчинського підтверджує так звана „**голландська хвороба**”. У 1970-х рр. Голландія збільшувала обсяги видобутку природного газу в Північному морі для експорту. Це супроводжувалося переміщенням ресурсів з інших галузей національної економіки, в яких скоротилися обсяги виробництва та експорту.

4. Економічний протекціонізм і вільна торгівля. Причини «вибіркової» протекціоністської політики і загальні тенденції до лібералізації міжнародної торгівлі

Зовнішньоекономічна політика, що проводиться урядом країни, – це державна політика в галузі експорту та імпорту, мита, тарифів, обмежень, залучення іноземного капіталу і вивозу капіталу, здійснення спільних економічних проектів.

До основних елементів зовнішньоекономічної політики належать:

- торговельна політика;
- валютна політика;
- політика іноземного інвестування.

Зовнішньоторговельна політика – це система економічних, організаційних, політичних заходів щодо розвитку зовнішньоторговельних відносин даної країни або групи країн; включає визначення обсягів географічної і товарної структури експорту та імпорту.

Розрізняють **дві** базові моделі зовнішньоторговельної політики: **протекціонізм** і **фритредерство**, або модель **вільної торгівлі**.

Протекціонізм – це державна політика захисту внутрішнього ринку від іноземних конкурентів шляхом використання спеціальних заходів (різних видів мит або адміністративного регулювання) щодо зниження конкурентоспроможності іноземних товарів.

Протекціонізм має бути тимчасовим, оскільки, захищаючи національну економіку, він сприяє виникненню в ній „застійних” явищ, зниженню конкурентоспроможності національних товарів, посиленню корупції і монополістичних тенденцій на внутрішньому ринку, позбавляє переваг міжнародного поділу праці та вигод від передових науково-технічних досягнень інших країн.

Вільна торгівля (торговий лібералізм) – це політика без обмежень, без державного втручання. Регулювання експорту та імпорту товарів і послуг здійснює не держава, а ринок.

Вільна торгівля сприяє **подоланню корупції і розвитку конкуренції** на внутрішніх ринках, змушує підприємців вводити інновації, збільшувати кількість випуску продукції, підвищувати якість товарів і зменшувати середні витрати, що сприяє економічному зростанню. Отже, вільна торгівля підвищує життєвий рівень населення країни.

Протекціонізм і вільна торгівля в чистому вигляді не існують. Як правило, в зовнішньоторговельній політиці будь-якої країни тенденції лібералізації та протекціонізму виявляються одночасно. Але на кожному конкретно-історичному етапі розвитку одна з них переважає. Співвідношення між протекціонізмом і вільною торгівлею залежить від економічного розвитку країни.

Регулювання зовнішньоторговельних відносин здійснюється за допомогою різних засобів (інструментів). Загалом інструменти державної політики ділять на **тарифні** та **нетарифні**. Тарифні заходи безпосередньо пов'язані з митними зборами.

Мито – це збір коштів, що виконує функцію податку, який стягується при пересіченні товаром митниці і при цьому підвищує ціну імпортованих (чи експортованих) товарів, впливаючи цим на обсяг і структуру зовнішньоторговельного обороту.

Розрізняють **імпортне і експортне** мито. Ними обкладаються окремі товари за їх перевезення через кордон країни. Залежно від цільової спрямованості застосовується фіскальне і протекціоністське імпортне мито.

Фіскальне мито застосовується стосовно товарів, які не виробляються в країні (банани, цитрусові тощо). **Ставки фіскального мита невисокі** й застосовуються з метою надходжень до державного бюджету.

Протекціоністське мито застосовується з метою захисту вітчизняних товаровиробників від іноземної конкуренції.

Немитні засоби (інструменти) – це адміністративні та економічні методи прямого і непрямого впливу на зовнішню торгівлю.

До них відносяться **адміністративні** та **економічні** методи прямого і непрямого впливу на зовнішню торгівлю. Це, зокрема:

- **квотування**. Квоти – це кількісні обмеження у вартісному або фізичному виразі, які вводяться на імпорт і експорт окремих товарів на визначений термін. Кількісне регулювання здійснюється через **індивідуальні ліцензії**.

- **введення державної монополії** на торгівлю певними видами товарів;

- **підвищення вимог до якості товарів та їх екологічних параметрів**

- **ембарго** – заборона державою ввозу до країни або вивозу з країни окремих видів продукції тощо.

Крім названих видів нетарифних перешкод використовують **фінансові** та **валютні засоби** обмеження імпорту.

До фінансових засобів відносять прикордонний податок і різного роду збори, пов'язані з оформленням документів на митниці, з митним оглядом товару, перевіркою його якості, портові, статистичні, фітосанітарні та інші подібні збори.

Валютні обмеження – це регламентація операцій резидентів і нерезидентів із валютою та іншими валютними цінностями.

Митні засоби підвищують вартість товару, тому що експортер (імпортер) змушений компенсувати свої витрати на сплату мита за **рахунок збільшення ціни на товар**. Високі імпортні мита **роблять іноземні товари неконкурентоспроможними на внутрішньому ринку** і використовуються для захисту національних виробників аналогічних товарів.

Використана і рекомендована література

1. Аналітична економія: макроекономіка і мікроекономіка: Навчальний посібник: У 2 кн. – Кн. 1: Вступ до аналітичної економії. Макроекономіка / За ред. С. Панчишина і П. Острроверха. – 4-те від., випр. і доп. – К.: Знання, 2006. – 723 с.

2. Базилевич В. Д., Базилевич К. С., Баластрик Л. О. Макроекономіка: Підручник / За ред. В. Д. Базилевича. – К.: Знання, 2004. – 851 с.

3. Базилінська О. Я. Макроекономіка: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 442 с.

4. Башнянин Г. І., Томашик Л. С., Серета А. Р. Макроекономічна теорія: Навчальний посібник. 2-ге вид., стереотип. / За ред. Г. І. Башнянин і Л. С. Томашик. – Львів: „Новий Світ – 2000”, 2006. – 552 с.
5. Бутук А. И. Макроекономіка: Учебное пособие. – К.: Знання, 2004. – 514 с.
6. Вініченко І. І., Гончаренко О. В., Дацій Н. В., Корецька С. О. Макроекономіка: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 176 с.
7. Макроекономіка: Навчальний посібник. / О. Я. Базилінська. – К.: ЦУЛ, 2005. – 448 с.
8. Мельникова В. І., Климова Н. І. Макроекономіка: Навчальний посібник. – 2-е видання, виправлене і доповнене. – К.: ВД „Професіонал”, 2005. – 400 с.
9. Панчишин С. М. Макроекономіка: Навчальний посібник. Вид. 3-те, стереотипне. – К.: Либідь, 2005. – 616 с.
10. Семюелсон Пол А., Нордгауз Вільям Д. Макроекономіка. Переклад з англ. / За ред. С. Панчишина. – К.: „Основи”, 1995. – 544 с.
11. Солонінко К. С. Макроекономіка: Навчальний посібник. – К.: ЦУЛ, 2002. – 320 с.

Тема 12. МАКРОЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА У ВІДКРИТІЙ ЕКОНОМІЦІ (4 год.)

Заняття 1

1. Поняття відкритої економіки. Взаємозв'язок між чистим експортом і чистими інвестиціями. Модель Манделла-Флемінга.
2. Валютний ринок і валютні курси. Системи гнучких і фіксованих валютних курсів: порівняльна ефективність.
3. Співвідношення номінального і реального валютного курсу у коротко- та довгостроковому періодах.
4. Вплив макроекономічної політики на динаміку рівноважного реального валютного курсу.
5. Платіжний баланс країни, його структура і значення. Торговий баланс, баланс поточних операцій і баланс руху капіталу. Взаємозв'язок рахунків платіжного балансу.
6. Вплив макроекономічної політики на стан платіжного балансу. Дефіцит і криза платіжного балансу.
7. Взаємозв'язок зовнішньої торгівлі, валютних курсів і платіжного балансу.

1. Поняття відкритої економіки. Взаємозв'язок між чистим експортом і чистими інвестиціями. Модель Манделла-Флемінга

Міжнародна економіка – це сукупність органічно взаємопов'язаних економік різних країн.

Розрізняють відкриту і закриту міжнародну економіку.

Відкрита економіка – це національна економіка, яка максимально ефективно залучена через відповідні організаційно-правові та фінансово-кредитні механізми у світові структури і взаємодіє зі світовим співтовариством через вільний обмін товарами, капіталами, людьми, знаннями, технологіями на основі високого рівня міжнародного поділу праці та усунування виробництва, глобалізації продуктивних сил для національного та світового економічного прогресу.

Закрита економіка, або автаркія – це економіка країни, яка не експортує та не імпортує товари і послуги, капітал тощо.

Держава, яка проводить політику відокремлення, самозабезпечення, створення замкнутого господарства, розриває традиційні зовнішньоекономічні зв'язки, і намагається розвивати ті галузі, які б далі їй змогу відмовитися від імпорту, або шукає заміники сировини, що ввозиться з-за кордону. Автаркія була офіційною економічною доктриною фашизму, уряду Китаю під час „культурної революції”. Нині у чистому вигляді автаркії не існує. В умовах міжнародного поділу праці, інтернаціоналізації господарського життя політика автаркії заподіює такій країні значних економічних збитків, призводить до її соціально-економічного відставання, до зниження життєвого рівня її населення, до стримування науково-технічного прогресу. Проявом тенденції автаркії в наш час є встановлення

окремими країнами або міждержавними економічними угрупованнями високих митних тарифів, інших засобів стримування та обмеження зовнішньоекономічних зв'язків.

Більшість країн світу мають відкриту економіку.

Основними рисами відкритої економіки є:

- наявність максимально сприятливих правових, організаційних та інших передумов для господарської взаємодії із зовнішнім економічним середовищем (зокрема заходи щодо зближення, приведення у відповідність та уніфікації національних законодавчих актів з міжнародними у сфері зовнішньоекономічної діяльності, створення сприятливого митного режиму);
- здійснення державних програм стимулювання експортерів;
- підключення до міжнародної системи інформаційного забезпечення;
- координація зовнішньоекономічної політики країни з міжнародними економічними організаціями та центрами, своїми основними партнерами;
- їй властивий значний вплив зовнішніх факторів на внутрішнє економічне життя, насамперед на структуру та обсяг виробництва, асортимент продукції;

У макроекономіці розрізняють два види відкритої економіки – велику і малу.

Велика відкрита економіка – це національна економіка, експорт та імпорт якої становлять значну частку відповідних світових показників. Це, наприклад, економіки США, Японії чи Німеччини. Економічні процеси, які відбуваються у великій економіці, впливають на рівень світових процентних ставок і навіть на загальний рівень цін в інших країнах.

Мала відкрита економіка – це економіка, частка якої у світовому експорті та імпорті є незначною. Вплив малої відкритої економіки на світову економіку обмежений. Вона мусить сама пристосовуватися до зовнішньо світових умов.

Проаналізуємо закономірності функціонування малої відкритої економіки. Для цього спочатку з'ясуємо залежність між чистим експортом та чистими інвестиціями.

Взаємозв'язок між чистим експортом і чистими інвестиціями.

Розглянемо вже відому тотожність національних рахунків:

$$Y = C + I + G + NE,$$

де Y – обсяг національного продукту;

C – видатки домогосподарств на споживання;

I – інвестиційні видатки фірм;

G – державні видатки на товари і послуги;

NE – чистий експорт, який дорівнює різниці між експортом та імпортом.

Експорт (E) – це витрати іноземців на вітчизняні товари і послуги, а імпорт (Z) – витрати резидентів (домогосподарств, фірм та уряду) на імпорتنі товари і послуги.

Основну тотожність національних рахунків можна записати так:

$$NE = Y - (C + I + G),$$

де $(C + I + G)$ – внутрішні сукупні витрати.

З цієї тотожності видно, що у відкритій економіці внутрішні витрати не обов'язково дорівнюють обсягові вироблених у країні товарів і послуг. Інакше кажучи, у такій економіці країна може споживати більше, ніж виробляти, купуючи у борг за кордоном. І навпаки, країна може витратити менше, ніж виробляє, продаючи надлишок товарів іншим країнам. Якщо обсяг національного продукту більший за внутрішні витрати, то експорт товарів і послуг перевищує їхній імпорт, і чистий експорт є додатною величиною. І навпаки, якщо внутрішні витрати більші за обсяг національного продукту, то чистий експорт є від'ємною величиною, тобто країна експортує менше товарів і послуг, ніж купує їх в інших країн.

Отже, тотожність $NE = Y - (C + I + G)$, показує, як пов'язані між собою обсяг національного продукту, внутрішні витрати та чистий експорт.

Відніmemo від обох частин основної тотожності національних рахунків C і G та отримаємо:

$$Y - C - G = I + NE.$$

Як вже нам відомо, $Y - C - G$ є внутрішніми заощадженнями S . Отже, $S = I + NE$.

Звідси можна записати: $S - I = NE$.

Різницю між внутрішніми заощадженнями S та внутрішніми інвестиціями I називають **чистими іноземними інвестиціями**, які практично дорівнюють різниці між величиною іноземних "фізичних" активів, яку резиденти країни отримали з-за кордону, та величиною вітчизняних активів, яку іноземці вивезли з даної країни.

Чистий експорт – можна виразити (виміряти) кількістю національної валюти, яка необхідна іноземцям для придбання вітчизняного чистого експорту.

Чисті іноземні інвестиції можна представити у вигляді кількості національної валюти, яку використовують резиденти даної країни для придбання іноземних активів.

Попит і пропозицію на валютному ринку зрівноважує реальний валютний курс – співвідношення національної валюти до іноземних (ВКВ). Коли реальний валютний курс зростає, вітчизняні товари дорожчають порівняно з іноземними. Тому попит на вітчизняну валюту знижується, а крива попиту на цю валюту є спадною. Крива ж пропозиції національної валюти є вертикальною, оскільки кількість цієї валюти, яку постачають для чистих іноземних інвестицій, залежить не від валютного курсу, а від ставки процента. За рівноважного обмінного курсу попит на національну валюту для купівлі чистого експорту точно дорівнює пропозиції національної валюти, яку хочуть обміняти на іноземну для придбання зарубіжних активів.

Поєднаємо тепер ринок позичкових коштів і валютний ринок. Чисті іноземні інвестиції є тією змінною, яка пов'язує обидва ринки. На

національному ринку позичкових коштів чисті іноземні інвестиції є частиною сукупного попиту. На валютному ринку вони виступають джерелом пропозиції. Основним визначником чистих іноземних інвестицій є ставка проценту.

З'ясувавши взаємозв'язок міжнародних потоків товарів і послуг та капіталів, розглянемо тепер **модель Манделла – Флемінга**, яка дає змогу проаналізувати наслідки макроекономічної політики у відкритій економіці у **короткостроковому періоді**. Ця модель забезпечує розв'язання задачі досягнення одночасної рівноваги зовнішнього та внутрішнього фінансових балансів – через використання інструментів фіскальної та монетарної політики.

Модель Манделла – Флемінга розроблена на початку 60-х рр. ХХ ст. американськими економістами Робертом Александером Манделлом (Mundell) та Майклом Флемінгом і є розширеним варіантом модифікації кейнсіанської моделі $IS-LM$, але до неї включено нові змінні:

- NE – чистий експорт;
- r^* – екзогенно задана світова процентна ставка;
- g – курс національної валюти.

Для побудови цієї моделі припускають, що:

- рівень цін в країні у короткостроковому періоді є незмінним, тобто $P = \text{const}$;

- економіка країни є малою і не може своєю макроекономічною політикою впливати на ситуацію у світовій економіці;

- у цій малій відкритій економіці існує абсолютна мобільність капіталу, тобто немає жодних перешкод на шляху руху капіталу до країни чи за її межі. Капітал вільно перетинає кордон, спрямовуючись туди, де йому забезпечується найшвидший приріст. Основною причиною міжнародної мобільності капіталів є різниця у прибутковості активів різних країн;

- номінальний обмінний курс дорівнює реальному;
- номінальна і реальна процентні ставки є рівними;
- у малій відкритій економіці внутрішня ставка проценту (r) дорівнює

світовій ($r = r^*$). Якби у малій відкритій економіці внутрішня процентна ставка перевищувала би рівень світової, то іноземці надавали би позики цій країні (наприклад, купували її облігації), що знижувало би внутрішню ставку процента. І навпаки, якби внутрішня ставка процента була нижчою за світову, то капітал відпливав би з країни, щоб отримати вищу віддачу за кордоном. Нестача капіталу підвищила би внутрішню ставку процента до світової. Тому $r = r^*$.

Модель Манделла-Флемінга являє собою систему з **чотирьох рівнянь**, які описують рівновагу в чотирьох площинах:

Перше рівняння описує умови рівноваги на ринку товарів та послуг (крива IS^*):

$$Y = Y(r, g, m'),$$

де Y – обсяг національного виробництва і доходу;

r – середня відсоткова ставка;

g – курс національної валюти.

m' – гранична схильність до імпорту, яка визначається за формулою

$$m' = \frac{\Delta Z}{\Delta Y},$$

де ΔZ – приріст імпорту;

ΔY – приріст обсягу національного виробництва, зумовлений зміною імпорту.

Перше рівняння означає, що обсяг національного виробництва і доходу відчуває на собі вплив процентної ставки (r), обмінного курсу валют (g) та **граничної схильності до імпорту (m')**. Це рівняння **стверджує**, що рівновага на товарному ринку досягається тоді, коли сукупні видатки дорівнюють обсягові національного виробництва (доходові).

Друге рівняння – це також рівняння для ринку товарів і послуг (крива IS^*), і має такий вигляд:

$$Y = C(Y_d) + I(r^*) + G + NE(g),$$

де $C(Y_d)$ – складова національного обсягу виробництва у формі споживчого попиту домогосподарств, який залежить від обсягу доходу після оподаткування;

$I(r^*)$ – внутрішні інвестиції національної економіки, обсяг яких залежить обернено пропорційно від величини внутрішньої процентної ставки, яка дорівнює світовій;

$NE(g)$ – чистий експорт, який є функцією від обмінного курсу валюти.

Таким чином, **друге рівняння** описує умови рівноваги на ринках економічних благ (криву IS^*). Зміст останньої полягає у тому, що рівновага на товарному ринку досягається тоді, коли:

- сукупні витрати (права частина рівняння) дорівнюють обсягу національного виробництва і доходу (Y);

- споживання прямо залежить від використовуваного доходу, а інвестиції перебувають в оберненій залежності від процентної ставки, яка, за припущенням, дорівнює світовій;

- чистий експорт перебуває в оберненій залежності від обмінного курсу національної валюти (g);

- номінальний і реальний обмінні курси збігаються ($g = g^*$);

- внутрішня процентна ставка (r) дорівнює світовій процентній ставці (r^*).

Третє рівняння – це рівняння рівноваги на грошовому ринку (крива LM^*):

$$\frac{M}{P} = M^D(Y, r),$$

де M – номінальний обсяг грошової маси;

P – рівень цін;

M^D – функція попиту на гроші.

Дане рівняння описує умови рівноваги на грошовому ринку за допомогою кривої **LM** з урахуванням того, що внутрішня процентна ставка дорівнює світовій. **Ліва частина цього рівняння – характеризує пропозицію грошей, а права – попит на гроші.**

У третьому рівнянні попит на реальні грошові залишки перебуває в оберненій залежності від процентної ставки, яка дорівнює світовій, і у прямій залежності від доходу Y . Пропозицію ж грошей M визначає центральний банк. Отже, рівень цін P і пропозиція грошей M у даній моделі є екзогенними величинами. **З третього рівняння** випливає, що пропозиція реальних грошових залишків дорівнює попитові на них.

Четверте рівняння – це рівність внутрішньої та світової процентних ставок.

$$r = r^* .$$

Четверте рівняння означає, що процентна ставка у малій відкритій економіці дорівнює або тяжіє до світової процентної ставки.

Якщо записати **разом чотири рівняння, то отримуємо модель Манделла–Флемінга**, які описує малу відкриту економіку з абсолютною мобільністю капіталу:

$$(1) \quad Y = Y(r, g, m'),$$

$$(2) \quad Y = C(Y_d) + I(r^*) + G + NE(g)$$

$$(3) \quad \frac{M}{P} = M^D(Y, r),$$

$$(4) \quad r = r^* .$$

У моделі **Манделла–Флемінга** екзогенними змінними (заданими ззовні) є:

- інструменти фіскальної політики у формі державних закупівель (G) та податків (T);

- грошова маса (M);

- рівень цін (P);

- світова процентна ставка r^* .

Внутрішніми (ендогенними) змінними є:

- обсяг національного виробництва і доходу (Y);

- внутрішня реальна процентна ставка (r), яка, за умови відсутності інфляції ($\hat{P} = 0$), дорівнює номінальній;

- обмінний валютний курс (g).

Модель Манделла – Флемінга можна зобразити графічно (рис.12.1).

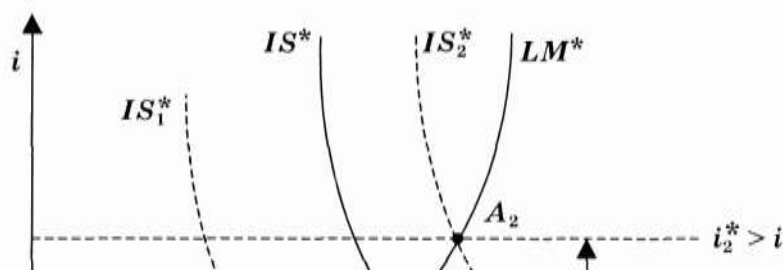

Рис. 12.1. Рівноважна модель Манделла – Флемінга для відкритої економіки

Модель Манделла – Флемінга будується в тій же системі координат, що і модель **IS – LM** для закритої економіки: по горизонтальній осі відкладається **дохід (Y)**, а по вертикальній осі відкладається **процентна ставка r або i** .

Особливості моделі Манделла – Флемінга ($IS^* - LM^*$) для відкритої економіки:

- розшатування кривої IS^* залежить від рівня обмінного курсу (**g**).
- Зростання обмінного курсу призводить до зміщення кривої IS^* праворуч;
- крива IS^* перетинає криву LM^* в точці, де LM^* перетинається з лінією $i = i^*$.

Лінія $i = i^*$ – вітчизняна процентна ставка (**i**) дорівнює світовій (i^*).

Економічний зміст зміщення кривої IS^* за цією моделлю:

1) якщо світова процентна ставка (i^*) менша за вітчизняну процентну ставку країни „А”, тобто $i_1^* < i$, то іноземний капітал (за умови абсолютної його мобільності) спрямовується туди, де він інтенсивніше само зростає, тобто в ту економіку, де процентна ставка вища. За цих умов попит на національну валюту країни „А” зростає, оскільки попит іноземців на активи цієї країни зростає. Наслідком зростання попиту на валюту країни „А” (за незмінної пропозиції її) стане зростання курсу національної валюти країни „А”. Остання обставина зумовить зменшення чистого експорту, що змістить криву IS^* ліворуч до IS_1^* , де всі три криві (IS_1^* , LM^* та i_1^*) перетинаються в одній точці (A_1);

2) від процентної ставки (i^*) та курсу валюти (**g**) водночас залежить тільки крива IS^* , тому саме вона зміщується на графіку, а крива LM^* залишається незмінною, відображаючи залежність попиту і пропозиції на реальні касові залишки залежно від процентної ставки;

3) якщо світова процентна ставка буде вища ніж внутрішня ставка в країні „А”, то грошовий капітал буде спрямовуватись за кордон. Курс валюти країни „А” зменшиться, чистий експорт зросте і крива IS^* зрушиться

праворуч до IS_2^* , щоб знову ж таки всі три криві (IS_2^* , LM^* та i_2^*) перетнулись в одній рівноважній точці (A_2).

Модель Манделла – Флемінга може бути зображена ще й у системі координат Y та g (рис. 12.2).

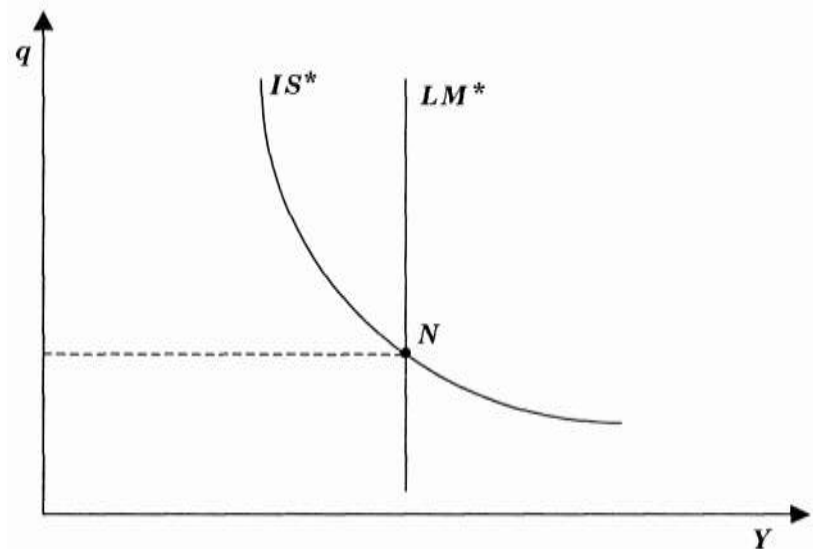

Рис. 12.2. Рівновага товарного, грошового та зовнішнього ринків у системі координат „ $Y - g$ „

Розглядаючи рис. 12.2, можна зробити такі висновки:

- національна процентна ставка урівноважена з світовою і залишається стабільною, тобто $i = i = const$;
- крива LM^* має вертикальний вигляд, оскільки вона не залежить від курсу валюти;
- спадний нахил IS^* пояснюється тим, що при зростанні курсу валюти (g) чистий експорт (NE) та сукупні витрати ($C + I + G + NE$) зменшуються, і навпаки. Рівноважна точка N у цій моделі є точкою перетину кривих LM^* та IS^* . Їй відповідає рівень обмінного курсу та обсяг виробництва і доходу, за яких грошовий і товарний ринки в умовах малої відкритої економіки урівноважені.

2. Валютний ринок і валютні курси. Системи гнучких і фіксованих валютних курсів: порівняльна ефективність

В угодах в межах країни люди використовують національну валюту, але для проведення операцій за кордоном їм потрібна іноземна валюта.

Валюта – це грошова одиниця країни або грошові знаки іноземної держави, що використовують у міжнародних розрахунках.

За належністю до країни валюту класифікують на національну, іноземну, колективну.

Національна валюта – це грошова одиниця будь-якої країни. Для України – гривня, США – долар, Японії ієна.

Іноземна валюта – це іноземні грошові знаки у вигляді банкнот, казначейських білетів, монет, що перебувають в обігу на території іноземної держави.

Колективна валюта – це валюта, яка виражена в особливих міжнародних одиницях, що імітуються міжнародними фінансово-кредитними установами. Це СДР, євро.

Валюту розрізняють також за ступенем конвертованості.

Конвертованість, або оборотність грошової одиниці – це її здатність вільно обмінюватися на валюти інших країн та міжнародні платіжні засоби.

Розрізняють конвертовану, частково конвертовану і неконвертовану валюту:

Конвертована валюта – це національна грошова одиниця, яка має здатність вільно (через купівлю-продаж) обмінюватися на іноземні валюти, виконувати функції світових грошей.

Конвертована валюта має **найбільшу довіру і найширше застосовується в розрахунках** між країнами, а також вільно **накопичуються в резервах ліквідності**, за що вони отримали назву резервних валют.

Резервна валюта – це валюта, яка використовується для обслуговування міжнародних розрахунків при зовнішньоторговельних операціях, іноземних інвестиціях і при визначенні світових цін. Роль резервних валют використовують долар США, євро, японська ієна, англійський фунт стерлінгів, швейцарський франк.

Частково конвертована валюта – це валюта, яка обмінюється на деякі інші валюти.

Неконвертована валюта – це валюта, яка діє у межах однієї країни і не обмінюється на іноземні валюти

На ринках, на яких купляється або продається іноземна валюта називаються **валютними ринками**.

Валютний ринок – це ринок, на якому купляють або продають іноземну валюту.

Валютний ринок забезпечує виконання таких функцій:

- своєчасне здійснення національних і міжнародних розрахунків;
- страхування валютних ризиків;
- здійснення диверсифікації (різнобічного використання) валютних резервів банків, підприємств, держави;
- регулювання валютних курсів;
- забезпечення отримання спекулятивного прибутку завдяки різниці у курсах валют;
- регулювання національної економіки.

Розрізняють національний і міжнародний валютний ринок.

Національний валютний ринок – це ринок, який існує в межах країни і регулюється її національним валютним законодавством.

Міжнародний валютний ринок – це ринок який сформувався у країнах, в яких до мінімуму зведені обмеження на валютні операції (валютні обмеження). Таки ринки регулюються швидш за все міждержавними угодами, домовленостями самих учасників цих ринків, традиціями.

Розміщуються **міжнародні валютні ринки** переважно у містах із вдалим географічним положенням та з великою концентрацією транснаціональних банків, небанківських фінансових структур, комерційних компаній, яким потрібно здійснювати платежі на широких просторах світового ринку. Це, зокрема, Лондон, Нью-Йорк, Париж, Цюрих, Франкфурт-на-Майні, Сан-Франциско, Торонто, Токіо, Сінгапур, Гонконг та ін.

Розвиток новітніх засобів телекомунікацій та інформаційних технологій дає можливість поєднати окремі міжнародні ринки в єдиний світовий валютний ринок.

Валютний ринок має всі атрибути звичайного ринку: об'єкти і суб'єкти, попит і пропозицію, ціну, особливу інфраструктуру та комунікації тощо.

Об'єктом купівлі-продажу на цьому ринку є валютні цінності, іноземні – для резидентів, коли вони купляють чи продають їх за національну валюту, та національні – для нерезидентів, коли вони купують чи продають ці цінності за іноземну валюту.

Суб'єктами валютного ринку можуть бути будь-які економічні агенти (юридичні та фізичні особи, резиденти і нерезиденти) та посередники, насамперед банки, брокерські компанії, валютні біржі, які „зводять” продавців і покупців валюти та організаційно забезпечують операції купівлі-продажу.

Спільним для всіх суб'єктів валютного ринку є бажання одержати прибуток від своїх операцій.

Попит і пропозиція на валютному ринку мають ту особливість, що об'єктом та інструментом купівлі-продажу тут є гроші різної національної належності. Тому попит на іноземну валюту одночасно є пропозицією національної валюти та навпаки. Проте, коли мова йде про національні валютні ринки, то під попитом мається на увазі попит на іноземну валюту як бажання купити певну її суму, а під пропозицією – пропозиція іноземної валюти як бажання продати певну її суму.

Валютний ринок має власну інфраструктуру і широко розвинуту систему сучасних комунікацій, що забезпечують оперативний зв'язок у світовому масштабі. Залежно від організації торгівлі валютний ринок поділяється на біржовий і позабіржовий. На біржовому ринку торгівля валютою здійснюється організовано на спеціальному „майданчику”, який називається **валютною біржею**.

Прискорено розвивається позабіржова валютна торгівля, коли продавці і покупці валюти вступають у прямі зв'язки між собою. Уся торгівля здійснюється через міжбанківський валютний ринок.

Валютний ринок можна класифікувати і за іншими критеріями:
- за характером операцій: ринок конверсійних операцій, ринок депозитно-кредитних операцій;

- за територіальним розміщенням: європейський, північноамериканський, азіатський та ін.

За формою валюти, якою торгують: ринок безготівкових операцій, ринок готівки;

За видами конверсійних операцій валютний ринок буває таким: ринок ф'ючерсів, ринок опціонів тощо.

У процесі торгівлі на валютному ринку відбувається **установлення валютного курсу**, тобто котирування валюти.

Котирування валют – це встановлення курсів іноземних валют у відповідності з діючими законодавчими нормами і практикою.

Валютний курс – це ціна грошової одиниці країни, виражена в грошових одиницях інших країн.

Основою валютного курсу є паритети: валютний і купівельної спроможності.

Валютний паритет – це законодавчо встановлене відношення між двома валютами.

Паритет купівельної спроможності – це співвідношення купівельної спроможності двох чи більше валют відносно певного набору («кошика») товарів і послуг.

Валютний курс можна визначати як „курс національної валюти”, або як „курс іноземної валюти”.

Курс національної валюти визначається як кількість іноземної валюти, яку можна придбати або продати за одиницю національної валюти на певний момент часу:

$$E_n^d = \frac{M_E^f}{N_{M_E^d}},$$

де E_n^d – номінальний валютний курс національної валюти;

M_E^f – кількість іноземної валюти, запропонованої в обмін на національну;

$N_{M_E^d}$ – кількість національної валюти, запропонованої в обмін на відповідну кількість іноземної (M_E^f) – наприклад, 1, 10, 100, 1000...

Курс іноземної валюти є кількістю національної валюти, яку можна купити за одиницю іноземної валюти:

$$E_n^f = \frac{M_E^d}{N_{M_E^f}},$$

де $N_{M_E^f}$ – відповідне натуральне число кількості одиниць іноземної

валюти, яка обмінюється за кількість M_E^d національної валюти.

Наприклад, курс національної валюти України – гривні $E_n^d = 0,20 \text{ äïë} / \text{ãđí.}$, а курс іноземної валюти – долара США

$E_n^f = 5,03 \text{ ãđí.} / \text{äïë}$. Як бачимо, номінальний курс іноземної та національної валют – обернені величини, які характеризують одну й ту саму пропорцію обміну двох валют.

Останнім часом на різних рівнях активізувалися дискусії щодо того, який режим валютного курсу є найприязнішим для України та якою має бути його величина сьогодні й у середньостроковій перспективі. Із цього приводу є багато думок – одні експерти (В. Стельмах, А. Шаповалов та ін.), посилаючись на розрахунки Світового банку, стверджують, що у попередні роки гривня була суттєво недооцінена і за різними оцінками сьогодні курс за паритетом купівельної спроможності може становити від 1,1 до 1,5 гривні щодо долара. Вони критикують політику підтримки стабільності номінального валютного курсу та обстоюють запровадження плаваючого режиму, за якого обмінний курс визначався би виключно під дією ринкових сил. Інші (П. Порошенко та ін.) критикують будь-яке коливання курсу, наголошуючи на втратах для економіки та виступаючи за підтримку курсової стабільності й надалі. Стосовно обмінного курсу гривні щодо долара США, то оцінки його рівня коливаються в дуже широкому діапазоні – від значного зміцнення гривні до її девальвації (зниження обмінного курсу власної грошової одиниці щодо валюти іншої країни) – із середніми між цими крайнощами значеннями 1,1 – 4,5 гривні за долар США.

У міжнародній практиці використовують три основних режими валютних курсів – фіксовані, плаваючі та змішані.

Фіксований валютний курс – це курс, який підтримується державними органами валютного контролю і передбачає наявність певного офіційного (зареєстрованого) співвідношення між національною грошовою одиницею та іноземною валютою, в основі якого лежить насамперед купівельна спроможність валют.

Фіксований валютний курс передбачає установлення певного офіційного курсу і його підтримку державними заходами. За умов фіксованого курсу центральний банк, зазвичай, бере на себе зобов'язання підтримувати курс національної валюти на відповідному рівні за рахунок власного резерву. Жорстко фіксований курс обходиться дорого, до того ж тривала фіксація може вступити в протиріччя з потребами реального товарообігу, розвитком ділової кон'юнктури тощо.

Прихильники фіксованого валютного курсу (прив'язка до однієї або кількох валют основних торговельних країн-партнерів) – Дж. Робінсон, А. Браун, Ф. Грехем – беруть до уваги політичні й економічні фактори. Стосовно економічних аргументів підкреслюється важлива роль валютного курсу як якоря при наведенні монетарної дисципліни.

Плаваючий (гнучкий) валютний курс – це курс, що встановлюється

вільно ринком (на валютних біржах) на основі співвідношення попиту і пропозиції валют, що підлягають обміну.

В основі вільного плавання валюти лежить ринкова рівновага, яка відображає співвідношення попиту і пропозиції національної валюти.

Співвідношення попиту і пропозиції валют залежить від:

- стану платіжного балансу країни (позитивного чи від'ємного);
- співвідношення внутрішніх та світових процентних ставок;
- темпів інфляції;
- очікувань учасників валютного ринку;
- офіційних валютних інтервенцій тощо.

За умов плаваючого валютного курсу центральний банк лише частково зобов'язується шляхом валютних інтервенцій регулювати валютний курс у певному інтервалі, тому можливість дестабілізуючої спекуляції не виключена. Плаваючий курс не вимагає від держави затрат на його підтримання, але небезпечний для слабкої валюти.

Прибічники „вільного плавання”, в основному економісти неокласичного (монетарного) напрямку – М. Фрідмен (чиказька школа), Л. Эрхард, Г. Гірш (фрайбурзька школа) та інші – вважають, що ринок іноземних валют є найбільш ефективним і прозорим, а ринковим силам не варто перешкоджати.

Використання плаваючого валютного курсу дає змогу:

- загальмувати необґрунтоване зростання зовнішньої заборгованості та вчасно здійснювати зовнішні платежі, оскільки немає потреби у валютних інтервенціях для підтримки курсу національної валюти щодо іноземної;
- створити умови лібералізації валютних і торговельних операцій;
- значно скоротити обсяги діяльності „чорних” валютних ринків.

Плаваючий валютний курс на відміну від фіксованого не посилює „дисципліну” цін і не послаблює інфляцію. Водночас при дефіциті платіжного балансу в умовах плаваючого курсу зберігається найбільша свобода маневрування.

Змішаний валютний курс – це курс, який ґрунтується на поєднанні як елементів фіксованого, так і плаваючого валютного курсів.

Змішаний валютний курс (м'який варіант фіксації) передбачає періодичні (наприклад, поквартально) перегляди валютного курсу або установлення границі його коливань.

До змішаних режимів валютних курсів відносять:

- керований плаваючий курс;
- режим „повзуча прив'язка”;
- фіксований курс у межах **валютного коридору**;
- фіксований курс з можливими відхиленнями;
- курс, фіксований центральним банком;
- курс, фіксований валютною радою, або золотий стандарт;
- єдину валюту [табл. 12.1].

Таблиця 12.1. **Режими та характеристика валютних курсів**

Режим	Характеристика	Порівняльна ефективність
-------	----------------	--------------------------

валютного курсу		
Вільно плаваючий курс	Повна свобода для ринкових сил	Теоретично можливий, але на практиці в довгостроковому плані застосовується рідко. Зазвичай, центральний банк намагається проводити інтервенції
Керований плаваючий курс	Центральний банк проводить інтервенції, але лише з метою підтримання рівноваги	Часто застосовується; проблема полягає в тому, що центральний банк може не знати, чи є зміна курсу короткостроковим коливанням або довгостроковою тенденцією
„Повзуча прив'язка”	Центральний банк проводить інтервенції для досягнення певних цілей у сфері контрольованого коригування курсу, часто на постійній основі	Використовується досить часто, але дає позитивний результат лише тоді, коли дії ринку відповідають прогнозам центрального банку щодо динаміки руху валютного курсу; таке прогнозування здійснюється на основі формули, яка періодично публікується у пресі
Фіксований курс у межах валютного коридору	Можливі коливання у допустимих межах; центральний банк проводить інтервенції, аби утримати курс у встановлених межах	Застосовувався в Європейській валютній системі; валютний курс міг коливатися в межах від 2,5 до 15%. Коли курс наближається до верхньої або нижньої межі, перед центральним банком постають ті ж проблеми, що й за системи фіксованого курсу
Фіксований курс із можливими відхиленнями	Фіксується (у разі необхідності з участю центрального банку) на довгостроковий термін з урахуванням вірогідності незначних відхилень, але може значно змінюватися, якщо порушується рівновага або спостерігається значний вплив на курс	Характерний для Бреттонвудської валютної системи (допустимі межі коливання становили 1% у той чи інший бік від установленого паритету відносно долара); широко використовувався у 1945 – 1972 рр., коли випадки „фундаментального відхилення від рівноваги” повинен був визначати МВФ. Якщо курс вчасно не коригується, то в

	із боку ринку	плані проведення інтервенцій зазначений режим може виявитися надто дорогим
Курс, фіксований центральним банком	Жорсткіший порівняно з фіксованим курсом із можливими відхиленнями	Метою є фіксація на невизначений термін, але вона не гарантована; валютний курс може змінюватися без попереднього обмовлення; інакше необхідно проводити значні інтервенції. Нині практично не використовується. Фіксацію на довгостроковий період практикували тоді, коли капітал становив об'єкт контролю та був не вельми рухомим (англійський та ірландський фунти до 1979 р.)
Курс, фіксований валютною радою (або золотий стандарт)	Грошова маса (готівка плюс кошти на рахунках у банках) має бути повністю покрита іноземною валютою (або золотом) за фіксованим курсом	Жорстка дисципліна, що забезпечує конвертованість грошової маси за фіксованим курсом, який через арбітраж наближається до ринкового. Однак такий курс може впливати на економіку (наприклад, на банки), виробництво або привести до політичного тиску, спрямованого на зміну курсу або на відмову від системи валютної ради
Єдина валюта	Відмова від національної незалежної валюти та введення нової єдиної валюти для групи країн	У цьому разі може виникнути питання: чи буде грошово-кредитна політика країни частково незалежною, чи опиниться під цілковитим впливом інших країн. Із січня 1999 р. запроваджено єдину європейську валюту (політика спільного прийняття рішень і розподілу прибутку)

Джерело: Крюль О. Проблеми вибору режиму курсоутворення в умовах становлення ринкової економіки // Вісник НБУ. – 1998. – № 11. – С. 16.

Держави з перехідною економікою в умовах стабілізації валютно-

курсової політики, зазвичай, „прив’язують” свою валюту до однієї з вільно конвертованих валют (долара США, EURO) або спеціально розрахованого кошика валют основних торговельних партнерів.

3. Співвідношення номінального і реального валютного курсу у короткостроковому та довгостроковому макроекономічних періодах

Розрізняють номінальний і реальний валютні курси.

Номінальний валютний курс – це відносна ціна однієї валюти, виражена в іншій валюті.

Реальний валютний курс показує, у якому співвідношенні товари однієї країни обмінюються на товари іншої країни.

Реальний валютний курс показує пропорцію обміну вітчизняних товарів на іноземні і розраховується за формулою:

$$E_r = E_n \frac{P}{P^*},$$

де E_r – реальний валютний курс;

E_n – номінальний валютний курс;

P – індекс внутрішніх цін, які виражені в національній валюті;

P^* – індекс цін за кордоном, які виражені в іноземній валюті.

Індекси цін в обох країнах співвіднесені до одного й того самого базового року.

Зростання реального валютного курсу свідчить про **зниження** конкурентоспроможності товарів даної країни на світовому ринку. **Спадання реального валютного курсу**, навпаки, свідчить про короткострокове **підвищення** конкурентоспроможності товарів даної країни на світовому ринку.

Дешевий долар сприяє росту американського експорту, так як стають дешевшими американські товари. Завдяки цьому забезпечуються стабільні темпи росту економіки США, які у 2006 р. досягли 3,3%. Згідно даним уряду, експорт американських товарів у травні 2007 р. досягнув рекордного рівня у \$132 млрд. [Граждане, сдавайте валюту! // Эхо планеты. – 2007. – № 30 – С. 13].

4. Вплив макроекономічної політики на динаміку рівноважного реального валютного курсу

Вплив макроекономічної політики на динаміку рівноважного реального валютного курсу здійснюється через макроекономічну валютну політику.

Макроекономічна валютна політика – це сукупність заходів (економічних, політичних, правових, організаційних), які вживають державні органи, центральні банки і міжнародні валютно-фінансові організації у сфері валютних відносин.

Валютна політика – складовий елемент державної економічної політики; вона безпосередньо пов'язана з цілями монетарної політики взагалі – із зростанням зайнятості і виробництва, ВВП, стабілізацією цін.

Крім загально монетарних цілей, валютна політика має свої специфічні цілі, що реалізуються переважно у валютній сфері, і теж справляють істотний вплив на розвиток реального сектору економіки. Це, зокрема:

- лібералізація валютних відносин у країні;
- встановлення реального валютного курсу;
- забезпечення збалансованості платіжного балансу та стабільних джерел надходження іноземної валюти на національний ринок;
- забезпечення високого рівня конвертованості національної валюти;
- захист іноземних та національних інвестицій у країні;
- накопичення валютних засобів у руках держави;
- забезпечення стабільності курсу національної валюти.

Досягнення цілей валютної політики забезпечується через **законодавче регулювання** валютних відносин і **контроль за виконанням установлених вимог, норм і правил.**

За термінами проведення розрізняють поточну та довготермінову валютну політику.

Поточна валютна політика – це повсякденне оперативне регулювання діяльності валютного ринку для забезпечення нормального функціонування валютної системи (національної і міжнародної), підтримання рівноваги платіжних балансів.

Основні форми поточної валютної політики є **облікова (дисконтна)** і **девізна** політика.

Дисконтна (облікова) валютна політика – це політика, що здійснюється через зміну відсоткової (дисконтної) ставки центрального банку за кредит для впливу на валютний курс.

Ця політика проявляється через вплив на стан грошового попиту (зміна ставок відсотку сприяє або стримує приплив капіталів з інших країн, знижує або збільшує валютний курс), динаміку і рівень цін, обсяг грошової маси, міграцію короткострокових інвестицій.

Девізна валютна політика. – це політика, яка пов'язана з регулюванням валютного курсу через купівлю та продаж валюти.

Девізна валютна політика здійснюється за допомогою валютної інтервенції, посилення або послаблення валютних обмежень, валютного субсидювання й диверсифікації валютних резервів.

Валютна інтервенція (як головний засіб девізної політики) означає насамперед купівлю-продаж на відкритому ринку державними органами іноземної валюти з метою впливу на курс національної валюти та його зміну.

Із зниженням курсу національної валюти центральний банк країни продає на грошовому ринку значні суми іноземної валюти, приймаючи в оплату виключно вітчизняну, що зумовлює підвищення курсу національної валюти щодо іноземної.

Валютні обмеження – це система економічних, правових, організаційних заходів, які регламентують операції з національною й іноземною валютою, золотом і т. д.

У 90-х рр. ХХ ст. **НБУ широко застосовував** такі валютні обмеження:

- введення обов'язкового продажу підприємствами експортної виручки в інвалюті

(на 100% чи на 50%);

- заборона (чи обмеження) надання підприємствами-резидентами комерційного кредиту контрагентам-нерезидентам;
- заборона спекулятивних валютних операцій на ринку;
- заборона резидентам, у тому числі банкам, надавати грошові позички нерезидентам за рахунок ресурсів, мобілізованих усередині країни. Таки позички дозволялися тільки за рахунок коштів, позичених на зовнішньому ринку;
- заборона вивозу валютних коштів юридичних осіб без дозволу НБУ та фізичним особам понад встановлену норму;
- контроль за прямими інвестиціями, спрямований на збалансування прямих інвестицій резидентів за кордоном і прямих інвестицій нерезидентів в Україні;
- лімітування валютної позиції комерційних банків-резидентів та контроль за дотриманням установлених нормативів відкритої позиції;
- жорстка фіксація валютного курсу національної валюти.

Диверсифікація валютних резервів – це політика центрального банку, спрямована на регулювання структури валютних резервів шляхом включення до їх складу валют різних країн (диверсифікація – різноманітність), проведення валютної інтервенції і захисту від валютних втрат.

Політика диверсифікації здійснюється через **продаж нестабільних і придбання стійких (твердих) валют** на світових валютних ринках.

Методами валютного регулювання, що використовуються традиційно, є девальвація та ревальвація.

Девальвація (лат. de – префікс, що означає донизу і valeo – коштувати) – це зниження обмінного курсу національної валюти відносно іноземних. Девальвація спрямована на оздоровлення грошового обігу, стабілізації національної валюти, проводиться для стимулювання експорту та стримування імпорту. Девальвація широко застосовується у світовій практиці.

Ревальвація (лат. revalvo – збільшую вартість) – це підвищення курсу національної валюти відносно грошової одиниці інших країн або щодо міжнародних грошових одиниць. Застосовується зазвичай як один із методів стабілізації грошової системи і поновлення або підвищення купівельної спроможності грошей після інфляції. Механізм впливу ревальвації на економіку протилежний девальвації.

Довготермінова валютна політика передбачає довготермінові заходи структурного характеру для поступової зміни валютного механізму. Її найважливішими методами є міждержавні переговори й угоди в межах МВФ, на регіональному рівні (наприклад, у межах ЄС) та проведення валютних реформ. Зміни у валютному механізмі – це зміни в порядку проведення міжнародних розрахунків, у використанні золота, резервних валют та міжнародних платіжних засобів, в режимі валютних паритетів і курсів, структурі й функціях МВФ та інших організацій тощо.

5. Платіжний баланс країни, його структура і значення. Торговий баланс, баланс поточних операцій і баланс руху капіталу. Взаємозв'язок рахунків платіжного балансу

Офіційним документом, в якому відбиваються усі результати зовнішньоекономічних зв'язків країни, є її платіжний баланс (ПБ). Поняття „платіжний баланс” вперше було запроваджено у 1767 р. Джоном Стюартом (James Stewart, 1712 – 1780) – шотландським економістом, одним з найостанніших представників пізнього меркантилізму.

Платіжний баланс – це система операцій взаємопов'язаних показників, які характеризують співвідношення чи рівновагу в протилежних потоках валютних платежів між країнами в процесі їх зовнішньоекономічної діяльності. Це систематизований запис підсумків всіх сум валютних надходжень, одержаних даною країною з-за кордону, і сум здійснених нею зарубіжних платежів за певний період часу (зазвичай, за рік).

Стан платіжного балансу країни визначається її економічним потенціалом, особливостями структури економіки, участю економічних агентів країни в міжнародній кооперації, зв'язками зі світовим ринком позичкових капіталів, станом державного регулювання економіки і зовнішньоекономічних відносин. Оскільки платіжний баланс відображає економічне становище країни, масштаби і темпи господарської діяльності, а також основні пропорції розвитку міжнародних стосунків, тому він широко використовується в інтересах прогнозування і макроекономічного регулювання.

За формою складання платіжний баланс визначається як статистичний платіжний звіт за певний період часу, поданий у формі бухгалтерських рахунків, про торгові та фінансові угоди між резидентами і нерезидентами держави. Складається платіжний баланс в національній валюті або в іноземній. Він містить стандартні компоненти, які передбачає методика його обчислення, рекомендована МВФ.

Базуючись на принципах бухгалтерського обліку, платіжний баланс складається з **двох протилежних операцій – кредиту і дебету**. Це означає, що кожна операція має дві записи. Одна з них реєструється як кредит, а друга – як дебет. Це правило свідчить про те, що більшість економічних операцій за суттю є обміном економічними цінностями. У разі безоплатного надання економічних цінностей (товарів, послуг або фінансових активів) для висвітлення цієї операції подвійним записом запроваджується особлива стаття „Трансферти”.

Кредит – це відтік вартості, за який згодом її резиденти одержують платежі в іноземній валюті.

Дебет – це приплив вартості у дану країну, за який її резиденти повинні згодом платити, тобто витратити іноземну валюту.

Загальна сума кредитних проводок повинна співпадати з **загальною сумою дебетових**, а загальне сальдо повинно дорівнювати нулю.

Наприклад, якщо українське підприємство експортувало за кордон товари вартістю 150 млн. євро, ця операція буде відображена так:

Товари (млн. євро)	кредит – (+150);
Іноземна валюта (млн. євро)	дебет – (– 150);
Баланс	сальдо (0).

Сальдо платіжного балансу – це різниця між надходженнями і витратами країни (кредитом та дебетом), де **експорт** зараховується із знаком „+” (кредит), **імпорт** із знаком „-” (дебет).

Сальдо платіжного балансу може бути активним та дефіцитним (пасивним).

Активне сальдо платіжного балансу – (якщо у підсумку виходить додатна величина) – означає, що виробниче і невиробниче споживання країни, яке задовольняється, у тому числі і за рахунок імпорту, менше за вироблений національний продукт. Звідси перевищення валютних надходжень від експорту над витратами валюти від імпорту.

Дефіцитне сальдо платіжного балансу – (якщо у підсумку від’ємне підсумкове сальдо) – означає, що країна споживає більше, ніж виробляє. Вона немає що продати на суму, еквівалентну її закупівлям за кордоном.

Кожна країна прагне до нульового сальдо платіжного балансу (ПБ). Але на практиці баланс ніколи не досягається. Розбіжності, що можуть мати місце між сумами кредитових та дебетових проводок називаються „чисті помилки та упущення” і відображаються у відповідній балансуєчій статті.

Якщо $IA > 0$, то валютні резерви Національного банку зростають.

Через платіжний баланс **проходять** реальні і фінансові потоки. Він відображає лише платежі, що фактично відбулися за операції між суб’єктами (громадянами, підприємствами, державними органами) країни й іноземними суб’єктами. Вартість операцій, здійснених у кредит, тобто реально неоплачених у даному періоді, платіжний баланс не фіксує. Обліковувати зобов’язання сторін по кредитах – завдання розрахункового балансу.

Реальними потоками називають рух товарів, послуг, матеріальних або інших нефінансових активів. Реальні потоки у грошовому виразі відображають на поточному рахунку.

Фінансовими потоками називають рух вимог та зобов’язань, що виникають у зв’язку з рухом реальних потоків (цінностей) і відображаються на рахунку капіталу та фінансів.

Стандартний платіжний баланс складається з двох ключових рахунків – **рахунку поточних операцій і рахунку операцій з капіталом та фінансових операцій** (табл. 12.1).

Таблиця 12.1. Стандартна класифікація платіжного балансу

1. Рахунок поточних операцій	Кредит	Дебет
А. Товари та послуги		
Товари	Експорт	Імпорт
Послуги		
у т. ч. Транспорт		
Подорожі		
Інші послуги		
В. Доходи (факторні)		
Оплата праці		

Доходи від інвестицій		
С. Поточні трансферти	Кредит	Дебет
2. Рахунок операцій з капіталом і фінансових операцій		
А. Рахунок операцій з капіталом		
Прямі інвестиції		
Портфельні інвестиції		
Резервні активи		
Інші інвестиції		
Торгові кредити		
Резервні активи		

1) Рахунок поточних операцій включає всі операції з реальними цінностями, які відбуваються між резидентами та нерезидентами, а також операції, пов'язані з безоплатним наданням або одержанням цінностей, які призначені для поточного використання. У структурі поточного рахунку виділяються чотири основні компоненти: товари, послуги, факторні доходи та поточні трансферти.

Головним джерелом даних із зовнішньої торгівлі товарами є інформація Держкомстату, яка базується на даних вантажних митних декларацій та звітах підприємств про товари, які не проходять митне декларування (риба, виловлена в нейтральних водах і продана за кордоном, товари, придбані в портах перевізниками тощо). Для цілей складання платіжного балансу ці дані коригуються за ступенем охоплення (неформальна торгівля) та класифікацією (перерахунок імпорту з цін CIF на ціни FOB, ремонт товарів).

Ціна FOB, франко-борт (англ. **FOB** – скорочення від free on board – *вільно на борту*) – це ціна, яка, згідно комерційних умов в міжнародній торгівлі, враховує зобов'язання й відповідальність продавця за доставку і завантаження товару на борт судна. В ціну продажу включають вартість самого товару, транспортні витрати на доставку та завантаження його на борт судна. **Ціна CIF** (англ. **CIF; cost – вартість, insurance – страхування, freight – фрахт**) – це ціна, яка, згідно комерційних умов в міжнародній торгівлі, включає ціну самого товару, витрати на його транспортування до порту призначення і кошти на страхування. Продавець зобов'язаний організувати транспорт, оплатити витрати на завантаження товару на борт судна і фрахт до порту призначення; сплатити збори, податки й мита, пов'язані з вивезенням товару; застрахувати товар; вручити покупцеві необхідні товаросупровідні документи, в т. ч. і страховий поліс.

Експорт та імпорт товарів відображено в момент переходу права власності від нерезидентів до резидентів (або навпаки) за ринковими цінами.

Послуги. Стаття „Послуги” складається з трьох основних компонентів: транспорт, подорожі та інші послуги.

Транспортні послуги включають перевезення пасажирів і вантажів, а також інші послуги, що виконуються морським, повітряним та іншими

видами транспорту. Джерелом даних є дані банківської звітності і дані квартальної статистичної звітності Держкомстату про експорт-імпорт послуг. Для оцінки вартості послуг фрахту використовуються дані щодо коригування вартості імпорту послуг до цін ФОБ.

Стаття „Подорожі” охоплює товари та послуги, що були придбані приїжджими, якщо тривалість їхнього перебування в країні не перевищує одного року. Джерелами інформації для складання статті „Подорожі” є дані щоквартальної статистичної звітності Держкомстату, що надаються туристичними фірмами і готелями, та банківської звітності щодо розрахунків за дорожніми чеками, картками міжнародних платіжних систем, витрат на відрядження, купівлі-продажу готівкової іноземної валюти фізичними особами тощо. Крім того, Національний банк здійснює оцінку надходжень та витрат від туризму на підставі інформації про чисельність фізичних осіб, що перетинають митний кордон України, та суму коштів у іноземній валюті, яку дозволено вивозити без митного оформлення.

Інші послуги охоплюють послуги зв'язку, будівельні, страхові, фінансові, комп'ютерні та інформаційні послуги, роялті та ліцензійні послуги, послуги реклами та маркетингу, наукові та конструкторські розробки, інші ділові послуги, а також урядові послуги, що не включені до інших категорій.

Доходи. Стаття „Доходи” складається з оплати праці та доходів від інвестицій.

Оплата праці включає заробітну плату й інші доходи, отримані резидентами країни за роботу, виконану за межами її економічної території (мешканці прикордонних районів, сезонні робітники, персонал міжнародних організацій тощо).

Доходи від інвестицій охоплюють надходження та сплату доходів від прямих, портфельних та інших інвестицій, а також надходження від резервних активів. Для їх відображення використовується метод нарахувань.

Поточні трансферти. Трансферти характеризують таку передачу матеріальних та фінансових цінностей резидентам від нерезидентів і навпаки, яка не передбачає компенсації у вигляді певного вартісного еквівалента. Поточні трансферти збільшують рівень доходу та споживання товарів і послуг країни-реципієнта і зменшують дохід та потенційні можливості країни-донора. Цю статтю складають за даними банківської звітності в частині приватних переказів, благодійної допомоги в грошовій формі, грошових внесків органів державного управління, а також за інформацією Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції про одержану технічну допомогу і Держмитслужби – про обсяги гуманітарної допомоги у формі товарно-матеріальних цінностей.

2) Рахунок операцій з капіталом та фінансових операцій відображає потоки капіталу і фінансів. **Це рух коштів, будь-яких зобов'язань і вимог, що виникають між резидентами різних країн при взаємних розрахунках за товари і послуги, позиках грошей або товарів, погашені боргів, інвестиціях у нерухоме майно, цінні папери та інші активи за кордоном.**

Якщо чистий експорт капіталу $NKE > 0$, то країна має чистий відтік капіталів, а при $NKE < 0$ – чистий приплив капіталів.

Цей рахунок складається з двох самостійних рахунків – **рахунку операцій з капіталом та фінансового рахунку**.

Рахунок операцій з капіталом враховує перекази капіталу і придбання (або продаж) капітальних трансфертів (трансферти на інвестиційні цілі, прощення боргу, перекази мігрантів тощо), а також придбання або реалізацію нефінансових активів (авторські права, патенти, ліцензії, торгові марки, права на видобуток корисних копалин та інші). Перекази капіталу, на відміну від поточних переказів, змінюють (збільшують або зменшують) обсяг капіталу країн. Обсяги операцій, що відображаються за цим рахунком в Україні, як і в більшості країн світу, є незначними. Інформаційним джерелом для розрахунку статті є дані банківських звітних форм, що використовуються для складання платіжного балансу.

Фінансовий рахунок відображає всі операції, в результаті яких відбувається перехід прав власності на зовнішні фінансові активи та вимоги країни, або, іншими словами, виникнення та погашення фінансових зобов'язань між резидентами та нерезидентами.

Фінансовий рахунок поділяється на **дві класифікаційні групи**, що охоплюють операції з фінансовими активами (активи) та операції з фінансовими зобов'язаннями (пасиви). Обидві групи, у свою чергу, поділяються на три функціональні категорії: прямі, портфельні та інші інвестиції. До складу активів відноситься також така категорія, як резервні активи.

Прямі інвестиції – це інвестиції **безпосередньо у виробництво** з метою виготовлення товарів та їх збуту й отримання прибутку. Прямі інвестиції **забезпечують володіння контрольним пакетом акцій, а отже контроль за підприємством**.

Прямі інвестиції **класифікують** на основі їх напрямків на **інвестиції резидентів** за кордон та **інвестиції нерезидентів** у внутрішню економіку). Прямі інвестиції також поділяються на акціонерний капітал, реінвестовані доходи та інший капітал (кредити підприємствам прямого інвестування).

Прямі інвестиції є категорією міжнародної діяльності, яка відображає прагнення інституційної одиниці – резидента однієї країни – справляти стійкий вплив на діяльність підприємства, що є резидентом іншої країни. Вкладення коштів, майна, цінних паперів тощо класифікуються як прямі інвестиції, якщо вони забезпечують 10% і більше участі у статутному капіталі підприємства та (або) істотну участь в управлінні його діяльністю. Відповідно розрізняють основні види здійснення прямих інвестицій: у вигляді внесків іноземної валюти, з урахуванням надходжень від приватизації; будь-якого рухомого і нерухомого майна та пов'язаних з ним майнових прав; акцій, облігацій та інших цінних паперів, грошових вимог та права на вимоги виконання договірних зобов'язань і будь-яких прав інтелектуальної власності.

Джерелом інформації для обліку прямих інвестицій є щоквартальні обстеження Держкомстату України, а також банківська звітність про рух коштів на кореспондентських рахунках та форма № 4-ПБ „Звіт про міждержавний рух капіталів у формі прямих інвестицій та фінансового лізингу”.

Починаючи з 2003 р. інформація про кредити підприємств прямого інвестування виділена окремим рядком та перенесена з категорії „Інші інвестиції” у категорію „Прямі інвестиції”.

Портфельні інвестиції – це вкладення капіталу в цінні папери, які не дають інвестору права реального контролю за об’єктом інвестування.

До портфельних інвестицій відносять цінні папери, що дають право на участь у капіталі, та боргові цінні папери, до складу яких входять облігації та інші довгострокові боргові цінні папери, інструменти грошового ринку та похідні фінансові інструменти.

Отже, у складі **портфельних інвестицій** є такі основні види інструментів:

- акції та інші форми участі в капіталі;
- облігації та інші боргові цінні папери;
- інструменти грошового ринку;
- похідні фінансові інструменти

Для кожного виду фінансового інструменту здійснюється розподіл операцій за внутрішніми секторами економіки. Для розрахунку статті „Портфельні інвестиції” використовується інформація Міністерства фінансів України щодо комерційних боргів, дані форм банківської звітності: місячної – про рух коштів на кореспондентських рахунках та квартальної – про міждержавний рух капіталів у формі портфельних інвестицій.

Інформація Міністерства фінансів України щодо зобов’язань за борговими цінними паперами коригується на обсяги купівлі їх резидентами України на зовнішніх ринках. Дані про обсяги операцій за цінними паперами, що дають право на участь у капіталі, враховуються за ринковими цінами.

Інші інвестиції – це усі операції з активами і пасивами, які не потрапили ні до прямих, ні до портфельних інвестицій, ні до резервів. До категорії інші інвестиції входять комерційні та банківські кредити, позики включаючи кредити та позики МВФ і міжнародних фінансових організацій, угоди про фінансовий лізинг, готівкова валюта і депозити, а також інші короткострокові активи/пасиви.

Зазначені категорії інвестицій класифікуються: за видами фінансових інструментів, терміном погашення та за секторами економіки.

Моніторинг інших інвестицій здійснюється з використанням інформації Міністерства фінансів України про всі компоненти державного зовнішньоекономічного боргу; звітності банків про залучення та обслуговування негарантованих кредитів, отриманих від нерезидентів; даних системи ITRS; даних обстежень Держкомстату України щодо дебіторської та кредиторської заборгованості суб’єктів підприємницької діяльності.

Резервні активи – найважливіша складова частина фінансового рахунку

– це суворо визначені зовнішні активи країни, що перебувають у власності або під контролем органів грошово-кредитного регулювання та в будь-який час можуть бути використані для прямого фінансування дефіциту платіжного балансу або для здійснення інтервенцій на валютному ринку з метою підтримки курсу національної валюти. До резервних активів відносять такі статті: монетарне золото (золотий запас країни), спеціальні права запозичення (СДР), високоліквідну іноземну валюту у вигляді готівкових коштів, депозитів, цінних паперів, та ін.

За всіма статтями фінансового рахунку збільшення фінансових активів країни та зменшення зобов'язань відображаються як від'ємні значення, а зменшення активів та збільшення зобов'язань – як додатні.

Вартісна оцінка операцій фінансового рахунку здійснюється за ринковими цінами.

До фінансового рахунку не включаються зміни, прямо не пов'язані зі здійсненням операцій. До них відносяться: зміни в оцінках активів/пасивів або перегляд їх класифікації; зміни, які виникли в результаті перегляду територіальних або інших принципів класифікації існуючих активів (наприклад, перехід портфельних інвестицій в категорію прямих інвестицій або навпаки, переоформлення короткострокових кредитів у довгострокові); зміни, які відбуваються внаслідок коливання цін та валютних курсів, а також інші зміни.

Зміна офіційних резервів – це операції, які пов'язані з придбанням та продажем Центральним банком іноземної валюти. Операції з офіційними резервами використовуються для коректування сальдо платіжного балансу. У результаті сальдо поточного рахунка, фінансового рахунка і зміни величини резервів повинні скласти нуль.

Скорочення офіційних резервів показує масштаби дефіциту платіжного балансу.

Зростання офіційних резервів показує величину активного сальдо платіжного балансу.

Платіжний баланс має велике значення для характеристики зовнішньоекономічних відносин. Він найповніше, як кількісно, так і якісно, виражає масштаби, структуру та характер зовнішньоекономічних операцій країн, їх участі у світовому господарстві. Його аналіз дає змогу **судити про стан справ країни** з відкритою економікою, тобто про те, наскільки ефективно країна може управляти своєю зовнішньоекономічною діяльністю.

Рахунки платіжного балансу взаємопов'язані, вони є відображенням один одного. Рахунок капіталу у випадку дефіциту балансу поточних операцій є джерелом фінансування цього дефіциту.

Оскільки кошти можна одержати або через продаж активів, або за рахунок позики, тобто в борг, то активний баланс руху капіталів якраз і засвідчує, що це відбулося.

Дефіцит поточного рахунку країни значною мірою фінансується чистим припливом капіталу на її рахунок капіталів. Надлишок поточного рахунку країни супроводжується чистим відпливом капіталу з її рахунку капіталу.

Додаткові доходи, що виникають із надлишку поточного рахунку, використовуватимуться для купівлі нерухомого майна за кордоном або надання позик іншим країнам.

6. Вплив макроекономічної політики на стан платіжного балансу. Дефіцит і криза платіжного балансу

Дефіцит платіжного балансу – це макроекономічний показник, що свідчить про меншу частку сумарних чистих надходжень у країну іноземної валюти на поточний рахунок і рахунок руху капіталів порівняно з часткою виплат іноземної валюти центральним банком зі своїх резервів для покриття чистих потреб вітчизняних резидентів в такій валюті (або суми платежів, що здійснює країна за кордоном) за певний період часу.

Дефіцит платіжного балансу може утворюватися значною мірою внаслідок дефіциту торгового балансу, оскільки він є складовою частиною платіжного балансу

Криза платіжного балансу – це криза, під час якої від’ємне сальдо поточного рахунку (ПР) перевищує надходження фінансових активів з операцій рахунку капіталу (РК) платіжного балансу (ПБ):

$$ПР + РК = ПБ < 0$$

Іншими словами, **зовнішні зобов’язання країни перевищують суму надходжень від експорту товарів та послуг**, а також за рахунок трансфертних платежів (приватних та офіційних), прямих і портфельних іноземних інвестицій, банківських кредитів тощо. Так, у США у 1999 р. дефіцит платіжного балансу становив майже \$340 млрд. (3,7% ВВП), в тому числі дефіцит торгового балансу – \$28 млрд.

Криза платіжного балансу – це **наслідок дії** негативних зовнішніх та внутрішніх **макроекономічних шоків**.

Макроекономічний шок – це екстремальна подія, яка порушує існуючу в економічній системі рівновагу. **Зовнішні макроекономічні шоки** пов’язані зі зміною умов торгівлі, коливаннями попиту на світових ринках та ін.

Внутрішні макроекономічні шоки переважно є наслідком помилок в економічній політиці.

Перебіг кризи може бути ускладнений „втечею” капіталу. В окремих випадках цю кризу провокують невдалі спроби фінансування або акомодатії (тобто пом’якшення наслідків шоків в економіці, послаблення їх руйнівної сили) від’ємного сальдо платіжного балансу, що розглядається як тимчасове явище – наслідок короточасних (стохастичних) шоків.

Політика радикального пристосування до негативних макроекономічних шоків систематичного характеру передбачає:

- структурні зміни в економіці;
- обмеження сукупного попиту рестрикційною фіскальною та монетарною політикою;

- заходи стимулювання експорту і імпорту, в тому числі застосування інструментів торговельного протекціонізму.

У 1960 – 80-х рр. ХХ ст. як інструмент досягнення рівноваги платіжного балансу широко використовували девальвацію національної грошової одиниці. У 90-х рр. переваги девальвації оцінюють досить неоднозначно, особливо щодо країн, які розвиваються, та країн з перехідною економікою, оскільки:

- важко досягнути умов так званої стабільної девальвації, коли знецінення національної грошової одиниці не спричиняє прискореного зростання інфляції, що, у свою чергу, негативно впливає на стан платіжного балансу через механізм реального обмінного курсу. Негативний зв'язок між девальвацією національної грошової одиниці та інфляцією значно посилюється за доларизації грошового обігу;

- існують численні теорії та факти, які заперечують роль обмінного курсу в ліквідації платіжних дисбалансів.

Приклад кризи платіжного балансу – ситуація, що склалася в економіці України у 1992 – 93 роках ХХ ст. через негативні макроекономічні шоки:

- підвищення цін на імпортовані енергоносії;
- зменшення попиту на товари експорту, передусім індустриальні, на традиційних ринках збуту;
- помилки у здійсненні експансійної монетарної та фіскальної політики.

7. Взаємозв'язок зовнішньої торгівлі, валютних курсів і платіжного балансу

Як вже зазначалося вище, за плаваючих валютних курсів платіжні баланси країн мають автоматично врівноважуватися. Проте міжнародна статистика свідчить, що сальдо поточного рахунку та сальдо підсумкового балансу постійно неврівноважені. Одні країни мають стабільно додатне сальдо балансу поточного рахунку, що зміцнює позиції валюти цих країн і створює можливості для вивозу капіталу. Платіжні баланси інших країн мають стабільно від'ємне сальдо поточного рахунку, що зменшує вагу їхніх валют. Для врівноваження платіжного балансу ці країни найчастіше використовують довгострокові позики у приватних кредиторів та міжнародних фінансових інституцій, а це збільшує їхню зовнішню заборгованість та виплати процентів за неї.

При цьому нині простежуються різкі коливання сальдо балансу поточного рахунку, що несприятливо позначається на макроекономічному середовищі країни. Різке збільшення дефіциту поточного рахунку може спричинити обвал валютного курсу і викликати хаос у міжнародних ділових операціях резидентів країни. І навпаки, різке збільшення надлишку поточного рахунку прискорює зростання

грошової маси і може збурити інфляцію.

Найважливішою складовою платіжного балансу більшості країн світу є **баланс торгівлі товарами і послугами**. Саме від зовнішньої торгівлі країни залежать стан її платіжного балансу в довгостроковому періоді та рівень її зовнішньої заборгованості. Від'ємне сальдо торговельного балансу країни може викликатися різними причинами, передовсім низькою конкурентоспроможністю виробництва, невисокою якістю продукції, невідповідністю товарів країни міжнародним стандартам тощо. За таких причин дефіцит торговельного балансу країни стає хронічним і країна потребує зовнішніх позик для закупівлі енергоносіїв, структурної перебудови економіки, виплати процентів і погашення раніше взятих позик. Інколи причиною пасивного торговельного балансу можуть бути індустріалізація країни, реструктуризація національної економіки та ін. У цьому разі дефіцит торговельного балансу тимчасовий, і в майбутньому стан цього балансу поліпшиться.

Активний торговельний баланс країн з розвинутою ринковою економікою відображає високий технологічний рівень їхньої економіки та спеціалізацію на наукомісткій продукції. Додатне сальдо зовнішньої торгівлі окремих країн з перехідною економікою та країн, що розвиваються, може зумовлюватися обмеженням внутрішнього споживання та інвестицій для погашення зовнішньої заборгованості, звуженням внутрішнього попиту внаслідок падіння реальних доходів населення, що змушує виробників збільшувати обсяги продажу на зовнішніх ринках тощо. Для скорочення зовнішньоторговельного дефіциту економісти пропонують **проведення політики „дешевих грошей”, посилення конкурентоспроможності національних товарів, прями іноземні інвестиції в економіку цих країн, захисне мито** тощо.

Політика „дешевих грошей” знижує реальні процентні ставки, що призводить до знецінення національної грошової одиниці країни. Знецінення валюти країни розширює її експорт і звужує імпорт.

Зовнішньоторговельний дефіцит країни можна зменшити завдяки зниженню витрат і поліпшенню якості вітчизняних товарів і послуг порівняно з іноземними, тобто завдяки посиленню конкурентоспроможності. Використання економічних виробничих технологій, розроблення поліпшених видів продукції зменшує попит на імпортовані товари і збільшує іноземний попит на вироби даної країни.

Прямі іноземні інвестиції в країну у формі будівництва підприємств та ввезення устаткування дають змогу збільшити виробництво товарів, які інакше довелось б імпортувати. Отже, зовнішньоторговельний дефіцит країни зменшуватиметься в міру того, як імпорт замінюватимуть товари, вироблені на іноземних підприємствах на території даної країни.

Однак для країни важлива врівноваженість не стільки

торговельного балансу, скільки платіжного балансу загалом. Якщо у довгостроковому періоді сума балансів офіційних розрахунків дорівнює нулю, то платіжний баланс країни розглядають як урівноважений. У цьому разі країна самостійно забезпечує себе необхідними імпортними товарами і послугами без збільшення її зовнішньої заборгованості або витрачання резервів іноземних валют. Водночас країна не може тривалий час підтримувати пасивний платіжний баланс унаслідок скорочення валютних резервів.

Для **врівноваження пасивного платіжного балансу уряд може використовувати кілька методів, два з яких є основними**. По-перше, для усунення від'ємного сальдо платіжного балансу уряд може здійснювати **адміністративні заходи** – регламентувати імпорт, використовуючи мито, квоти, ліцензії, обмежити або заборонити перекази за кордон доходів на іноземні інвестиції, обмежити втечу капіталу через експортно-імпортні операції та ін. У короткостроковому періоді ці адміністративні заходи дають здебільшого позитивні результати, особливо коли уряд пильно стежить за виконанням фірмами та іншими діловими одиницями ухвалених ним рішень. Проте у довгостроковому періоді результати цих заходів суперечливі, особливо внаслідок того, що іноземні інвестори втрачають інтерес до країни, яка заборонила перекази доходів за кордон, а інші країни запроваджують у відповідь торговельні обмеження, що ускладнює збільшення експорту цієї країни.

По-друге, важливим методом врівноваження платіжного балансу є **зміна обмінного курсу національної валюти**. Проте внаслідок еластичності експорту та імпорту вплив змін обмінного курсу на платіжний баланс є повільним. У перші місяці різкого зниження курсу національної валюти стан торговельного балансу країни взагалі може не змінюватися. Річ у тім, що національним фірмам потрібен час, щоб, з одного боку, збільшити експорт, а з іншого, зменшити імпорт, який подорожчав (певний час експортно-імпортні потоки здійснюються відповідно до раніше укладених контрактів). З перебігом часу стан торговельного балансу змінюватиметься: експорт зростатиме, а імпорт скорочуватиметься.

Однак у сучасних умовах еластичність імпорту знижується, оскільки у національному імпорті безперервно зростає частка тих товарів, імпорт яких є об'єктивно необхідним. Тому в довгостроковому періоді зниження курсу валюти слабо впливає на національний імпорт. Водночас зміни обмінного курсу слабо позначаються і на ввезенні довгострокового капіталу, який визначається стратегічними планами інвестора.

Країна має підтримувати обсяг валютних резервів на достатньому рівні, або уникнути ситуації, коли вона не спроможна здійснювати міжнародні платежі. Експерти вважають, що обсяг валютних резервів є достатнім, коли він перевищує вартість імпорту в країну за три місяці.

Кожна країна має золотовалютні резерви, які включають в себе: 1) **золото (золотий запас); 2) вільно конвертовані, або резервні, валюти; 3) спеціальні права запозичання (СПЗ), або СДР (Special Deposit Rights, – SDR).**

У середині ХХ ст. **золото**, як уже зазначалося, втратило роль грошей. Його не застосовують у міжнародних розрахунках. Проте країни не поспішають розпрощатися зі своїм золотим запасом, який і далі вважають частиною своїх резервів. Річ у тім, що золото має високу ліквідність, тобто його легко продати на міжнародних ринках. Золотий запас країни нині оцінюється за ринковою вартістю золота. Газети практично щотижня повідомляють про постійне зростання ціни на золото. Якщо у 2001 р. ціна золота становила приблизно \$270 за одну тройську унцію, то у 2007 р. – \$630, а на початку 2008 р. – \$900 за одну тройську унцію. Найбільший золотий запас мають США – 262 млн унцій, Німеччина – 95 млн, Франція – 82 млн, Великобританія – 19 млн унцій. Щорічно у світі видобувається майже 1000 т золота.

В Україні стан резервних активів характеризує табл.1.

Табл. 1. **Офіційні резервні активи НБУ**

(на кінець періоду, млн. дол. США)

Період	Усього	Із них				
		Резерви в іноземній валюті	Резервна позиція в МВФ	СПЗ	Золото	Інші резервні активи
2003	6943	6662	0,000	21	260	–
2004	9715	9490	0,000	1	224	–
2005	19391	18987	0,004	1	403	–
2006	22358	21843	0,004	1	513	–
2007 (жовтень)	31726	31067	0,010	10	648	–

Джерело: Бюлетень НБУ. – 2007 – № 12. – С. 82.

Основними **резервними валютами в Україні** є долари США, валюта європейських країн – євро. В якості валютного резерву також використовується **СДР, або СПЗ** (спеціальні права запозичення), їх ще називають „паперовим золотом”.

З метою підтримання курсу вітчизняної валюти – гривні – та зрівноважування платіжного балансу Національний банк України створює запас резервних валют. Для активного поповнення цього запасу вітчизняна економіка має виробляти дедалі більше конкурентоспроможних на світовому ринку товарів і послуг, що забезпечуватиме стабілізацію курсу гривні.

Використана і рекомендована література

1. Базилевич В. Д., Базилевич К. С., Баластрик Л. О. Макроекономіка: Підручник / За ред. В. Д. Базилевича. – К.: Знання, 2004. – 851 с.
2. Базилінська О. Я. Макроекономіка: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 442 с.
3. Вініченко І. І., Гончаренко О. В., Дацій Н. В., Корецька С. О. Макроекономіка: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 176 с.
4. Макконнелл Кемпбелл Р., Брю Стенлі Л. Макроекономіка. Аналітична економія: принципи, проблеми і політика. Частина 1.– 13 видання. / Наук. ред перекладу Т. Панчишина – Львів: Просвіта, 1997. – 672 с.
5. Макроекономіка: Навчальний посібник. / О. Я. Базилінська. – К.: ЦУЛ, 2005. – 448 с.
6. Манків, Грегорі Н. Макроекономіка / Пер. з англ.; Наук. Ред. пер. С. Панчишина. – К.: Основи, 2000. – 588 с.
7. Мельникова В. І., Климова Н. І. Макроекономіка: Навчальний посібник. – 2-е видання, виправлене і доповнене. – К.: ВД „Професіонал”, 2005. – 400 с.
8. Мэнкью Н. Г. Принципи макроэкономики: Учебник для вузов. 2-е изд. / Пер. с англ. – СПб.: Питер, 2006. – 576 с.
9. Панчишин С. М. Макроекономіка: Навчальний посібник. Вид. 3-те, стереотипне. – К.: Либідь, 2005. – 616 с.
10. Панчишин С. М. Макроекономіка: Тести і задачі. –К.: Либідь, 2002. – 216 с.
11. Савченко А. Г. Макроекономіка. Підручник. – 2-ге вид., без зміни. – К.: КНЕУ, 2007. – 448 с.
12. Сакс Дж. Д., Ларрен Ф. Б. Макроэкономика. Глобальный подход: Пер. с англ. – М.: Дело, 1996. – 848 с.

Навчальне видання

Кириленко Володимир Васильович,
Вергелес Тетяна Іванівна,
Возьний Казимир Зіновійович,
Фаріон Михайлина Михайлівна,
Чирак Микола Володимирович,
Дівеєв-Кириленко Олександр Равильович,
Бобко Валентина Іванівна,
Гвоздецький Іван Орестович,
Пиц Володимир Іванович,
Сем'янчук Петро Михайлович

МАКРОЕКОНОМІКА

Курс лекцій

(Навчальний посібник для дистанційного навчання)

Підписано до друку 30.01.08.
Формат 60x84 1/16. Гарнітура „Times”.
Папір офсетний. Ум. Друк. арк.16,0.
Обл.-вид. Арк. 17,5. Тираж 600 прим.
Зам. №

Видавництво ТНЕУ „Економічна думка
46004, м. Тернопіль, вул. Львівська,11
(0352) 43-24-40, 43-22- 18
E-mail: [editsjn@tane/ edu.ua](mailto:editsjn@tane.edu.ua)”